د افغانستان لنډ تاریخ

لیکوال

اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبی

ژباړن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸لمریز

Ketabton.com

The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	د افغانستان لنډ تاریخ
لیکوال	:	پوهاند عبدالحی حبیبي
ژباړن	:	الحاج عبدالودود کرزی
سموونکی او کتونکی	:	محمد داود وفا
کمپوز او طرح د	:	حفیظ الله
کمپوزینګ	:	ایشیاسافت، پېښور
د چاپ شمېر	:	۱۰۰۰ توکه
د چاپ نېټه	:	غبرګولی ۱۳۷۸ هـ ل
د چاپ ځای	:	سپنزر پرنټرز (پرائیویټ) لمیټډ کوټه.

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ژباړونکي پورې اړه لري

n: The Digital Library

اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبی

com: The Digital Library

لړ لیك

۱- د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیك .... (د)

۲- د ژباړونکي لنډ ژوند لیك .... (ی)

۳- خپلې خبرې .... (ل)

۴- د لیکوال سریزه .... (ن)

۵- **لومړۍ برخه**

د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱

۶- تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۱۴

۷- د پردیو هخامنشیانو واکمني ۵۰

۸- د سکندر یرغلونه ٦۲

۹- په آریانا کښې، مور یا لنډمهالې واکمني او بودایي لویه اغیزه ۷۱

۱۰- یونان باختري خپلواك سلطنت ۸۳

۱۱- ساکان، پارتیان او پهلوایان ۹۱

۱۲- کوشانیان ۹۹

۱۳- د کوشانیانو پایځوړ او د هپتالیانو منځته راتګ ۱۱۴

۱۴- هپتالیان ۱۱۸

۱۵- افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې ۱۲۷

۱٦- د افغاني فرهنګ تاریخي بنسټونه ۱۳۴

The Digital Library

۱۷- **دویمه برخه**

افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۴۱

۱۸- د حضرت عثمان ؓ خلافت ۱۴۳

۱۹- د علي ؓ خلافت ۱۴۶

۲۰- اموي دوره ۱۴۸

۲۱- د عباسیانو واکمني ۱۵۸

۲۲- په اموي او عباسي دوره کښې د افغانستان ټولنیز او مدني احوال ۱۶۵

۲۳- **دریمه برخه**

خپلواکه اسلامي دوره ۱۸۱

۲۴- صفاریان ۱۸۶

۲۵- سامانیان ۱۹۶

۲۶- پښتانه واکمنان ۲۰۲

۲۷- فریغونیان ۲۰۴

۲۸- د ملتان لودیان ۲۰۸

۲۹- د تخارستان د باینجور کورنۍ ۲۱۲

۳۰- د غرستان شاران ۲۱۴

۳۱- د اندراب امیران ۲۱۶

۳۲- چغانیان امیران - آل محتاج ۲۱۷

۳۳- سیمجوریان ۲۲۰

۳۴- غزنویان ۲۲۳

۳۵- د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو واکمني ۲۴۰

۳۶- غوریان ۲۴۴

۳۷- خوارزمشاهیان ۲۶۶

۳۸- **څلورمه برخه**

د خوارزم شاه وروستنی ماتې او د چنګیز منځته راتګ ۲۷۳

۳۹- د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران ۲۸۵

۴۰- **پینځمه برخه**

د هرات تیموریان ۲۹۶

۴۱- د کونړ حکمرانان او یو سفزیان ۳۰۶

۴۲- د هند تیموریان ۳۱۰

۴۳- **شپږمه برخه**

روښانیان ۳۴۴

۴۴- توخیان ۳۶۵

۴۵- ابدالیان ۳۶۸

۴۶- هوتکیان ۳۷۸

۴۷- سدوزیان ۴۰۰

۴۸- احمد شاه بابا ۴۰۵

۴۹- تر احمد شاه وروسته ۴۲۸

۵۰- **اوومه برخه**

محمد زایان ۴۴۰

۵۱- ټولنیزه او فکري اوضاع ۴۷۵

۵۲- اخخلیکونه ۴۹۳

m: The Digital Library

د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي د ۱۳۲۸هـ. قمري کال د ربیع الثاني پر ۱۷ مه (۱۲۸۷هـ.ل) د پنجشنبې په ورځ د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کښې زیږېدلی او په ختېه کاکړ دی.

ده خپلې لومړنۍ زده کړې د کندهار په لومړنیو ښوونځیو کښې تر پېنځم ټولګي پورې سرته رسولې دی. تر پېنځم ټولګي وروسته په ۱۳۰۶هـ ل کال همهلته د لومړني ښوونځي ښوونکی وټاکل شو.

په ۱۳۰۷هـ ل د کندهار ذ "طلوع افغان" اخبار مرستیال وټاکل شو، چې بیا په ۱۳۱۰هـ ل کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلوونه ده ته وسپارل شوه، لس کاله پرله پسې یې د هغه اخبار د چلوونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار یې په ښه عالمانه توګه وچلاوه په تېره بیا یې د پښتو ژبې او ادب له پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلته یې د پښتو څو قلمي آثار، لکه د خوشال خان ختېك کلیات او د عبدالقادر خان ختېك دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له اوږدو سریزو سره چاپ کړل او هم یې د پښتو یو قاموس د "سپېڅلې پښتو" په نامه چې لس زره لغتونه لري له دري ژباړې سره ترتیب او خپور کړ. سربېره پر هغه یې د(تاریخچه پښتو) تر سرلیك لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره په دري ژبه و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کښې په پرله پسې ډول خپره شوه او د هغه اخبار له لارې یې د پښتو ژبې د ډېرو پخو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم یې نوي لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ.ل کابل ته راوغوښتل شو او د پښتو ټولنې مشر وټاکل شو چې د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه یې هم کارکاوه. د پښتو ټولنې تر مشرتابه وروسته په ۱۳۲۰ هـ.ل کال د پوهنې وزارت مشاور وټاکل شو. تر دې وروسته د ده په هاندو هڅه په ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کښې د ادبیاتو پوهنځی پرانېستل شو چې همدې یې

رییس وټاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ ل کال د کندهار ولایت د پوهنې رییس او بیا په ۱۳۲٦ هـ ل کال په (چمن) کښې افغاني وکیل التجار مقررشو، په ۱۳۲۷ هـ ل کال چې د ملي شورا وکیلان ټاکل کېدل حبیبي صاحب په ملي شورا کښې د کندهار ښار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو، خو د وکالت دوره یې لا پوره نه وه چې په ۱۳۳۰ هـ.ل له خپلې کډې سره پاکستان ته لاړ. او په ۱۳۴۰ هـ ل کال (لس کاله وروسته) بیرته هېواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ ل کال په کابل پوهنتون کښې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنځي استاد وټاکل شو.

په ۱۳۴۵هـ.ل (۱۹٦٦) کال د پوهنتون پر استادۍ سربېرد د تاریخ ټولنې رییس هم شو.

په ۱۳۵۱ هـ.ل (۱۹۷۲) کال د عظمی صدارت د فرهنګی چارو مشاور وټاکل شو.

په ۱۳۵۲ هـ.ل کال بیا د ادبیاتو پوهنځي استاد شو، په ۱۳۵٦هـ.ل کال د ادبیاتو په پوهنځي کښې د ماسترۍ د دورې استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ.ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ علمي مشاور، او په ۱۳۵۹هـ.ل ۱۹۸۰ کال د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور شو.

سربېره پر دې "استاد" تر هېواد دننه او بهر په (۳٦) نړیوالو علمي او ادبي سیمینارونو کښې برخه اخیستې ده.

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي څه کم شپېته کاله د افغانستان د فرهنګ د خدمت له پاره شپه اوورځ پر ځان یوه کړې وه او داسې اثار یې افغاني فرهنګ ته وړاندې کړل چې له ستاینې نه یې قلم عاجز دی، استاد حبیبي په پای کښې د ۱۳٦۳ل کال د ثور پر ۱۹ په کابل کې مړ او همهلته ښخ کړای شو. موږ نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر ټولو اړخونو، علمي هڅو او د هغه پر ګڼو علمي خدمتونو رڼاواچوو، ځکه په دې اړه یوې لیکنې نه لیکنو، کتاب نه کتابونو، سمینارنه سمینارونوته اړتیاده دلته، د "استاد" یوازې څوچاپ شوي آثار په لنډ ډول در پیژنو:

۱- د خوشال ختېك ملغلرې (د خوشال ختېك کلیات) سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱٦هـ ل.کال

۲- د عبدالقادرختېك دیوان سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۷هـ ل.کال

۳- پښتو او پښتونواله، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال.

۴- پسرلنۍ سندره پښتو منظومه ۱۳۱۷هـ ل.

۵- د احمدشاه بابا دیوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ.ل کال.

The Digital Library

٦- پټه خزانه،تصحيح، تعليق او دري ژباړه کابل ۱۳۲۳، تهران ۱۳۳۵، کابل ۱۳۵۴ د، کابل ۱۳۵٦ هـ ل کال

۷- د پښتو ادبياتو تاريخ (۲)ټوکه کابل ۱۳۲۵-۱۳۵۳ (لومړي ټوک) ۱۳۳۸-۱۳۴۲ دوهم ټوک.

۸- پښتانه شعرا (۱) ټوک کابل ۱۳۲۰هـ ل

۹- ملتان کا لودي خاندان (په اردو ژبه) لاهور ۱۹۴۹ م کال

۱۰- د پښتو ادبياتو تاريخ، د ادبياتو پوهنځي د دريم ټولګي له پاره کابل ۱۳۴۷هـ ل کال

۱۱- د پښتو ادبياتو تاريخ د ادبياتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره ۱۳۴۸هـ ل کال.

۱۲- د افغانستان پيښليک- کابل- ۱۳۵۳هـ ل کال

۱۳- د البيروني کتابښود ، کابل ۱۳۵۲هـ ل.کال

۱۴- په اوسني پښتو شعر کښې د ژوند ځپې ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۱۵- د پير روښان د خير البيان مقدمه ، کابل ۱۳۵۳هـ ل. کال.

۱٦- د پښتو ادب په تاريخ کښې قصيده کابل ۱۳۵۷هـ ل.

۱۷- پښتو د تاريخ او لغت په رڼا کښې- کابل ۱۳۴۷هـ ل. کال

۱۸- د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي آشيا د خلکو په تمدنونو کښې (انګليسي) ۱۳۵۴هـ ل کال.

۱۹- د شيخ الاسلام عبد الله انصاري سيرت او شخصيت ۱۳۵۵ هـ ل کال

۲۰- د خوشال سوات نامه سريزه او نښلونې، کابل ۱۳۵۸هـ ل کال

۲۱- دامير علي شير فکري اوسياسي شخصيت، کابل ۱۳٦۰هـ.ل کال.

۲۲- پښتو نثر ته کره کتنې کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۲۳- آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه- کابل ۱۳٦۰هـ ل. کال

۲۴- د سليمان ماکو تذکرة الاولياء سريزه، کابل- ۱۳٦۲هـ ل کال.

۲۵- وضع اصطلاحات پشتو، کندهار ۱۳۱۷هـ ل. کال.

۲٦- تاريخچه سبکهاى شعر پښتو، کندهار ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۷-تاريخچه شعر پښتو- کندهار ۱۳۱۴هـ ل کال

۲۸- مشاهير ابداليان (تر احمد شاه بابا د مخه)- کابل ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۹- غزنه، کابل ۱۳۱۵هـ ل کال.

۳۰- تاريخ افغانستان در عصر تيموريان هند، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۳۱- جوانمردان و عياران- کابل ۱۳۲۱هـ ل کال.

۳۲- سردار مهر دل خان مشرقي شاعر کندهاري کابل ۱۳۱۲هـ.ل کال.

۳۳-طبقات ناصرى(په دوو ټوکو کښې)سريزه، مقابله،سمونه او نښلونې،۱۳۴۳هـ ل

۳۴- مورخان گمنام افغانستان، کابل ۱۳۲۳هـ ل کال

۳۵- زرنج و احوال تاريخي آن، کابل ۱۳۱۳ هـ ل کال.

۳٦- تحقيقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ۱۳۳۰هـ ل کال.

۳۷- تحقيقات راجع به پټه خزانه ، کابل ۱۳۲۴ل کال.

۳۸- محقق کندهاری، کابل ۱۳۱۴هـ ل کال.

۳۹- تاريخ افغانستان بعد از اسلام ، کابل ۱۳۴۵ او ۱۳۵۷هـ ل کال

۴۰- خليلي نامه، دری ۱۳۳۴هـ ل کال

۴۱- پښتو و لويکان غزنه ،کابل ۱۳۴۲هـ ل کال

۴۲- طبقات الصوفيه امالي شيخ الاسلام خواجه عبد الله انصاري، سمون، مقابله، نښلونې او حاشيې، ۱۳۴۲ کابل.

۴۳- کتابهاي گمشده تاريخ غزنويان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۴- نواى معارک- مقابله، سمون او نښلونې کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴۵- روابط ادبى سند با افغانستان ، کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴٦- شاعر هير مند هارون خان افغان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۷- جغرافيايي تاريخى افغانستان، کابل، ۱۳٦۲هـ ل کال.

۴۸- مادر زبان درى- کابل ۱۳۴۳هـ ل کال.

۴۹- صد ميدان خواجه عبد الله انصاري ترتيب او سمون، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۵۰- زين الاخبار گرديزي، ترتيب مقابله، سمون او نښلونې، تهران ۱۳٦۳هـ.ل کال.

۵۱- رهنماى تاريخ افغانستان کابل ۱۳۴۸هـ ل کال.

۵۲- نگاهى به سلامان و ابسال جامى کابل ۱۳۴۳هـ.ل کال.

۵۳- رساله سه رشته طريقت خواجه گان از جامى، کابل ۱۳۴۳ل کال.

۵۴ - تاريخ المختصر الادبيات البشتو (په عربي ژبه)، کابل ۱۳۵۷هـ.ل کال.

۵۵- تاريخ مختصر افغانستان (۲) ټوکه - کابل ۱۳۴٦، ۱۳۴۹ل. کال.

۵٦- متون ادبى- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.

۵۷- لغته البشتو ،قاهره ۱۹٦۵ م.

The Digital Library

۵۸- تصوف- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.
۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ل. کال.
٦۰- تاریخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.
٦۱- هفت کتیبه قدیم، کابل- ۱۳۵۰هـ ل کال.
٦۲- فضایل بلخ، مقابله، سمون او نبنلوني- تهران ۱۳۴۹هـ ل کال.
٦۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او نبنلوني- تهران ۱۳۴۸هـ ل کال ۰
٦۴- ظهیر الدین محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.
٦۵_ اصل خلجیان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال
٦٦- شرح بیتین مثنوي ازمهر دل خان مشرقی ،ترتیب او سریزه- کابل ۱۳۵۲هـ ل کال.
٦۷- کتاب شناسي البیرونی (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲هـ ل کال.
٦۸- هنر عصر تیموریان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال ۰
٦۹- روضة الفریقین، سمون او نبنلوني، تهران ۱۳۵۹هـ ل کال.
۷۰_ فردوسي و شاهنامه، (ژباړه) ډیلی، ۱۹۴۲ ـ ع کال.
۷۱- انتخابی از حدیقه حکیم سنایي (انتقادي متن) کابل۱۳۵٦هـل کال.
۷۲- تعلیقات بر تاریخ تلفظ پشتو، کابل۱۳۵٦هـ ل کال ۰
۷۳- تاریخ بیداری سیاسي افغانستان، پېښور ۱۳۲۹هـ ل کال .
۷۴- تاریخ گویي به تعمیه در اشعار دری ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.
۷۵_ منازل السایرین در دایره وجود، کابل ۱۳۵۵هـ ل کال ۰
۷٦- تحقیق بر تاریخ وفات سنایي، ۱۳۵٦هـ ل کال۰
۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل۱۳۵٦هـ ل کال.
۷۸- مدرسه شاه شهید و غرجستان و ...کابل ۱۳۵۵هـ ل کال.
۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدین بلخی، ۱۳۵۳هـ ل کال.
۸۰- نامهای برخی از ایزدان کوشانی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کابل.
۸۱- ادیان عصر کوشانی (انگلیسي)کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.
۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.
۸۳- شناختنامه میافقیر الله جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.
۸۴- بابر در افغانستان (انگلیسي) فرانسه، ۱۹۸۰م.
۸۵- امیر کروړ و دودمان او، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۸٦- اشعارو دیوان تیمور شاه افغان، کابل ۱۲۱۳ هـل کال.
۸۷- درد دل (دري مثنوي)، کابل ۱۳٦۱هـ ل کال.
۸۸- جنبش مشروطیت در افغانستان، کابل ۱۳٦۴هـ ل کال .
۸۹- ادبیات جهان، د طلوع افغان اداره.
۹۰-افغان در تاریخ.
۹۱- امیر کروړ او د هغه کورنۍ، کابل، ۱۳٦۱ هـل.
۹۲- بلاد قدیم و تاریخي خراسان.
۹۳-په شلمه پېړۍ کښې د افغانستان هنر، کابل، ۱۳٦۰ هـل کال.
۹۴- تاریخ تجزیه شهنشاهي افغان.
۹۵- تاریخ افغانستان از آغاز دورهٔ اسلامي، لاهور.
۹٦- تاریخ سیاسي افغانستان.
۹۷- د کوشانیانو دین، کابل، ۱۳۵۸ هـل کال (انگلیسی).
۹۸- فضایل بلخ، ایران، ۱۳۴۹هـل کال.
۹۹- کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغل، کابل، ۱۳٦۲ هـل کال ۰
۱۰۰- کلید شاهنامه.
۱۰۱- نسب و زادگاه سید جمالدین افغاني، کابل ۱۳۵۵ هـل کال.
۱۰۲- نومورکي مؤرخین کابل ۱۳۵۹ هـل کال.
۱۰۳- افغان و افغانستان، د ح.ر ژباړه، د ساپي د موقوفاتو اداره، ۱۳۷٦ل، پېښور.

The Digital Library

د ژباړونکي لنډ ژوند لیك

الحاج عبدالودود کرزی د الحاج جرنیل امیر محمد خان کرزي زوی د کندهار ولایت د کرز سفلی کلي اوسېدونکی دی، لومړنۍ زده کړې یې د کندهار د حاجي جمال کرز په لومړني ښوونځي کښې تر سره کړي او د ثانوي زده کړو د (۳) سره کولو له پاره د کندهار ښار د احمد شاه بابا په لېسه کښې شامل شو. په ۱۳۴۱ کال کښې یې د بکلوریا د سند له تر لاسه کولو وروسته د ښوونکي سپیڅلې دنده پر غاړه واخیسته.

په ۱۳۴۲ کال کښې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د سردار پائنده خان ذاکر شریف د لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په حیث وټاکل شو. دغه دنده یې پوره څلور کاله تر سره کړه.

بیا د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د کندهار ښار د تیمور شاهي لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په توګه وټاکل شو، تر یوه کال خدمت کولو وروسته د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د کندهار ولایت د اساسي دارالمعلمین د اداري مرستیال په توګه وټاکل شو چې سر بېره د دارالمعلمین پر اداري مرستیالتوب یې د عالي دار المعلمین د اداري مرستیال دنده هم سرته رسوله. نوموړي ددغه ماموریت په وخت کښې عالي دارالمعلمین د څوارلسم ټولګي د اجتماعیاتو څانګې د فراغت سند هم تر لاسه کړ.

تر څلور کاله خدمت کولو وروسته یې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د غذایي مرستو د مدیر په توګه په کار پیل وکړ. چې تر دوو کالو خدمت کولو وروسته مرکز ته تبدیل شو. بیا له بې سوادۍ سره د مبارزې په ریاست کښې د زراعتي حوزې د مدیر په توګه وټاکل شو چې د لوګر، پروان،سمنګان او څینو نورو ولایاتو د لویانو د کورس درنه وظیفه دده

پر غاړه وه. چې په دغه وظیفه کښې تر یونیم کال خدمت کولو وروسته په ۱۳۵۵ هـ ش کال کښې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولایت د ښوونې او روزنې د لوی مدیر په حیث مؤظف شو چې د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور تر کودتا پورې په همدغه دنده پاتې شو، وروسته یې د زابل ولایت د ښوونې او روزنې په لوی مدیریت کښې د مامور په صفت په کار شروع وکړه چې دغه دنده یې د زابل او کندهار په ولایت کښې د ښوونې او روزنې په مدیریتونو کښې تر ۱۳۶۲هـ ش کال پورې تر سره کړه څو چې په ۱۳۶۲ هـ ش چې د ۱۹۸۳ کال سره برابر دی له خپلې کورنۍ سره د پاکستان د کراچۍ ښار ته را مهاجر شو او تر دوه نیم کالو تیرولو وروسته امریکې ته ولاړ.

الحاج عبدالودود کرزي د ښوونې او روزنې وزارت په مربوطاتو کښې ۲۲ کاله خپله سپیڅلې دنده په ښه توګه سرته رسولې او د خپل ماموریت په وخت کښې یې د کندهار ولایت د ښوونې او روزنې د مدیریت، د کندهار ولایت او ښوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشکر او تحسین افتخارات تر لاسه کړي دي.

نوموړي په ۱۹۹۵ م کال کښې د حج مبارکه فریضه هم ادا کړېده. ښاغلی الحاج عبدالودود کرزي، د افغاني فرهنګ د لوړتیا او پیاوړتیا له پاره تل هڅې کړي دي او له ګران هېواده یې خپلې هیڅ ډول مرستې نه دي سپمولي افغانستان یې په زړهٔ کښې هم، دی او په خوله کښې هم چې دده دا اثر ددغه ادعا یوه غوره ثبوت دی. زه په داسې حال کښې چې نوموړي ته د دغه درانه اثر مبارکي وایم د نور ښکلي او دراته خدمت کولو هیله ورته لرم.

په پای کښې دده او له ټولو محترمو لیکوالو څخه چې دافغانستان د نجیب ولس سره یې خپلې قلمي همکارۍ نه دي سپمولي د زړهٔ له کومې مننه کوم اود لوی خدای ﷻ له درباره څخه ورته زیات بریالیتوبونه غواړم.

په پېښتني مینه

عبدالرحیم کرزی

د زراعت لیسانس

د الحاج عبدالودود کرزي زوی

The Digital Library

اروابناد استاد عبدالروف بېنوا په لمريز هجري ۱۳۵٦ كال كښې په پښتو ژبه اړولی او خپور كړی دی.

له يوې خوانه په هغه ژباړه كښې يو لوی ځپركی نه و ژباړل شوی او له بله پلوه يې چاپ شوې نسخې د ډېرو كمو خلكو لاس ته رسيدلې وې د همدې اړتيا له مخې ما ددغه كتاب د بيا پښتو كونې او خپرونې چاروته اوږه وركړه او څو مياشتو په اوږدو كښې مې د كتاب ژباړه پای ته ورسوله. څرنگه چې هر چاپ شوی اثر يو څه كمي او غلطي لري، له همدې امله به گران لوستونكي په دې هكله ما وبخښي او د بيا چاپ له پاره به رانه خپلې گټورې لارښوونې او مشورې نه سپموي.

په پای كښې د كندهار ولايت د ښوونې او روزنې د پخواني لوی مدير فاضل استاد الحاج عبدالعلي خان د هغه مرستو ډېر ممنون يم چې هغوی له ما سره د كتاب د ژباړې پر وخت گاللي دي، د لوی خدای له درباره ورته د اجر غوښتونكی يم.

تاسې درانه لوستونكي د كتاب لوستو ته رابولم.

په تولو مينه
الحاج عبدالودود كرزی
د امريكې متحده ايالت
جنوبي كلفورنيا
د ۱۳۷٦ / ۱ / ۱۰ مه

خپلې خبرې

تاريخ د اولسونو د پېژندگلوۍ غوره سند دی، ملتونه په تاريخ پېژندل كېږي او تاريخ دی چې موږ ته د تير مهال تجربې او پيښې روښانوي او تردې ځايه يې رارسوي.

كه تاريخ نه وای نو اوس به ډېر حقايق او واقـعيتونه تر خاورو لاندې وو او موږ به نه يوازې دا چې د هغوی له تېرو تجربو او كارنامو خبر شوي نه وای، بلكې د اوس مهال د ژوندانه په پېښو كښې به مو دا ډول بدلونونه‌نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم يو له هغو سيمو څخه دی چې تاريخي پيښې او تجربې يې د نړۍ په تاريخ كښې ځلنده باب گڼل كېږي په دغه سيمه كښې له "تر تاريخ وړاندې " دور څخه زيات شمير اثار او اسناد راپاتې دي، دغه سيمه د نړۍ په تاريخي دوره كښې له غوره ارزښتونو څخه برخمنه گڼل كېږي.

همدا وجه ده چې د دغه سيمې د يو لنډ خو مستند تاريخ ليكلو زياته اړتيا رامنځته شوې ده، د دغه سيمې د تاريخ د روښانولو او ليكلو دنده د هر افغان ستره تاريخي وظيفه گڼل كېږي چې د نه ليكلو پر مهال به يې د خپل افغاني او ملي فرهنگ او كلتور درناوی نه وي كړي.

د نړۍ د دغه سترې تاريخي او ارزښتناكې سيمې يو لنډ او مستند تاريخ ښاغلي او پوه استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبيبي څه د پاسه ديرش كاله د مخه په افغانستان كښې ليكلی دی او هغه مهال د افغانستان تاريخ ټولنې په دوو ټوكو كښې خپور كړی دی؛ دا كتاب له هغه غوره ارزښتونو څخه برخمن كتاب گڼل كېږي چې څه ډول ددغه تاريخي سيمې د تاريخ ليكلو اړتيا ليدل كېږي.

دغه كتاب چې په دري ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاريخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هيڅ ډول بې سنده او افواهي خبرې په كښې نه شته او بايد چې د افغانستان تر ټولو غوره كتاب و گڼل شي. دغه كتاب د هغه ارزښت له امله چې لري يې د دويم ځل لپاره په پېښور كښې د افغانستان د مهاجرينو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی. څرنگه چې كتاب په تاريخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدې امله زياته اړتيا ليدل كېده چې بايد دغه كتاب په نورو افغاني او نړيوالو ژبو هم واړول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

د لوی خدای په نامه

سریزه

زمونږ ګران هېواد افغانستان هغه سیمه ده چې تر تاریخ د مخه له لرغونیو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتونو چینه، د فرهنګونو د تېریدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په اوږدو کښې له دې فرهنګ زېږوونکي خاورې څخه ښه غښتلي دولتونه را پاڅیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشونو کښې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده.

له څه مودې راهیسې زمونږ په چاپیریال کښې، چې زمونږ د لوی او ترقي غوښتونکي پاچا اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښوونو له نویو پرمختیاوو او رڼاګانو نه برخمن دی، کلکه اړه لیدله کیده چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کښې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم په تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري چې زمونږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلك په آسانۍ سره وکړای شي چې په هغه کښې د خپل هېواد تېرې تاریخي پېښې ولولي.

تېر کال چې زه د افغانستان د تاریخ ټولنې په ریاست وګمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر ښاغلي محمد عثمان صدقي زمونږ د چاپیریال دغه ښکاره ضرورت څرګند کړ او ما هم په بیړه په دغه کار لاس پورې کړ او د افغانستان لنډ تاریخ مې ولیکئ.

د دغه کتاب په لیکلو کښې مې په لویدیزو او ختیزو ژبو څو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کښې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پېښ شو چې ناچاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د څو بابونو په پای کښې مې د لازمو مراجعو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوك په پای کښې به د ټولو مراجعو نومونه راوړل شي.

The Digital Library

په دغه یادونه کښې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثق منابع لري، پر دې کتاب مې له خارجي او داخلي موثقو کتابونو څخه یو شمیر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه هم زیات کړل. هیله من یم ګرانو هېوادوالو او هغو کسانو ته ګټور شي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډ ډول ولولي.

لومړی ټوك تر اسلام وړاندې د لرغوني زمانې د چنګیز (۶۰۰ هـ) تر وتلو پورې او دویم ټوك د نورو اوو سوو کالو د خپلواکۍ د تر لاسه کولو پورې را اخلي(۱).

ددغه کتاب د مطالبو په برابرولو کښې زیار ایستل شوی دی چې پوره وي، خو لنډ او ګټور چې په راتلونکي وخت کښې د مفصل تاریخ لیکلو لار برابره شي او نمونه یې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړي ټوك کښې چې تېر کال خپور شوی دی لیدل کېږي په هغه کښې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړي دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زر صفحو کښې لیکلی دی. هیله من یم چې د ظاهرشاهي روښانه عصر د پوه پالنې په رڼا کښې ژر تر ژره دا هیلې تر سره شي.

پوهاند عبدالحی حبیبي
کابل جمال مېنه
د سنبلې لومړی ۱۳۴۶

۱- اوس دواړه ټوکه په یو ټوك کښې تاسو ته وړاندې کېږي. (ژباړونکی)

The Digital Library

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاریخ د مخه دورې ته یوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د لیك په موندلو نه و بریالی شوی، تر تاریخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې لیکدود را پیدا شوی تاریخي عصر دی، خو شرط دا دی چې د لرغونیو قومونو پاتې لیکل شوي اثار لوستل شوي وي. څرنګه چې تر اوسه ځینې لیکونه شته چې لوستل شوي نه دي نو له دې امله هغه په قبل التاریخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت ولوستل شول نو تاریخي مرحلې ته به ننوځي.

د شرقي هېوادونو تاریخي دوره یې عموماً تر میلاد دمخه د (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کښې ګڼلې دي. دا ځکه چې د مصر او بین النهرین لوستل شوې لیکنې هم دومره عمر لري، خو په سند او هړپه کښې د موهن جودیرو موندل شوې لیکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاریخي مرحله کښې شاملې نه دي.

پہ افعانستان کښې د "تر تاریخ دمخه اثار و" پلټنې له ۱۹۳۶ م کـ ن څخه د اروپایي علمي هیئتونو له خوا پیل شوي او په نتیجه کښې یې تر

تاریخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دریمې دورې یعنې تو ږل شوې ډبرې او د خاورینو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د کلکولي تیك دوره وایي.

له دې علمي پلټنو څخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې دافغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هېوادو په خاوره کښې د (۶۰۰۰) کلونو په شاوخوا کښې انسانانو مدنیت درلود، ځکه چې هم هغه مهال مرو ته نژدې د "انو" په سیمه کښې د مس کارونې آثار موندل شوي دي او تر تاریخي دورو دمخه آثار یې د افغانستان په ګاونډ کښې په دغو ځایو کښې موندلي دي:

۱ - د پنجاب په هړپه کښې:

یعنې د افغانستان د غرو په لمر ختیزو ډاګو کښې چې هلته د ودانۍ اوښار آثار لیدل کېږي.

۲ - موهن جودیرو:

د افغانستان ختیزې جنوبي خواته په سند کښې د ښار کوڅې او د بازار نخښې او حتی د اوبو پاخه لښتیان او په هره کوڅه کښې د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم لیدل کېږي.

په دغه لرغوني ښار کښې د مورد رب النوع مجسمې، پاخه خاورین لوښي، د سرو او سپینو زرو ډول ډول ګینې او د هغو عصرونو د فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغوني ښار په اړوند موزیم کښې خوندي پراته دي. او په هغو ښکلیو اثارو کښې له عاجو څخه د پیل کوچنۍ مجسمې او د غټو او غښتلیو غویو انځورونه شته چې پر ځینو انځورونو لیکنې هم لیدل کېږي. خو لا تر اوسه یې څوك په لوستلو بریالي شوي نه دي.

The Digital Library

د سند د وادۍ تر تاريخ دمخه مدنيت چې د افغانستان په ختيزه خوا کښې د هړپه او موهن جوديرو تر منځ يوزر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يو شکل او ډول خپور شوی و، د ودانيو د جوړونې شکل او د خاورنيو لوښيو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کښې بيخي سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتيجه اخيستې ده چې:

دا مدنيت د افغانستان د خاورې په ختيزه خوا کښې د سند وادۍ له سره بيا تر پايه خپور شوی، شمالي او جنوبي پايتختونه يې "هړپه" او "موهن جوديرو" دوه ښارونونه وو او تر بابل پورې يې د لويديزو خاورو له تمدن سره اړيکې درلودې او حتى تر ميلاد (۲۰۰۰) شاو خوا د مخه په بابل کښې د هندي تاجرانو يوه محله موجوده وه. له هغو آثارو څخه چې د بين النهرين په کيندلو کښې موندل شوي دي، څرګندېږي چې د سند وادۍ خلکو اعشاري، ارقام وزنونه او پيمانې پېژندلې. د هغه ښار له آثارو څخه چې په هړپه کښې ښکاره شوي دي څرګندېږي چې معتبرو خلکو په دوو پوړيزو ودانيو کښې ژوند کاوه اود استوګنې زياتو ځايونو د اوبو ځاه ګانې، حمامونه او تر ځمکې لاندې ګودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقه کارګران او کسبګران په کوچنيو دوو کوټو لرونکيو کورونو کښې استوګنه کوله، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او د دغو تر تاريخ دمخه خلکو ښارونوته نژدې ځينې کلاوې وې چې غالباً د غلې ګودامونه وو.

هغه کنډوالې چې د هړپه د تمدن له وروستيو مـرحلو څخه نماينده ګي کوي د هغه ځای د اوسېدونکيو بې وزلي او انحطاط راښيي چې زياتر و کورونو د سمڅو بڼه پيدا کړې وه او د ښارو جوړښت چې پخوا يې

نظم او ترتيب درلود بيخي ګډوډ شوی دی. پوهانو له دې څخه دا ډول نتيجه ترلاسه کړې ده:

۱- د دې ودانيو پر خلکو د غربي اريايانو يرغلونه پيل شوي او د دوی مدنيت يې را ټيټ کړی و.

که څه هم د هړپه د ليکنو الفبا لوستل شوې نه ده، خو دا ثابته ده چې دا ليکدود تر آريايي مهاجرت دمخه دورې پورې اړه لري.

هغه ارابې چې اسانو کشولې په هغو خلکو پورې يې اړه درلوده چې په هندو اروپايي ژبو يې خبرې کولې خو د موهن جوديرو او هړپه د خلکو ګاډي، غښتليو او قوي غويو کشولې چې پلن او اوږده ښکرونه يې لرل او د دغو ښکليو او غټو غوايانو انځورونه پر موندل شويو مهرو، آثارو انځور شوي دي.

(لومړی او دويمه نومره عکس وګورئ)

۲ - دغه مدنيت ته ورته دا لړۍ د افغانستان په جنوب کښې د بلوچستان په نال او جاله وان لور لايي او همدا راز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کښې ليدل کېږي چې ځينې کړۍ يې تر بين النهرين پورې هم رسېدلې او پر هغو خلکو اړه لري چې د اريايانو تر هجرت دمخه، په هغو سيمو کښې ميشت وو، څرنګه چې د دوی په لرغونيو آثارو کښې د مورد رب النوع په څېر مجسمې موندل کېږي، نو ځکه کېدای شي چې دين، عقايد او فرهنګ يې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوچستان د کوټې د شمال لويديځ په څو ميلۍ کښې يې د ګل محمد په کلا کښې موندل شوي دي پر دې دلالت کوي چې د هغې سيمې پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوښيو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکيو له ستنو او تېرو څوکو

The Digital Library

لرونکیو تیږو په څېر الاتو څخه یې کار اخیست او د ودانیو او کورونو جوړول هم دود نه و، خلك څاروي روزونکي کوچیان وو چې په را وروسته وختونو کښې یې خاورین لوښي او ودانۍ جوړې کړې دي، چې لرغون پوهان یې د "ږوب د ناوې لوښي" بولي او پر هغو، باندې ځینې توري او هندسي انځورونه او د هوسۍ او بوك لرونکي غوایي تصویرونه انځور شوي، په کورو کښې یې د وزو ډېر هډوکي لیدل کېږي، چې د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي. د غلې د میده کولو له پاره یې ډبرین اونګونه درلودل، په داسې حال کښې چې د هغه مهال په موندل شویو آثارو کښې د اوسپنې اوزارونه لیدل کېږي، پر ځینو خاورینو لوښیو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په څېر بل ځای نه دي لیدل شوي. ځکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پته خوله دي، د دغه لرغوني مدنیت عمر د شپږو زرو کالو په شاوخوا کښې اټکل شوی دی.

همدارنګه د هړپه د سیمې دا تر تاریخ وړاندې مدنیت د هندوستان د کچهه تر جزیره نما پورې غځېدلی دی او پر ۱۹۵۴- ۱۹۴۰م د هغه ځای له زیاتو غونډیو څخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هړپه د مدنیت آثارو ته بیخي ورته دي، د کشفیاتو دا ساحه د راجکوټ ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

خو د افغانستان په خاوره کښې تر اوسه "تر تاریخ وړاندې" څو مهم او غوره ځایونه شته:

۱- پر ۱۹۳٦م کال سراورل ستین او موسیوګیر شمن او هاکن د سیستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کښې کیندنې وکړې، چې په هغه کښې ډبرین لوښي او ډول ډول وسلې او غشي او رنګه ښایسته شوي کودړي او د سپینو زرو غوږوالۍ او له هډوکیو څخه جوړ شوي شیان

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کښې د "انو" او په لویدیځ کښې د کاشان او په جنوب ختیځ کښې د سند موندل شویو آثاروته ورته ګڼلي دي، له هغو څخه دا نتیجه اخلي چې د انساني مدنیت د دې دورې لویه صحنه د سند له وادۍ څخه نیولې بیا د نیل تر سیمې پورې د افغانستان په ګډون پراخوالی درلود.

موسیو ګیر شمن د "سرخ داغ" غونډۍ چې دېرش متره لوړ ده (۱۲) متره ژوره وکیندله او تر میلاد یوزر کاله د مخه د مدنیت آثار یې وموندل دی وایي:

که یوویشت متره نوره هم وکیندل شي کېدای شي چې تر میلاد څلور زره کاله دمخه خواوشا آثار وموندل شي. چې د سند د بین النهرین او مصر پخوانیو مدنیتونو ته نژدې دي، په دې خاوره کښې داسې پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲ - تر تاریخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کښې لټول شوي دي د کندهار لویدیزې خوا ته د پنجوایي او ارغنداو په وادۍ کښې د بدوان د غره له سمڅو او د یمراسۍ له غونډۍ څخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلوڅو د خاورې تر تاریخ دمخه مدنیتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لویدیزې خوا ته ٦٦ کیلومتره نیرې د مونډیګك په غونډۍ کښې علمي پلټنې وشوې، چې دارغنداو په ودانۍ کښې تر تاریخ دمخه د پینځو زرو کالو پخوا د مدنیت د آثارو نماینده ګي کوي پوهان وایي چې د کندهار لویدیزې خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوی دی اوبه کېدلې او سر سبزې وې. دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستي ځل له پاره د استوګنې ځای و، اوس د جوي پېښو

له امله یو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښین او سند د وادۍ خواته د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنك اوغزني او د هندوکوش جنوبي سیموته رسېدله، مطلب دا چې د هلمند ۋادي یې د ارغنداو او ترنك له وادیو سره نښلولې.

د مونډیګك غونډۍ تر میلاد وړاندې د څلورزرم کال له پای څخه د لومړي زرم ق،م کال تر پیله پورې د ودانۍ پینځلس مرحلې تېرې کړې دي په آخره او پورتنۍ مرحله کښې یې د غلې ګودامونه وو چې پخسه یې دیوالونه یې درلودل، د غلې د ګودامونو ځایونه د یوه اوږده غولي په ډول وو چې د هړپه د موندل شویو آثارو ګودامونو ته بیخي ورته وو، خو د هړپه تر ګودامونو کوچني وو، په کښته پوړ کښې یې د څارویو د ساتنې له پاره خونې وې. څرنګه چې د ګودامونو ودانۍ د نوموړې غونډۍ له دریو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وایي چې دا ګودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کښې جوړشوي وو.

په لوړ پوړ کښې د ګودامونو د ساتندوی له پاره یوه کوچنۍ کوټه لیدل کېږي، چې په هغې کښې یو څه خاورین لوښي، ډبرین او د مفرغ برې (پیکانونه) او مچلوغزې او د هغوی د ختو ګولۍ موندل شوي دي او دا ورڅخه څرګندېږي چې د ګودامونو ساتونکیو دا وسایل د ګودامونو د ساتنې له پاره کارول. چې د دغو دفاعي څیزونو عمر له اوس څخه تر دریو زرو کالو (شاوخوا) اټکل شوی دی.

د غلې د ګودامونو تر ودانیو پخوا له مکعبو ډبرو څخه چت لرونکې خونې جوړې شوې وې چې د ودانیو په شمالي برخه کښې د خښتو ودانۍ هم شته. د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دی چې خواوشایې یو څه

The Digital Library

کوچنۍ خونې شته او د لویې مانۍ نخښې هم ښکارې چې له اومو خښتو څخه په نیم مخرطي ډول ودانه شوې ده او د خښتو لویې ستنې لرې چې په سپین رنګ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنۍ منظره له برمه ډکه په نظر راځي. په دې ستره ودانۍ کښې یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلیو کودړو ټوټې او د ادېتا (ادې ـ مور) د خیر او برکت د رب النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند موندل شویو مجسمو ته بیخي ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډیو کښې د هغو خلکو د استوګنې د ځایونو نخښې شته چې پورتنۍ غونډۍ یې عبادت ځای و، په دې ودانیو کښې د نغري نخښې د هغه له اسبابو سره او یو څو اونګو نه او د هغوی دستې لاس ته راغلې دي، چې په غالب ګومان د دوا پلورلو دوکان ګڼل کېدای شي. په نورو خونو کښې د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبري (پیکانونه) لیدل کېږي. د زیاتو خونو بامونه شیوه ګي لري او په د باندنیو دیوالو کښې مستعمل توبري پیکانونه او مسي سرنېزې اینبودل شوې دي. په هغه هدیره کښې چې په دې ودانیو پورې اړه لري اووه کالبوتونه (اسکلیټونه) پیدا شوي دي. د مونډیګك د غونډۍ له کښته څخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسې دي:

له څمکې څخه پورته خوا ته تر نهم پوړ پورې د نیم کوچیتوب ژوندانه نخښې لیدل کېږي، چې د هغو له مخې ویل کېدای شي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ یې هم پخسه یي وې، تر هغو وروسته تر دریو پوړیو پورې ودانۍ له اومو خښتو څخه بشپړې شوې وې، چې خاورین لوښي یې په کښته طبقو کښې ساده او ابتدایي دي تر هغې وروسته د لوښیو کودړې ښکلې کېږي. تر هغې چې د ختو انځور شوي لوښي رامنځته کېږي، پر هغو کټوریو (جامونو)

چې پر پایو ولاړ دي د ځارویو، مرغانو، ګلانو او د جګو ښکرو لرونکي پسونه، تنځري (زرینې زرکې) پیل مرغ او د (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختو دا انځور شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته زیات دي چې د "کوټې" خواوشا موندل شویو لوښو ته ورته دي مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي او هغه وخت چې د پینځم پوړ سکاره یې د کاربن "۱۴" له لارې و ازمویل نو د دې پوړ نېټه یې ۲٦۲۵ ق.م په شاوخوا کښې وټاکله. د موسیوکزال د تاریخ وړاندې دورو د متخصص په وینا دا غونډۍ تر پینځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جودیرو پخوانۍ او لرغونې ده. (وګورئ ۳ـ۴ نومره عکسونه).

۳. د افغانستان په شمالي برخو کښې هم د تر تاریخ دمخه مدنیت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لویدیځ ګوټ کښې د مرو په انو کښې تر تاریخ وړاندې مدنیت نخښې تر لاسه شوي دي، همدا ډول د افغانستان په شمال ختیځ لور کښې د تاریخي آثارو بقایا شته چې د ۱۹٦۲م کال پر اکتوبر د ایټالوي لرغونپوهانو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دښته دِ هندوکوش په شمالي لمنو کښې د " ۳۳۰۰" فوټو په لوړوالي او د " ۱٦ " کیلو مترو په اوږدوالي د سمنګان شمال لویدیځ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کښې هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چین لاره له همدې وادۍ څخه تېرېدله او همدلته د غره په ډبرو کښې هغه طبیعي سمڅې شته چې پخواني انسانان پکښې اوسېدل او هلته د ډبرین اورټك سامان او ډېرې توږل شوې ډبرې کشف شوې دي. چې ځینې ودانۍ یې هم په هماغې زمانې پورې اړه لري، چې انسان تر سمڅو او ګارو بهر استوګنه کوله او بې ډوله ابتدایي دیوالونه یې "۱/۲۰" مترو لوړ جوړ کړي دي چې د هغو په منځ کښې له "۲۰" څخه تر "۳۷" مترو پورې د

: The Digital Library

ودانۍ بلاکونه لیدل کېږي، دغو ټولو ودانیو ۳۳۵ هکټاره ځمکه نیولې ده، د هزار سم له سینده د اوبو د کانال د غاړې له (۱۲۵) متره دیوال سره د اوبو رسولو نخښې هم ځرګندې دي.

د دغه ځای د ګارو په سمڅو کښې مثلث ډوله خونې لیدل کېږي چې لویې تاخچې لري او له ډبرو څخه دننه درې کنجه چوکۍ توږل شوې دي، د دیوالونو په جوړولو کښې یې د ډبرو له تختو څخه کار اخیستی دی چې د نغریو نخښې هم په کښې ځرګندې دي.

د هزارسم په سمڅو کښې کیندل شوي شکلونه او رسمونه لیدل کېږي چې د ایټالوي لرغونپوه هیئت د راپور لیکونکي په وینا داسې شکلونه د لویدیزې اروپا په تر تاریخ وړاندې آثارو کښې هم لیدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه څلور ډوله دي، لومړی انساني شکلونه، دویم رسم شوي لاسونه، دریم د ځارویو شکلونه څلورم د راز راز شکلونو ګډون، چې ماناوې یې هم نه دي ځرګندې. "وګورئ ۵ ـ ٦ مه نومره عکسونه".

د تر تاریخ وړاندې زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلونو ته ورته او نژدې ګڼي چې په هسپانیا، ایټالیا، سویس او ایرلنډ کښې یې موندلي دي او داسې نتیجه اخلي چې تر تاریخ وړاندې. دا ډول شکلونه رسمول دود وو، د بېلګې په ډول:

ډ هزارسم د سمڅو له شکلونو څخه د پوځکۍ یو شکل دی چې نیمه دایره یې تشکیل کړې او هغه دایره بیا یو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې څخه د انسان بدن مراد دی، چې بازوګان او شمزۍ یې ښوولې شوي دي او هغو شکلونو ته ورته دي چې تر تاریخ وړاندې د هسپانیا، ایټالیا او ایرلنډ په آثارو کښې هم لیدل شوي دي. (وګورئ ۷ مه نومره عکس).

د هزارسم په آثارو کښې دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

The Digital Library

له - تر تاريخ وړاندې لرغونيو آثارو څخه په پاتې شکلونو کښې بښوول کېداى شي.

تر تاريخ وړاندې په کلکولې تيك او توړليو ډبرو د استعمال په دوره کښې د بدخشان لاجورد هم د يادولو وړ دې، څکه چې د کاشان د سيالك په غونډۍ، د سومر او بين النهرين په څمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کښې د لاجورد د ډبرې راز راز نمونې موندل شوې دي او دا څرګندوې چې د بدخشان د لاجوردو ډبرو شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال يې تر مصر پورې هم رسېدلى، د دغه هېواد خلکو له نورو ختيزو او لويديزو هېوادو سره لرغونې مدني اړيکې درلودل. (وګورئ اتمه نومره جدول).

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

هغه مهال چې د تاريخي افغانستان په باب غږېږو موږ هغه ټولې سيمې په نظر کښې نيسو چې له افغانستان سره يې په تاريخي پېښو او د سياسي، مدني او فرهنګي حوادثو په جريان کښې ګډون درلود او دګډو تاريخي عواملو تر اغيز لاندې يې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافيايي سيمه کښې د ايران د فلات ختيزه برخه د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (د امغان) پورې ختيځ او لويديځ شامله ده او په شمال کښې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پاميره د غرو لمنې په کښې راځي او په جنوب کښې پر بحيره عرب تمامېږي دا سيمې عموماً ګډ تاريخ لري.

آريايان:

د "۲۵۰۰ ق.م" په شاوخوا کښې د آريايي سپين پوټکيو لوى ټولى په آريانا ويجه نومي هېواد او د امو په شمالي غاړو کښې د کوچيتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر يې ډېر شو نو د امو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکوش په شمالي او جنوبي لمنو کښې ميشت شول. دغو خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي له امله ختيزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سينده د هند شمالي ارتو سيمو ته تېر شول او په

The Digital Library

هغه ځمکه کښې يې يو مدنيت جوړ کړ چې د "ويدا" په پخوانيو څلورو کتابو کښې يې انعکاس ليدل کېږي له همدې امله يې "ويدي مدنيت" بولو چې د (۱۴۰۰ق.م) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغاني لويو قبيلو يوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون) الينا (د لغمان او نورستان شمالي خلك)(۱) او نور راغلي دي او موږ له دغو کتابو څخه د لرغوني افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدني او فرهنګي وضع معلومولای شو.

څلور ويده دادي: ريګ ويد، سام ويد، اتهرواويد، يجورويد، چې تر ټولو پخوانی ويد "ريګ ويد" دی او په هغه کښې د افغاني قبيلو، پاچاهانو، نوميالیو خلکو، غرونو او جغرافيايي ځايونو ډېر نومونه، راغلي دي.

ارينه ويجه:

ارينه ويجه چې په پښتو کښې تر اوسه" اويجه" د ټاټوبي او د استوګنې د سيمې په مانا کارول کېږي، د تاريخ پوهانو په وينا د پامير سيمې او يا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دريا چې" څنډو ته ويل کېده، چې له هغې جغرافيايي سيمې سره نښتې ده چې موږ اوس څېړنه په کښې کوو.

څرنګه چې د آرين خلکو (آرين د نجيب، کښتګر او کرونکي په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او تر تاريخ وړاندې زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندانه د ډول او د دين و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر ګوستاولوبون هغه آريايي لرغونې ژبه چې په ارينه ويجه کښې ويل کېدله د "آريك" په نامه ياده کړې ده.

---

۱. دا نوم د اليشنګ او الينګار د درو په نومونو کښې ښکاره دی.

ويدي مدنيت:

د آرين خلکو تاريخي دوره له ويدي سرودوسره پيل کېږي او له همدې تاريخي سرچينې څخه موږ د آرين د خلکو افکار، عقايد د ژوندانه ډول او له افغانستان خاورې څخه د دوی مهاجرت څرګندوو. د ژبپوهنې له پرتلې څخه دا ښکاري چې د افغانستان د ژبو او د ويدي او سنسکريت ژبو تر منځ ډېر ژبنی يووالی شته.

ويدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتيب شوي دي او په شفاهي توګه له يوې خولې بلې ته او له يوه نسله بل ته را نقل شوي دی او لکه چې اوسني ويد پېژندونکي پوهان وايي: د لوړو يادو شويو کتابو پر سرودو سربېره يوه برخه نور لرغوني سرودونه ورك شوي دي چې د ويد په خپل تعبير "پخوانيو زيشيانو" يعنې پخوا نيو پوهانو به ويل او يادا چې ځينې لرغوني سرودونه چې نوې بڼه ورکړل شوې دد هم موجود وو چې غالباً يې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه پورې اړه درلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سيندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړی.

څرنګه چې ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين اوستايي سرودو ته چې د سند په لوديزه ارته ورشو کښې پيدا شوي، بيخې ورته دي او بشپړ نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای شي چې د ويدی د لرغونيو ورکو شويو سرودو زانګو همدا د افغانستان او باختر ورشو ده چې اوسنيو موجودو سرودونو يوه برخه به د هغو ورکو شويو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغوني افغانستان له خاورې سره د ويدی مدنيت ډېره ټينګه اړيکه له دې څخه ښکاري چې د ويدي او سنسکريټ پخوانی ډېرې کلمې په پښتو او دري ژبو کښې ريښې لري او ښايي چې دا ژبني ميراثونه له لرغونيو ارياني نيکونو څخه دغو ارياني ژبو ته پاتې شوي وي.

The Digital Library

د ببلګې په ډول د "اریا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا ځینو په "اصیل" او "نجیب" کړې او ځینو بیا په "زارع" او کروندګر". څرنګه چې په پښتو کښې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرنې" او "بزګرۍ" مانا لري نو ځکه ویل کېدای شي چې د نسبتي نون په زیاتېدو "آرین" (لکه پلن = پیاده، تورن = شمشیري او نور) د کروندګر په مانا وي او څرنګه چې کرنه د خلکو په منځ کښې یو شریف کار او کسب و، نو ښایي چې تر هغه وروسته د "نجیب" او "شریف" مفهوم مجازاً ورکړل شوی وي.

ارین خلك چې هند ته ولاړل هغې ورشوته یې "اریه ورته" یا "آریه ورشه" وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کښې د "ورشو" په ډول د ټاټوبي او د استوګنې د ځمکې او مرتع په مانا شته.

په پښتو کښې تر اوسه "سند" ته سیند وایي او دا کلمه په ویدي ژبه کښې "سندهو" ده.

د ریګوید په سرودو کښې د افغاني سیمې د ډېرو سیندونو یادونه شوې ده لکه سنده هو (سند) کوبها (کابل)، ګوماتي (ګومل)، کرومو (کورم)، سویتی (سوات) ورکه (کونړ) رودونه او ګندهاره (کابل مجرا) او هرد ویتي = سره سوتي (ارغنداو یا اراکوزی، چې اوس یې د پخواني نامه ریښه په دهراوت کښې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواوید کښې د بلخ نوم د "بلهیکه، په شکل یاد شوی دی، چې وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکریټ په ادبیاتو کښې "بهلیکه" شو او ریښه یې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدارنګه په اتهرواوید کښې د ګنداریس (د ګندهارا اوسېدونکی) تر څنګه د منجوان غره ذکر شوی دی، چې همدا اوسنی منجان غر دی چې

د نورستان او بدخشان تر مینځ پروت دی.

په ویدي سرودو کښې د لسو اریایي قبیلو جګړه یاده شوې ده، چې د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق.م) دمخه د راوی (پنجاب پر غاړه شوې ده او په دې قبیلو کښې د افغانستان د خواوشا خلکو هم ډېر نمونه شته لکه الینا (د الیشنګ او الینګار خلك)، او بهلانه (د بولان د دري خلك) او شیوا (د سند د غاړې خلك) او پورو (د ګندهارا د شاوخوا خلك) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د "ریګ وید" په دویم ټوك کښې د پکته د قبیلو او د هغوی د نومیالیو کسانو او پاچاهانو څو واره یادونه شوې ده، چې یو له هغو څنې پکتهه نامتو پاچا (تورونه) (توروهونې = شمشېر باز) نومېده او د ارغنداو د هراوت (هرد ویتې) په وادۍ کښې د پښې، ډسه، پراوته او بریسه یه یادښت راغلی دی، چې اوس په افغاني قبیلو کښې بریځ او پنی د کندهار په جنوب او د سیبۍ په وادۍ کښې شته او همداراز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروټ (الکوزي) د قبیلو بنسټ لا پاتې دی.

هغه اریایي نژاده خلك چې له اریانه ویجه څخه د هندوکوش شمالي او جنوبي سیموته راغلل، کوچیان وو او د چوپانۍ ژوند یې درلود. پر (۱۹۳۹م) سمرقند ته نژدې په "تل برزو" کښې پر خاورین لوښي یو تصویر موندلی شوی دی، چې هغه د ګیومرث (ګومرد - یا ګویت شاه) د یو پخواني اریایي پاچا تصویر بولي، چې نیم یې سړی او نیم یې نر غویی دی او ګویشت د اوېستا په یوه برخه کښې هم شپون پاچا بللی دی له هغه څخه څرګندېږي چې دغو خلکو د کوچیتوب په وخت کښې هم پاچاهان لرل، کولا (کهوله) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس و، چې له هغوی څخه بیا ډلې پیدا کېدلې او د "پتي" په نامه یې مشر لاره، بیا چې څو کوله (کهوله) سره

om: The Digital Library

یوځای کېدل "ګرامه" یا "ویسه" ځنې جوړېده شاهي ټاټوبي ته یې "پور" وایه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړیو او ځایو په نومونو کښې شته لکه: باګرام، میرویس، شهرپور.

لومړنیو آریایانو مخکښې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنیزه ډلبندي) یې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کښې د هغه هېواد له پخواینو تور پوټکیو سره مخ شول، نو پر څلورو طبقو، برهمن (روحاني) کشتریه (جګړن) ویسیه (ښاریان او کسبه) او سودرا (ناملموس) وویشل شول چې دې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنیو تاریخي او ټولنیزو اوضاعو کښې څرګنده اغېزه درلوده.

په ویدي کتابونو او داریایي نژاد په نورو آثارو کښې داسې لیدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنیو وختو څخه د دوی تر منځ موجوده وه او د ډول ډول ارباب انواعو پرستش یې کاوه او د "سبها" او "سمتي" په نومونو یې جرګې او د (سامانه) په نامه یې مېلې لرلې، پېغلو له زلمیانو او ښځو له نارینه و سره مینه کوله او د واده دودونه یې هم درلودل. د کورنیو افرادو د ډېرښت له پاره یې تل دعاوې کولې، د ښځو په ډلو کښې شاعرانې هم وې، چې ځینې سرودونه یې د ریګ وید په لومړي کتاب کښې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوبې، د اس سپرلیو اتڼ، نڅا او موزیك هم درلود او پر کرنه او مالدارۍ بوخت وو او د وړیو او څارویو له پوټکیو یې کالي جوړول، د پسونو او وزو رمې او دغو یو ګلې یې درلودې او د کورنیو شتمني یې د څارویو رمې او په تېره بیا د پیورو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "سُوما" د بوټي د رانیولو (اخیستلو) له پاره راتلل خپل غوایي به یې د خریدارۍ د واحد په توګه راوستل چې هغه ته به یې

پاسو (PASU) ویل چې د پیسې (پولی واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنایعو څخه یې د لرګیو تراشنه، فلز کاري، د ټوکرانو او پوزیو (بوریا) اوبدل، د خاورینو لوښیو جوړونه، فلزي تزئینات او د اربو جوړول زده وو.

خوراك او څښاك یې د غلو دانې، شیدې او نور لبنیات، د ښکار غوښې او د سوما او سوریا شیره وه.

د طبعي عناصرو عبادت یې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندرا (د جګړې رب النوع) سوریا (لمر) اګنی (اور) سوما (غرني وابښه چې له هغو څخه یې مشروبات تیارول) ماروت (باد) او نور اود هر یو په نامه یې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته یې "ریشي" ویل چې په پښتو کښې اوس ددې کلمې له رېښې څخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوېستایي مدنیت:

د افغانستان د اریایي خلکو دویم مدنیت په بخدي (بلخ)، د هندوکوش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په وادۍ کښې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې پیل شوی او له هغې دورې نه یو کتاب د اوېستا په نامه پاتې دی چې پېنځه بابه لري.

څرنګه چې په دې اړه زمونږ د معلوماتو سرچینه د اوېستا د کتاب پاتې برخه ده نو ځکه دغه مدنیت او فرهنګ ته "اوېستایي مدنیت" وایو څرنګه چې دا فرهنګ په بخدي او افغانستان کښې زېږېدلی او را منځته شوی دی ځکه نو د دغه هېواد په تاریخ کښې ډېر زیات ارزښت لري. د اوېستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري، او فرهنګي اوضاع په ښه ډول څرګندوي.

د اوېستا له کتابه څرګندېږي چې آريايي خلك د کوچيتوب، مالدارۍ او کډه پر شا ژونده مدنيت ته رسېدلي او په کليو او ښارو کښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنيز ژوند په مراحلو کښې يې يوه نوې دوره پيل کړې ده.

په دې دوره کښې لومړی ځل په بلخ کښې پاچاهي را منځته شوه او د "يمه" (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کښې يو ټاکلی ايين د مزد سينه = مزد يسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی چې مدني او روحي قوانين او هدايتونه يې لرل، موسس يې زره توشتره = زردشت و چې د کورنۍ په نامه "سپتمه" يا "سپيتمان" يادېده (چې دا نوم په پښتو کښې دوی کلمې "سپين" او "تمه" يا "تمان" د نژاد په مانا دي).

د زردشت د تبليغ د رامنځته کېدو ځای بخدی (بلخ) او سيستان دی. (وګورئ نهمه نومره عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور يې "دوغدو" او د پلار له خوا نيکه يې پتير ګتراسپه نومېده د څلورو ورونو نومونه يې داوو:

رتوشتر، رنګوشتر، نوتريکا، نی وتيش.

د ده لومړنۍ ښځه چې نوم يې څرګند نه دی (د ايست واستره) مور وه او درې لونې يې لرلې د زردشت دويمه ښځه د دوو زامنو "هوره، چيتره اوراتت نره" مور وه، دريمه ښځه يې چې په لمر ختيزه ورشو او د بخدي په سيمو کښې کړې وه د جاماسپ (د ګشتاسپ وزير) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او "هووی" نومېدله، د ده له زامنو څخه "ايسيت واتسره" د روحانيونو مشر و".

او "اوروتت نره" د بزګرانو لاربښود او "هوره چيتره" د جنګياليو

om: The Digital Library

افسر بلل کېده د ده د پيروانو درې ګونې ډلې، د زردشت د دغو دريو زامنو له خوا رامنځته شوې دي، درې لونې يې هم درلودې چې فريني، ثريتي، پيورو او چيستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندانه زمانه په يقيني توګه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابونو د روايتو له مخې د (٦٦٠ق،م) په شاوخوا کښې زېږېدلی او پر شل کلنی يعنې پر (۶۴۰ق.م) کښې منزوي شوي، پر ديرش کلنی يعنې پر ٦٣٠ ق،م يې د لاربښوونې ادعا کړې ده، پر ۴۲ کلنۍ يعنې پر ٦١٨ق،م کښې "ګشتاسپ" پر ده وګروهېد او د ده په عقيده شو او پر (۵۸۳ ق،م) په اووه اويا کلنۍ د توراني "ارجاسپ" د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کښې د توراني "براتر کرش" په لاس ووژل شو، خو څېړونکي پوهان دا کلونه سم نه بولي، او د ده زوکړه يې د ۵۸۸ق،م په شاوخوا کښې ګڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونيو کسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان کښې يې پر نوي اقتصادي بنسټ د يو اساسی او ژور رفرم بنسټ ايښی دی او د " ژ، دو مزيل" په وينا:

"ده خپل اقتصادي سيستم په داسې وخت کښې منځته راوړی دی، چې د اريايانو يوه ډله دکوچيتوب له حاله راوتل او کليوالي ژوند يې غوره کاوه."

په دې توګه چې د څارويو د څړ نامعلوم ځايونه يې د هر ټبر او قوم له پاره د څړ په ټاکلو ځايو اليش کړل او په همدغه دليل يې غويي او غوا ته چې د خوراك او کرهنې يوازنۍ وسيله وه په درنه سترګه کتل او حيواني سرې په کليوالی تشکيلاتو او کرهنه کښې خاص اهميت مونډلی و.

زردشت د يوه خدای (اهوره مزده - يوبادار) په يووالي او بې ساري

عظمت قايل شو او له پخوانيو خدايانو ځخه يې چې آريايانو ورته عقيده درلوده مخ وګرځاوه، دی وايي چې:

"تر يوه خدای وروسته د نړۍ له پيله ځخه دوه روحه شته، چې يو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي او ټول ژوند يوه باطني جګړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دايمي جګړه کښې رڼا او تياره عقل او اهريمن يو له بل سره مقابل دی".

زردشت په خپل ايين کښې د ځارويو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونيو اريايانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وايي: "د (سوما) کثيف نشه کوونکي شراب ځنګه له نيکۍ سره مرسته کولای شي. د بزګر سړي غويې تر دې چې قرباني شي، ښه او ګټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کښې وي"

د زردشت په ايين کښې د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې، د رښتيا پر بري، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنوات (صراط) د پله او د ملائکو پر وجود عقيده شته او آذر (اور) يې هم مقدس ګڼلی دی، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبيعت په مواليدو کښې په وديعت ايښود شوی او د ژويو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطني غريزې تودښت نغري دي، نو ځکه د زردشت پيروانو د آذر د نمانځنې له پاره دوهې (آتشکدې) درلودې.

د زردشت په ايين کښې د نيکۍ قوتونه دا ميشه سپينه (هميشه سپين او مقدس) او ايزدان (دستايني وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې ځخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر يو قوت د خپل صلاحيت په دايره کښې د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر يو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د يوه صفت مظهر او تلپاتې بلل شوی دی.

The Digital Library

۱- وهومنه = بهمن (ښه انګيرنه - نېکه مننه) يا د ګلو او رمو او نورو ژويو (ژونديو موجوداتو) ساتندويه پرېښته.

۲- اشه و هيشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳- خشتره وييريه = شهريور (تسلط د فلزاتو او ښکليو ډبرو ساتندويه پرېښته).

۴- سپينته ارميتي = سپيدار مذ (د روح سپېڅلتوب او تواضع)د ځمکې ساتندويه پرېښته.

۵- هيوروتات = خر داد (روغتيا) د غښتلتوب، کورو او اوبو، موکله پرېښته.

٦- اميريتات= امر داد (ابدي ژوند او بقا) د کرهنو وابنو او د ځړ خايو پرېښته.

د مزده يستا د پيداينبت په سر کښې د دی شپږو ملايکو پر سر يوه ملکه د سپينته مينيو (سپين عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته يې پر ځای "اهورد مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش = د خير هاتف) دريدله. د خير، نيکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کښې د شر، بدۍ او تيارې قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر "انګره مينيو" (اهريمن) و، او په اوېستا کښې يې د شر او تيارې دا ټول قوتونه د "ديوه" په نامه ياد کړي او د خير د ملائکو په مقابل کښې يې د شر او بدۍ شپږ موکلان د کماريکان په نامه داسې تصور کړي دي.

۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کښې د ناپاکۍ انګيرنې (يا مننې) په مانا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکار ندوی.

۲- ايندره: د اردی بهشت په مقابل کښې د بدعت دوره او د خلکو ګمراه کوونکی روح.

۳- سیوروه: د شهریور په مقابل کښې د بې نظمۍ ښکارندوی او د ګډ بډ دیو.

۴- نا او نك هیي تیا: د سپیند ارمذ په مقابل کښې د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵- تیوروی: د خرداد په مقابل کښې د ورانۍ فساد، لوږې او تندې دیو.

٦- زیی ریش: دامر داد په مقابل کښې چې د تیو دوی شریك دي.
کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کښې د هغو دیبانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشکرۍ او عصیان ښکارندوی دی.
زردشت خپل ایین پر دریو اخلاقي او حیاتي بنسټو بنا کړی دی او هغه دادي:

هو مته (ښه منل) هو خته (ښه ویل) هو ورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو ښه منل، ښه ویل او ښه کول د خپل عمل اساس ګرځاوه، او خپله انګیر نه ، خپله ژبه او خپل عمل یې په یو شان له ماناوي او مادي ککړتیا څخه خوندي ساتل، د بدني او روحي پاکوالي، د رښتیا، سموالي، مېړانې، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات یې کاوه، درواغ او تور منع و او د مزدیسنا هر پیر و په دې مامور ګڼل کېده، چې اور و اوبه او ځمکه د ناپاکیو له ککړتیا څخه و ساتي، ځکه نو دوی ځمکه د مړو د جسدو له ککړتیا څخه ساتله او خپل مړي یې نه ښخول بلکې په ازاده هوا کښې یې په لوړو ځایو باندې ایښودل چې د هوا مرغان یې و خوري او له منځه ولاړ شي.

د زردشت ایین چې د پیدا کېدو او روزني ځای یې د دنیا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ و، د اوېستا د کتاب په وسیله تبلیغ شو، چې

om: The Digital Library

تفسیر یې په پهلوی (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چې اوېستا پرې لیکل شوې، له ویدي ژبې سره ډېر نژدېوالی لري، د اوېستا کتاب د اسکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یاکتابه لرل خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغو اوېستا کتاب لیکلی و، وسېزل او تر سکندر وروسته چې یې بیا هغه کتاب راټول کړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همهغو (۲۱) نسکو وویشل شو او دویسټ نومې انګریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳,۴۵۷,۰۰۰) کلمې درلودلې، چې اوس له هغو څخه یوازې (۸۳,۰۰۰ کلمې) شته، له هغې شرح څخه چې انګریزي ختیځپوه براون کړي ده، داسې څرګندېږي چې د اوېستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چې اوس پاته دي، یوازې څلورمه برخه یې ده په دې تفصیل:

۱ - یسنا (پرسته او جشن): چې دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲ - ویسپرید (سروران): د دعا او ورادو مجموعه ده، چې له (۲۳) څخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳ - وندیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اوداسه، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرګرد (بابونه) دي .

۴ - یشت (نمونځ اوستاینه): د خدای او ملایکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵ - خورده اوېستا (کوچنۍ اوېستا): چې د (۳۵۰ م) په شاوخوا کښې آذربد مهر اسپند تالیف کړې ده او دعاوې، نمنځونه او مناجاتونه په کښې دي.

د اوېستایي مدنیت په دوره کښې چې له (۱۲۰۰ ق ،م) څخه پیل شوې ده، لومړی وار په بخدي کښې شاهي نظام منځته راغی او اوېستا وایې

om: The Digital Library

چې "یمه " دا هوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چې اوږده او سور یې د یوه اسپریس (اس ځغلولو د میدان) په اندازه و او په هغه کښې یې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوایان، سپي، مرغان او نورو ساتل او هم یې د یو هاتره (میل) په اوږدوالي د اوبو ځای وکینئ او په هغه واره کښې په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړل، خو په هغه ښار کښې یې ناروغانو ، درواغ جنو، بدخویو، پیسانو او لیونیانو ته ځای ورنه کړ".

په دې ترتیب د بخدي په " وارد " کښې د آریایې مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی مرکز تاسیس شو. او همدا د "واره" اوېستایي کلمه ده ، چې په سنسکریت کښې "وهاره" شوی ده، او په دري کښې "بهار" ځنې جوړ شوی دی، چې پر هغه ځای تر اسلامي لومړی پیړی پورې " د بلخ نوبهار " ودان و.

د اوېستایي مدنیت په زمانه کښې چې آریایي خلکو د هندوکوش په شمالي لمنو کښې کلیوالي ژوند ته لاس ورته کړ، کلي او ښارونه یې ودان کړل او د کوچیتوب له دورې څخه په کورو کښې د اوسېدو حال ته راواوښتل دا هغه ګام و، چې د مدني مراحلو د لوړتیا او اقتصادي تحول په لار کښې واخیستل شو، همدامهال و، چې شاهي نظام هم منځته راغی او د بخدي پاچهانو چې د اوېستا په یشتو کښې د "پره ذاته" په نامه یاد شوي دي یعني پیشدادیانو په خپل سلطنتي نظام کښې نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راوستل، د اوېستا په تعبیر د بخدي دغو پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او څنګه چې په ویدي سرودو کښې هم د دغو پاچهانو یادونه شوې ده، څکه نو د دې شاهي کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصرته چې آرین خلکو د هندوکوش له شمالي سیمو هجرت نه وکړ - رسیدای شي.

خو په اوېستا کښې یو لوی پهلوان (د ګیومرث له اولاد څخه) چې

هیوشینګه نومید، په "پره ذاته = پیشداد" ملقب و، یعني لومړی قانون ګذار او دا د دري ادبیاتو همهغه هوشنګ دی، چې د البرز په غره کښې یې د ناهید (اناهیتا) د رب النوع له پاره قرباني کولې او له دیبانو سره جنګېده، او پر اوو هېوادو یې پاچهي کوله.

د د ینکرد په دریم کتاب کښې داسې راغلي دي چې: "د کرهنې او د هکانیه = دهقانی دود او د مالکیت اصل همدغو پیشدادیانو منځته راوړي دی او بیا وروسته هوشنګ د یهوپتیه (دالبیروني په وینا د هوفذیه) یعنې د حکومت او پاچهی او د خلکو د ساتنې اصل ایجاد کړی دی" له دغه روایت څخه پوهېدای شو، چې د اوېستایي دورې مدنیت د ویدي د اوایلو او کوچیتوب سره توپیر درلود - په دې مانا چې دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهنه او آبادی، د کلیو او ښارو په ودانی لاس پورې کړی و، د کوچیتوب او بدویت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه، د هکانیه او د مځکې مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لوړې مرتبې "د هیوپتیه" (د حکومت او سلطنت ایجاد) ته رسېدلي و او هوشنګ پر یوې خورا ارتې ورشو او ځمکې حکم کاوه او د دیبانو او کوډګرو او بد ذاتو سره چې د مدنیت ورانوونکي او د کلیوالو کروندګرو دښمنان وو جنګېده.

تر هوشنګ وروسته بل پیشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوېستا کښې د "تخمه او روپه "په نامه یاد شوی او په ازینه ونت (وسله وال) ملقب و، دی یې د اوو هیوادو پاچا د "ویونګهان" زوي د "اینګهت" لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلي دی، چې دیرش کاله یې د خپل وزیر "شیدسپ" په کومك په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکړ ده ته "دیوبند" هم وایي، دا څکه چې دیبان او هریمن یې بند کړي وو او هم یې ځینې داسې مدني کارونه وکړل، چې په نوې اقتصادي مرحله کښې ورته اړتیاوه، لکه د وړیو وریشل،

The Digital Library

د کالیو سکښت او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له اس، غاتري، اوښ، غوایي او خره څخه ګټه اخیستل، لیك او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په وینا: "تر تهمورث وروسته یې ورور جمشید پاچاشو او لومړي ځل یې د نوروز جشن جوړکړ، ادوي د اوېستا په تعبیر "د ښو ګلوخاوند" و، چې د القب په اوېستا کښې هوثوه (په پهلوی کښې هورمنګ) راغلی دي.

ده دري خویندې د "یمګ " او "اری‌نوك" او "سنګهوك " په نومو درلودلي (په شهنامه کښې : ارنواز - او شهرناز).

د اوېستا یې مدنیت دوري او د آریایي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانو په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کښې دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړل شوي دي، خو موږ دلته زیار باسو، چې ترځیله وسه د نوموړیو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کښې د پیشدادي ستر پاچانوم (یمه) Yama په اوېستا کښې "ییمه" Yima پهلوی کښې "یم " Yam او په دری کښې "جم " دی، چې صفت یې په اوېستا کښې خشیته Xshaeta په پهلوي کښې شیت Shet او په دری کښې "شید" راغلی او "جمشید " یې بولی، یعنی ځلیدونکی جم. د جم پلار په اوېستا کښې ویوهونت Vivahvant دی، چې وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب شو، زوی یې یمه = جم دا هوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچاو ټاکل شو چې د خلکو د ودانۍ او هوسایۍ له پاره زیار وباسي، ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یوکټوری (جام) او د یوې زرین تېش (غاښور) ورکړ شو، چې د ده د شاهۍ لومړی نښان وی او له تیش څخه د ځمکې په کرلو او کرهنه کښې کارواخلي، د خلکو او څارویو د نسل

په ډېر ولو کښې زیار وباسي، د بخدي "واره" ودانه کړې او هغه ځای چې په اوېستا کښې د لوړ و بیرغو لرونکی (ښکلی بخدي) بلل شوی د ځیل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا " یمه" لومړی پاچا دی چې د مدنیت او ښاریتوب بنسټ یې ایښی او ټولنیز ژوند یې ترتیب کړی دی.

کرنه، څاروي روزنه، کار، د اوسپنې ویلول، د کالیو اوبدل، د وسلو او جواهر کارونه، د لښکري طبقې ټاکل، ختګري او د فلزاتو او درملو کارول یې دود کړل او په ځپل لومړي شاهي پایتخت ښکلي بخدي کښې یې مدنیت جوړ او خپور کړ. د فرانسوي ځېړونکي بنونسیت په وینا: دی هغه آریایي شخصیت دی چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کښې د "ایمیرا" Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېده او د هغې سیمې په مرکزي معبد کښې چې هلته یې د قربانیو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې درولې وې.

په ۹ یسنا کښې له دریمې ترپېنځمې فقرې پورې وایي! "د جم د پاچاهۍ پر مهال تودوالی، سوړوالی، زوړوالی، مړینه او رخه (رشك) په دنیا کښې نه وو" او د ۱۹ یشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښې داسې راغلي دي چې: "د جم په پاچاهۍ کښې د نړۍ ژوندون په خوښۍ او خوشالۍ تېرېده د رنځ او ناورین نخښې نه وې" په اوېستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کښې، د جم او پیشدادي پاچاهانو کیسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوي بڼه غوره کړې ده او څرنګه چې یې د جم پاچاهي د هر راز هوسایۍ او ارامۍ، نیاو "داد" او ښېګڼې سر چینه بللې ده ځکه یې نو هغه څوك چې د خیر، خوښۍ او ښېګڼې ددې سر چینې دورانولو وسیله شوی اژی دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی او دا سړی" بیوراسپ" د "اروند اسپ" زوی (ګیو

The Digital Library

مرث دګر شاه = غرشاه) له اولادې څخه و، چې مور يې او ذاك (ودك) د جم خور وه او بيو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او څنګه يې چې ګړندی اسان درلودل، نو ځکه يې ورته" تازي" ويلی دي، چې په همدې سبب ځينو مؤرخينو دی تازي او له عربي نژاده ګڼلی دی.

وايي چې دی د (بوري) پر ځمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان جنوب ختيځ ته په ږوب کښې شته.

څرنګه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاك يې ورته ويلی دی، ځکه يې نو نوموړی عربي نژاد بللی دی او هم څرنګه چې سامي نژادو له آريايانو سره سيالي درلوده، ځکه نو هر عنصر چې د نوي تشکيل شوي مدنيت او د بخدي پاچاهۍ ته خطر پيښاوۀ هغه له پردي نژاده باله او لکه آرايي نژاده تورانيان، ضحاك بيوراسپ يې عربي نژاده ګڼلی دی.

د طبري او البيروني په څېر ځينې دقيق مؤرخان وايي: عربانو ضحاك عربي نژاده او عجميانو عجمي انګيرلی دی.

څرنګه چې د افغاني تاريخي ښار و، ځايونو او سړيو په نومونو کښې (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نيکه ضحاك او په باميان کښې د ضحاك ښار) دد غه نامه ريښه شته او مورخان هم د ده نسبت لړۍ اريايي نژاده ګيومرث ته رسوي اودی د جم خوريی بولي، نو دا خبره چې عربي نژاده و، له منلو څخه ليرې ښکاري.

په هر حال د اوېستا د اشارو له مخې بيور اسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنيت يرغل وکړ او څرنګه چې ايزدي فر (د سلطنت پر تم يا ځلا) د برياليتوب د مارغه په څېر له جم څخه جلا شوی و، اژي دهاکه پرده بری وموند او د ده هېواد يې ونيو او دی يې په اره دوې ټوټې کړ.

دې تازي (تازنده) ضحاك د رام ميشت د ۱۹ فقرې له مخې د کوی

رينتا په نامه يود ټينګه مانۍ او شاهي تخت او زر ينه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبياتو کښې ده ته "ضحاك ماران مار دوش اژدها) ويلی شوي دي.

د اوېستا له مخې تر جم وروسته ايزدي فر (د سلطنت ځلا) پر "تراتينه" (په پهلوي کښې فريتون فريدون) د پورتورا "پورګاو" پر زوی چې د جم له اولادې څخه و وخليده چې پلار يې د اثويه (اثفيان ابتين) په نامه هم ياد شوی دی، د دې کورنۍ خلك کروندګر وو چې د زياترو له نومونو سره د ګاو کلمه (په اوېستا کښې ګتيو) راغلې ده.

فريدون د اوبو د رب النوع اناهيتا له پاره سل اسان، زر غويي او لس زره پسونه قرباني کړل. څو چې پر شريراژې دها که بريالي شو او هغه يې وواژه او د جمشيد دوې خويندې "اري نوك" او شنګهوك چې ضحاك بنديانې کړې وې لاس ته راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوځښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هغو خدای نامو له روايتو څخه را اخيسته شوی چې تر اسلامي دورې د مخه وې، داسې دي چې: يوه پښن (آهنګر) چې کاوك "کاوه" نوميده، د خپلې اهنګرۍ خرمن د نهزې پر څوکه د بيرغ په څېر وتړله او خلك يې په ځان راټول کړل او د اژي دهاکه په مقابل کښې وپارېدل او د هغه د تېريو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاويان بيرغ دی چې تر ډېر وخت وروسته پورې د اريايي خلکو د برې سمبول و.

فريدون په دې هڅه او خوز ښت کښې د پارېدلو خلکو مشر و او ده پر ضحاك باندې د خپل بری په ياد د نو روز د جشن په څېر "د مهرګان د جشن" بنسټ کښېښود ديبان يې پر سرو ټکول او جهان يې ونيو.

د آريايي اولسو په داستانو کښې يو بل ته ورته روايات شته چې

وايي:

فريدون د ايرينه ـ توئيرينه او سيئريم مينه هېوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ايرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ايرج سره رخه (رشك) درلوده او دى يې په ناخوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چيتره (منوچهر) په نامه د ايرج زوى پيدا نشو او د ايرج كسات يې وكېښ.

د دې استان په څېر د درو زامنو كيسې نورې هم شته لكه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سكايي د درو زامنو او د درو پښتني ورونو (غرغښت ـ بيټني ـ سړبن) كيسې چې د كلژ دوفرانس د استاد ژرژردومزيل په وينا پخوانۍ اريايي ټولنه له دريو ډلو:

روحانيونوو، جګړنو او ثروت موندونكو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي كاستونه هم بر همنان ـ جګړن نجيبان او څاروي پالونكى كروندګر و، د زردشت له دريو زامنو څخه هم مشر زوى روحاني، دويم زوى جګړن "او دريم چوپان و او د اګرده كيسې پر پخواني اريايي قومونو كښې سره ورته دى.

په هر حال منوچهر د ايرج كسات واخيست، سرم او تور يې ووژل او د آريايي نژادو صحرا نشينو توراني پر غلګرو خلكو مخه يې ونيوله، د ده په وخت كښې لوى پهلوانان لكه قارن كاوه زوى او نريمان اوزال ورستم رامنځته شول چې د آرينه ځمكه يې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوېستا په وينا نو تره (نوذر) د ده زوى پاچا شو چې توراني افراسياب تر دريو جګړو وروسته هغه ونيو او وېې واژه خو له هغه څخه د نئوتريان = نوذريان په نامه لوى كهول پاتې شو، چې داستانونه يې په اوېستا كښې راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته "اوزوه" د توماسپه زوى (زو = زاب = د

The Digital Library

توهماسپ زوى = تهماسپ) د فريدون له اولادې څخه تر پېنځو كالو پورې حكومت وكړ چې هوښيار او عادل سړى و، د دې نامه ريښه په "زابل" او زوب كښې شته، ده د پهلوانانو په مرسته له تورانيانو سره جنګونه وكړل څو په پاى كښې يې د آمو سيند تر خپل منځ وېش (بريد) وټاكئ.

د زاب تر مړينې وروسته د هغه زوى كرشاپه Kereshaspa (يعنې د ډنګراس څښتن) پر تخت كښيناست، چې لسم پيشدادي پاچا و، نهه كاله يې حكومت وكړ د ده تر مړينې وروسته افراسياب د توراني شنګ په فرمان د هغه پر هېواد يرغل وكړ او د كرشاسپه د داستان له ختمه سره د پيشداديانو داستاني تاريخ هم پاى ته ورسېد، خو دلته بايد دا وويل شي چې دا كرشاسپه د زاب زوى له اوېستايي نامتو پهلوان، كرشاسپه نريمان څخه جلا وي، ځكه چې كرشاسپه نريمان د ثريته (ثريت = اثرط) زوى د سيستاني سام له كهول څخه و چې د فريدون د پاچاهۍ په پاى او د منوچهر د كار په پيل كښې زړور او بوډا و هم اصلاً يو له پهلوانانو څخه دى، نه له پيشدادي شاهانو څخه.

د كاوي = كيان كهول:

"كوي" يا كاوي په ويدي ژبه او اوېستا كښې د (پوه، پاچا، امير) په مانا دى، چې د اوېستا له مخې "كوي" د پهلوي (كي) د بلخ او د اوسني افغانستان شاوخوا د پخوانيو پاچاهانو له لقب سره يو ځاى و، خو د دې هېواد لويديزې خواته نه استعمالېده.

د كوي = كي كلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر كښې ګورو چې د پيشداديانو تر كهال وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې ځمكې شاهي پرتم (شاهي فر) د كوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوى اړه

لرلې ده.

په دري ژبه کښې یې "کې" په "کیان" جمع کړی دی او دا کهول یې په شاهنامه او نورو کتابونو کښې "کیان - کیانیان او کیاني" یاد کړی دی.

د اوېستا له مخې د دې کورنۍ لومړی پاچا کواته Kavata نومېده، او ده ته یې کوی، کواته (کی قباد) وایه، چې د سیستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره کښې (د بلخ سهیل ته) پر تخت کښیناست او دې د خلکو د هوسایۍ، ارامۍ او نیکمرغۍ سبب شو، عادل پاچا و، پېنځلس کاله یې پاچاهي وکړه، فردوسي دی د فریدون له توکم څخه ګڼلی دی. تر کیقباد وروسته په اوېستا کښې د کی اپیوه - کی - ارشن - کی بیرشن - کی پشین نومونه هم راغلي دي، چې د ده اولاد دی، خو د هغه په باره کښې راغلې افسانې کمزورې دي او پخوانیو کتابو کې هم زیات شهرت نه لري.

تر کیقباد وروسته یې زوی "کوی اوسن Kavi - Usan " (کیکاوس) د بخدي پر تخت کښیناست، چې د اوسن مانا هیله یا خوښي ده. ده له غیر وادریایي پردیو عناصرو سره چې د حماسي روایاتو له مخې د اوسني ایران په شمال کښې د مازندران په ځنګلو کښې اوسېدل جنګونه وکړل او پر هغوی یې بری تر لاسه کړ. په اوېستا کښې هغه خلکو ته (دیبان) ویل شوي دي.

اوېستا وایي چې غښتلی او زورور کوي اوسن (کیکاوس) د ارزیفیه Erezifya د غره پر سر (اناهیتا، د اوبو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه ددې لپاره خیرات کړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

څرنګه چې نوموړي غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختیځ خواته په بلخ کښې و او کیکاوس پر هغه اووه هسکې ماڼۍ جوړې

The Digital Library

کړې وې، ځکه نو د ده داستان هم سر تر پایه (د افغانستان په تاریخ او خاورې پورې اړه لري).

دی له لویو پاچاهانو څخه شو چې (د هغه مهال د کشف شوې نړۍ) پر اوو هیوادو یې حکومت کاوه او د اوشنر oshnar په نامه یې یو پوه وزیر درلودئ چې په اوېستا کښې یې د پورو جیره Pura-Jira په صفت یاد کړی دی یعني ډېر پوه او هوښیار (په پښتو کښې: پوره = څیر = کامل دقیق).

په اوېستا کښې کیکاوس ته ځینې غلطۍ او خطاوې هم منسوبې دي، لکه د همدې پوه وزیر وژل او د ځمکې د ساتندوی غوایي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله کیاني پرتم (کیاني فر) له ده څخه وګرځیدئ او توراني افراسیاب وربانديې غالب شو او دده هیواد یې ویجاړ کړ، خو چې روت ستخمك Rot - Staxmak "رستم" سیستاني پهلوان لښکر جوړ کړ او افر اسیاب یې وشاړه.

د بلخ له کیاني پاچاهانو څخه یو بل "کوی سیاورشن "Syavarshan" (سیاه نر) و، چې تر کیکاوس وروسته پاچا شو او د بلخ واکمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) کښې له آریایي یرغلګرو قبیلو سره په یوه جګړه کښې وژل شوی دی او دی د کیکاوس زوی ګڼل شوی، چې په پهلوي او دري ادبیاتو کښې د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې، یوه لویه کلا د کنګ دژ (KANGHA د = اوېستا) په نامه ودانه کړه چې د جمکر د واره په څیر دویم آریایي مرکز و او ده په توران کښې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنګیس نومیدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئو سره وه "Hausravah = کیخسرو" وزیرېږد. چې تر پلار وروسته یې د پاچاهۍ تخت ونیو او د پلار د خون اخیستو په غرض له تورانیانو سره د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا یې

The Digital Library

افراسیاب او د هغه ورور کیریسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسیوز راغلی) په ځنځیرو کښې وپیچل او ویې وژل.

اوښتا وايي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پورې اړه پیدا کړه نو دهغه په مرسته یې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مینه او ښکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهۍ هیوادونه یې بیرته سره ونښلول، چې له همدې امله په اوستا کښې د خشتري هن کریمو Xshathrai - Hankeremo یعني د هېوادونو نښلونکي او یو ځای کوونکي، د شاهنشاهۍ د رامنځته کوونکي په صفت یاد شوي دي.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کښې یوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې یې د "اسپه" کلمه راځي او دا بیخي باختري نسبت دی، ځکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای و او ددې مځکې آریایي نژادو سپرو، په جنګونو، یرغلونو او د دښمنانو په مخنیوي کښې تل له دې اهلي څاروي ځنې کار اخیست، ددې سیمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بیا تر اوسه، د اسانو د ګلو روزنه او د سپرلۍ ورزش دود لري تر دې چې ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر، په خپل پخواني تاریخ کښې، د بلخ د پاچاهانو یو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کیانیانو پایښور دی.

له همدې ډلې پاچاهانو نه هغه څوك چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچاهۍ پر تخت کښیناستلی، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aurvat Aspa (= کی لهراسپ) یاد شوی دی چې د ګړندي اس په مانا دی او نسب یې کیقباد اومنو چهرته رسیږي، د فردوسي په وینا د مهر د میاشتې د مهر پر ورځ (د میزان په ١٦ مه) یې د پاچاهۍ خول پر سر کښیښوو او په بلخ کښې یې د "آذر برزین" په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه، د ساساني وختو

په نورو روایتو کښې وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب یې: بخت النصر) په ملتیا پر اورشلیم یرغل وکړ او هغه یې وران کئ، او جهودان یې تیت کړل، د ژوند په پای کښې یې پاچاهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (= ګشتاسپ، د توریدلي آس په مانا) ته پرېښووه او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ویښتان یې پرېښوول، د خدای په ستاینه بوخت شو او د زردشت دین یې ومانه، چې په پای کښې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کښې ووژل شو.

ویشتاسپه (ګشتاسپ) لوړ همته پاچا، د ګړندیو آسانو خاوند د زردشت موید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فر لرونکی، ربښتیا کوونکی او پاك تومنه سړی و، پر خپلو توراني دښمنانو یې بری ومومند او هم یې وزیر جاماسپه داوستا له مخې شریف بډای، هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور میړه و، چې د زردشتي آئین تر منلو وروسته یې د هغه په خپرولو زیار ایستلی و او دده زوی سپینتوداته Spento - Data اسفندیار چې تخمه Taxma "= تهم = زړور" یې صفت و او د ویشتاسپه ورور چې زئیري وئیري Vairi -Zairi "زریر" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتي قانون په خپرولو کښې یې زیار ایستلی دی، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه میلادي پېړۍ کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمر قند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وایي چې:

زردشت د ګشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سروزرو په څېر کو ولیکلې او د "ورهران" په اتشکده کښې یې کښېښودلې، چې دا معبد، اسفندیار د بلخ بامیك په نوازك کښې ودان کړی و، همدارنګه په آذر فربغ (د موبدانو اتشکده) او آذر برزین مهر (د کروندګرو اتشکده) هم ګشتاسپه ته منسوبې دی، چې دا دوهمه اتشکده یې د ده په وخت کښې

The Digital Library

له خوارزم څخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راووړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پورې لا هم پاتې وه.

د زرير زوی بستوئيری Bastawairi د بست ښار ودان کړ او هلته يې ډېر ژر خيراتونه وکړل او هم يې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه يوړل.

تر اسفنديار وروسته له دې کورنۍ څخه د ځينو نورو پاچاهانو نومونه اخستی شوي دي لکه "و هومن سپينداتان" (بهمن اسفندياری) او لور يې "همای" او "د اراب" د هما زوی. دا پاچاهان له سيستان او هلمند په وادۍ کښې داستانونه لري، ځينو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګډ کړي دي.

اوستايي پهلوانان:

د اوستايي فرهنګ په دوره کښې سر بېره پر دغو شاهي کورنيو چې مخکښې يادې شوې د ځينو لويو پهلوانانو کورنۍ هم په دې تاريخي زمانه کښې راغلې دي چې ددوی په نامه اريايي حماسي روايتونو کښې ځانګړي کتابونه وو، دا کورنۍ زياتره په اوسني افغانستان او د خراسان په سيمې پورې اړه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښنو داستاني بڼه موندلې او په دې پهلوانانو پورې يې ځانګړي کارونه تړلي دي. چې ددې افسانوي روايتونو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچاهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلای شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سيستان له خاورې څخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روايتونو او د نورو پهلوي کتابونو له مخې د دوی نژاد

د بخدي هم هغه "يمه جم - جمشېد" پاچاته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندينه کړه چې له همدې نژاد نه سام نريمان پيدا شو، چې زوی يې د ويښتو د سپينوالي په سبب د "زال زر" په نامه ياد شو او د پلار له پلوه د سيستان پاچاهي ورکړای شوه، دی د کابل د مهراب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاک له نسله وه مين شو او هغه يې خپله ښځه کړه. چې له هغې ځنې رستم وزېږيد، چې د خپل وخت ترټولو پهلوانانو غښتلی، زورور و؛ كك، كوهزاد (غرزی- غلجي)، يې چې له زال څخه يې خراج اخيست وواژه، خو په پای کښې د بهمن په وختو کښې د خپل ورور شغاد په دوره او چل ځاه ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په هم هغه ځاه کښې مړ شو.

زال سر بېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د " زوارهٔ" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار(تخوار) مشهور دی.

له رستم څخه فرامرز ته، سهراب، جهانګير او ګشسپ بانو او زر بانو پيدا شول او له سهراب څخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه يوزوی پاتې شو، تر برزو ورسته شهريار وزېږيد، چې ددې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، برزونامه، شهريارنامه، بانوګشسپ نامه، جهانګيرنامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شاهنامه کښې هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کښې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانونه شهرت لاره او تر اوسه يو څو ځايونه، د تخت رستم په نامه (په سمنګان کښې) د رستم غونډۍ د زال کلا، (تخارستان) د كك كهزاد كلا د رستم آخور (په فراه کښې) شته چې ځينې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخونو کښې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاريخونو کښې لکه د موسی خورنی ارمنی په تاريخ کښې له (۵ - ۸ مې

The Digital Library

پېړۍ پورې) هم درستم نوم راوړل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زړورتيا او پهلوانۍ کښې يې شهرت درلود "کاوه" کورنۍ ده چې دمخه يې يادونه راغلې ده او د ضحاك د ظلمونو او ستمونو په مقابل کښې يې د خلکو يو ډليز غورځنګ رامنځته کړی و، له هغه نه يو زوی د "قارن کاوګان" په نامه پاتې شو چې د فرېدون او ايرج او منو چهر په وختونو کښې يې له افر اسياب سره د کيقباد په جنګونو کښې ډېره مېړانه او زړورتيا ښودلې وه.

دا کورنۍ د اشکانيانو او ساسانيانو تر دورې پورې د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دريمې هجرې پېړۍ پورې يې خپل برم او قوت ساتلی و.

د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذريانو کورنۍ ده چې نوذريان د منو چهر د زوی "نوتر" له اولادې څخه وو.دې کورنۍ ته په اوستا کښې نئو تئير يانه Naotairyana ويل شوې ده او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم يې خراسان د طوس د ښار په نامه کښې پاتې دی د کيانی وخت له لويو پهلوانانو څخه و چې د وايسه که Vasesaka پرزامنو يې بری وموند، د نوتر بل زوی "ويسه "چې په اوستا کښې دويسته يؤرو Vistauru (او په پهلوی کښې ويستخم = په درې کښې ګستهم) ياد شوی دی چې مزديسنا د آئين ډېر دښمنان يې وژلي دي او زر اسپ هم د طوس د زوی له دې کور څخه ګڼل شوی دی.

همدا ډول د کاوس زو ی فريبرز (په پهلوی کښې برزی فره) او د لهراسپ زوی زرير او د زرير زوی بستور (په اوستا کښې بسته وئيره) او د ګشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی ګرامي (په پهلوی کښې ګراميك کرت) ددې پېر هغه شهزاد ګان او نجيب زاد ګان دی چې په داستانو کښې د پهلوانانو په څېر ياد شوي دي او د روايتي کيسو له اړخه

ددوی تاريخي وجود پېژندل کېدای شي، هريو د بخدي او خراسان په لرغونيو تاريخي داستانو کښې نوم او نښان لري.

افغانستان او اوېستايي سيمې:

د اوېستا په دريم کتاب ونديداد کښې د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاړس سيمې يادې شوي دې چې يې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کښې دي، همدارنګه د اويستا په ريشتو کښې د هغو غرونو او سيندونو نومونه راغلي چې ټول په دې هېواد کښې دي. د بېلګې په ډول:

۱- ايرينه ويجو (هغه سيمه چې په پامير يا امو ته ترځي په خوارزم کښې ده).

۲ - سغده (د آمو په شمال کښې سغد).

۳ - مورو (د مرغاب مجرامرو)

۴ - بخدي (بلخ)

۵ - نيسايا (په شمالي خراسان کښې نسا)

٦ - هرای وه (هرات)

۷ - وايکرته (کابل)

۸ - اوروه (روه د پختيا ولايت او سليمان غر)

۹ - هری ويتي (ارغنداو او ده هراوت)

۱۰ - ای تومنه (هلمند)

۱۱ - رد ګه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)

۱۲ - هپته هندو (سند).

m: The Digital Library

چې دا ټولې سیمې په افغانستان او یا د افغانستان په ګاونډ کښې پرتې دي. همدارنګه په اوستا کښې سیامګه (سیاه کوه = تور غر) یو پاړې سینه (د ګوربت تر الوتنې هسك غر ـ هندوکش) سپیته ګونه ګیری (سپین غر) او نور غرونه او سېندونه یاد شوي دي چې له دې هېواد سره د او ستا کتاب د ترتیبوونکیو آشنایي راښيي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت یو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وویل شول د شریرو قوتونو د مقابلې لپاره یې د خیر او ښیګڼې شپږ ملکې وټاکلې، خو بیا هم د هغو ارباب انواعو اغیزه چې د ویدي د وخت لرغونیو اریایانو لرله بیخي له منځه نه وه تللې، یوازې د ویدي د لوی رب النوع "وارونه" پر ځای "اهوره مزده" ودرېد چې مانایې پوه بادار (سرور) واو دا نوم زردشت "د یو خدای" لپاره وټاکه او هغه آریایي خدایان (د یوان) چې تر هغه وخته یې لا په هندوستان کښې د خدایي مقام درلود د زردشت په آئین و قانون کښې متروك او پرېښوول شول. ځکه نو د "دیو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خدای په مانا وه د "بلا، غول او ګمراه کوونکي" مانا پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته "مزدیسنا" او مشرك او د باطل دین پیرو ته "دیویسنا" وویل شو، خو سره له هغه هم د "دیو" کلمې په ټولو اریایي اولسونو کښې (له زردشتیانو پرته) خپله اصلي مانا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم "دیوه" د خدای په مانا دی.

"زیوس" د یوناني لوی پروردګار نوم و، چې لاتیني "ډیوس" او فرانسوي "ډیو" او د پښتو "ډیوه" (د ځراغ او رڼا په مانا) له دې ریښې ځخه

دي.

د ویدي دورې په آریایانو کښې "اګني" د اور رب النوع او خدایي ځری (قاصد) و، چې په اوښتا کښې "اوترو" او "اترش" او په پهلوي "اتور = اتر" او په دري کښې "اذر = آتش" اوپه پښتو کښې اور دی او په زردشتي ایین کښې یو عنصري ایزد او د هوره مزده زوی ګڼل کیږي. چې لمبه یې د خدایي رڼا ښکارندویه (نماینده) ګڼلې کیده او د پرستنې په ځایو کښې یې د محراب پر ځای ځلانده اورغالي (اتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوښتایي بله رب النوع اوبه دي چې په ویدي دوره کښې هم "اپام نپات" (د اوبو زوی) یاد شوی دی او څرنګه چې د بخدي اریایي نژادو د خپل هېواد په زړه کښې له لوی سیند ځخه ډېرې ګټې اخیستې وې نو ځکه د اوبو له پاره یې د "اناهیتا" په نامه رب النوع پیژندله او په خپله دغه سیند ته یې اردوی ـ سوره Ardvi - Sura ویل، چې د اوښتا ابان یشت د همدغه رب النوع ستاینه ده او څېړونکي دا رب النوع د مور ـ ادیتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې مو تر تاریخ دمخه آثارو کښې ولیدلې، په راورستیو زمانو کښې د دغه نامه وروستۍ برخه اناهیته = ناهید په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوښتا په آبان یشت کښې د یوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چې طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کښې د راولنسن په وینا د باختر په ښار کښې د اناهیتا مشهور عبادت ځای و چې د اوښتا په پینځم یشت کښې دابښکلې ښځینه رب النوع د نارینه و د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکې او د زیږېدنې د روزونکې او میندو ته د ښو شیدو د بخښونکې په صفت ستایل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوښتا یو بل عنصري ایزد "واته" په غښتلي او ګرندي متخلص

و او دا کلمه په دري او پښتو کښې "باد" او په ویدي دوره کښې "وایو" Vayu وه چې د دښمن له سپاهیانو سره د جګړې په اړو دوړ کښې او یا پر تهذیب او دین باندې د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تیري په وخت کښې او یا د یوه سړي د نیولو پر مهال چې په دروغو او خیانت د دښمن په لاس نیول شوی، له دغه عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کیده، دی غښتلی، جګړن، ټینګ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن و. دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (د ۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشاني پاچا پر سیکو د ځغاستې په حال کښې د یوه ږیرور سړي په بڼه کیندل کیده، چې هغه یې په کوشاني دري ژبه "واد" بللی دی.

الماني څېړونکي "ګیګر" یوه ډله اوېستایي ارباب انواع د ستور ود یزتو په نامه یاد کړي دي، چې له هغو څخه یو "میتره" Mithra د نور او رڼا ښکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترګې حیثیت یې درلود او په اتفاق یې د نړۍ نظام او د رښتینولۍ قانون ساته، د دومزیل په وینا: "این میثره مهر= میر (په پخوانۍ دري اوپښتو کښې) د تړون (عهد) خدای او دځمکې دارتو ورشو ګانو څښتن او درښتینولۍ ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شریرانو او تړون ماتوونکیو بېرحمه او پرستایونکیو مهربان دی. د څارویو او د کرنې دمحصول او د باران اوبرکت زیاتوالی له ده دی."

مهر چې رڼا راپیدا کوي، د اهریمنانو سخت رقیب، د آسمان ډیوه او د اهوره مزده سترګه ده، چې داوېستاله مخې: "اهوره مزده د هره برزتي (البرزیاپامیر) غره پرڅوکه هغه ته تاتوبی جوړ کړي، چې هره ورځ پرځلانده او روښانه بګۍ چې څلور سپین جنتي اسان یې کشوي له ختیزه راخیژی او دمهر رب النوع دا اوېستایي تصویر له سپینو اسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پینځه دیرش متري بت د طاق پرچت انځور شوی او تر اوسه شته،

د دغو لرغونیو آریایي عقیدو اغیزې په راوروسته زمانو کښې د لویدیزې اسیا تر پایه خپرې شوې او دلمر (مهر) ناهید او نورو پرستنه د اوېستایي ثقافت له مرکز د (بخدي) له سیمو څخه هر لورته خپره شوې ده.

پر مهر (هور) سر بیره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډیوه او وابښوته وده ورکوونکې ګڼله کیده، چې هغې ته یې د څارویو د روزنې له امله ګئوڅ چیتره Gao Chitra ویل.

په دغو عنصري یزتو او ستوریو کښې د تیشتریه (تېر=) ستوری د باران شیندونکی او داسماني چینو پرانستونکی، چې د چینو، ویالو او سیندو او به یې زیاتولې، وو.

په اوېستایي قانون کښې بې له شپږو، روحاني امشاسپندانو چې دمخه مو یاد کړل، د نورو مو کلو پرېښتو نومونه هم یاد شوي دي چې څو یې دا دي:

ارشتات= رشن (د عدل او نیاو پرېښته) ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت اوقانون پرېښته) اشهی وګهوي (د اخلاقي نظم اوپرهېزګارۍ ساتندویه)

ژبې، ادبیات او له افغاني ژبو سره د هغو اړیکي:

په تېرو دوروکښې مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پردریو دورو، (تر تاریخ دمخه ،ویدې دوره، او اوېستایي دوره) باندې ډیره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل، چې دتاریخي دورې له سره یوازې، دوه لیکل شوي آثار:" ویدا، اوېستا" پاتې دي.

د مقایسوي ژبپوهنې له مخې د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

ار. د افغانستان په ځايونو او نومونو کښې ځرګند دي او زياتره لرغوني کلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاريخي ماناو کارېږی اوژوندي دي. په تېره بيا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختيځ د غرو ځينو لهجو داسې تاريخي مواد زياتره ساتلی دي، د بېلګې په ډول يوازې د څو کلمو شرح راوړو:

ارين: د "ار" له ريښې څخه چې د اصيل او نجيب ياکروندګر په ماناو په پښتو ادب کښې "اره" د اصل اوبنسټ يا کرنې په مانا راغلی چې په پای کښې د نسبتي (ن) په نښلولو "ارين" ترې جوړ شوی او د اصيل يا شريف کروندګر مانا يې پيدا کړې ده.

ايرينه ويجه: د هندوکوش د شمال سيمو ته تر هجرت دمخه د ارين لرغونی ټاټوبی چې مانايې دشريفانو ټاټوبی او ځمکه ويل کېده او دا ويجه کلمه د کندهار په پښتو کښې تر اوسه د ځمکې او ټاټوبي په مانا کارېږي.

آريه ورشه: هند ته مهاجرو اريايانو خپلې پخوانۍ ځمکې ته اريه ورشه (ورته) ويلې او په کندهار کښې تر اوسه د څړ ارتې ځمکې ته "ورشو" وايي، چې د لرغونيو اريايانو د څاروي پالنې او کوچيتوب له ژوند سره بيخې زيات پيوستون لري.

واته: په اوېستا کښې د باد رب النوع و، چې شرحه يې مخکښې ولوستل شوه دا تورې په يغنوبی لهجه "وات" او په پښتو او دري "باد = واد" دی حال دا چې د ايران په نائينی او سيوندې لهجه کښې خپل ويدي شکل ته نيژدې (وا= باد) او په سنمانی کښې "ويه" او په زازا کښې "وايه" دی.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي، ژبور او وياند په مانا ده، په پښتو کښې د "وراشه" خبره" او "رشه" اخلاق ريښه لري.

m: The Digital Library

سيندهو: ويدي کلمه ده،چې په پښتو کښې تراوسه دسيند کلمه شته.

سومه هومه: مشهور واښه چې په پښتو د "اومه" په بڼه شته.

چهند اواشلوك : دنظم په مانا چې د پښتو په پخواني ادب کښې کټ مت په خپله ويدي مانا راغلی دی.

برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال ، ځښتن).

کشتري: په پښتو (کښ + توری) د شمشير باز په مانا چې د پير روښان په خير البيان کښې (تور+ کښ) راغلی دی.

ويسيه: په پښتو "ويسا" د اعتماد او باور په مانا راغلی دی.

شو دره: په پښتو "سوډر د بی تهذيب او وحشي ناپوه په مانا" دی. او داسې نورې ډېرې ويدې کلمې په پښتو ژبه کښې ژوندی دي او کارېږي، همدا ډول تاسې دا داوېستايي دورې په مباحثو کښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره ټينګه او غښتلې اړيکه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوېستاخور بولو، چې په غږو قواعدو او تورو کښې له دواړو ژبو سره ګډه ده، مګر لرغونې دري ژبه ښايي چې په خپله دافغانستان په خاوره کښې له او ستاڅخه راپيدا شوي وي چې موږ به دا موضوع په راتلونکيو بحثونو کښې مفصله وڅېړو.

په ويدي سرودونو کښې چې د هغه عصر يوازينی لرغونی ادبي اثر دی د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو کښې يوه ډله آريايي ژبورې شاعرانې ښځې هم شته. د بېلګې په ډول د ريګويدا دلومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب ۳۹-۴۰ سرود کښې د شهزادګۍ ګهوچه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لوپا

مودره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، انداني، ساسي او ویشو وره سرودونه په ریګویدا کښې لیدل کېږي چې دهغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخیل، بیان او خبرو د طرز د ښکاره کولو له پاره د ریګوید د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د ګریفت ترجمه راوړو (۱) چې شهزادګۍ ګهوچې ویلې ده:

یه د سهار ستوریو! ستاسي بګۍ چې تر خیال ګړندۍ ده او زړورتیز اسان یې کشوي د خلکو لورته رازغلي چې د پاکانو ټاټوبی ولټوي.

چېرې ځئ؟ ای زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبي ته راشئ، تاسې ای د عجیبو کارنامو څښتنانو وندنه مو راویوست چې د بري او برم څښتن لکه خالص زر چې ښخ وي، لکه هغه څوك چې د تباهۍ او فنا په غېږ کښې پروت وی، لکه هغه لمر چې په تورتم کښې پټ وي.

یه د سهار ستوریو! تاسې د خپلو زیاتو قوتونو په مرسته هغه لرغونی مېړه شیه وانه مو د زلمیتوب غېرې ته وسپارهٔ! تاسي یه ناستیانو! خپلې بګۍ وګمارئ چې دلمر لور له ټول هغه برم سره چې لږیې پورته کړئ، تاسې یه هغو کسانو چې تل زلمیان یاست، له خپل لرغوني دود سره سم مو "تورګا" رایاد کړ او په خپلو غنم رنګو اسانو چې په ګړندیو وزر والوزي (بهوجیو) مو د سیند د څپو له منځه راوویوست.

یه د عجبو کارنامو خاوندانو! ځمکه مو یوې کړه او وربشې مو وکرلې، انسان ته مو دغذا شیره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه یووړه اولیري مو وغورځول او اریه ته موزیا ته رڼا او ځلا ورکړه،

۱- دا سرود ګران پوه ښاغلي عبدالرحمن پژواك پر ۱۳۲۲ هـ. ل کال په انګریزي ژباړلی او د اریانا مجلې په "٦ مه ګڼه" کښې خپور شوی دی.

چې د اسمان پرځنډو خپره شوه.

یه ستوریو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، یه د سهار ستوریو، زما نیازونو ته د مهربانۍ په سترګو وګورئ، یه ناستیه یانو! ماته له اولاده سره زیاته بډاینه او ثروت راکړئ.

ستاسې د زړورتیا سترې کارنامې چې په لرغونیو وختونو کښې مو تر سره کړې دي خلکو ته ښکاره دي هیله کوم، یه د سیك او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وویلی شي چې زړور او قوی زامن مې خو او شاته ولاړوي.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر ټولو ماته نژدې دی، دهغه ځای زموږ په اروا کښې دی له هغه څنې غواړم چې زما ټول ګناهونه وبخښي."

* * *

د اور درب النوع اګني په ستاینه کښې یو سرود چې مدو چندس دوشوه متره زوی د ګایتري په بحر کښې په (۹) بیتونو کښې ویلی دی، شته چې څو بیته یې دا دي:

زه اګني چې روحاني ښکارندوی دی ستایم، دی د نمانځنې په وخت کښې روڼ دی، اود نمانځنې په بدل کښې بډایي بخښي.

اګني د لرغونیو او اوسنیو پوهانو دستاینې وړ دی ځکه چې ده دېوان ځای ته راوستل.

یه اګني! یوازې هغه ستاینه چې په هغو کښې مانع پیښ نه شي او ته یې له هرې خوا خوندي وساتې، داسې ستاینه نو خدای مني.

یه اګني په اسانه رسیږه لکه پلار زوی ته او زموږ د ښېګڼې له پاره له موږ سره اوسه!

* * *

The Digital Library

اوس د ویدې د دغه سرود ترڅنګ د اوېستا څو سروده چې د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په (۳۰) یسنا کښې وایي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ! په روښه اندېښنه ورته وګورئ د "درواغ اورښتیا" د دوو ائینو تر منځ توپیر وکړئ! تر هغه دمخه چې د اخرت ورځ راشي، هر څوک دې په خپله خپل دین غوره کړي، ودې شي چې په پای کښې به مراد ته ورسیږو، هغه دوی همزولي توکې چې پېړییل کښې دخیال په عالم کښې څرګندی شوې یوه یې په اندېښنه ویلو او کولو کښې د نیکۍ توکه وه او بله یې د بدۍ. اوپه دې دوو کښې باید پوه سړی نیکي غوره کړي نه بدي، هغه وخت چې همدا دوه توکه سره یوځای شي نو ژوند او مړینه ترې پیدا شوه همدا لامل دی چې په پای کښې د درواغجنو ډېر بدځای (دوزخ) او د رښتینو ډېر ښه ځای جنت په برخه کیږي."

په ۵۳ یسنا کښې وایي:

"یه مېږه کونکیو نجونو! او یه زومانو! دادی د رښیم او خبروم مو، نصیحت مې په زړه ومنئ!

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندانه پسې د غیرت ملاوتړئ او ورپسې زیار وباسئ. تاسې هر یو باید په ښه کار کښې یو تر بل دمخه شئ او په همدې ډول خپل ژوند خوښ تېر کړئ.

د پردیو هخامنشیانو واکمني

هغه څه چې مو تر اوسه ولیکل زموږ د هېواد د تاریخ تولې هغه پېښې دي چې د وخت په تېرېدو له کیسو سره یو ځای شویدي، خو د دې سیمې د کلتور یوه برخه ده او په هغو زمانو پورې اړه لري چې تر څمکې لاندې لټونې لا د هغو په ترلاسه کولو نه دي بریالۍ شوې. خو په دیني کتابو کښې لکه ویدا، اوېستا او نورو خدای نامو او په ملي روایتونو کښې پرله پسې رانقل شویدي.

د آریایي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره یې ختیځ او لویدیځ خواو ته هجرت کړی دی او د آریانا (لرغوني افغانستان) له خاورې بهر یې مدنیتونه او حکومتونه جوړ کړي. د دوی له یوې برخې سره د تاریخ او سیاست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوې سیاسي او فرهنګي نفوذ دومره غوړیدلی و چې اثر یې دافغانستان تر خاورې پورې رارسیدلی و.

د بېلګې په ډول د ایلام آریایي نژاده خلك چې مدنیت یې تر تاریخ وړاندې په لویدیزې اسیا پورې اړه لري اوپه پای کښې له سامي نژاد سره ګډ شوي دي، زمونږ په لرغوني فرهنګ کښې مخامخ اغیزه نه لري. اوهم میتاني تېرونو چې د مدنیت آثار یې د کوچنۍ اسیا په بوغاز کوي د هیتي (پتریوم) په پای تخت کښې پیدا شوي او د (۱۴۰۰ ق.م) په لویدیزو اریایانو پورې اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکیو اریایانو مستقیماً اغېزه نه

درلوده، خو په اوومه قبل المیلاد پیړۍ کښې د " ماد" قوم چې اریایي نژاده اواریایي ژبې تېرو اوپه اسوري ډېر لیکونو کښې د دوی هېواد د "امادای" په نامه یاد شوی د اوسني ایران د سیمې په شمال کښې پیدا شو، چې د دوی شاهي مرکز هګمتان "د هیرودت: اګماتان = همدان" و، د هیرودوت په وینا له (۷۰۱ ق. م) کال څخه تر (۵۵۰ ق.م) پورې څلورو مادي پاچاهانو حکومت کړی دی:

۱. دیوکس Deiocas = دهیاکو = دهکان د فرورتس زوی (۷۰۸-۶۵۵ق.م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کښې.

۲. فره اورتس د دیوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق.م) ۲۲ کاله (د داریوش ډېرلیك: فرورتیش).

۳. هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یوناني (۶۳۳=۵۸۵ ق. م) ۴۸ کاله.

۴. استیاګس Asteyages (اژدهاك) د هووختشر زوی (۵۸۵- ۵۵۰ ق.م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته دده په وخت کښې د "ماد" دولت پای ته ورسېد او ځای یې هخامنشیانو ونیو.

د افغانستان په تاریخ کښې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت، ځکه د اهمیت وړ دی چې د هیرودت په وینا فرور تیش د ماددویم پاچا، د ارین استوګنو ټولې ختیزې ځمکې د باختر او جیحون تر غاړو پورې نیولې وې، له همدې امله د دوې د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معمارۍ، ژبې، حجارۍ، مجسمه جوړولو، مهر او رڼاپرستۍ، څرنګه چې یې د هخامنشي ددورې په تمدن باندې اغیزه کړې وه، د اریانا په دې ختیزه برخه کښې به یې هم اثر پرایښی وي. حتی دارمستتر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې ګڼې او هیرودت وایي چې دماد خلکو سپي ته "سپاکو"

The Digital Library

ویل چې دا کلمه په اوسنۍ پښتو "سپي" ده چې له تانیث تصغیر سره ورته " سپیکو" ویل کېدای شي، همدارنګه یوه ډله څېړونکي پوهان وایي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی و، څرنګه چې د مغ ډلې (روحاني مادیانو) د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوګرۍ لړلی و، زردشت وغوښتل چې اصلاحات راولي نو باختر ته لاړ او دلته یې بریالیتوب په برخه شو.

ښایي وویل شي چې هخامنشي پاچایانو له ماد څخه ډېر څه زده کړل او د هخامنشی دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړیده و، چې دماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوند کښې کوم ښستیز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په ځینو مواردو کښې په صراحت ویل کېدای شي چې د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توګه هیرودوت او سترابو لیکلي دي، چې پارسه خلکو د کالیو ډول د "ماد" له خلکو څخه زده کړی دی.

کراستي خولۍ، لستوڼي لرونکي چوخه، تیز ارغواني، تك تور، سره کالي او تنګ لستوڼي، ترزنګنو پورې د څرمنې کوټ (تنزیب)، د څرمنې لوړ پروتوګ، تنۍ لرونکی کوښې چې جګې څوکې یې درلودې، د کراستي ګردۍ خولۍ، ترزنګانه پورې خت، ملاوستونی (کمربند) خنجر له تیکي سره، د لیندۍ پوښ، خول، ړیره او راز راز وسلې هغه شیان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خشتر" په وخت کښې خپل اوج ته رسېدلی و او له عربي دولتوسره یې اړیکي درلودل د لیدي پاچا "الیات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنګه د اژدهاك خور د بابل ملځه ګڼله کېده.

د "ماد" په عصر کښې د اریایي خلکو یوټبر چې "پارسوا" نومید

m: The Digital Library

له شمال څخه جنوب ته ولاړ او پر هغه ځمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه ټبر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوري کتیبو څخه څرګندېږي چې له (۷۰۰ تر ٦۰۰ ق،م) پورې د پارسوا امیران د اسور تابع وو او د مادي پاچهانو له کهاله څخه فرورتیش (٦۵۵ - ٦۳۳ ق،م) پارس د ماد تابع کړ.

د پارسي شپږو قبیلو په منځ کښې چې په ښار کښې اوسېدل، یوه هم "پارساګاد" وه چې مشرېې هخامنش (۷۰۰ - ٦۷۵ ق،م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزېږېدل:

(شجره په مخامخ پاڼه کښې وګورئ)

مورخان د دې تابلو پرجوړښت اختلاف لري ځینو یې یو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د "ایران باستان "ترتیب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته یې له ځینو زیاتو تشریحاتو سره راوړل شوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق،م) څخه د ایالتي امیرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندې په ایلام کښې حکومت کاوه، او د "ماد" وروستني پاچا ستیاګس چې یو ناپوه سړی و، خپله لور "ماندانه Mandane" یې دویم هخامنشي کمبو جیه ته ورکړې وه، چې د هغې له نسه لوی کوروش (سیروس) وزیږېد او هغه د ستیاګس پرضد پاڅېد او له منځه یې ورك کړ پر (۵۵۹ ق،م) کال یې د یوې لویې شاهنشاهۍ بنسټ کښېښوو چې د ایران د فلات ټولې ځمکې په کښې راتلې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دغه، کهاله لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیځ خواته یې د مدیترانې تر غاړو پورې هېوادونه ونیول، د پارس ختیځ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (ګرګان)، پرثوه (پارت)، اریا(هریو- هرات) چې پایتخت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنکه (=درنګه درنګیانه = اوسنی

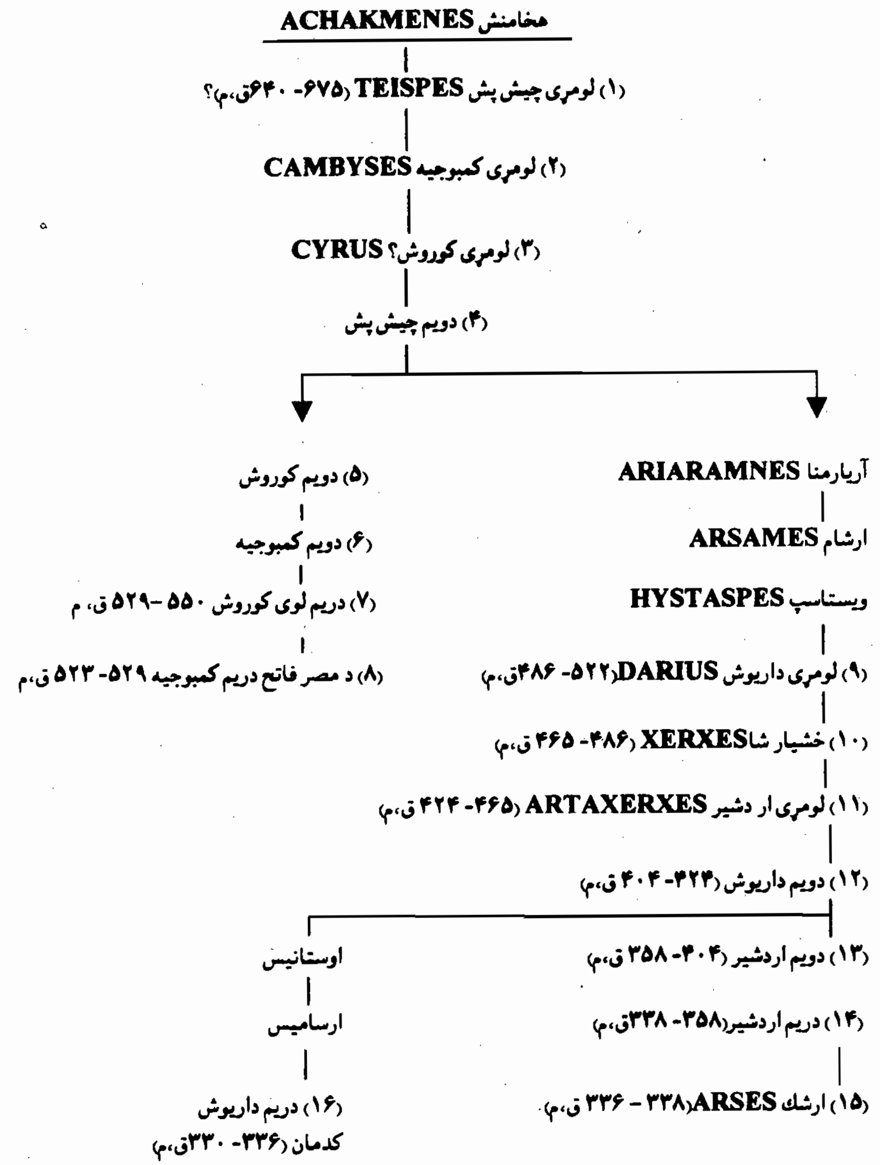

(د ۵۳ مخ مربوط)

n: The Digital Library

سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پرغاړه، هاور وتیش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه، داوپیري سینه (= پارو پامیزاد = هندوکوش) غرونه، دوګز که (غزنه)، د ګندهاره ولایتونه (له ننګرهاره د سند ترغاړې پورې)، باخترش (بکتریه = بلخ) د سکاهومه ورګا (پامیر) تر غرو پورې او همدارنګه یې د آمو هاخوا ته سوګودو (سغد) تر (اور کسارتس) (سیر دریا)، د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرګیانا (مرو) ډاګونه او دښتو نه له هخامنشي هېواد سره وتړل .

د ګندهارا په ناوه کښې د خیبر درې ختیزې خواته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د ګزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاتې برخه په سوابۍ کښې د مردان د ضلع "شهباز ګړی" شمال ختیځ ته ۱۲ میله لیرې په "اسوته " کلي کښې د یوو لسو فټو په لوړوالی په یوه دایره کښې چې شپیته فټه پیروالی (قطر) لري پرته ده، او بنسټ یې پرشنو ډبرینو پایو اینبوول شوی دی، چې د هرو دوو پایو ترمنځ یو تش ځای شته، پوهان وایي چې د اور پرستو دغه معبد دیرش دروازې درلودې او په یوه میاشت کښې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دیرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرینو پایو ترمنځ وه.

سیروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق،م) کال په یوه جګړه کښې وژل شوی او یا په طبیعي مړینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پرځای کښیناست د ده فتوحات یې پسي تعقیب کړل، چې د مړینې پروخت یې هېواد له خورالویو او ارتو هېوادو څخه و تر هغه وروسته لومړی داریوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق،م) پر تخت کښیناست، چې په یوه کال کښې یې د کمبوجیه پرټول هېواد برې وموند او له یونان څخه ترهند پورې یې پردې لویه

ځمکه حکومت کاوه، او د مدنیت په خپرولو، لوړو ماڼیو ودانولو، د هېواد والۍ (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کښې یې زیار ویوست او پر ۴۸٦ ق - م کال مړ شو. د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنګ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول. په پارس، شوش، مصراو د الوند په غره او نورو ځایو کښې د داریوش ځینې لیکنې او کتیبې پاتې دي، چې په میخي لیکدود په پخوانې فرس، ایلامي، آسوري، مصري، بابلي او شوشي ژبو لیکل شویدي. "د پخوانی فرس میخي خط {۴۲} نخښې درلودې."

د دغو لرغونیو اثارو ډېرې مهمې لیکنې هغه دې چې د پارس په نقش رستم او بیستون کښې له داریوش څخه پاتې دي، په هغو کښې داریوش د هغو هېوادو نومونه لیکلی دی چې دده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه څه چې زموږ د هېواد په تاریخ پورې اړه لري دادي:

۱- پرتوه Parthava (خراسان او ګرګان)

۲- باختریش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته یې آمو او لویدیځ ته یې مرګویه (مرو) او ختیځ ته یې د سیتي له قومو څخه یو قوم د ماساژت په نامه و او پایتخت یې زری اسپه ښایي چې اوسنی بلخ و.

۳- سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سیمې.

۴- کرمانیه Karmania (کرمان= د پارسه او ګدرزي او پرثوه تر منځ).

۵- ګدزری Gedrosie (د افغانستان جنوبي سیمي تر سمندره پورې).

٦- زرنګه Zaranka (زرنج = سیستان).

۷- هره یوه Haraiva هرات.

۸- او ارزامیه Uvarazmiy (خوارزم).

۹- ګداره Gadara (د کابل رود او پېښور).

۱۰- هیندوش Hindush (سند).

۱۱- ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گید = شیتك د کوهاټ، بنو او ختیکو سیمې).

۱۲- سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه یان- غالباً د پامیر په شاوخوا کښې).

۱۳- سکه تیگر خئوده (د تیره خول خاوندان ساکه یان).

۱۴- سکه تیه تر دریا (د سیندها خوا ته ساکه یان).

۱۵- مکه (مکران).

۱٦- هراووتیش Harauvatish (اراکوزی = ارغنداب).

د داریوش ارت هېواد ټول "۳۱" ساتراپي (ولایتونه) لرل، چې په هغو کښې د ټول اوسني افغانستان پورتني ولایتونه او خیرمه ځمکې شاملې دي او د گندهارا ولایت ته په بابلي او ایلامي لیکنو (کتیبو) کښې (پاره او پره ازانه) یعني تر غرو ها خوا ایالت ویلی شوی دی، خو د هغو وختو د وضعیت جزیات تر اوسه په تفصیل سره څرگند نه دی یوازې همدومره ویل کېدای شي، چې له ۵۵۰ق.م یعني د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ق.م) پورې چې هخامنشي شاهنشهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي لویې شاهنشهي برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب یوه برخه هم ورپورې نښتې وه، نو ځکه د هخامنشي او هندي مدنیت په یو ځای کېدو سره د هخامنشیانو له رسمي آرامی لیك څخه خروښتي لیکدود د ناوې د خلکو په ژبه کښې د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهاله پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ق.م) د هخامنشي صنعت او معمارۍ د سبك پیروي کړې وه.

هیرودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا مړ) د افغانستان په ختیزه ځمکه د اریونس د پاچاهۍ د دورې په اړه ښه اطلاعات راکړي دي، چې له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کښې لیکي:

m: The Digital Library

"د اریوش، دریاب ته د سند رود د گډیدود ځای کشفولو له پاره یو یوناني امیر البحر چې سکیلاکس Skylox نومېد او د {کاریاندار} د ملك و، له څو باوري کسانو سره په بېړۍ کښې کیناوه، او د هغه کار له پاره یې واستاوه د اډله د کسپاتو رس له ځمکې (ښاره) او د پکتویك Paktuike له ځمکې وخوځېده او دریاب ته ورسېده".

همدارنگه دغه لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کښې د کسپاتورس ښار د پکتویك په هېواد کښې بللی او وایي چې دا خلك د ژوند دود او دستور له پلوه باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن دي.

ډېرو څېړنکیو پوهانو د هیرو دوت "کسپارتورس" او پکتویك له اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړی دی، دا ځکه چې تر هیرودوت د مخه هم مشهور جغرافیا پېژندونکي هیکاتایوس Hecataus د (۵۰۰ ق،م) په شاوخوا کښې کسپاتورس په گندهاره کښې بللی و، چې همدا پېښور او گندهارا دی.

هیرودوت د اووم کتاب په ٦٦ - ٦٧ - ۸۵ - کښې د "خشیارشا" د جگړنو فهرست راوړي او په هغه کښې یې گنداریوی Gandarioi او دادیکاي Dadikai چې د باکتر وسلې یې درلودې، دپکتویس (د پوستین اغستونکیو لیندۍ ویشتونکیو او خنجر لرونکیو) په نامه یاد کړي دي، او هم یې د ساگارتیوي Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده، چې ژبه یې پارسي او کالي یې نیم پارسي او نیم پکتوان Paktuan وو او اته زره سپاره یې لښکر ته ورکول مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلك او د ادیکا تاجیك او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي، زه د هیرودوت ساگار تیوي همهغه د داریوش د بهستون ساگارتي بولم، چې (د غور له جنوبي) ساخر - ساغر- سره تطبیقیږي، او څینو بیا په سپك احتمال هغه شرخبون "= خرښبون = د مطلع السعدین خرشواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله" بللې ده.

n: The Digital Library

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبې) څخه د ده په عصر کښې د دغه هېواد د اوضاعو په اړه ډېر ښه معلومات لاس ته راځي، او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کښې د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کښې ۳۱ دی معلومیږي، چې کله کله به د هخامنشي ترلاس لاندې ځینو هېوادو بلوا کوله او له نورو تر لاس لاندې هېوادو سره به نه ګډېدل، لکه چې د ساګارتیوي د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کښې راغلی او په نورو کتیبو کښې نه شته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون - ۲ بند) کښې وايي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کښې و. پارت (خراسان)مرو، تته ګوش او سکائیه بلوا کړې وه، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ غلې کړه، دی له فروتیش سره په "ویش پااوزات" نومي ځای کښې وجنګید او هغه یې مات کړ. په ساګارتي کښې (که یې ځای د خراسان خواته وټاکل شي) هم د چیتره تخم .Chitrataxm په مشرۍ بلوا شوې وه، چې داریوش د تخمسپاده Texmaspada په مشرۍ یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم یې ونیو، چې داریوش ته یې راووست، د هغه غوږ او پزه یې پرېکړه، سترګې یې ور وویستلې او غرغره یې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کښې هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي "د ادرشیش" د هغه دفع ته وګماره، دادرشیش مرویان رعیت او ټول باختر غلی شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کښې " وهی یزدات " یاغی شوی و نو ده یو لښکر د رخج هره خواتیش ته = د ارغنداو ناوې ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana یې وشاره، خو دا والي په کندهار کښې د داریوش له لښکر سره یو ځای او د "وهی یز دات" د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جګړه کښې چې دانامکه د میاشتې پر۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ

(کلا) کښې وشوه، د یاغیانو لښکر مات او ترهغه وروسته یې د (کندهار) د ګندوم Gandum په سیمه کښې د ویخن د میاشتې پر "۷مه" ورځ بیا همدغه یاغي شوي لښکر ته ماتې ورکړه، د یاغیانو مشر له لږ شمېر سپرو سره و تښتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کښې د ویوانه په لاس کښېووت او ووژل شو او په دې ډول درخج ایالت د داریوش د هېواد برخه شوه.(۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق،م د سپتامبر له ۲۹مې څخه د ۵۲۰ ق،م د مارچ تر لسمې پورې منځته راغلې دي.

د هند د نیولو لپاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسې لیکل شوی دی:

دی د سند له سینده پورې ووت؛ سند او پنجاب یې ونیول او یوناني سکیلاکس یې د عمان سیند ته واستاوه، چې هر کال به ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل په دې توګه د هند او غربي هېوادو ترمنځ تجارتي روابط ټینګ شول، او له همدې شلم ایالت څخه هر کال ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربارته رسېدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کښې د هخامنشي دولت د تابع شویو خلکو تصویرونه کښل شوي دي، چې د نورو دیرشو ملتو په جمله کښې دا نومونه هم شته: پارتي (خراساني) هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګی (سیستاني) رخجي (قندهاري) ته ته ګوشي (پختیا د سند ترغاړې پورې) ګنداري، هندي، او ساګارتي. داخبره هم ځنې ښکاري چې د اوسني افغانستان خلکو د پېنځمې ق،م پیړۍ په شاوخوا کښې د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کښې یوه مانۍ جوړه کړې وه، چې کتیبه یې په درو ژبو "پارسي، ایلامي او بابلي" کشف شوې او په هغې کښې

: The Digital Library

هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه شوې ده.

دی وایي: ددې ماڼۍ چندڼ لرګی له ګنداره طلایي له باختره، د لاجورد ډبري یې له سغده، فیروزه یې له خوارزمه او پیلغاښ (عاج) یې له هند او رخجه او د څیړۍ (بلوط) لرګي یې له ګنداره څخه راوړل شوي دي، چې داټول ځایونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښې دي.

داریوش خپل ارت هېواد چې په هغه کښې له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلك د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو ستراپۍ (ولایتو) ویشلی و، چې هلته محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو له آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترپاون (د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررېده او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسوول ارګ پت و. څرې تونونه (چاپارخاني) لارې او میلمستونونه (مهمانخاني) یې درلودل. په هر ولایت کښې خشترپاون مالیې ټولولې، پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتلي لښکر د "جاویدان" په نامه و. هیرودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چې له هغې جملې څخه د افغاني او ګاونډیو ولایتو مالیه داسې وه:

۱ - د هخامنشي اووم ایالت: چې ستاګیدی، ګندهاره، دادیك، اپریدي پکښې وو ۱۷۰ تالان (د لسوملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

۲ - دوولسم ایالت باختر او نور اړوند ځایونه ۳۰۰ تالان (۱۸ ملیونو افغانیو شاوخوا پورې).

۳ - څوار لسم ایالت چې ساګارتي زرنګي (سیستاني) پکښې اوسیدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پورې ٦۰۰ تالان (د دیرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

اوس د افغاني سیستان ویش ته نژدې: یو لرغونی ښار کشف شوی دی، چې د هخامنشي دورې په مدنیت پورې اړه لري او له ده څخه هم څرګندېږي، چې سیستان په هخامنشي هېواد کښې داخل و. (وګورئ ۱۳ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

۵ - هند او سند - ۴٦۸۰ تالان (د یوسل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې) دا د ختیزو ولایتو د مالیو اندازه وه، خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې "۵٦۰، ۱۴" تالان - نوي ملیونه طلایي فرنکه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ) بللې ده.

د اولف کرو په وینا: د هخامنشي کهاله کوروش، لومړی داریوش، خشیارشا، او دویم داریوش په ګندهارا کښې مستقیماً حکم چلولی دی، چې د ختیزو ایالتو پایتخت کسپاتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او یدهوګرث چې د سکندر په کتاب کښې وایي: "د ګوګمل په جګړه کښې چې د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه شوه، د یوناني مؤرخ اریان له فهرست سره سم پښتانه او د هندوکوش د غرو خلك د داریوش په لښکرو کښې شامل وو "چې له دې څخه هم له دغه هېواد سره د هخامنشیانو اړیکې څرګندېږي.

The Digital Library

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کښې چې ترویدي او اوېستايي فرهنګ او د هخامنشي مدنيت تر اغېزو وروسته يې د افغاني فرهنګ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کښې ډېر زيات او څرګند اثر کړی، يو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشۍ دي، چې د دغه هېواد د فرهنګ، ژوندانه، فکر او مدنيت لرغوني جريان ته يې څرګنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاريخ کښې دا پېښه خاص اهميت او ډېرې ژورې اغېزې لري، ځکه چې زموږ پر سياست، د ژوندانه پربنه، فکر، ادب، هنر او زموږ د فرهنګ پر ټولو خواوو يې دومره ژور او تغيير ورکوونکی اغېز کړی، چې پخوانۍ لاره يې بيخي پرې اېښې ده.

سکندر د یونان په شمال کښې د مقدوني پاچا دويم فليپ زوی و، چې پر ۳۵٦ ق،م کال د پلا په ښار کښې زيږېدلی دی، پلار يې فليپ د دريم امين تاس زوی او مور يې المپياس د مولوس د پاچا، "نی اوپ تولم" لور وه، د يوناني اساطيرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشيل" د يونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي. همدا چې پلار يې پر (۳۳٦ق م) په يوه مېله (جشن) کښې د يوه يوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د يونان پر شاهي تخت کښېناست.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دريم داريوش "کدمان" ته رسېدلی و، چې د هېواد چارې د ده د يوه ګوتو هوني وزير "باګواس" په لاس کښې وې په خپله کدمان لټ، بېکاره او ناراسته سړی و ځکه نو سکندرته - چې د جهان نيولو اراده يې درلوده - د هخامنشي د ارت هېواد نيول اسانه کار ښکارېده، او له ۸۰ زريز لښکر او جنګي بېړيو سره د دار دانل تر آبنا راپورېووت او پر "اسيا" يې يرغل وکړ.

دريم داريوش هم ۸۰ زره عسکر لرل، چې يو څه يې يوناني اجير سپايان وو او د دوی قوماندان هم يوناني (ميمنين) نومی و، خو د ګرانيك، ايسوس او ګوګمل په دريو جګړو کښې يې کلکه ماتې وخوړه، سکندر هخامنشي ښکلي پايتخت "تخت جمشيد" ته اور واچاوه، داريوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولای کښې د پنځوسو کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر دوالي "بسوس" او درخج او در نګيانا (کندهار او سيستان) د حکمران (برسينتس) له خوا ووژل شو.

سکندر د داريوش د نيولو له پاره پر خراسان يرغل وکړ همدا چې هغه يې وژلی ومونده د هغه وژونکي يې غرغره کړل او د ختيزو سيمو نيولو ته يې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسيد، هلته يې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره يې په هڅو لاس پورې کړ بر سنتس هم څان سيستان ته ورساوه او ساتي بارزانس له اريا (هراته) په دغه دفاعي تړون کښې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزيان (طوس) ته ورسېد، د هرات حکمران هغه ته ښه راغلاست وويل، بيانو د بسوس د ترټلو او نيولو له پاره باختر ته وخوځېد، چې د ده په غياب کښې د هرات خلك د همهغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل او د يوناني لښکرو مشر اناکسيب يې په هرات کښې

: The Digital Library

وواږه، سکندر چې د هراتيانو له دغه ملي پاڅون نه خبر شو، ژرارتاوکوانا ښار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت يې "چې په يوه ځنګله کښې يې مورچه نيولې وه "ځنګله ته د اور اچولو له امله مات کړ ده د يوناني لښکرو د ساتلو او استوګنې له پاره د اريا سکندريه ښار ودان کړ چې همدا اوسني هرات دی او د هغه حکمراني يې ارزاسس (ارشك) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی، نو د فراه له لارې يې پرزرنګ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق،م کال د اکتوبر پر مياشت يې په سيستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی او هم د خپل ګارډ سردار ديمتريوس يې چې ځنې ويريده ووژل او له هغه ځايه ختيځ خواته، دايتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورګيتی "ګرمسير" د نيولو له پاره چې تيرې داس يې حکمران و، هغه هېواد يې له ګډ روزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پايتخت يې چې ارياسپ نومېده ونيو.

سکندر د هلمند له ناوي څخه د اراکوزی (ارغنداو) ناوي ته ولاړ او د ۳۲۹ق،م پر دوبي يې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښارودان کړ او دغه عسکري کوټ يې د يوناني سپايانو قرارګاه کړ او هم يې د هغه ځای له خلکو عسکر واخيستل او (ممنن) يې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر دری لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، د رنګيانه (سيستان) او اراکوزی (کندهار) نيولي وو، خو د هراتيانو ملي مشر ساتې بارزانس د باختر له پاچا "بسوس" څخه دوه زره عسکر کومك واخيستل او په اريا (هرات) کښې يې د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ؛ سکندر خپله يوه لويه پوځي قوه دار ته بازيوس، ايری ژيوس او کارانوس په مشرۍ

د هرات د مليون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېد، له دغو مشرانو سره يو ځای شو او د هرات ملي قواوې يې لږ هرې خوا محاصره کړې، چې په يوه سخته جګړه کښې ساتي بارزانس د ايری ژيوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپاميزاد د غرو د نيولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق.م د نوامبر پر مياشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغی، بيا د کابل د شمال خوا "کاپيسا" ته وخوځېد او چاريکار ته نژدې يې په هوپيان کښې د ققفاز سکندريه ښار ودان کړ.

د ۳۲۹ق،م د پسرلي په پای کښې سکندر له خپل لښکر سره د ققفاز له سکندريې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکوش تر غرو (د يوناني ققفاز تر غرو) تېر شو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر يې چې اته زره باختری وسله وال وو يرغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متره و نه ليده، د باختر سيمې يې ورانې او خوراکي شيان يې له منځه يووړل، د آمو له سينده د سغد خوا ته تېر شو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازيوس يې د هغه حکمران وټاکه، ازچيلاس يې له ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښوو او په خپله کيليف ته نژدی د آمو تر سينده پورېووت، د قرشي يا اوسني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغی، ماراکنده (سمرقند) يې ونيو او هلته يې د تانائيس سکندريه ښار ودان کړ چې اوسنی خجند دی.

په سغد يانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس له دريو زروسپايانو سره هلته پرېښوو، باختر ته راوګرځېد، او چې دلته را ورسېد د هرات والي ستازانور يې دربار ته راغی او د هرات پخواني والي ارزامس او د پارت والي برانس يې چې د

: The Digital Library

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسپنې په ځنځيرو کښې تړلي راوستل، بسوس يې په غونډه کښې محاکمه کړ او وېې واژه (۳۲۸ق.م).

دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له يونانه د سکندر له لښکر سره يو ځاى شول او ده دمرګيان (مرغاب) په ناوه کښې يې د هغه ځاى وطني حکمران اريميازيس په دار وځړاوه. د مرو په سيمو کښې يې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړې او بلخ ته راوګرځېد، د لارې پر سر يې په ميمنه، اندخوی، شبرغان، او سرپل کښې څلور پوځي کوټونه (حصارونه) جوړ کړل، بيا تر امو پورې ووت او په مراکنده (سمرقند) کښې له خپلو لښکرو سره يو ځاى شو.

د سپيامنش د باختر يو جنګيالي او زړور مېړه چې په هغو سيمو کښې يې له سکندر سره جګړې کړې وې او د څه وخت له پاره له ميدانه وتلی و، بيا په باختر کښې ډګرته راووت او د يونان په عسکرې مرکز زرياسپه کښې يې د سکندر د لښکر مشر پيتون Petton ونيو، خو د سکندر له خوا کراتيروس له سپيتامنش سره ونښت او هغه يې له هغه ځايه ويوست، خو لږ وخت وروسته چې سکندر له سغديانه څخه را وګرځېد، همدغه سپيتامنش له دريو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دغه توريالي له مېړانې څخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازيوس يې چې د سپيتامنش په ملګرۍ تورن و ګوښه کړ او د هغه پر ځاى يې مقدوني امينتاس Amyntas وټاکه چې د عسکرۍ جنرال کوانس په ملاتړ باختر وساتي خو بيا هم د باختر سپيتامنش ورباندې يرغل وکړ، چې د خپلو ملګريو د خيانت له کبله ووژل شو (۳۲۷ق.م) په دې ترتيب د وطنپالو باختريانو مقاومت پاى ته ورسېد او زيات ملي مشران د سکندر له لاسه نيست او نابود شول. يو له هغو مشرانو څخه هوخيارتس Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلی و خو مقدوني لښکرو ورباندې يرغل وکړ او دی يې د خپلې خورا پيمخې لور روښانې Roxana سره چې يونانيانو په خپل ګړدود رکسانه بللې ده، سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ ق.م په پسرلي کښې ماندينه کړه، خو د يوناني لښکرو مشران له باختري پېغلې سره د يونان پاچا په واده خوښ نه وو. يو له هغو ناخوښيو څخه ستر پوځي مشر "کليتوس" و، چې د ۳۲۷ ق،م پر پسرلي د مستۍ په يوه مجلس کښې چې په باختر کښې جوړ شوی و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغديانه په سيمو کښې د سکندر دوې کلنې جګړې پاى ته ورسېدې، نو هند ته د تګ فکر ورپيدا شو، ديرش زره باختري زلميان يې په خپل لښکر کښې راغونډ او د ۳۲۷ ق،م په پسرلي کښې له خپلو (۱۲۰) زرو پليو او "۱۵" زرو سپرو سره چې (۷۰) زره يې اسيايي خلك وو، د هندوکوش له لارې د هند خواته مخه وکړه او امينتاس يې له لسو زرو پليو او دريو زرو او پينځه سوو سپرو سره په باختر کښې پرېښوو.

سکندر د پارو پاميزاد د خاواك درې له لارې کاپيسا ته واوښت، نيکاتور يې د هغه ځاى حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني يې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله، دی د درونټې له لارې د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار، باجوړ او جندول ته لاړ، خو د لارې په هره برخه کښې خلکو جګړې ورسره وکړې.

په هغه جګړه کښې چې د کونړ له اسپيزو (غالباً اوسنيو يوسفزيو) سره يې وکړه څلويښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي يې په چور او چپاو ونيول او هغو لښکرو چې د هفستيون او پر ديکاس په مشرۍ د

The Digital Library

کابل سیند له لارې د ټکسیلا د پاچا "امپهي" په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ویهند د سیمو د نیولو له پاره استول شوې وې، هغه سیمې یې ترسنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کښې تر باجوړ پورې د پښتنو له خورا کلك مقاومت سره مخامخ شو، د هغو سیمو په جګړو کښې دوه ځله ټپي شو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بندیان یې تر تېغ تېر کړل. خو څرنګه چې دا سپيزي امیر د سواست (سوات) د ناوې په یوه ښار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکاڼیو، چمر کنډ او ناوګۍ تیر شو او د ګوري (پنجګوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسید، څو ښاره یې ونیول او ډېرې قبیلې یې ایل کړې، د یوناني مورخ آریان په وینا (د ۱۷۵م شاوخوا) په وینا، دلته د اساکي نوس Assakenos په نامه خلك اوسېدل او مرکزي ښار یې مساګه Massaga نومید، چې اوس یې د کتګله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې لیدل کېږي، همدا چې دلته ۷۵ زریز نوی ملي لښکر د مدافعینو ملاتړ ته راورسېد، خورا سخته جګړه ونښته او سکندر دوی د مراګه په ښار کښې څلور ورځې کلابند او ټول یې له منځه یو وړل، تر هغه وروسته یې داور، او بازیرا (اوسنی بریکوټ) ښارونه هم ونیول د مهابڼ، (او رنوس) دغره لمنو ته وخوت چې د اټك د شمال په دېرش میلۍ کښې پرتې دي، اوسي کوستوس یې د هغې سیمې والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د لویدیزې ناوې حکمران شو.

د (۳۲٦ ق،م) پر فرورۍ، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټك په شاوخوا کښې یې پر سند تړلی و او د ټکسیلا تر ښاره چې د دغه هېواد لوی دارالعلم و او دراولپنډۍ د شمال لویدیځ په لس میلۍ کښې د مرګله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولاړ، د ټکسیلا پاچا امپهی

Omphis یې چې له سکندر سره یې روغه وکړه بېرته په هغه ښار کښې د خپل ستراپ (والي) په توګه وټاکه، له هغه ځخه یې پېنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲٦ ق،م د مۍ تر میاشتې د جیلم غاړې ته ورسید، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، خو هغه غاړه کېښوده، ده هم بېرته پر خپل ځای پرېښوو او په خپلۀ دبیاس تر غاړې پر مخ ولاړ خو لښکرو یې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې یې له نور پر مختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر یې بېرته را ګرځېدو ته اړ ویست، ده هم خپلې لښکرې پر دریو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه یې د کراتیروس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سیستان له لارې واستوله. دویمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼو ګان وو د نیارکس په مشرۍ له سلو کښتیو سره د دریاب له لارې واستول شوه، او دریمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لویدیزه غاړه ملتان ته ورسېده خو دهغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په یوه جګړه کښې سکندر ټپي شو، له همدې امله یې ټول ووژل همدا راز د سند دناوې په پای کښې د اتیازرو په شاوخوا کښې خلك ووژل شول، د ۳۲۵ ق،م جولای میاشت وه چې سکندر له خپلو ملګریو سره د اوسنۍ کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد، د یوې سمندریزې سکندریې بنسټ یې هلته کېښوو او له هغه ځایه د ګدروز یا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق،م د جون پر ۱۳ مه شپه پر ۳۲ کلنۍ د ملاریا په ناروغۍ مړ شو، د اریانه پر خاوره دده یرغلونه او د دغه ځای د خلکو د مقاومت وخت له ۳۳۰ تر ۳۲٦ ق،م پورې ټول څلور کاله و "وګورئ **١٤** مه نومره عکس".

د اریانا په ختیزه برخه کښې (د انډوس لویدیځ ته) تر نیکاتور

The Digital Library

وروسته یو سړی د فیلیپس په نامه والي شو، همدا چې هغه پر ۳۲۴ ق،م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وایودموس د ټکسیلا د خلکو په ملاتړ د اندوس له لوېدیځ څخه د خپل ترون رسۍ وشلوله او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د اندوس برنۍ ناوه ونیوله خو پر ۳۱۷ق.م د ایو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ایو د اموس هم هند پرېښوو او د ده له تګ سره په ختیز هند کښې یونان واکمني پای ته ورسېده.

په آریانا کښې، موریا لنډ مهالي واکمني او بودایي لویه اغېزه

د سکندر له مړینې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم ړنګه شوه، د ده لویو افسرانو د شام په طرابلس کښې یوه غونډه وکړه او په هغې کښې یې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښې سره ووېشه. د اریانه جنوبي ولایتونه یعنې ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او ګدروزي (مکران) سیبیر تیاس Sibyrtias ته وسپارل شول، په اریا (د هریرود په ناوه) او په درنګیانه (د هلمند په ناوه) کښې قبرسي ستساندار Stasandar واکمن شو، بکتریانه (باختر) او سغدیانه (سغد) ستاسانور Stasanorته ورکړ شول او هو خیارتس Oxyartes د سکندر د ماندینې روښانې پلار د آریانه د مرکزي سیمې (پارو پامیزاد او د کابل ولایت) حکمران شو.

خو د آریانه ختیز ولایتونه چې بریدونه یې تر ټکسیلا پورې رسېدل د هندي شهزادګانو او یوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کښې پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د یوناني لښکرو راتګ او په باختر کښې د هغو د پاتیو کسانو پاچهۍ دوام وکړ، دلته یوناني فرهنګ، هنر، فکر او عقایدو اغېزه پرېښې وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنګي بقایاو سره ګډه شوې وه، د ختیځ له خوا له یوې بلې ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ شوه او هغه په هند کښې د موریا د لوی سلطنت جوړېدل و.

m: The Digital Library

که څه هم د آریانا په ختیځ و برخو کښې د موریا واکمنۍ له سیاسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د یونانو باختري خپلواك سلطنت منځته راغی، خو په دې لنډه موده کښې د موریا پاچهانو او د بودا د دین مبلغانو دا دیانت د آریانه په ختیځ کښې خپور کړ، چې دلته بیا په یوه فرهنگي آیذ و ګلاس او د ثقافت او عقیدې د یو ځای کېدو په ځای کښې، درې مهم عنصره سره ګډ شول او د دغه هېواد د فرهنگ په تاریخ کښې یې یو مهم باب چې د "ګریکو بودیك" په نامه یادېږي پرانیست. دا دیانت او هنر په افغانستان کښې زرکاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر یې دا وو:

۱ - باختري یا د دغه هېواد خپل کورني فرهنگي، هنري او عقیدوي عناصر.

۲ - یوناني صنعت، عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق، م په شاوخوا کښې له سکندر سره پیل شوي وو.

۳ - بودایي هنر، فرهنگ او دین له خپلو هندي آثارو سره چې د موریا له واکمنۍ سره یو ځای راغلل.

په هند کښې د موریا د سلطنت مؤسس چندراګو پتا (یوناني: سندروکتس) دی، چې د ننداکه شاهي کهاله یوې شهزادګۍ ته چې میوره (طاوس) نومیدله منسوب و، او دی د کشتر یانوله طبقې او د راجپوت (شهزادګانو) له ټبر څخه و، چې پر ۳۲۴ ق،م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته پر ۳۰۰ ق، م مړ شو او زوی یې بیندو ساره Bindusara چې د "دور دهرا" ملکې له نسه و، د ده پر ځای کښیناست د موریانو پایتخت د هند پتالی پترا (پټنه) ښار و.

چندراګو پتا د "نندا" سپه سالارو، ده د ټکسیلا د بهرهمنانو یو

مشر چانه کیه Chanakya (په سیاست، ټولنیزو علومو او اقتصاد کښې د ارتهه شاستره کتاب لیکوال) چې وروسته د ده وزیر شو، له ځانه سره یې ملګری کړ او دمګده پاچا او پاچهي یې له منځه یو وړه او د ګنګا او سند تر منځ یې د یوه لوی سلطنت بنسټ کېښوو چې اداري او مدني منظم تشکیلات یې لرل څکه نو دی یوازې یو، بریالی سپاهي نه، بلکې یو هوښیار او ځیرک سیاست مدار هم بلل کېږي.

چندراګوپتا د خپل هېواد لویدیز بریدونه د سند تر غاړو وغځول. د سکندر ځای ناستو یونانیانو غوښتل چې سکندر نیولې ځمکې بېرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سیلیو کوس ملقب په نیکاتور (بریالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت یې ونیول او پر (۳۱۱ق،م) یې آریا بکتریا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ ق،م د کابل له لارې ختیځ خواته ولاړ او د سند تر رود پورېووت نو د هغه سیند پر ختیزو غاړو د چندراګو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نیکاتور خپل بده (حریف) ډېر غښتلی ولید نو روغه یې ورسره وکړه، خپله لور یې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کښې یې ګندهاره، اراکوزیه‌ـ‌کدروز یه - اوپارو پامیزاد، چندراګو پتا ته پرېښوول، او په باختر کښې یې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

د چندراګوپتا او سیلیوکوس تر روغې وروسته د هند او باختر اړیکې پراخ شول او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لارې د خزر بحیرې بندرو ته یوړل شول. سیلیو کوس خپل یو پوه جنرال میګاستینیس Megastenes د موریا دربارته د سفیر په توګه واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهۍ په اړه لیکلی و، چې اوس نه شته، خو ستر ابو او د یونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کښې د هغه کتاب ځینې مطالب راوړي او ساتلي دي. د دغه سفیر په وینا چندرا ګوپتا شپږ سوه

زره پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پیلان لرل. د ده په شاهي کمپ کښې ځلور سوه زره تنه وو، په دې توګه د اریانه د خاورې نیمې برخې د هندوکوش تر جنوبي لمنو پورې په ده پورې اړه درلوده او دا لومړی ځل دی چې د هندي اریایانو فرهنګي او سیاسي اغېزه له ختیځ څخه د انډوس لویدیزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پورې رسېدلې ده.

چند راګوپتا چې پر ۳۰۰ ق،م کال مړ شو، د ده زوی بیندوساره، د امیتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کښیناست، ده له یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست غوره کړ او د ګندهاره، پارو پامیزاد او اراکوزي له لارو یې د سیلیو کیدانو له هېواد سره تجارتي اړیکې ټینګ کړل او کله چې سیلیو کوس نیکاتور پر (۲۸۰ق،م) د ۷۸ کلنۍ پر عمر مړ شو، دده زوی انتیا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر ځای کښېناست نو ده د ۳۰۱ ق،م پر شاوخوا (دی ماکوس) پتنې ته د بیند وساره دربار ته د سفیر په توګه واستاوه.

د موریا پاچهۍ او یونانیانو تر منځ فرهنګي اړیکې له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او یونان د ګډ مدنیت د تاسیس پیل وګرځېده، سر بېره پردې له هند سره د سمندر له لارې هم تګ، راتګ کېده لکه چې پتروکلیس Patrokles د سیلیو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لارې سفر وکړ او ښه جغرافیایي معلومات یې راغونډ کړل چې وروسته پلیني او استرابو ګټه ترې اخیستې وه.

د موریا پاچهانو له یوناني سیلیو کیدیانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخواني سیاسي تاریخ مولف لیکي: "بیند وساره انتیا کوس ته ولیکل چې ماته یو حکیم، خواږه شراب او وچ اینځر رانیسه او راوېې لېږه، انتیاکوس په ځواب کښې ورته ولیکل: زه به اینځر او شراب درولېږم، خو د

om: The Digital Library

یونان په قانون کښې د پوهانو پلورل ممنوع دي.(!)"

د اموریایي پاچا د یونان علومو او ادب ته ډېر سرابښ و او د ده پر وخت هندیانو د یوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژباړلي او ویل به یې.

وراهه میهرا Varahamihara په خپل کتاب بریهت سمهیته Samhita - Brihat کښې د یوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او څنګه چې دا اوضاع د ګریکو- بودیك مدنیت پر پیل رڼا اچوي، موږ یې دلته په لنډه توګه راوړو، چې د افغانستان ګریکو - بودیك مدنیت ښه وپېژندل شي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا "بیند وساره" پر ۲۷۳ ق،م تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ شو او زوی یې چې اشوکا نومېد، د خپل وزیر رادها کوپتاپه مرسته پر خپلو ورونو بریالی شو او د موریا پاچاهۍ پر تخت کښېناست، دی بې شکه د هند ستر پاچا و، چې پر ټوله سرتره وچه او د افغانستان د خاورې پر یوه برخه یې د ارغنداو تر غاړو پورې سلطنت کړی دی.

اشوکا په پیل کښې یو جګړن او وینې بهوونکی سړی و: د بنګال خلیج پر غاړه د کالنګه په جګړه کښې یې یو لك تنه ووژل او ۱۵۰ زره یې بندیان ونیول، خو هغو زړه لړزوونکیو فجایعو چې ده په دې خونړۍ جګړه کښې د سر په سترګو ولیدې چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول، د ده پر روحیه او شخصیت باندې یې سخته اغېزه وکړه او دی یې د بودا دین د روغې او سلامتۍ د فلسفې پر خوا واړاوه. پر ۲۶۰ ق،م کال یې د بودا دین رسماً ومانه او د هغه تبلیغ او خپرولو ته یې ملا وتړله، تر هغه تاریخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره دروغې، امن، د دیني ودانیو، د خیریه چارو د پراخوالي، د بودایي بودتونو(معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانولو

n: The Digital Library

او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چې دخپل ارت هېواد هر ځای ته ورسېد، هلته یې پر ډبرو په مختلفو ژبو د بشر پالنې او حتی د ځناورانو او ژویو دنه آزار ولو نصیحتونه وکیندل، چې تر اوسني وخته هم پاتې دي. دا ډبرین فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په ختیزه برخه کښې چې جنوباً تر کندهاره رسېږي، د بودایي ستوپو زیات آثار شته، چې دهاغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پیژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وایي چې اشوکا د خپل هېواد په شمال کښې څلور لویې ستوپې ودانې کړې چې یوه یې د پېښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (۹ هـ کال) د هیون تسنګ تر عصره پوری هم په همهغه خپل برم پاتې وه. د هیون تسنګ په وینا دا ودانۍ یې له ښکلیو ډبرو او انځور شویو لرګیو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په وینا په سپینو او سروزرو ښکلې شوې وه موسیو فوشه وایي چې دا هغه ستوپه ده چې "د سترګې سوغات" نومیدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همداراز د اوسنۍ چارسدې ختیزې خواته د "کنیز که" پر غونډۍ داشوکاودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنګ تروخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وایي چې د استوپه په پرله پسې عصرو کښې د څلورو بوداګانو د قوانینو د تبلیغ ځای و.

د بودا دین او په افغانستان کښې د هغه خپریدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ویدي او برهمني پخوانیو او زړو عقیدو بایخوږ چې د هېواد په ختیزو سیمو کښې یې رواج درلود ورپاتې و، د هېواد په شمال اولویدیز و سیمو کښې د زردشت آیین او

اوېستایی مزد یسنا هم رواج درلود، خو هغه وخت چې پر ۲۶۰ ق،م اشو کادبودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله دغو عقیدو او ائین آن زر کاله وروسته هم د هېواد په ختیزو او شمالي سیمو کښې پوره دود ومومند او هېواد د دغه دیانت دودې زانګو شوه چې د فکر، هنر او فرهنګ له پلوه یې ددې خاورې د خلکو په ژوندانه کښې ژورې اغېزې وکړې.

« بوده» د دغه دین موسس دساکیا ټبر د کشتر یه او جګړنې طبقې یو شهزاده و، چې د ساکیا مونی (دسا کیاد د ټبر پوه) په نامه معروف شو او پر ۵۶۳ ق،م کال د نیپال د کپې لاواستو په ښار کښې زیږېدلی و او پر ۲۹ کلنۍ یې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ۵ - ٦ کالو ګوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روښه وه (بدهـ) یعنې روڼ او ویښ وبلل شو د خپل دین په تبلیغ کښې یې زیار ویوست؛ د هند پاچهان یې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلك یې بودایي کړې وو پر ۴۸۳ ق،م د اتیا کالو په عمر په کوچې نګره کښې مړ شو. (وګورئ **۱۵** مه نومره عکس).

څنګه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړینې پر کال په باجا ګره کښې د بودا د پیروانو یوه مذهبي غونډه وشوه، د ده دریوتنو نامتو ملګریو انانده،یو پالی، او کاسیاپه دده خبرې او وینا وې راټولې کړې او له هغو څخه یې د ترې پیټکه Tripitaka (درې ټوکرۍ ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجوعه جوړه کړه.

بودایي دیانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوبه تر کندهاره خپور شو او د بودایي دین دریمه لویه جرګه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم" موګالي پوتاتیسا" په مشر تابه جوړه شوه، چې په هغې کښې د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سر بیره داسې پریکړه وشوه چې یوه

The Digital Library

بودايي ډله مبلغان لرې هېوادونه ولېږل شي د دغو هېوادو او لېږل شويو مبلغانو نومونه، اشوکا د خپل جلوس پر ۱۴ کال(۲۵٦ ق،م) په ۱۳ لمبر ډبرين فرمان کښې کيندلي دي، له هغه څخه ځرګندېږي، چې څو تنه بودايي مبلغان چې مجهان تيکه، مدهيان تيکه، دهه مراکهيه ته، او مهار کهيته نومېدل، ګندهاره او د آريانه ختيزو سيمو ته را استول شوي دي، دا مبلغان چې د دوتا Douta په نامه بلل کيده، د (۲۵۸ ق،م) په شاوخوا کښې د بودايي دين په تبليغ بوخت وو او په همدغو وختو کښې انتيا کوس د سيليو کوس زوی د باختر پاچا و، چې د ده نوم يې د اشوکا په ډبرينو فرمانو کښې "انتيا که" ليکلی دی.

د موريا وروستی حکمران چې په دغه وخت کښې يې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس دی، چې د باختر د پاچا ايوتيديموس د واکمنۍ تر پيلۀ يې هم په ګندهاره او د کابل په لويديزه سيمه کښې نفوذ درلود، ايوتيديموس چې په باختر کښې خپلواك پاچا شو ده د هندوکوش جنوبي خوا ته لښکرويوست او په کابل کښې يې د موريا نفوذ ته خاتمه ورکړه او تر هغه وروسته د هندوکوش جنوب سيمې هم د باختري يونانيانو د خپلواك سلطنت برخې شوې.

د افغانستان په خاوره کښې د موريا سياسي نفوذ ډېر لنډو، اشوکا پر (۲۳۲ ق،م) کال تر ځلوېښتو کالو پاچهي وروسته په ټکسيلا کښې مړ شو د ده په کهاله کښې يو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر ځای کښيني او د ده ارت سلطنت وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کښې د دوی د نفوذ ځنځير هم وشلېد، خو هغه دين چې اشوکا له ځان سره رواړی و، د هغه له فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر زرو کالو پورې پاتې شو.

و مووېل چې بودا ځان په فلسفي مسايلو کښې نه و پېچلی، خو

پيروانو يې د ده وېناوته د الهياتو بڼه ورکړه چې د زمانې په تېرېدو سره دا دوه لوی مذهبونه ځنې جوړ شول:

لومړی، مهايانه: يعنې لوی مذهب(يون = يانه = په پښتو کښې د تګ رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، تبت او چين کښې تر ژاپون = جاپانه خپور شو او د ځای د پراخوالي او د قومو د ډېروالي په سبب ډېر تاويل پکښې پيښ شو، د دغه مذهب پيروانو تبليغ مهم باله او ويل به يې: هر فرد د کل جزو دی چې هغه انسان نومېږي او بيا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دی چې د دهرمه (کېش) او عمل تر قانون لاندې راغلی دی، نو څوك چې غواړي د شر له لومې وژغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زيار ايستل بايد مجموعي وي نه انفرادي او دا ډول زيار انسان بودی ستوه Bodhisattva ته رسوي او د دې کلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت دی، چې د نورو په خدمت کښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، يو د پوهې زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دويم، هينه يانه Hina-Yana: (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان يې په جنوبي هند کښې دي. دوی پر فردي زيار تکيه کوي او کتابونه يې زياتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سنسکريټ ژبه ليکل شوي او لکه چې چيني زايرانو د مسيحي عصر تر پيل وروسته په افغانستان کښې ليدلي دي، د دغه ځای په بودايي معبدو او ښارو کښې د بودايي دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دين پر اوو اصولو: سپېڅلې عقيده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وينا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زيار او سپېڅلې پاملرنه بنا کړی و او ويل يې:

هر چا چې پر دغو اوو اصلو عمل وکړ له قيودو پاکېږي او خپل فکر

په يوه مخصوص تکي کښې چې د خواهشو له ځنځيره بشپړه آزادي ده متمرکز وي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تيرېږي:

۱ - درشتيا پيژندنې په لار کښې څېړنه.

۲ - د حقايقو په پوهېدلو کښې تفکر.

۳ - ژور تفکر او سکون.

۴ - بشپړ سکون او توازن چې "نروانه" (فنا) نوميږي.

د فرانس نأمتو محقق فوشه د بودا دين د خپريدو د سببونو په اړه وايي: د آريانا د ختيزو سيمو خلکو چې تل د بيرحمو ير غلگروتر پښو لاندې ژوبليدل (د هخامنشي اسکندر او چندراګوپتا د يرغلو تر ليدو وروسته) دا دين چې له وينو تويولو بيزار و او د خود ګذرۍ او ښه نيت توصيه يې کوله له خپلې سليقې سره سم وموند او کروند ګرويا کسبګرو خلکو هغه په آسانۍ ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعنې ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دغو ستوپو شکل په کابل او کاپيسا کښې توپير پيدا کړی او لوړې شوې دي، يعنې د ستوپې تنګاچه (سکو) څلور کنجه شکل موندلی او لوي والی يې زيات شوی؛ د کنبد او تنګاچې تر منځ يوه استوانه يې برخه اضافه شوې ده او د ګنبدې لوړه څوکه د شيروانی په شکل ليدل کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصيات يې درلودل، د آريانه خاورو ته لږ سرايت کړی دی.

د اشوکا د وختو پاتې ليکنې چې د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د ټکسيلا تر ډبرليکونو وروسته پر دوو ډبرو ليکلې پاتې دې، چې يوه له مانسهرې څخه لس ميله لرې دايبټ اباد شمال ته د پکهلی د ناوې په

مدخل کښې او بله يې د سوابۍ پر لويه لار د هوتي مردان ختيز خواته اته ميله لرې په شهبازګړهی کښې پرته ده، چې دواړې ليکنې په پراګريت ژبه او خروشتهی ليکدود دی، حال داچې د اشوکانوري ټولې ليکنې په هند کښې په براهمو ليکدود دي چې د لرغوني هند د نورو سيمه ييزو ليکدودو پيل دی. د اشوکا د همدغو اخلاقي فرمانو يوه بله ليکنه د لغمان او ننګرهار ترمنځ د درونټې په تنګي کښې وه چې پر درې کونجه غونډې ډبره په ارامي ژبه ليکل شوې او اوس په کابل موزيم کښې ده خو ډېر تاوان ورپېښ شوی چې څوليکې يې-چې د څارويو د نه وژلو په اړه دي-اوس هم ښکاري.

د همدغه پاچا يوه بله مهمه ليکنه پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې څخه راووتله، دا ليکنه د کندهار په زاړه ښار کښې چهل زينې ته نژدې د غره پر يوه کاڼي په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو ليکدودونو موندل شوې ده، چې پورتنۍ برخه يې په يوناني ژبه ۱۳ نيمې کرښې او کښته برخه يې په آرامي ژبه ۷ نيمې کرښې دي، چې د ټولې کتيبې اوږدوالی ۵۵ سانتی او سور يې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتيو پورې دی پر هغې هم د ځينو نورو کتيبو په څير د اشو کانوم پيوداسس ليکلی شوی دی (وګورئ ۱٦ مه نومره عکس).

د دغه ډبرليك له کتنې څخه پوهېږو، چې د اشو کا د بودايي کېدلو پر لسم کال يعنې پر ۲۵۰ ق،م ليکل شوی دی او په دغه وخت کښې د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپورو او د ده زياتره اخلاقي بنسټونه تطبيق شوي وو ـ حال دا چې په نورو ډبرليکونو کښې د همدغو بنسټونو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار ډبرليك د يوناني ليکنې ژباړه دا ده:

"پيوداسس پاچا د لسوکالو زيار ايستلو په پای کښې انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړل او له هغه وخته يې د ټولې ځمکې خلك لاښه ديندار

The Digital Library

او لابنه نېکمرغه کړل، پاچا د څارویو له وژلو څخه ځان وژغوره، نورو ښکاریانو او کب نیوونکیو خلکو له ښکار او کب نیولو څخه لاس واخیست او د مور او پلار په نمانځنه یې لاس پورې کړ، نو تر دې وروسته به په دغه ډول ډېر ښه ژوند ولري.

له دې ډېرلیك څخه څرګندېږي چې تر میلاد دمخه د دریمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې یوناني او آرامي دواړه ژبې او لیکدودونه وو، د یوناني ثقافت اغیزه دومره غښتلې وه، چې په کتیبو کښې یې لومړی ځای یوناني ژبې او لیکدود ته ورکړی و، دا هغه عصر ته نژدی و چې په باختر کښې یونان باختري خپلواك دولت جوړېده، حال داچې د بودا د دین اغېزه اویوناني فرهنګ د اراکوزی تر سکندر یې (زاړه کندهار) پورې رسېدلې وه خو کټ مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشیانو له بقایاو څخه آرامې لیکدود هم په دغه سیمه کښې و.

یونان، باختري خپلواك سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونیو نو "پارسي ارته باز یوس" یې پر خپل ژوندانه د دغه ځای حکمران وټاکه، دی تر لنډې مودې وروسته مړ شو او د ده ځای امین تاس "د نیکو لاوس" زوی ونیو. د آریان په وینا د سکندر تر مړینې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سغد حکمران و او چې "سیلیو کوس" په هند کښې له "چند راګوپته" سره روغه وکړه (۳۰۲ ق،م) د باختر حکمران هم ده ته غاړه کښېښووه، هغه وخت چې "سیلیو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې یې ډېرې سیکې موندل شوي دي، ده د باختر ځایي خلك په خپل لښکر کښې اخیستي وو.

د سیلیدوکی کورنۍ د دریم پاچا په وخت کښې چې دویم "انتیو کوس" نومېد، د شاو خوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جګړه ییزې بوختتیا نه په ګټې اخیستلو سره، د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغې جملې څخه د باختر خلکو له هغو یونانیانو سره لاس یو کړ چې په دغه هېواد کښې له باختري ادابو او فرهنګ سره اشناشوي وو، نو د خپلواکۍ اعلان یې وکړ. دا وخت په باختر کښې دیودو توس = تهیودوتوس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵٦ ق،م په شاوخوا کښې د آزادۍ غوښتونکیو باختریانو په ملاتړ په باختر کښې د خپلواکې پاچهۍ اعلان وکړ چې حدود یې تر سند، مرو او

The Digital Library

هندوکوش غره تر لمنو پورې رسېدل او دا چې ده باختریان د نورو له تسلط ځخه ژغورلي او کورنی آزاد حکومت یې جوړ کړی و، نو ځکه "منجی" لقب ورکړ شو.

د دیو دوتوس یوه سکه شته چې پر یوې خوا یې د دویم انتیوکوس څېره او پر بل مخ یې د ده د کهاله ساتندوی رب النوع "زیوس" له دوو، وازرو سره لیدل کېږي. له دې ځخه څرګندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتیو کوس سیلیوکي" په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا یې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کښې خپله سکه د پاچا په توګه پر سرو زرو وهلې ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاریس کښې ده پر یوه مخ یې د دیو دوتوس څېره او پربل مخ یې د جوپیتر (داسمان، تالندې او برېښنا درومی رب النوع) لوڅ لغړ شکل دی، چې په پینو کښې یې یوه ګربته (عقاب) هم کښل شوې او د سکې پر څنډه "بازیلیوزد یو دوتوس" لیکلی شوی دی یعنې دیو دوتوس پاچا (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د یودوتوس" له کهاله یوازې د ده یوه زوی چې "دویم دیو دو توس" نومېد د پلار تر مړینې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق،م شاوخوا) په باختر کښې حکومت کړی دی، چې ده د شاهي سیلیو کیانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره ښه اړیکي او هم آهنګي درلوده او ځکه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو څخه و، نو "دویم دیودو توس" له ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط لرل او د ده د پاچهۍ په وخت کښې د هریرود او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کښې شامل شو او سغدیانی ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي دیو دو توس د کهاله پاچهي ډېره پاتې نه شوه او د دویم دیوتوس یو امیر چې ایو تیدیموس Euthydemus نومېد او د سغدیانی حکمران

یاغي شو، د باختر پاچایي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ ق،م شاوخوا) (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ایوتید یموس په وخت کښې د شام یوناني پاچا "دریم انتیو کوس" د لوېدیځ له خوا د پارت پر دولت یرغل او پارتي پاچا "تیری داد" یې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق،م په شاوخوا کښې یې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریورود) پر غاړه له انتیو کوس سره ونښت، خو چې مقاومت یې ونه کړای شو نو بیرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت "زریاسپ" کښې تر دوو کالو پورې کلابند پاتې شو (د دغه ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل شوې ده) په دې موده کښې "دریم انتیو کوس" درنګیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو چې زریاسپ یې ونه نیولای شو، او دوارې خواوې ستړې شوې وې، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "دیمتر یوس" دروغي د خبرو له پاره ده ته راغی، ده خپل لور ورکړه، او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه لوېدیځ خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېد(۲۰۵ ق،م).

ایو تید یموس تر هغه وروسته د هېواد د اداري په یووالي کښې زیار ویوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفا ګازتوس" یې د ځان تابع کړ او شمال ته تر پامیر ها خوا تر چیني ترکستان او ختن پورې پر مخ ولاړ او لوېدیځ ته یې مرورود، هرات او طوس ونیول، او خپل زوی "انتي ماکوس" یې د هغو سیمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنګیانه پورې یعنې د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه شوه، بل زوی یې "دیمتریوس" ددغه ولایت حکمران و، چې دغه ټول ارت هېواد د یوناني جغرافیونو په اصطلاح زر ښاره درلودل دا مهال د باختري یونانیانو د دولت فرهنګي او تجارتي روابط له هند او غربي چین سره ټینګ وو، "وایو

تیدیموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو ددغه ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یوور، درا ولنسن په وینا: له یوې خروشتهي کتیبې څخه ځرګندېږي چې یوناني باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې یې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري "ایوتیدیموس" د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق،م پورې ګڼل شوې ده. چې د ده تر مړینې وروسته یې زوی "دیمیتریوس Demetrius" پاچا شو (وګورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د ټکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کڅو او کاتیا وار او د موریا تر پایتخت پټنه پورې پر مخ ولاړ چې دا پر مختګ د ده د دوو لویو جنرالانو "اپلودوتوس" او "منامندر" د زیار نتیجه وه، "مناندر" د کابل په شمال او پیان کښې زیږېدلی و او اولادو یې د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې په هند کښې پاچهي کوله.

"دیمتر یوس" د ۱۷۵ ق،م په شاوخوا کښې له هند څخه باختر ته راوګرځېد، خپل دریم زوی "پانتالئون Pantaleon" یې دارا کوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دویم زوی یې د باختر حکمران و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتالیون مړ شو، ځای یې دده ځلورم ورور "اګاتو کلیس Agathoicles" ونیو (وګورئ ۱۹ مه نومره عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په خپل قلمرو کښې ډېرې سکې وهلې دي او همدغه پاچا داراکوزی "دیمترماس" (کلات) او ایو تیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته او فیلیا (د سند په دلتا کښې) ښارونه ودان کړل، چې دویم ښار د ده د پلار په نامه او ځلورم ښار یې د مور په نامه نو مول شوی دی.

دیمتریوس د خپل ژوندانه په پای کښې له خپلو لښکرو سره په هند

The Digital Library

کښې بوخت پاتې شو، نو ځکه پر ۱۸۱ ق،م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چې ایو کراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کښې پورته شو، د پاچهۍ اعلان یې وکړ او سکه یې ووهله، چې په هغې کښې یې ځان باز یلو زمیکا لیوس (لوی پاچا=هندی مهاراجه) وباله (وګورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته موندلو له پاره زیار ویوست، ځای یې ونه نیو او مړ شو. ایوکراتیدیس په باختر کښې دیو نانی پاچهانو د درېیمې سلسلې بنسټ کېښېښوو تر ۱۸٦ ق،م پورې د آریانه د ختیزې سیمې له حکمران "مناندر" سره وجنګېد، چې د آریانه ټوله خاوره یې ونیوله، خو له لوېدیزې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوېدیز ایالتونه ونیول او هغه اختلاف چې د "دیمتر یوس" او "ایو کراتیدیس" د کورنیو تر منځ پیدا شوی و، د باختر سلطنت یې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق،م په شاخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپیسا ته یوورل شو. هیلیوکلیس Heliokles د ایو کراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ ق،م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختر وروستنی یوناني پاچا ګڼل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سیمو تر پرېښولو ورسته یې خپله پاچهي د ګند هارا د ولایت تر پایه (تر ټکسیلا او جیلم پورې) غځولې وه. (وګورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر"هیلیو کلیس" ورسته یې نورو لسوتنو ځای ناستو حکمرانانو پر کابل، ګندهارا او پنجاب حکمراني کړې ده، چې د ۳۰ ق،م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه "انتیال کیداس" "امین تاس" - "هرما یوس" - زیات شهرت لری (وګورئ ۲۲ مه- ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختر یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتګ دی، چې دا پاچهي یې د ق.م د لومړۍ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي پای ته ورسوله، او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیمو سوو کالو

The Digital Library

وروسته ختمه شوه. په دې موده کښې د"ديو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې د دوی ۳٦ پاچهانو او يوې ملکې په افغانستان او هند کښې واکمنې کړې ده، يوناني فرهنګ او هنر يې په آريانه او هند کښې خپور کړی دی، چې په دې موده کښې د ارباب انواعو پرستنه، يوناني صنعت، افکار، فلسفه، ژبه ليکدود او نور فرهنګي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره کښې له محلي او بودايي فرهنګي عناصرو سره ګډ شول، او د يونانو باختري او ګريکو بوديك خاص فرهنګ منځته راغی، چې د اسلام تر راتلو پورې يې اغېزه درلوده.

د دانيل شلوم برژه (په افغانستان کښې د لرغون پېژندنې فرانسوي مشر) په وينا: د هيلنسم نفوذ په افغانستان کښې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې نښې يې په دوه ډوله ليدل کېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دويم د ليکدود له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کښې د دغه هېواد هنر لاډګريکو بود يك د مشهور هنر يوه وروستنۍ ځانګه وه، خو د ليکدود په اړه ښايي ووېل شي، هغه وخت چې د چين نامتو زاير "هيون تسنګ" پر ٦۳۰ م کال يعنې په عربو کښې د اسلام د لمر راختو پروخت له باختره تيرېده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري يې بې شکه يوناني وو او يو د (ښ) غږ يې چې په پخوانۍ دري کښې و، خو په يوناني کښې نه و، پر زيات کړی و او هغه د PX توري يعنې د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه دوه يوناني ډبرليکونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹٦۳ کلو په کندهار کښې موندل شوي داشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کښې په هندې ژبو کيندل شوې دي، خو د دغو ډبرليکونو اهميت په دې کښې دی، چې د ارغنداو په ناوه کښې آرامي ژبه او ليکدود د اشو کاتر وختو (۲۵۰

ق،م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې يونان پېژندونکي پوهان وايي د دغو دوو ډبرليکونو يوناني متنونه د يوناني فيلسوفانو او خطيبانو لکه اپلاتون او ارستو د ژبې ساري ګڼل کېږي او وينو چې د ق،م پر دريمې پېړۍ په کندهار کښې د فکر او ليکنې ژبه همغه ده چې په آتن ياد ميليت په ښارو کښې رواج وه او حتی د کتيبو د کيندنو ډول هم د يوناني کلتور يووالی ښيي او څرګندېږي چې دا ځای د يوه يوناني مورخ په وينا د مسيحي عصر په پيل کې ديونانيانو ټاټوبی و، (د کندهار ډبرليك (۱٦) لمبر عکس دې وکتل شي). سربېره پردې تر ۱۹٦۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکيو د يوه يوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کښې د همدغه يونان باختري مدنيت ډېر ښه آثار موندلي دي. دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پروېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته آمو او کوکچه سيندونه سره ګډېږي او ډېرې کنډوالې لري چې دا کنډوالې د دواړو سيندو پر غاړه پر دوو ټاکليو برخو وېشل شوې دي: يوې خوا ته يې يوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچې پر سيند حاکمه ده او ددې شل متری غونډۍ بلې خواته آمو سيند بهېږي او هم ددې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې د دغه ښار بالاحصار دی او يو حصار يې د برج او خندك سره د ليندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کښې يې له شمالي دروازې څخه جنوبي دروازې، خواته ۱٦۰۰ متره واټ ايستل شوی و، چې کوڅې يې هم ليدل کېږي (وګورئ ۲۵مه نومره عکس ـ د ښار نقشه).

په دغه لرغوني ښار کښې يې د مدنيت نخښې موندلې دي، چې هغه بايد "دګريکو باختر" خاص مدنيت په نامه ياد کړی شي، چې د منځنۍ آسيا د صحرا نشينو د يرغل له امله له منځه تللی دی. خو کنډوالې يې د

The Digital Library

لوړې معماری طرز رابښيي، چې په پخو خښتو او ډبرینو ستنو د مرکزي لويې ماڼۍ ودانۍ جوړې شوي دي، دامانۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کښې د شنې، ژيړې، سرې او تورې رنګ اميزۍ نخښې شته. هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کښې کارول شويدی هره ضلع يې ۴۵ سانتي او پنډوالی يې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتيو پورې دی، د دغه ښار اوبه د ويالې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلې، چې د کوکچې سيند له ۲۰ کيلو متره واټن څخه را بهيدلې. ښار درې برخې درلودې، چې یوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار را کښته او دریيمه برخه ارګ دی. په جنوب لوېديزو برخو کښې د خلکو د اوسېدو ځای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له دې ورزشګاه څخه د هرمس (دپهلوانۍ رب النوع) مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف شوي ډبرليك له مخې هغه يوه يوناني "ترېباه کوس" د استراستون نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله ليکنه چې د دغه ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندويه ده، هغه د يوه يوناني "کي نه آس" د قبر د اوږ ده سندوخ کتيبه ده چې "کلا ارك" "د ايې فراد يوس" زوی په آی خانم کښې پر هغه سندوخ کينلی او پر هغه قبر يې ايښې ده چې مطلب يې دا دی:

"په کوچينوالی کښې ښه روزنه واخله! په زلميتوب کښې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کښې سم کاری اوسه! پر زوړ والي ښه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستيو ورځو کښې پوه شه چې څنګه بې افسوسه مړ شې!"

دا قيمت بها وجيزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهير ښه ښکارندويي کوي.

ساکان، پارتيان او پهلوايان

د هخامنشي پاچهانو په ډبرليکونو کښې وليدل شو، چې د ساکه قبيلې د آمو ها غاړې ته د پامير په شاوخوا کښې د هومه راوړونکيو يا د ګړنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنګه - د رنګيانه ځمکې ته راتېرې شوې خپل نوم يې سکستان - سيستان ته ورکړی و او هم يې د هندوکوش په شمالي سيمو او باختر کښې ژوند کاوه، چې بيا له دې ځايه لوېديځ او ختيځ خواو ته خپرې شوې او د دوی پېښې د آريانه د تاريخ برخه ګڼل کېږي.

موسيوهاکن په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجه" نومېږي وايي: "صحرانشين ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کښې يونانيانو ته راتلل او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل د دوی ځينې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وو چې د هغوی له جملې څخه هرا يوس (Heraius) د يونانو باختري د وروستيو پاچهانو په تقليد سکه وهلې، او داسکه يې "هاکن" په تاشقرغان کښې موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هريرود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راښوه شولې او د پاچهی په جوړولو يې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختيځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلی و او هغه يې "کی - پن - Ki - Pin" بللی دی او د ساکه له

دې قبیلو څخه چې د ارغنداو او کښته سند په ناوو کښې اوسېدل یوه سرې چې مایوس - (Mayos) نومید د ۷۲ ق،م په شاوخوا کښې د "بازیلیو زباز یلیون میګا لیوس مایوس" په عنوان یعنې "لوی شهنشاه مایوس" سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډبرلیك یې په ټکسیلا کښې پر مسي غاب کشف شوی چې نېټه یې (۷۸ ق،م) ده، له دې څخه معلومېږي چې د ختیز پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس له منځه تللی دی او اووه زره سکې یې په یوناني او خروشتي لیکنو موندل شوي دي.

تر مایوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل شوي چې یو یې ازیس AZES (د۵۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازیلیسیس - AZILISES دی. دوی په یوه عصر کښې اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط "لوی شاهنشاه" لیکل شوي دي. داسې سکې هم لیدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل شوي دي (وګورئ ۲۶ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې ګرځندوېې کوچۍ قبیلې د آمو د بهیدو جنوب ته د باختر په سیمو کښې له پکهت - پښت او پښتنو سره ګډې شوې د ساکه نوم یې په دغو پښتنو کښې پرېښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاك قبیله او په هلمند کښې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوی نورې قبیلې په خراسان کښې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه میشته شوې او ځمکه یې هم د دوی په نامه یاده شود، څنګه چې له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللې وې نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې شوې چې پارت په سکایي ژبه تبعید شوي ته وایي او دوی

n: The Digital Library

هم له باختره هجرت کړی و.

"سر او لف کرو" انګریز افغان پیژندونکی د ګندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاه) + (ګه - د تجلیلی تصغیر نخښه) + (دمه = جلال - برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاهی" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا+ هوره = اور یا هور) د اور سپاهي یا لمر سپاهي او بادرنا سپاهي په مانا ده.

همدارنګه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "څښتن" د مالك او خاوند په مانا دی.

او که مونږ پارت - پارتهوه د ژوستن په وینا "تبعید شوی" او "مهجور" وبولو، نو په پښتو کښې یې اوسنی شکل "پردی Pradia" یعنی بیګانه او مهاجر دی. یا به د پښتو (پرته) PRATA وی (د دریم حرف په زور کښې) چې دغه هم دلیری مانا لري لکه چې وایي: له مخه مې پرته شه یعني لېرې شه. یا پلانی پرتې وایې یعنې له عقله لېرې خبرې کوي.

داسې ښکاري چې سیستان ته د ساکه قبیلو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پیښ شوي دي: د موسیو فوشه په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق،م) د سیستان د نیولو په وخت کښې دا "ساکان" د دوی د ښو خدمتو په سبب "ښه کړونی - نیکو کردار" (په یونانی کښې ایو یرګت (Evergetes) بلل همدا خلك د(۳۳۰ ق،م) په شاوخواکښې پر همدې ځمکه اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وو او ښه نرمه رویه یې ورسره درلوده (وګورئ تمدن ایراني کتاب).

د (۲۵۰ ق،م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس - ارشك - اشك د "فري

The Digital Library

پاپت" زوی له خپل ورور "تیرداد" سره لوېدیځ خواته لاړ، د پارت یوناني حکمران فریکلیس یې وواژه او داشکاني سلطنت بنسټ یې کېښېښوو، په یوناني او خروشتی دواړو ژبو یې سکه ووهله، او خپل ځان یې بازیلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتګ یې د ۲۴۹ ق،م په شاوخوا کښې او پایتخت یې اوسني دامغان ته څیرمه و، داشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده، د ستړا بو په وینا دی تر دوو داخلي جنګو وروسته د خپل نیزه وال له لاسه ټپي شو او د هغه ټپ له امله پر ۲۴۷ ق،م کال مړ شو. پر ۲۴۸ ق،م کال دده زوی تیرداد د دویم اشك په نامه پر تخت کښېناست ښه غښتلی مدبر پاچا و، تر بابل پورې یې فتح وکړه او ختیځ خوا د باختر شاوخواته ورسېد، خو له باختر یوناني پاچا دویم "د یودوتوس" سره یې د سیلیوکي دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د یووالی لاس یې ورکړ، دی چې زوړ شو مړ شو، او پاچهي یې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق،م پورې وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دادي:

۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹٦ق،م) د تیر داد زوی چې د ده په وختو کښې "دریم انتیو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتیر شو.

۴ - فري یاپت د اردوان زوی (له ۱۹٦ تر ۱۸۱ ق.م).

۵ - لومړی فرهاد د فري یاپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق،م) د باختري د یمتریوس معاصر.

٦ - مهر داد د لومړي فرهاد ورور(۱۷۴ - ۱۳٦ق،م) لوی او هوښیار پاچا و، چې د باختري یونانیانو غربي ولایتونه او مرو یې ونیول، اراکوزی، کابل او سند یې لاس ته راوستل او د پارت د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه یې لرل چې د دوی په غوښتنه یې کار کاوه.

۷ - دویم فرهاد د مهر داد زوی(۱۳٦ - ۱۲۷ ق،م) ده ساکه قبیلې خپلې مرستې ته وبللې چې له انتیو کوس یوناني دولت سره په جنګ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرهاد له دوی سره وجنګید، څو چې فرهاد ووژل شو، او پارتیانو ماته وکړه.

۸ - ارتبان (دویم اردوان)(۱۲۷ - ۱۲۴ ق،م) دی د دویم فرهاد تره او د فري یاپت زوی‌و، چې د دویم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښېناست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر یوه برخه وه ونښت، په یوه جنګ کښې د لاس پرموټ ټپي او له همدې امله مړ شو، پارتیان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو، او هغه یې په خپل نامه سګستان (ـ معرب یې سجستان) وباله او ان د کابل تر نیولو ورسته د هند خواته هم تیر شو او هلته یې د هندوساکه یا هندو سیتهین دولت جوړ کړ. همدارنګه ګرځنده صحرایي سپین پوټکیو آریایي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق،م په شاوخوا کښې یې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونانیان یې جنوب ختیز خوا د کابل او سند لوري ته وشړل، او دا ټولې صحرایي قبیلې (ساکه، تخار، هون) شمالي آریایي خلك وو، چې د ژېړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکه د دوی ژبه ـ څیرې ـ بڼې بېخې اریایي دي د تورن فان کشف شوي آثار دا مطلب ښه څرګندوي.

۹ - دویم مهر داد دارتبان زوی(۱۲۴ ـ ۷٦ ق،م) لوی پاچا و، چې په خپل ۴۸ کلني سلطنت کښې پر ساکانو او سرکښو قبیلو بریالی شو او د باختر او سیستان یوه برخه یې ونیوله او د خپل سلطنت وېش یې همالیا غروته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې

The Digital Library

ته يووړ او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنگو بوخت پاتې شو، نو ځکه تر هغه وروسته دپارت د دولت پيښې په آريانه پورې اړه نه لري، او زموږ د تاريخ برخه نه ده. داشكانيانو له سلسلې څخه تر پېنځمې ميلادي پيړۍ پورې په ايران، ارمنستان او د لوېديزې اسيا په مختلفو برخو كښې ډير پاچهان پاچهۍ ته رسېدلي دي، خو زموږ له هېواد او زموږ له خلكو سره يې اړه نه لرله خو څلورم اشك (څلورم فرهاد) پر ۳۳ ق،م كال ظلم او تيرى وكړ او خلكو پر هغه بلوا وكړه، دى ختيځ خوا ته وتښتېد او هغو ساكانو ته ورغى چې په باختر، سيسات رخج او نور ځايو كښې اوسېدل او له دې ځايه بېرته خپل هېواد ته لاړ.

د ساكانو او پارتيانو له ګډو ځانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند كښې يې پاچهي كړې ده، يوه، ځانګه هم د پرتهوا - پهلوا ده چې د دې ځانګې د سياسي تشكيلاتو او اداري لومړى ځاى سګستان او اراكوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددې ځانګې د خلكو واكمني د ميلاد په لومړۍ پيړۍ كښې تر ټكسيلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولو نيوس APOLLONIOS پر ۴۳ ـ ۴۴ م كال د ټكسيلا د ليدو له پاره راغى، هلته له دې خلكو څخه يوه يوويشت كلن پاچا د فراوتيس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي كوله.

د سيستان او اراكوزي د پهلوا د خپلو اكو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونيس Vonones نوميده، په سكو كښې د لوى شهنشاه په عنوان ياد شوى او د ۱۲۰ ق،م په شاوخوا كښې يې پاچهي جوړه كړې ده، سكې يې په يوناني او خروشتهي ليك دي او پر ځينو سكو يې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم ليكل شوي لكه "سپه له هوره" ورور يې Spalahora او سپه له ګادمه Spalagama وراره يې، سپه لى ريزا Spalirisa بل ورور يې نو ځكه ويل

كېداى شي چې د سا كه پهلوا د كورنيو افرادو په دې خاوره كښې يو بل ته نژدې په يوه عصر كښې په ګډه حكمراني كوله، د دونونيس دا خپلوان د هېواد په مختلفو ځايو كښې د ده نايب السلطنه ګان وو (د ۱۱۰ ق،م په شاوخوا كښې) (وګورئ ۲۷ مه نومره عكس) د دې سلسلې بل لوى پاچا ګندو فاريس Gandophares يا اندوفيريس دى (۱۹ ـ ۴۸م) چې په سكو كښې شهنشاه - ژغورونكى نه ماتيدونكى او ديندار معرفي شوى دى او هم د پېښور شمال ختيز ته د تخت بايي په ډبرليكونو كښې (۱۰۳م) ګودو هره Guduvhara هم دا پاچا ګڼلى شوى چې له سيستانه يې تر سند و پنجاب پورې واك درلود، ځينو مورخانو د اوسني كندهار نوم پخوانى ګندوفارو ده ته منسوب بللى دى چې په دى نامه كښې د "فر" تاريخي كلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا يې "برم ګټيونكى" دى، كه موږ دا نوم په پښتو واړوونو "ګونده فر" د اساسي جلال او برم مانا وركوي او موږ وينو چې د آريانه د كوشاني پاچهانو پر سكو يې هم د "فر" توري ليكلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليكونكى د تخت بايي د ډبرليك له مخې د ګندو فاريس د پاچهۍ وخت ۴۷ م كال ټاكلي او وايي چې دا كال نه مسيحي رواياتو سره هم سم دى په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتي) دين لاره، خو د حضرت مسيح شاګرد او په هند كښې د هغه د دين "مبلغ سنت توماس" د ده دربارته واستول شو او پاچا د مسيح دين ومانه چې په مسيحي روايتو كښې د ګندو فوروس په نامه ياد شوى دى، له همدې سببه ده په ځينو سكو كښې له خپل نامه سره دديوه ورته Deva-Varta صفت يعنى دين دارهم ليكلى دى.

. د لرغوني هند په سياسي تاريخ كښې ليكى چې: له ګندو فاريس سره هم دده ځيني خپلوانو په حكمرانى كښې ګډون لاره، چې يو له هغو څخه

e Digital Library

د ده ورا ره ابداګاسیس Abdagases د افغانستان په جنوب کښې، اوله جنرالانو څخه یې اسپاورمن Hspavarman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه یې سپیدنه Spedana اوسته وستره Satavastra په ټکسیلا کښې وو.

د ګندو فاریس تر مړینې وروسته د ده ارث هېواد د ده د خای ناستو تر منځ پر کوچنیو برخو وویشل شو(د ۵۰م شاوخوا) چې د هغو له جملې څخه سنه باریس Sanabares په سیستان کښې، پاکوریس Pakores او سسه په ګندهاره او لودیز پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په یوناني او خروشتي لیکدودونو له ټکسیلا څخه لاس ته راغلې دي، د پهلوا له همدغو شاهزادګانو څخه اورتاګنس هم دسکو له مخې پېژندل شوی دی، چې دی یې همهغه ګودا . ګاد د ګندو فاریس ورور بللی دی، چې د میلاد د لومړۍ پېړۍ په دویم نیمایي کښې یې حکمراني کوله، د چارسدې په خروشتي ډبرلیکونو کښې یې نوم "ګادسا" دی چې ځینو دا نوم د ګندو فاریس د قبیلې نوم هم ګڼلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "ګدون" د قبیلې نوم هم راپه یادوي چې د چچ (همهغه سسه) د ځمکې په شمال کښې پرته ده، عربي مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړی و.

(وګورئ ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانیان

هغه قبیلې چې د (۱٦۵ق.م) پر شاوخوا یې له اریایي ساکانو او سیتانو سره د وینې او توکم (نژاد) ګډون لاره، د بڼې، څېرې جګو پوزو او نور ځرګندو ژبنیو ځانګړتیاوو له مخې د ختیز شمال له آریایي نژاد څخه ګڼل کېږي او چینیانو دوی یوچی yuach-chi بللي دي چې له خپل پخواني ټاټوبي څخه چې د ختیز چین خوا ته و، راووتلې او د آمو سیند شمالي سیموته راغلې. دوی د هغه ځای ساکان په باختر کښې د آریانه ختیزو سیمو او د هندوکوش جنوب ته وشړل چې تر ۱۲۷ ق،م وروسته تر هنده پورې هم پرشا شول او ځای یې یو چیانو ونیو.

پر ۱۳۸ ق،م چې د چین امپراتور وو-تی Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ق،م) د هیوانګ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربرېد، نو خپل یو سفیر یې د چانګ-کین Tchang-kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هغوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفیر په وینا د آمو په جنوبي سیمو (باختر او بدخشان) کښې د تاهیا (تخار) خلك اوسېدل او د یوه بل چیني مورخ سیو ـ ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق،م شاوخوا) له لیکنې څخه هم ځرګندېږي چې یو چیانوتر (۱۲۵ ق،م) پورې لا د آمو په شمالي سیمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبي خواته را شیوه شوي نه وو.

The Digital Library

یوچي خلك د (۷۰ ق.م) په شاوخوا کښې تر آمو را پوریوتل، او د تخاریانو (تاهیا) په مرسته یې باختر ونیو، تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی، او یو غښتلی او ممتازتکم (عرق) یې منځته راوست چې د کوشي Kushi کوی شانګ . کوشان نامتو قبیله د دغو خلکو له پېنځګونو قبیلو څخه وه. د "کوچي" اوسنی کلمه په پښتو او دري دوارو ژبو کښې ددې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مورخ د یادونې په اساس د کوشیانو مشر چې کیو - تسیو - کیو - kieu-Tsiu-Kieu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران یې د ځان تابع کړل او په خپله دی" د کوی شانګ پاچا"په نامه وپېژندل شو، له همدې وخته په تاریخ کښې د کوشان کلمې د یوچي ځای ونیو، د دغه تېر لومړی نامتو پاچا د چین د لیکونکیو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو(- کوجوله کره کد فیزیس Kujula-kara-kadphises (د ۴۰م شاوخوا) و، چې پارتیا (خراسان)، کابل او کاپیسا یې ونیول او د غزني په شاوخوا کښې یې د پوتا Pauta خلك هم د ځان تابع کړل چې د فرانسوي"واله د وپوسن" په وینا دا خلك پښتانه وو.

کوشان شاه د خپلې پاچهی په اوږده موده کښې وکړای شول چې د یونانې او پارتي پاچهانو پایخوړ(بقایا) له منځه یوسي؛ د آریانا په ټوله خاوره کښې خپل نفوذ ټینګ کړی او دافغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ کښېږدي. دی د ۷۸ م په شاوخوا کښې پر ۸۰ کلنۍ تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ شوی دی، تر اوسه پورې یوازې د ده راز، راز مسي سکې پیدا شوي دي، چې یونانې او خروشتي لیکنې لري، دده نوم په یوناني کښې" کوزولا کده فیس" دی چې دده القاب یې "دیندار،د آسمان زوی، شاهنشاه" لیکلی دی. (وګورئ ۲۹ مه نومره عکس).

د ستر کوشانشاه لومړي کد فیزیس تر مړینې وروسته یې زوی دویم

ویمه - کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰م تر شاوخوا پورې حکمراني وکړه او پر ۸۰ کلنۍ وفات شو. (وګورئ ۳۰ مه نومره عکس). دی لومړی کوشاني شهنشاه دی چې د خپل هېواد وېش یې ختیز خواته د ګنګا تر غاړو پورې رسولی و. خو چې د چین د پاچا در بارته یې خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور یې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه یې رد شوه، نو پر ۹۰ م کال یې اویا زره سپاره د خپل نایب (سی Si) په مشرۍ د پامیر له لارې ختیز چین ته د یرغل له پاره ولېږل او د چیني جنرال پان - چاو په لاس یې ماتې وخوړه، د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته یې کلنګ(باج) ورکړ، خو تر هغه وروسته یې درومن له امپراتورۍ سره خپل اړیکي ټینګ کړل او پر ۹۹م کال یې خپل استازی د روما امپراتور "تراجان" دربارته استولی و، او له هغه هېواد سره یې تجارتي او فرهنګي راوابط درلودل، چې دده، د عصر په سکو کښې درومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرګندې دي او پر هغو باندې دستر کوشانشاه د یوه پوتره Deva-putra (خداوند زاده) القاب لیدل کېږي چې دفغ پور(فغفور) د لقب مانا ده، دده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کښې ګڼلې شوې ده. تر ده وروسته په تاریخ کښې ۲۰ کاله خلا شته چې په دې موده کښې له لرغونیو آثارو او سکو څخه تر اوسه د یوپاچا وجود نه دی څرګند شوی خیني د سوتر میګاس (لوی ژغورونکی) سکې په دې خلا کښې ځایوي، خو غالب اټکل دادی چې دا سړی په هند کښې دویمه نایب السلطنه و.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهي د ۱۲۵ م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کښې یو چاته ورسیدله چې کنیشکه Kanishka نومېد، او بنایي چې د کد فیزیس له کورنۍ سره یې د خپلوۍ روابط هم درلودل، خو دی دیوه لوی کهاله موسس دی چې د میلاد د دریمې پیړۍ تر منځ پورې یې زموږ په

The Digital Library

هېواد کښې پاچهي کړې او خپله واکمني یې په هند کښې هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کښې د کاپیسه بګرام و، چې د هېواد ختیز ویش یې د هند تر بنارس رسیده او د لوېدیځ خواته په پارت پورې نښتی و، د شمال لوري ته یې کاشغر، یار کنډ او ختن هم ونیول د چین له امپراتوره یې یرغمل واخیستل؛ بودایی دین یې ومانه؛ د اشوکا غوندې یې د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ملاوتړله؛ د بودایانو څلورمه لویه دیني جرګه یې چې پېنځو سوو پوهانو برخه په کښې اخیستې وه د کشمیر په سرینګر کښې د هغو اختلافاتو د لیرې کولو له پاره جوړه کړه چې د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا شوي و، په بودایې دین کښې بدعتونه او پساتونه پېښ شوي وو، او پر خپل اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلې وې نو په دې جرګه کښې چې د کنیشکه د دربار پوهان او د ګندهاره علما هم په کښې و، د اووم بودایي پیشوا د ګندهاره د لوی عالم واسو میتره Vasumitra په مشر تابه جوړه شوې وه داسې فیصله وشوه چې دهینه یا نه Hina - Yana د کوچنۍ بګۍ - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړینې راپه دې خوا یې پېنځه پېړۍ رواج موندلی و تعدیل او اصلاح شی، او دا مذهب چې د سپېڅلي تقوا او نفس د تهذیب سپار ښتنه یې کوله د مهایانه Maha-yana په لوی مذهب تعدیل شو، چې د ناګار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا ترتیب شوی و. په بودایي لوی مذهب کښې چې ورسته یې په ختیزه آریانه کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلیو د ساتیرو پر ځای داسې ښوول کېده چې یو سړی باید د بود یستوه Bodhisattva روښانه شوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ شی، او هم د بودا د پېښې یا نورو نخښو ښوولو پر ځای باید د ده تړوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چې

د یونانو باختري په صنعت کښې یې رواج و، ونمانځل شي.

د هند د جنوبي ژبې "پالي" پر ځای دې د سنسکریټ ژبه مذهبي ژبه شي، په همدې سبب پخواني کوچنی مذهب جنوبي مذهب، او مهایانه د شمال مذهب ګڼل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودایي دین ومانه، نو پر خپلو سکو یې چې پخوا د آریانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکیښ، په دې توګه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل ځانونه له کوچني مذهب څخه بیل او په ماوراء الطبیعه مسالو کښې خپل عقاید او د بودایت په عالم کښې د ژوندانه دساتیر خپاره او د خپلو نویو ګروهو تفسیرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنیشکه تر دربار پرته بل داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډك وای نه شو لیدل کیدای چې په هغه کښې دلوی مذهب پر موسس "ناګار جونه" سربیره نور پوهان هم وو، لکه: ((اسوه ګهوشا Asvaghosha د حماسیاتو او هسکو ډرامو لیکونکی د بودهه چریتبه مؤلف او ساري پوتړه پره کره نه، د طبي علومو سنتر لیکونکی چره که، د دربار دینی مشاور پارسوا، سنګهه رکشه، او سدره سنه (هغه مبلغ چې کنیشکه یې بودایي دین ته واړا وه.))

د کنیشکه په وختو کښې د ده په ټول ارت هېواد کښې خورا ډېر بودایي معبدونه او سنګارامې ودانې شوې چې له هغې جملې څخه دهیون تسنګ په وینا یو د "شا-لو-کیا" معبدو، چې چیني یرغملانو ودان کړی و، په هغه کښې یې د مها کاله د لوی بت په پښو کښې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنګهارا مه ورانه شي بیرته یې په هغو پیسو ودانه کړي. اوس د دغه لوی بودایي معبد نښې بګرام ته دوه کیلو متره ورڅیرمه د شترك پر غونډۍ (پوزه شترك) کښې ښکاره شوي او هلته انځور شوې ودانۍ او ښکلې مجسمې له ځمکې راوتلي دي.

The Digital Library

د دویم لوی معبد آثار چې کنیشکه خپل ژمني تاتوبي پېښور ته نژدې ودان کړی و، د شهرشاهي جنوب ختیز ته د ۱۵۰ فټه جګ معبد کنډوالې دي، هغه یې په خوارا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتنې له پاره ودان کړی و، د دغه معبد په اړندو ودانیو کښې د اووسو په شاوخوا کښې بودایي راهبان اوسېدل. د هیون تسنګ په وینا دا کچکول وروسته کندهار ته وړل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزیم ته راوړل شو) وایي چې د بودا دا کچکول په شپږ مې میلادي پیړۍ کښې هغه وخته چې شاه کیپین (کابل) ګندهاره ونیو کندهار ته یووړل شو.

دغه معبد ته نژدې سل فټه جګه د پیپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په عقیده بودا د هغې تر سیوري لاندې کښېنستلی و، او همدلته یې د بودایي دین روزونکي شهنشا، کنیشکه د زېږېدو پیشګویي کړې وه. همدارنګه کنیشکه، د دې مقدسې ونې جنوب ته یوه لویه سټوپه جوړه کړه چې د فاهیان په وینا د ۴۷۰ فټو په شاوخوا کښې لوړه، او په قیمتي جواهرو ښکلې شوې وه؛ چې اوس یې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیرې د "شاه جي ډهیرۍ" په شپږ ګزه غولې کښې پیدا شوي دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې سټوپې له کنډوالې څخه یوه فلزي انځور شوې سندوخچه کشف کړه، چې پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښلی شوی و، او په سندوخچه کښې د بودا مقدس آثار وو، چې دلارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړل شوه د هغې سندوخچې یوه مهمه لیکنه داسې ژباړل شوې ده:

"دآګیسله Agisala خدمتګار مهاسینه په سنګهارامه کښې د کنیشکه د ویهاري د کار څارندوی" په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دی (وګورئ ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کښې د اداري یو مرکزي واك او د مدنیت او فکر پیدا کیده منځته راغله او څنګه چې دده شهنشاهي ۲۲ کاله ګټل شوې ده، نو څکه دده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کښې اټکلیدای شي چې په دغه وخت کښې به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد ترمنځ په غرو کښې مړوي.

د کنیشکه تر مړینې وروسته د ده هېواد د ده د زامنو تر منځ وویشل شو، او واسیشکه Vasishka زوی یې چې د هند په ماتوره کښې نایب السطنه و دده پر ځای کښېناست، که څه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه ډبرلیك کښې چې د کنیشکه د سلطنت پر ۲۴ کال لیکلې شوې ده، او هم په دوو نورو لیکنو کښې چې دده د جلوس پر ۲۶ - ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم لیکل شوی دی او له دې څخه څرګندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰ پورې په هند کښې حکمران و، چې زوی یې هم د کنیشکه په نامه یادیده او ده ته یې دویم کنیشکه وایه، اباسیند ته نژدې د آرا په ډبرلیك کښې د ده نوم په څرګند ډول په خروشتي لیکدود" واجشکه پوتره کنیشکه" یعني واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل شوی دی.

همدارنګه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کښې دده د شهنشاهۍ د ختیز ولایت حکمران و، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کښې (=۱۶۹م) د مهاراجه د یوه پوتره (خداوند زاده شهنشاه) په نامه یاد شو او څرګنده ده چې تر دې دمخه یې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته یې سکه وهلې ده او داسې معلومېږي چې ده په هند کښې او دده واره دویم کنشکه په آریانه کښې پاچهي کړله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

he Digital Library

هوویشکه نفوذ تر کابل پورې رسېده، هغه ډېرلیك کښې چې د وردګو په خوات کښې لاس ته راغلی دی، دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان بلل شوی دی او له بګرامه هم د ده ډېرې سکې کشف شوې دي، په دې توګه د ده د هېواد ویش ختیځ خواته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پورې رسېده، ده په ماتوره کښې یو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړی و، پرسکو یې هم په یوناني لیکدود "شانن شا او ویشکی کوشان" یعنې شاهنشاه هویشکه کوشان لیکلی شوي، په کشمیر کښې یې د "هوشکه پوره" ښار ودان کړی دی، او د ده د مړینې کال یې د ۱۸۲ م شاوخوا کښې لیکلی دی.

د دغه کهاله بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندي آثارو کښې یې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی، ده په هند کښې د ۱۸۲ م په شاوخوا کښې پاچهي کوله، خو آریانه ته یې نفوذ، نه و رارسیدلی، پرسکه یې په یوناني لیکدود د "شاناناشا ـ یاشانن شا ـ شهنشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دې کهاله بل پاچا نه دی پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵ م په شاوخوا کښې د کنیشکه له جلوسه پیل او د ۲۵۰ م په شاوخوا کښې پر واسوشکه ختمېږي، چې په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلورمه شي. په دې دوره کښې زموږ د هېواد ویدی او اوېستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي ـ یوناني ـ هندي او بودایي مدنیتو له آثارو سره ګډ شوي، او د شمالي توراني آریایانو د ساکانو وسیتی تهذیبی عناصر هم په کښې داخل شول او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ یې منځ ته راوړ، چې د دین نمانځنې له مخې یې بشپړه آزادي درلوده، له سپیڅلي او رمز دیسنایی اتشکدو سره بودایي ستهو یې ولاړې وې چې کنیشکه او زامن یې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هېواد کښې د نورو

ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادژ په معبد کښې، چې د کشف شوي ډېرلیك له مخې د کنیشکه په وخت کښې جوړ شوی او بیا د ۱٦۰م په شاوخوا کښې یعنې د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کښې یې ترمیم کړی دی د مقدس اوراو د زردشتي معبد آثار پیدا شوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکی نوکونزیکی نومېد چې د ماریګ Marig له کورنۍ څخه و چې د فرانسوي څېړونکي مریك په وینا دا فامیلی نوم د دوو وروڼو له نامه سره د وردګو د خوات په خروشتي ډېرلیك کښې هم راغلي دي، حال دا چې د بغلان د مهادژ په معبد کښې د اور نمانځنې آثار او د خوات په ډېرلیك کښې د بودایي دین نخښې څرګندې دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس پر ۵۱ کال د (۱۸۰م) شاوخوا ودان شوی دی، د دواړو ترمنځ یوازې شل کاله واټن شته دی.

په هغه عصر کښې د دیني عقایدو د آزادۍ بل مظهر دادی: په ټکسیلا کښې چې د بودایي تهذیب مرکز و، د اتشکدې د ودانۍ دیوالونه شته چې ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سلیقه یې یوناني ده، دا څرګنده ده چې د یونانو باختري د مدنیت تر څېرېدو وروسته جوړه شوې ده، پردې سربېره هلته اتشکده، بودایي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دین پیروانو په آزادۍ سره د خپل دین مناسك پر ځای کول.

د ژبې او لیکدود له مخې هم کوشاني فرهنګ ډېر غني و، چې په سکو او د معبدو په ډېرلیکونو کښې یې یوناني، برهمني او خروشتي لیکدود استعمالاوه او د بغلان د مهادژ په ډېرلیك کښې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسې مطالب لیکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتي لیکدود کښې یې سنسکریت او پراکریتو ژبې هم استعمالولې،

همدارنګه د هغه وخت په افغانستان کښې د برهمني لیك نخښې هم لیدل کېږي او هغه لیکدود چې د کوشانیانو په عصر کښې د یوناني الفبا له تغییره منځته راغلي ځینو څېړونکیو پوهانو هغه "یونانو کوشاني" لیك بللی، چې تر میلادي پېړۍ او د هیون تسنګ د راتګ تر مهاله پورې لاو، او له کینې خوا څخه ښی خواته لیکل کېده چې (۲۵) توري یې درلودل (وګورئ ۳۲ مه نومره عکس).

په هغو اسنادو کښې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرګندېږي چې کوشانیانو د دغه هېواد د افکارو، فرهنګ او صنعت په جوړښت کښې چې هغه ته د ګریکو بودیك تر دورې وروسته د "افغاني فرهنګ" یوه ټاکلې او ځانګړې دوره ویل کېدای شي، څرګندې کارنامې کړې، چې له هغې ډلې څخه د شاه نمانځنې ځانګړې قانون دی چې د بودایي او زردشتي (سپیڅلې اور) د افکارو د پایخوړ له عناصرو سره یې په خپلو معبدو کښې د پاچهانو مجسمې او بتان هم اېښې دي موږ د دغه آیین پایخوړ (بقایا) د اسلامي دورې په سر کښې د غزني او بامیان د دروازې په مزګت کښې ګورو چې د لویك د کهاله وروستنی پاچا د خپل لوی نیکه لویك مجسمه د بت ماتوونکیو مسلمانانو له وېرې د سپینو زرو په تابوت کښې اېښې او په هغه مزګت کښې چې پخوا د شاه پرستۍ خاص معبدو په څمکه کښې ښخه کړې ده. دا مطلب د غزني په تاریخ کښې راوړل شوی و.

فرانسوي موسیسو فوشه وايي چې: "کوشاني صنعت ددې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای شي، ځکه چې د دې دورې د سټوپو نوعیت د آشو-کا د زماني له ودانیو څخه په ډېره آسانۍ بېلېږي او د آشو کاسټوپې د ایران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنیشکه او د ده د ځای ناستو کسانو

om: The Digital Library

سټوپو په آسانۍ سره هند ته لار پیدا کړې ده، او ان د نوي پایتخت پوروشا-پوره (پیښور) د ختیځ په شاوخوا کښې د کوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان کړی دی."

د کتور هرمان ګویتز چې د هند په اړه د څېړنو الماني استاد دی د کوشاني دورې د هنر په اړه وايي:

"یوناني هنر د هندي هنر شکل ته تغییر ورکړ او د ګندهارا د آرټ مکتب بڼه یې پیدا کړه، خو دغه هنر ته باید لږ د یوناني او بودایي طرز پراخوالی وویل شي، بلکې اصلاً د ایران ختیز خوا (آریانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم یې د جنوب ختیز ساکانو د قبیلو او کوشانیانو تر حکمرانۍ لاندې پراختیا موندلې ده، تر ۳ ـ ۴ پېړۍ پورې لکه د کشمیر د هروان په معبدو کښې چې لیدل کېږي بېخي خالص هنر پاتې شوی د دغو خلکو یرغل د یونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او داسې هنري منځته راوړي چې د ایران د فلات په ختیز پورې اړه لري او د لوېدیز ایران او هخامنشي له هنر څخه اخیستل شوی نه دی."

په دې ډول نور د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت ددې خاورې یو خاص تمدن او په دغه هېواد کښې زیږېدلی فرهنګ دی چې د ودانۍ جوړولو، هیکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالیو اغوستلو د هنرو له مخې بېخي افغاني خصوصیت لري، د مثال په توګه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سکو په یوناني، خروشتي او هندي ژبو او لیکدودو لیکنې شوي خو بیا هم د دري، تخاري ژبې کلمات چې د همدې اوسنۍ ژبې مور ده هم لیدل کېږي لکه شا(ـ شاه)، شاناناشا (ـ شهنشاه) او فر (ـ برم او عظمت) چې د پخوانۍ دري ژبې کلمات دي، د کوشاني مدنیت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهاډژ د مندر (معبد) کنډوالې دي، چې په

سره کوتل کښې له ځمکې څخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی ځای و، هلته لیکنې، مجسمې، سکې او د پخوانیو ودانیو دوهې (اتشګاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغوني معبد کښې پر یوه ډبره د لیکل شوي مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چې اصلي او یقیني نسخه یې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه را ویستل شوي، دا یوه هواره شاخه ده چې کیڼ اړخ یې ۱۲۷ سانتي متره، ښی اړخ یې ۱۱۰ ـ پورتنی اړخ یې ۱۳۲ ـ او لاندینی اړخ یې ۱۲۵ سانتي متره دی، پر هغې (۲۵) لیکې چې (۹۴۷) شکسته یوناني توري او (۱٦۰) کلمې لري لیکلی شوي دي (وګورئ ۳۳ مه نومرد عکس).

د معبد په کښته پوړ کښې یې د یوې لویې څا کنده موندل شوی چې دیوالونه یې په منظم ډول په ډبرو راپورته شوی، د دیوال د دغو ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پیداشوي چې پر هرې ټوټې په همهغه شکسته یوناني لیکدود لیکنې وې، همدا چې د ډبرو دا ټوټې څنګ تر څنګ سره کښیښوول شوې نو څرګنده شوه چې د دغو ټوټو لیکنې د ځینو کلمو په لږ املایي اختلاف همهغه د پورتنی شاخې مضمون و، د ډبرو دا ټوټې (۲۱) وې چې په مختلف سور او اوږدوالي د ډبرلیك دویمه نسخه ځنې جوړېږي، او(۲۷) لیکې لري، چې د لیك او املا د ښکلا له مخې دویمه درجه ګڼل کېږي، خو دریمه نسخه د ډبرو پر (۳۲) ټوټو په (۲۷) لیکو کښې لیکلې شوې چې لیکدود یې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی، په املا کښې یې هم ځینې کلمات له هغو نورو دوو نسخو سره توپیر لري داچې دا (۵۳) لیك لرونکې د ډبرو ټوټې یې ولې د څاپه دیوال کښې کارولې دی؟ د دې پوښتنې ځواب تر اوسه څرګند نه دی دا درې واړه نسخې د کابل په موزیم کښې شته، د

ډبرلیك له مضمون څخه څرګندېږي چې د بك لنګ (بغلان) اصلي بنسټ اېښوونکی کنیشکه و (د ۱۳۰ م شاوخوا) دغه نامتو او بریمن بګ شاد (لوی پاچا) د بغلان مالیز (مهاډژ او مندر) (معبد) ودان کړی و، چې هغه یې نوشاده هم باله، خو د کنېشکه تر مړینې وروسته (د ۱۵۱ شاوخوا) د دغه معبد اوبه وچې شوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دغه ځایه لاړل، او معبد یې پرېښوو، څو چې د کنشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلی د حمل (نیسان) پر میاشت (د ۱٦۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغپور لویك بوسر د شېزو ګرګ اروابناد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهۍ تر اثر لاندې په دغه هېواد کښې حکومت کاوه، د هغه وخت یو سړی چې "نوکونزوك" نومېد او د خداوند او ایومن نوبخت (پاچااو د هغه د وزیر) په فرمان یې د ماریګ د کورنۍ د کنارنګی منصب لاره، د نوموړي نویك بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) و، بګ لنګ ته راغئ، او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو له پاره یې څا وکینده او د هغه بنسټ یې په ډبرینو خښتو کښیښوو او په هغه پورې یې یو ارت غولی هم ونښلاوه؛ چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بیا استوګن او ودان شو، او اور نمانځونکي هلته راغونډ شول.

د ډبرلیك په پای کښې څو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې یې ونډه اخیستې وه لاسلیك کړی دی چې نومونه یې دادي:
بورزو مهر ـ کوز ګاشکي پور ـ نوکونزیکي، کنارنګ ماریګ، ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني لیکدود ددې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کښې کار ځنې اخیستل شوی دی بې له شکه د همدې اوسنۍ درې ژبې پخوانی شکل دی چې د ګڼو توریو او ګڼ ګرامر د استعمال له مخې له پښتو

: The Digital Library

سره خورا زیات نژدیوالی لري، د مثال په توګه: آب - فریستار آب(د اوبو ر سولو مامور)، شا (شاه)، بګ لنګ (بغلان)، بګ شا (لوی شاه)، مالیز (مهادژ) انند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (ځا)، ناموبرګ (نامور) کرد (د کاف په زیر د کردن - کړنې له مصدر څخه د ودانولو په مانا) فروګرد (پوره کدر - پوره کړ - تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لومړۍ توری په سکون - ایستاد) ایر (د آتشګاه په مانا چې په وزیری پښتو کښې هم تر اوسه "ایر" د "اور" په مانا دی او ایرې خاکستر ته وایي) فري (فرا) خودي (خدای) بګ پوهر (فغفور) الو (په پښتو او دری کښې اروا) ایوګ او دوهیرس (- یودیرش)، نیسان (حمل) ما (ماه - میاشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن - کیندل مطلقه ماضي) نوشال (نوشاد) فرومان (د لومړي توري په سکون - فرمان).

د فرانسي هیئت کیندونکي پوهان وایي: دا لوی او له برمه ډك معبد په وروستیو زمانو کښې د خورا مدهش اور لګیدو له امله نړیدلی دی، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شبستان، کوشکنو او برنډه کښې د ایرو پنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دواړو اصلي او فرعي اتشکدو کښې د اور لګیدلو نخښې لیدلې کېږي، ښایي دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کښې د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کښې په قصدي او عمدي توګه لګېدلی وي.

د نوموړي ډبرلیك له کتنې او څېړنې څخه دې نتیجې ته رسېږو چې په لومړۍ او دویمه میلادي پېړۍ کښې دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کښې د لیکنو او دفتر ژبه وه، حال داچې په همدغو وختو کښې په لوېدیز او شمالي ایران کښې په پهلوي ژبه خبرې کېدې او دیني او درباري ژبه وه، پر یوه مهال په دوو ختیزو او لوېدیزو

دربارو کښې د دوو ژبو له دغه نژدیوالي څخه پوهېږو چې دري ژبه له پهلوي ژبې څخه زیږېدلی نه ده او له لوېدیځه ختیځ ته نه ده راغلې، بلکې د افغانستان وطني ژبه او له پښتو سره یې ریښه یوه او نژدې ده.

څنګه چې د یوې ژبې د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توګه نه دي نو باید وویل شي چې پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کښې وه، خو د یونانیانو له تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه شوه او د سکندر د اخلافو د دربار، دفتر او سکې ژبه وه، هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې تر آمو سینده راپورې وتې او په تخارستان او باختر کښې مېشتې شوې او بیا یې ټوله آریانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نودري ژبه د دربار او لیکنې ژبه ګرځېدلې وي، چې همدا ډبرلیك د هغې رسمي ځای او شهرت ثابتوي.

د کوشانيانو پايڅوړ اود هپتاليانو منځته راتلګ

تر کنيشکه پاتې کسانو د ۲۲۵م کال تر شاوخوا پورې حکومت وکړ، بودايي دين هم په دې دوو پيړيو کښې بيخي دود شو او مخ پر خپرېدو و. خو د دغه دين منفي او فنايي روحيې د کوشانيانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جوړښت ونه کړ چې د لښکرو پر متېو او فتوحاتو يې تکيه درلوده، او همدا روحيه د ساساني قواو په مقابل کښې د کوشانيانو د ماتې سبب شوه، څکه نو خلك له دغه دين څخه واوښتل او بيرته خپل برهمني دين ته وګرځېدل، ان د "اګني پورانه" په وينا هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال لامل بللې و.

پر ۲۲۶م کال اردشير بابکان د ساسان لمسی په پارس کښې يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړينې وروسته يې زوی شاپور پر (۲۴۰م) کال پر ځای کښيناست، داسې معلومېږي چې د ساساني سلطنت ويش تر پېښبوره رسېدلی او دا ښار اردشير د (۲۳۰م) په شاوخوا کښې نيولی و.

د شاپور په ډېرليك کښې چې د (۲۶۰-۲۷۳م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښې کيندل شوې ده د پشکی باوره (پېښبور) ښار د ساساني پاچهۍ ختيز وېش بلل شوی او هم د ابګان ABGAN کلمه ياده شوې چې بې له همدغه اوسني "افغان" څخه به بل څه نه وي. څنګه چې دواسو د يوه د ۲۲۶م کال ډېرليك هم لاس ته راغلی او دا د هغه پر برهمنيتابه والي دلالت

The Digital Library

کوي. نو څرګنده ده چې د کوشانيانو پايڅوړ (بقايا) بېرته برهمني دين ته اوښتي وو، په همدغو وختو کښې ساساني نفوذ تر پېښبوره رسېدلی و، چې د دوی په تعبير هغه وخت يې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې "کوشان شهر" وايه او د (۲۶۵ م) په شاوخوا کښې دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشميره خپاره کړل.

مګر هغو شهزادګانو چې د کوشاني نسل پايڅوړ ته منسوب وو، داو سو ديوه (۱۴۵ ـ ۱۷۶م) تر عصر وروسته د آريانه په لرې غرو او رغو کښې حکمراني کوله، چې ځينو د اسلامي دورې تر دريو سوو کلو پورې هم په دغه هېواد کښې خپل موجوديت ساتلی و، له دوی څخه يوه خپله لور دويم ساساني هرمزدته (۳۰۱ ـ ۳۰۹م) واده کړې وه، له هندي منابعو سره سم، د يوه پوترده، شاهانو خورا ښکلي کوشاني شاهي، سوغاتونه د هند سمودره ګوپتاته استولي وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشاني پايڅوړ له دغو شهزادګانو څخه يو چې کيداره Kidara نومېد د څلورمې ميلادي پېړۍ په منځ کښې پر ګندهارا تر کشميره حکومت کاوه (وګورئ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه څو نور کسان هم پېژندل شوي دي د چيني سرچينو په اساس د هغوی پايتخت هم پېښبور و، دوی په چيني نامه" کی ـ تو ـ لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبيلو سره يې جګړه درلوده او له باختره وتلی په کابل او ګندهاره کښې يې يو سلطنت جوړ کړی و د دوی په وختو کښې دښيښې جوړولو صنعت د آريانه سوداګرو په واسطه په چين کښې وده کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسې څرګندېږي چې په لومړ ی سر کښې تر ساساني اغېزې لاندې و خو وروسته خپلواك شوی دی، د دې سلسلې دويم پاچا "پيرو" نومېد چې د "کيداره" زوی و او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې يې سکه وهله، د ده سکې په برهمي او پهلوي دوارو خطوشته،

The Digital Library

له دې څخه معلومېږي چې په همدغو وختو کښې د ساساني مدنيت نفوذ خپور شوی او د ساساني وخت پهلوی ليك دود و.

الماني څېړونکي مار کوارټ درومن د يوه منصبدار په حواله وايي ساساني دويم شاپور د (۳۵۰م) او (۳۵۸م) تر منځ له خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کښې اوسېدل، جګړې کړې دي، د دې قبيلو مشرګروميا تس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسره روغه وکړه، دې قبيلو درومنيانو په جګړه کښې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېدای شي چې د ۳۵٦م په شاوخوا کښې کابل د شاپور لاس ته ورغلی و، ځکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوك" په تخت جمشيد کښې يوه ډبرليك ليکلې او په هغې کښې دعا کوي چې شاپور دی کابل ته روغ رمټ راوګرځي. له دې څخه ثرګندېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کيداريانو سره د ګندهاره په ولايت کې جنګ کاوه، ښکاري چې دا سيمه يې تر (۳۵٦م) پخوا نيولې وه، کيداره په ګندهاره کښې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳٦۷م په شاوخوا کښې وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او د مسرو روډ تر ناوې پورې رسېدلی و، چې په دغه ځای کښې يې د بهرام له زوی دويم يزد ګرد سره (۴۳۹ ـ ۴۵۷م) چې ساسانی پاچا و، جګړه وکړه او پرشا يې وشاړه، پاچا د خپل ژوند تر پايه په همدغه جګړه کښې اخته پاته شو، تر ده وروسته يې زوی پيروز (۴۵۹ ـ ۴۸۴) زيار ويوست چې کيداريان د ځان تابع کړي، خو دوی ورته ټينګ شول، پر دغه مهال پاچهي کنګ خاس kungkhas د کيداره زوی ته رسېدلی وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړانديځ وکړ، خو بريالی نه شو کنګخاس هم ګندهاره ته راوګرځېد. د کيداريانو پايتخت په لومړي سر کښې کاپيسا و، چې بيا وروسته د نورو قبيلو د فشار په اغېزه پېښور ته يوورل شو، د دوی د سپينو زرو او مسو

سکې لاس ته راغلي دي چې د کيداره پر خول نوې مياشت ليدل کېږي، ږيره نه لري، غوږوالی يې پر غوږ دي، په برهمي ليکدود وربانديې "کيداره کوشان شاه" ليکلي دي او د سکې پر بل مخ يې يو اورتون له دوو ساتندويو سره چې د هر يوه توره په لاس کښې ده ښکارېږي.

بل کيداري پاچا چې (د۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کښې د پاچهی، پر تخت کښيناست همهغه "پيرو" دی چې د ده پر سکه نيم تنه تصوير او د پاچهی د نخښې فيته له دوو ښکرو سره چې ښی او کيڼې خواته کاږه دي ليدل کېږي، کوچنې بريتونه لري او د ږيرې پر وېښتانو يې مرغلرې ځړېږي، غاړه کی او غوږوالی لري او پر اوږو يې دوپټه هم شته او په برهمي ليکدود وربانديې "پيروشا" ليکل شوي دي.

د سکې پر شا يو اورتون له دوو توره لرونکيو ساتندو يو سره ليدل کېږي. د کيداريانو له ټولو کشف شويو سکو څخه ثرګندېږي چې دوی بودايان نه، بلکه اور نمانځوني وو.

د "پيروشاه" له کلماتو څخه ښکاري چې د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد څخه د کشف شوي ډبرليك پخوانی دري ژبه وه.

(وګورئ ۳۵ مه نومره عکس)

تر پيروشاه وروسته بل کيداري پاچا ورهران Varahran (بهرام) هم حکومت کړی چې سکې يې کټ مټ د پيرو شاه سکوته ورته، او قوي احتمال دادی چې د باميان شيران او غرجستان شاران چې تر اسلامي عصره پورې يې د افغانستان په زړه کښې حکومت کړی د همدغه کيداري کهاله پايځور وي ـ ناصر خسرو قباديانی هم د غزنويانو په عصر کښې ويلي وو.

استاده بد به باميان شيری بنشسته بعز دربشين شاری

هپتالیان

د پینځمې میلادي پېړۍ په پیل کښې د کوشانیانو او کیداریانو پایڅوړ خپل ځواك د دوو لویو امپراتور یو تر منځ چې ختیځ ته یې د هندي ګوپتایانو امپراتوري او لوېدیځ ته یې د پارس د ساسانیانو شهنشاهي وه - بایلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت ساتنې له پاره یې د دغو دواړو لویو قوتو تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵ م کال په شاوخوا کښې د آریایی نژاد سپین رنګې قبیلې چې چینیانو "یی - تی - لی - دو" یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites، پارسیانو خیون یا هون Hion یا Hun، په پهلوي، عربي او دري ژبو یې هیتال، هیطل، هیفتال یا هیاطله او د سنسکریت په هندي سرچینو کښې یې شوته هونه (سپین هونان) بللي دي، د منځنۍ آسیاله ځمکو د هندوکوش شمالي سیمو تخارا او باختر ته د آمو تر سیند راپورې وتې، چې چینیان دوی له هونان هیونګ . نو څخه بیخي جلا بولي او هم بیزانسی مورخ پرو ګوپیوس یې چې د هپتالیانو همهالی دی پر (۵٦۲م مړ)، دوی په دې سبب له ژېړ پوستو وحشیانو څخه بېل بولي، چې د دوی بڼه سپینه او هم تر هغوی مهذب وو، آن د چیني مؤرخانو په وینا د دوی ژبه هم مغولي یا ترکي نه وه او بنایی چې د ترکي او آریا نه له لهجو څخه یوه ګډه ژبه وي چې د خان . هون نوم یې له همدې ګډون څخه اخیستی دی او

اصلاً همهغه یو - چې ده.

دغو هپتالي خلکو پر ۳٦۰م کال له شماله د جنوب خوا ته تګ پیل کړی او څنګه چې کوشاني کیداریان د دوی د یرغل په ګواښ پوه شول، نو له ساسانیانو څخه یې مرسته وغوښته، خو ورته ټینګ نه شول. لکه چې وویل شول د ګندهاره سیمو ته پر شاشول . خو هپتالیانو چې نوم یې د بدخشان په یفتل او د غزنی د جغتو په هفتاله کښې تر اوسه پاتې دی تر ۴۲۵م کال پورې ټول باختر ونیو او له دغه ځایه یې لوېدیځ خوا ساساني دولت ته ګواښ پیښ کئ، د جنوب ختیځ پلوته یې د کابل، ګندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت یې جوړ کئ.

هپتالیان هم لکه کوشانیان، کیداریان او ساکیان د دغه هېواد له نورو آریایي نژادو وګړیو او پښتنو سره ګډ شول دوی چې په خپله هم سپین نژادي آریایان، اریایي ژبي او د آریایی فرهنګ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې یې یو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جګې پوزې او ښې کټ مټ د پښتنو قبیلو زلمیانو ته ورته وې. د دغه نامه ریښې په تاریخ کښې په لاندې ډولو په بېلابېلو ژبو کښې پاتې دي، چې په دغه ډول اوښتي دي:

هپتل

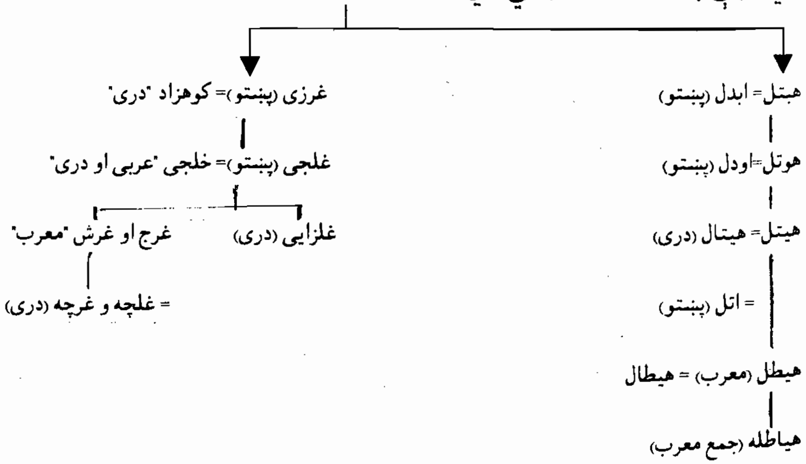

The Digital Library

او مورږ ګورو چې دا نوم د اودال Odal په شکل د ۱۹ مې پېړۍ تر لومړیو پوړي د توریوښو (اوسنی نورستان) په قبایلو کښې تر اوسه شته، دا خلك تر هغه وخته چې په خپل پخواني دین وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لاندې ناوونو ټولو خلکو ته اودال ویل. دغه ټکی میسن انګریز چې د امیر دوست محمد خان د پاچاهۍ پر مهال په کابل کې و، د سیاه پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اورېدلی و او د خپل سیاحت په یادښتونو کښې یې لیکلی و.

یفتلیان په ټول افغانستان کښې له مروې تر کشمیره خپاره شول او دلته یې ډېر ځواك وموند.

د هیتالي لښکرو لومړی جګړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام ګور سره وه. هیتالي خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زریز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کښې له هغه سره وجنګېد چې په دې جګړه کښې مات او ووژل شو. بهرام ګور د هغه مرصع او زرین خول د آذر بایجان اورتون ته ډالۍ کړ او خپل ورور نرسي یې د لوېدیزې آریانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام ګور زوی دویم یزد ګرد پر ساساني تخت کښېناست، دی څو ځل له هغو هیتالیانو سره چې د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کښې اوسېدل ونښت، خو په پای کښې یې ماته وکړه او پر ۴۵۷م کال مړشو، ترده وروسته چې لومړی فیروز (۴۵۷ ـ ۴۸۴م) پاچا شو، د هیاطله مشرتوب هغه پاچا ته رسېدلی و چې اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستۍ کلمه په تخاري ډبرلیکونو او سندي متنو کښې د پاچا په مانا ده. هیتالي (یفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کښې سره ونښتل چې په نتیجه کښې پیروز مات او د تالقان سیمه یې دوی

ته پرېښووه، له اخشوان سره یې تړون وکړ چې د پارس دولت به تر دغه ویش تېرې نه کوي، تر دوو کالو پورې به پارس هیتالیانو ته خورا زیات کلنګ(خراج) ورکوي او دپارس دید شاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغمل په توګه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هیتالیانو یرغل وکړ "په نوموړي حرکت کښې سپهبد بهرام ورسره موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کښې تباه شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴م) لور یې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه یې ماندینه کړه؛ د هیتالیانوا کمني له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت یې باج ته غاړه کښېښووه.

په دې توګه اخشوان وکړای شول چې د آریا نه خاورې یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پورې ټینګ کړي او داسې یو غښتلی دولت منځته راولي، چې د پارس ساسانیانو یې خراج ته غاړه ایښې وي.

هغه مهال چې د هیتالیانو پاچهي په ټوله آریانه کښې ټینګه شوه، د دوی قبیلې په زابل کښې سره یوځای شوې، نو د زابلي پاچهانو په ډبرلیکونو کښې هیتالیانو، ځانته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعني زابلي ویلي دي.

د پیروز تر وژلو وروسته یې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر "زرمهر" په زیار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړی شو. پر ۴۸۸ م کال کواذ (قباد) د پیروز زوی چې د شهزادګۍ په دوره کښې له هیتالیانو سره یرغمل پاتې و، او له دوی سره یې دوستانه اړیکي لرل د ساسانیانو پر تخت کښېناست او د ایران دولت هیتالي

The Digital Library

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواذ او لومړي خسرو پر کشف شو طلايي سکو باندې په کوشاني هپتالي ليکدود ليکنې شته، نو د مارکوارټ په وينا (په ايران شهر ٦٢ کنبې) دا سکې يوازې هپتاليانو ته د خراج ورکولو له پاره وهل کيدې.

د هپتاليانو اړيکي له کواذ سره دوستانه وو او آن هغه پېغله چې د هپتالي اخشوان له ملا او د پيروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه شوه، همدا چې د کواذ پاچهي د دښمنو له خوا وګوابنېده، دی يې د مزدکي دين د منلو له کبله بهواکه کړ او پر ځای يې ورور زمياسپ په پاچهۍ ومانه، نو کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه، او پر ۴۹۹ م کال د هپتالي لښکر په مرسته بيرته د پارس پر تخت کښيناست.

لوی هپتالی اخشوان تر ۴٦٠م وروسته د خپلې پاچهۍ په نيمې پېړۍ کښې چې (۴۰) ايالته يې لرل او د پارس له ځمکو څخه نيولې تر ختن، چين او هند پورې خپره وه، لوېديځ خواته يې د ساسانيانو غښتلي پاچهي تر لاس لاندې کړه او ختيځ پلوته يې د هند ګوپتايان پر سر ټکولي وو، ساساني پاچهان بلاش، کواذ او نور يې د ځان تابع کړی او خراج يې ځنې اخيست. تر اخشوان وروسته هپتالی مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ شوی چې توره د شمشير په مانا او من د فاعليت توری دی - تورمن يعنی شمشيري) چې د هند نيولو هڅه يې وکړه؛ د هند ګوپتا دولت يې وريږداوه او خپل هندی پايتخت يې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کښې وټاکه.

په هند کښې دوو ډبرليکونه د دغه هپتالي (زاولي) توره من نوم ياد کړی، يو يې په سکهر او بل يې په کور کښې، چې "مهاراځه توره منه ساه جاوله" يعنې: "توره من شاه زاولي پاچا" يې بللی دی. له دغه ډبرليك څخه

ځرګندېږي چې د (۵۰۰م) پر شاوخوا د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کښې د ده واکمني پر هند خپره شوې ده.

د توره من مړينه د ۵۲۰ م په شاو خوا کښې اټکل شوې چې تر ده وروسته يې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښيناست او د ده د پاچهي په پېنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کښې) د ده نوم د هند د ګواليا په ډبرليك کښې ياد شوی دی، ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم يې سوچه پښتو دی: مير (لمر) - کول - (کهول) کورنۍ يعنې د لمر له کهاله، چې د بدخشان په يوه ليکلې دري تذکره کښې يې نوم په دري مهر پور ترجمه شوی دی، ده د هند سيمه ييز شهزادګان او د ګوپتا کورنۍ پايخوږ د ځان تابع او باج يې ځنې اخيست او کشمير يې هم ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې (د ۵۴۷ شاوخوا) د ګولاس Golloss په نامه ياد شو دی چې لښکرو يې له دوو زرو جګړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ، باميان او باد غيس يې پوځي مرکزونه وو.

د ميهيره کوله پاچهي د (۵۴۲ م) تر شا وخوا پورې له ويرجنو جګړو او وينو بهېدو سره دوام درلود، د هندي او چيني بودايانو او د بيزانتي راهب په آثارو کښې چې هغه مهال يې شمالی هند ليدلي و، ده، د دهشت او وينو بهولو يادونه شوې، تر دې چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال له سيمه يز امير "د ګو په راجه" او نورو اميرانو سره لاس يو او پر (۵۱۰م) کال يې په يوه سخته جګړه کښې "ميهيره کوله" مات کړ او د کشمير خواته يې وشاړه تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کښې د مرکزي هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالی لښکر له هنده

وویست "مهیره کوله" د(۵۴۲) کال یاد (۵۵۰) کال پر شاوخوا مړ شو خو نکلونه يې تر ډېرې زمانې پورې په کشمیر کښې پاتې وو.

په پېښور موزیم کښې درې هپتالي ډبرليکونه شته چې د وزيرستان په توچي کښې ميندل شوي، پر دغه ډبرليکونو په يوناني او منګولي ليك دود ليك شوی، خو تر اوسه نه دی لوستل شوی.

د پېښور موزيم ۴۱ مه نومره ډبرليك سربېره پر يوناني او منګولي ليك، په کوفي ليك د الله او محمد کلمې هم لري؛ همدارنګه دوه هپتالي ډبرليکونه د کندهار د شمال د روزګان په شالي دره کښې په لويو لويو ډبرو ليدل کېږي چې په يوه ډبره په يوناني ليك د "بګوس شاه زاول مهرزی" يعنې "زاول مهرزی لوی پاچا" ليکل شوی دی، دا پاچا هم بايد همدا ميهيره کوله = مهرزی = مهرپور وګڼو، د ډبرليك الفاظ دري او پښتو ريښې لري.

د ميهيره تر مړينې وروسته هپتالي دولت کمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۳۱ ـ ۵۷۹م) پر مهال ساساني لښکرو له لوېديځ خوا او ترکي قبيلو له شمال پلوه پر هپتاليانو يرغل وکئ او په هغه جګړه کښې چې دغو ملګريو ځواکو په سغد کښې له هپتاليانو سره وکړه پر ۵٦٨م کال يې دوی له پښو وغورځول. فردوسي هم په شاهنامه کښې د هپتال د ماتې يادونه کړې چې موخه يې همدا هپتاليان دي. دا مهال هپتالي دولت رسماً له منځه لاړ او په افغانستان کښې د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو سيمه ييز امارتونه تراسلامي دور پورې پاتې شول، چې وروسته په وښوول شي.

د هپتاليانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو (پښتو-دري) او نورو کښې پاتې دي چې يوه نښه يې د {"خان"} لقب تر اوسه پورې د هر افغان له نامه سره تړلی ښکاري. په هند کښې هم هر افغان په دغه نامه

يادېږي او تور خان او مهر ګل هم په پښتو کښې ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت)، جرګه (د شورا مجلس)، يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کښې او د سهاك (ساکه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هپتالي)، کشاڼي (کوشاني) او ميروس (مهرويسه = مهرد کوله - د لمر له کهاله) او نور نومونه په افغانستان کښې د ساکيانو، کوشانيانانو او هپتاليانو له مهاله را پاتې دي.

داسې ښکاري چې هپتاليان بوداپان نه وو او د خپلو فتوحاتو په وخت کښې يې ډېر بودايي معبدونه وران کړل او د هغه دين پيروان يې ووژل.

هغه وخت چې هيون تسنګ پر ۹هـ کال افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولايت کښې يې ډېر خلك او شهزادګان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته وو، چې دا بودايي معبدونه د ده تر راتګ دمخه وران شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰م) سانګ - يون چيني ګرځندوی ماوراء النهرته ورسېد، هلته يې وليدل چې هپتالي پاچا د کراستی تر کېږدۍ لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او له خپلو ځلوښتو هېوادو راوړلی شوي سوغاتونه يې منل، د هندوکوش په جنوب کښې د بودا د دين دښمن او ورانوونکی همدا "مهره کوله" و.

د هپتاليانو پر سکو چې له هډې - کابل غوربند او نورو ځايو څخه موندل شوي د دوی د پاچهانو څېرې له جګوپوزو، غاړګيو او د مرغلرو د غوږواليو او تاجو سره ښکاري چې د کوچيانو ښو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسکريټ ليکنې ورباندې شته، د سکې پر بل مخ د اورتون شکل له دوو غشيو لرونکيو ساتندويانو سره ليدل کېږي، له دې څخه په خپله څرګندېږي چې دوی اتشکدې او رڼاته درناوی درلود، او څنګه چې ددغه مهال د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خير خانې په کوتل کښې هم موندل

The Digital Library

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمینداو رکښې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پورې هم و، نو ویل کېدای شي چې هپتالیانو د اور او لمر رڼا نمانځله او بودایت یې له منځه وړی.
(وګورئ ۱۱ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کښې چې د اسلام لمر د بطحا له ځنډې ځخه راخوت، د افغانستان هېواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د ختيز او لوېديز ادیانو تر اغېزې لاندې و. د هېواد لوېديزه سیمه سیستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، چې ژبه یې پهلوي او دین یې زردشتي و. خو په منځنۍ غریزه سیمه، زابلستان او د کابل سیند د ناوې په ګندهارا، دارغنداو او ترنك په ناوو کښې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پاېځوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دغه هېواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودایي او برهمني دینونه یې لرل، د دوی ثقافت، دین او ائین ښېځي محلي بڼه موندلې وه، داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له پیله په دغه هېواد کښې د عقیدې او نمانځنې خپلواکي وه، هرې خواته د راز راز دیانتو معبدونه ودان وو، او په میلادي لومړنیو پینځو پېړیو کښې د ګریکو بودیك صنعت، مدنیت، ګڼ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کښې یعني د ټکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود وو، د

The Digital Library

افغانستان خلکو د دغه ګډ مدنیت په موندلو کښې لاس درلود، تر اوومې پیړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هېواد کښې بودایي - زردشتي - لمر پرستي - شیوایي - مسیحي - نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انو اعواو محلي معبودانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال لیکدودونه خر و شتهی - پهلوی - سره دا ناګري سنسکریټ، یوناني منګولي وو، چې د دغه هر یوه لیکدود نخښې له ځمکې څخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دری (تخاری) پښتو، پهلوی او پراکریت ژبې وې چې د هغوی د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانسان کښې څرك موندلای شو.

چیني او بودایي ګرځندوی هیون تسنګ چې پر ۹هـ کال افغانستان ته راغلی و، د دغه هېواد د ختیز او شمالي سیمو د خلکو ټولنیز سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي، او وایي: په دې سیمو کښې د بودایي لوی او کوچني مذهب دوارو پیروان خورا ډېر وو او په زیاتو ښارو کښې د دغو دوارو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سیمې یو حکمران درلود، چې د مرکزیت د نشتوالي له امله او د ملوك الطوایفۍ د اغېزې له کبله ددې سیمو ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره ښه نه وه، اوپه دیني چارو کښې او هام او خرافات ګډ شوي وو.

هیون تسنګ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزني، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي ښارو د بودایي معبدونو په تفصیل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴ هـ کال چې له هند ه بېرته را ګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلۍ کښې یې د ارونا په غره کښې د اسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چې دا معبد د زابلستان سونا ګیر ته ورل شوی و او دا همغه د

زمینداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشګاه) وه، چې د البلاذري په وینا پر ۳۰ هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو یاقوت سترګی بت یې مات کړی شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هیون تسنګ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شیبر په شاوخوا کښې و (شیبر هم د شابهار لنډیځ دی) چې عرب مورخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کښې یاد کړی او وایي چې پر ۱۷٦هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت یې وسیزل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچینه د چیني بودایي زایرانو لیکنې دي چې د بودایي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتلل، او له هغې جملې څخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهیان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸م سونګ ین، (له ٦۲۹ څخه تر ٦۴۵ هیون تسنګ پر ٦٦۰م وانك هیون - تسو - سفیر، پر ٦٦۴م هیون تچاو او پر ۷۵۱ م وو کنګ د افغانسان ځمکه لیدلې ده او ښه معلومات یې را ټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنګ چې د هجري لومړنۍ پیړۍ په لومړۍ نیمایي کښې د افغانستان د ښارو اوضاع په ځیر او بصیرت سره لیکلې، په هر ولایت کښې یې له ملوك طوایف څخه د یوه پاچا اود کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافیا لیکونکي هم وایي چې په هره سیمه کښې په بیل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې څخه: سجستان شاه، مروشاد - قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قیقان شاه - داوران شاه - قشمیران شاه نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماهویه - د سرخس راذویه - دا بیور دبهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاینده - د

The Digital Library

مرورو د کیلان - د زابلستان فیروز - ترمز شاه - شیربامیان - د سغد فیروز د فرغانې اخشید، دیو شار گوزگان خداه، ختلان شاه یاشیرختلان، بخارا خداه د سمرقند طرخال، د سیستان اور خج او د اور رتبیل - د هرات او پوشنگ او د باغیس برازان - دماوراء النهر کوشانشاه - د غرجستان شار د بادغیس او تخار نیزک - د تخاریبغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز بې او گردیز لویك دی - چې فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلی د کهاله خوارہ نکلونه لري.

د غزني لویکان لرغونی کهول و، چې د یوه نیکه نوم یې د بغلان په ډبرینه لیکنه کښې لویك بوسر راغلی دی او د ١٦٠م په شاوخوا کښې د کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) و، د دغه کهاله پایخوړ په گردیز او د غزني په دربار کښې د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو موجود و.(١)

بل مشهور کهول د زابلی رتبیلانو دی، چې له کابل شاهانو سره یې خپلوي او خپښي درلوده او پر زابل یې له غزني څخه تر سیستانه حکومت کاوه، د بیهقي په وینا شهرستان رتبیل د ارغنداو پر غاړه په کوهك کښې و چې د ډېرلیکونو عربو هندی او چیني مورخانو د یادونې له مخې د دغه کهاله ډېر شاهان پیژندلی شوي دي، دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت له اعرابو سره جګړې او مقاومتونه وکړل، خو چې د ٢٥٨هـ په شاوخوا کښې د یعقوب لیث صفاري له خوا له منځه ولاړل.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو، چې پر لومړی اسلامي

(*) د تفصیل لپاره وگورئ "افغانستان بعد از اسلام" ٣١/١ او "لویکان غزنه"، کابل، ١٣٤٨هـ.ل.

پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وخت کښې یې له کابله تر پنجابه حکم کاوه، د البیروني په وینا د برهتگین له اولادې څخه دي چې د دغه کهاله د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهی په وخت کښې د هغه وزیر کلرد تاج او تخت یې ونیو. سامند، کملو بهیم، جیپال، انندپال، او ترو جنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

د البیروني پر روایت سربېره د کابلشاهانو ځینې نومونه د دوی له هغه سکو څخه چې لاس ته راغلي څرګندېږي لکه خودویه که - سپاله پتي پدمه - ونکه دیوا.

د تاریخ سیستان مؤلف، د ٣٦ هـ په شاوخوا کښې د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه یادوي چې لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتې وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کښې مقاومت کاوه او ٢٨ زره وسله وال او پیل لرونکی لښکر یې درلود.

عربي مورخ الیعقوبي یو کابلشاه د "خنجل" په نامه یادوي، چې د ١٦٤هـ په شاوخوا کښې د المهدی بن منصور عباسي همهالی و.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور - ویهند - ټکسیلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوی د سند د سیند له غاړې ویهند څخه ها خوا وشړل او د (٢٩٠ هـ) په شاو خوا کښې د کشمیر پاچا "گوپاله ورمن" هم د سوات د پېښور د شمال مردان مخکې له دوی څخه ونیولې، د دوی پایخوړ تر (٤٩٠ هـ) پورې په کشمیر کښې د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل(١).

(١) راجه ترنګیني ٨ - ٣٣٣٠. او د تفصیل لپاره "افغانستان بعد از اسلام" وګورئ.

The Digital Library

په همدې دوره کښې د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نېپکی = ملکانپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخې پېژندلې شوې چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايځوړ به وي.

د هندوکوش په شمال کښې هم ځينې پاچهان د تګينانو په نامه وو، چې نيزك، شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه، عربي مؤرخان پر (۹۱ هـ) کال د عربي فاتح قتيبه پر وړاندې د نيزك کلك مقاومت په تفصيل سره راوړي.

د باميان شيران هم د دغه عصر واکمنه کورنۍ وه، چې تر ۹هـ وروسته د هيون تسنګ د سفر په وختو کښې او بيا ورپسې پر ۱٦۴هـ کال يې هم واکمني درلوده او د منصور عباسي (۱۳٦ - ۱۵۸هـ) په وخت کښې لومړنی شېر باميان مسلمان شوی و چې د ده زوی حسن د ۱۷٦هـ په شاوخوا کښې ژوندی و.

په غور کښې هم د سوريانو کهاله چې د هغې سيمې ځايي خلك وو، حکومت کاوه، چې سوری ماهوي د (۳۵هـ) په شاوخوا کښې د حضرت علی معاصر و او د (۳٦هـ) په شاوخوا کښې شنسب د خرنګ زوی، د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کښې امير پولاد، (له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴هـ) پورې جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی، او د (۱٦۰هـ) په شاوخوا کښې امير ناصر د امير کروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا کښې امير بنجي د نهاران زوی، د (۲۵۳هـ) په شاوخوا کښې، امير سوری د محمد زوی د دغه کهاله له قدماوو څخه بلل شوي دي (*) چې د غور پاچهانو کورنۍ هم دغه کهاله ته منسوب ده.

*: د دې کورنۍ تفصيل په "افغانستان بعد از اسلام" کښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وګورئ.

په دې توګه د افغانسان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کښې د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د ګڼو اديانو - افکارو او فرهنګو تر منځ ګډوډ ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چټياتو ککړو، خو له خپلې ملي بنې، آزادۍ او فرهنګ سره يې مينه درلوده.

e Digital Library

د افغاني فرهنګ تاريخي بنسټونه
تر اسلام دمخه او وروسته

دا سرليك د تاريخ له مخي خوندور تحليل او په زړه پورې شرح لري. په دې ماناچې موږ ټول هغه فکري او مدني خو ځښتونه چې د تاريخ په لمنه کښې د افغانستان په خاوره کښې راغلي دي، "افغاني فرهنګ" بولو، دا فرهنګ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کښې له "ويدي" دورې څخه پيل شوى او بيا تر هغه وروسته د" اوېستا" په دوره کښې يعنې د ۱۲۰۰ ق،م په شاوخوا کښې ادامه لري، په دې دوره کښې آريايي خلك په بلخ کښې د بدوي او کوچيتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنيت‌ته رسيږي. زره تشتره (زردښت) په همدغه هېواد کښې د مزديسناد دين او د ژوند د دريو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ويل" په تبليغ خوله پرانېزي او د پيشداديانو او کيان شاهي کورنۍ د انساني مدنيت په زانګو "ښکلي بخدي" کښې د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هېواد په لويديزو سيمو کښې د آريايي خلکو هخامنشيانو، اشکانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل ځانګړي او فرهنګي بنسټونه په دې سيمو کښې خپروي څو چې د هخامنشي

دوري په پاى کښې يوناني اسکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق،م پورې د ايران له لارې پر افغانستان يرغل کوي او دا فتح د يوناني ژبې، اداري، سياست، هنر، ليکدود او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راولي، پر ۲۵۰ق،م کال په باختر کښې د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چې د ميلادي عصر تر سره پې دوام وکړ او د افغانستان د يوناني او باختر ځانګړي فرهنګ او مدنيت په جوړښت کښې يې چې لرغونې ويدي او اوېستايي ريښې يې درلودې څرګنده اغېزه وکړه.

د دويمه ميلادي پيړۍ په لومړيو کښې - دافغانستان کوشاني لوى پاچا کنشکا د لويو کوشانيانو د سلسلې بنسټ کښېښوو او د بودايي دين په منلو، خپرولو او تبليغو لوېږ د افغانستان مدنيت او فرهنګ ته يوه ځانګړې ښه او مرتبه ورکړه.

د کنيشکا پايتخت په دوبې کښې د کابل په شمال کښې کاپيسا، او په ژمي کښې پېښور و، دده د مهايانه بودايي لوى مذهب په ټول افغانستان، د آموپه شمالي سيمو او هند کښې رواج کړ او لويه کوشاني شهنشاهي يې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کښې چې تر څلورمې ميلادي پيړۍ پورې يې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنګ ځانګړې ښه له يوې خوا د زردښتي له پخوانيو هېوادنيو عناصرو څخه، او له بلې خوا د هند له بودايي آثارو او يوناني مواريثو څخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دغو وروستيو وختو کښې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندلو څخه لاس ته راغلي داسې څرګنديږي چې کوشانيانو ددغه هېواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پيدايښت کښې چې وروسته ورته د "ګريکوبو ديك" په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل

he Digital Library

کېدای شي څرګندې کار نامې سرته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي "موسيوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللې او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېرې آسانۍ بېلېدای شي. که وغواړو چې دا نوی سبك د اروپا له مذهبي ودانيو سره بيان کړو بنايي ووايو چې د آشوکا سبك (په فرانسه کښې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د ستوپو رومي سبك او د کنېشکا سبك د ګوتيك سبك دی چې په فرانسه کښې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پورې موجودو.

د آشوکا ستوپې هېڅکله د ايران فلات ته نه دي راغلي، خو د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېرې آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پورو شاپوره (اوسني پېښور) جنوب ختيځ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دغه بودتون څو واره اور اخيستی و او اوس يوه کنډواله ده، خو موږ د چيني مسافرانو د يادښتونو د لوستلو په نتيجه کښې وکړای شول چې اصلي خطونه يې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کښې د معجزې په توګه د بودايي له سپېڅليو شيانو څخه يو شی چې د کنېشکا تصوير او لاسليك ورباندې شته راپاتې او موندل شوی دی.

آلماني ډاکټر هرمان ګويتز چې د هند په اړه د څېړنو استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باب وايي: يوناني هنر د هندي هنرو د ډول په بدلون پيل وکړ او د ګندهارا بنه يې ومونده، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چې نوموړی سبك بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وبلل شي، بلکه دا د آريانا "ختيځ افغانستان" د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب ختيځ د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور شوی دی، په دې

ډول په کشمير کې د ګوپتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي يو بېخي سوچه هنر پرځای پاتې شو او د دغو خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يوړل او هند ته يې تازه عناصر راوستل چې نور يې نو په لويديځ ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلي وو. (ميراث ايران ۱۵۳)

د کوشاني دورې کلتور، تمدن او هنر د خپل بشپړتابه او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر پيل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بيا يې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کښې خپل ځای يو بل ګډ مدنيت او فرهنګ ته پرېښوو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنګ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخواني مدنيت او فرهنګ کښې ورګډ شول، هغو ته يې بېخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختيز خواته تر چين او هند پورې خپاره شول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافيايي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کښې د ګډو شويو فرهنګو د پيدايښت ځای وبلل شي او له همدې اړخه پروفيسور تاينبي د تاريخ انګريز فيلسوف په خپل نوي کتاب کښې چې "د اکسوس او جمنا تر منځ" نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round - About يعنې د فرهنګو د انشعاب ټکی او د ځلا مرکز او څلور لارې و، چې د څو زرو کالو په تېرېدو يې چې څه په خپله درلوده او څه چې له باندې ورته رارسېدلي و، خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

e Digital Library

د لومړۍ اسلامي پیړۍ پر لومړۍ څلورمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کښې د عربي بریالیو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سیستانه د ارغنداو تر ناوې پورې رارسیدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تېره بیا په جنوبي جبهه کښې د اسلامي بریالیو عسکرو د عربي نوي دین، افکارو، ثقافت او ژبې د تېرېدو لار وګرځېده او دا ټول فرهنګي مهم توکي په افغانستان کښې دوې پیړۍ له پخوانۍ تهذیبي او ثقافتي بڼې سره ګډ شول او بیا په ګډه د "سند" د مهران تر څنډو پورې پر مخ ولاړل، دا مطلب له هغې لیکنې څخه ثابتېږي چې په عربي او سنسکریټ ژبو پر یوه ډبره لیکل شوي او دا ډبره د شمالي وزیرستان په توچي کښې لاس ته راغلې چې د لیکنې نېټه یې (۲۴۳هـ ۸۵۷م) د جمادی الاولی میاشت ده.

توچي ناوه له غزني او ګردیز څخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لار وه او ښکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ ۸۱۵م) په شاوخوا کښې هغه ځای ته رسېدلی و.

اسلامي فرهنګ ځانګړي عربي عناصر درلودل چې د خلفاء راشدینو او امویانو په وختو کښې پر همهغو خالصو عربي بنسټونو باندې ولاړو او مهم اجزاء یې داسې سوچه عربي دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پیغمبر ښوونې وې چې توحید ښه اخلاق د افرادو او ټولنې ټولنیز فرایض یې څرګندول.

دریم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان څخه د لښکر کښیو، سوداګریو، ادبي او فرهنګي اړیکو په ترڅ کښې اخیستي وو او په تېره بیا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چې د امویانو د واك کمبله ټوله شوه، خراسانیانو په بغداد کښې د عباس کورنۍ خلافت جوړ کړ چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنګ ځانته نوې بڼه وموندله او د

عباسیانو د دورې په مدنیت او فرهنګ کښې ډېر خراساني عناصر ننوتل ډېر ژر یې په ډېر ځواك د خراسان ټولو فرهنګي، فکري او عقلي بنسټونو ته په عربي ثقافت کښې ځای ورکړ.

دا وخت په افغانستان کښې یو ځانګړی اسلامي افغاني فرهنګ رامنځته شو، یعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنګ پر پخوانیو بنسټونو اوس یوه نوې مبدا زیاته شوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هېواده د مدنیتونو د یوې لارې په توګه د هند، ماوراءالنهر او چین خواته هم تېره شوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنګ یوه بیله بڼه موندلې وه په دې مانا چې خراسانیانو له خپلو فرهنګي پخوانیو دودونو سره سره د اسلامي مدنیت بنسټونه هم منلي وو، دغو خراسانیانو د خراسان او د عباسي خلافت سیاسي، ټولنیز، اداري او علمي مرکزو په تیره بیا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنګي برخو کښې یې ښه څرګند فعالیت وکړ، د بلخ د برمکیانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنګ په زانګو کښې روزل شوی و، په عباسي هېواد کښې یې د اداري علم او فرهنګ واګې په لاس کښې ونیول. ددغو خلکو په زیار اسلامي نقلي او عقلي علومو وده وکړه. د خراسان مشهورو ښارونه له نیشاپور او مرو څخه نیولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو افکارو او فرهنګ د روزنې ځایونه وګرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنیوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روایتونه یې د عربو دنیا ته ولېږدول او د خراساني او عجمي فرهنګ اغېزه د بغداد د عباسیانو په دربار او د عباسي ارت هېواد په نورو ښارو کښې تردې درجې وه چې ځینو خلفاو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلیو خلفاوو، میندې له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنګ چې په همدغه افغاني ښارو او خراسان کښې روزلی شوی و دومره وده وموندله او دومره لوړ شو چې حتی عربي ژبيو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپل ژبې ته ورننه ايستل. څنګه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لارې پورت و، نو له لوديځه، ختيځ ته او له ختيځه لوېديځ ته د افکارو د انتقال ځای وګرځېد. مثلاً ابن نديم د سمنيه (بودائيانو) او د هغو لارښود بوذاسف د حالاتو د بيانولو پر مهال له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني سړي ليکلی و او له دې څخه هم څرګندېږي چې خراسانيان د افغانستان او د هغه د ګاونډيو خاورو خلك عربو ته د هندي افکارو د وړولو وسيله وه. ځکه نو ښايي په لنډه توګه وويل شي چې زموږ په دغه هېواد کښې تل افغاني فرهنګ موجود و، که څه هم د زمانې له تېرېدو سره يې ښې او صبغې بدلون کړی دی خو ددې ګذرګاه افکارو اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت او تشخص ساتلی دی (۳٦مه نومره: وګورئ د دغه مخ اړونده نقشې).

اخځليکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی ټوك، آريانا انتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دويم ټوك، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتي ډبرليکونه (د ستين کونو)، مادر زبان دري.

د اخځونو د بشپړې پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښې اخځ لړ وګورئ.

دويمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتلګ او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خليفه حضرت عمر﷜ د اسلامي خلافت پر مسند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نيوونکي لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو وغورځوله او ساساني وروستني پاچا درېيم يزدګرد د جلولا تر جګړې (١٦هـ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰ هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه يې مرسته وغوښتله؛ خو څه لاس ته ورنه غلل.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدګرد پسې وګماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونيوله. دا مهال د افغانستان د لوېديزو سيمو او د غور ساتندوی په مرو کښې ماهوي سوري و، چې د فردوسي او طبري په وينا د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدګرد پسې و، يزدګرد په مرو کښې ماهوي سوري ته پناه يوړه ماهوي د ماورای آمويه له واکمونو سره ديزدګرد د اړيکو له ټينګيدو څخه ووېرېد او يزدګرد يې د يوه ژرندګړي په لاس وواژه (۳۱هـ = ٦۵۱م) او خپله واکمني يې د فردوسي په وينا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيو.

he Digital Library

دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون هغې خواته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کښې يې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکومت کاوه، خو د ماهوي له ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه لا نه ړو چې وروسته به يې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په وينا د خراسان تر دروازو طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پورې رسېدلی و، چې د افغانستان د اوسني ګرمسير په لويديځ بريد پورې نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بديل خزاعی زوی و.

د فاروقي عهد په پای کښې (۲۲ - ۲۳ هـ کال) د عربو د لښکر يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان ترنيولو وروسته پرسجستان (سيستان) باندې هم يرغل وکړو، او د سيستان ساتندوی د زرنګ (معرب يې زرنج) په ښار کښې چې د سيستان مرکز و ځان کلا بند کړ، خو دا چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پورې پرمخ ولاړ نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه لښکر چې له سيستانه ختيځ خواته پرمخ تللی و، د ارغنداو په ناوه کښې د رتبيل له لښکر سره (چې د مخه يې يادونه شوې ده) ونښت، او هغه يې وواژه، چې البلاذري يې د هېواد ارتوالی د "هياطله" په نامه تر هراته يادوي (۲۴ هـ - ٦٣٣ م).

د حضرت عثمان ﷺ خلافت

(۲۵ - ۳۵ هـ)

په عثماني وخت کښې تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کښې پر مخ ولاړل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله راورسېد، دا ښار يې کلابند او تر سختې جګړې وروسته يې ونيو، خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ او تر نورو پينځو کالو پورې يې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواك ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښې تر هراته، خبيب د قرة اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کښې او عبدالله د عمير ليثي زوی په سيستان کښې حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پيل شوه، خو په کابل کښې د سيستان حکمران، ياغيان له منځه يووړل او کابل يې بيا ونيو، مجاشه د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفچ او اوسنی کوچی) قبيلو او د افغانستان د جنوب د ګرمسير له بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جګړو وروسته يې هغه ايل کړل (د ۲۹هـ - ٦۴۹م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملګريو (تر ۳۲هـ - ٦۵۲م) کال پورې ټول بلخ او

he Digital Library

تخارستان ترسمنګان پورې له یاغیانو پاك کئ او ډېره موده یې په بلخ، مروالرود، ګوزګانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولایاتو) کښې جګړې وکړې او پر همدغه کال یې د مروالرود له محلي شهزاده بازان سره چې د ډېرش زریز لښکر په ملاتړ جنګېده، په قصر احنف کښې جګړه وکړه هغه یې له منځه یوور، خالد د عبد الله زوی هم هرات، بادغیس، غور او خراسان ونیول او د سرخس سیمه ییز ساتندوی راذویه پناه وغوښته او د هرات او بادغیس او فوشنج له اسلامي حکمدار سره یې تر جزیې او یو ملیون درهمو منلو وروسته روغه وکړه. پر (۳۲هـ) کال هراتي قارن له څلوېښتو زروتنو سره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سړی هم د نیشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جګړو وروسته وځپل شو.

د (۳۰هـ، ۶۵۰م) کال په شاوخوا کښې د خلیفه له خوا ربیعه د زیاد زوی سیستان ته راغی او د پهره (فهرج) زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هیلمند پورېوت او د زرنج درې میلۍ ته یې په (زوشت) کښې سخته جګړه وکړه او د سیستان ساتندوی یادهقان اپرویز (یاایران د رستم زوی) د روغې له لارې ور وړاندې شو، زرنج یې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړاو تر سنارود او قرینن پورې یې چې د رستم دآس اخور و، ونیول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پورې ورسېد، مګر سیستانیان تر هغه وخته تابع وو، چې ربیعه هلته و او چې دوه کاله وروسته له هغه ځایه ووت، د سیستان خلك بیا وښورېدل او د ربیع نایب یې چې په زرنج کښې و له هغه ځایه وشاړه، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبرﷺ له نامتو اصحابو څخه یو تن چې عبدالرحمنؓ د سمره زوی نومېد حسن بصري او ډېرو فقهاو سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) کال هغه ښار بند کئ او د

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) کال هغه ښار بند کئ او د
هغه ځای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه کښېښوه، دوه ملیونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان یې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وکړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امیر د احمر زوی په زرنج کښې پرېښوو او په خپله د بصري خواته ولاړ، دا مهال د سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن له غیابه ګټه واخیسته او پر امیر یې بلوا وکړه، دی یې له هغه ځایه وشاړه او په دې توګه سیستانیانو بیا وکړای شو چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

he Digital Library

ماهوي کوفي ته ولاړ او د اطاعت غاړه يې کښېښووه، حضرت علي ده ته فرمان ورکړ چې: د خراسان بزگران او سالاران دې ده ته جزيه ورکړي. خو خراسانيانو بلوا وکړه، ځو چې جعده د هبيره مخزومي زوی (چې مور يې هانی د ابو طالب لور وه) د دوی د ځپلو له پاره راغی، مگر دغه سړي هم خراسان ونه نېولی شو.

د علي رضي الله عنه خلافت

(۳۵-۴۰ هـ)

حضرت علي رضي الله عنه په خپل خلافت کښې عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او پر (۳۶هـ - ۶۵۶م) کال يې سيستان ته راواستاوه، دا سړی په يوه جگړه کښې چې د حسکه د عتاب زوی سره يې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوی چې د بصرې والي و، څلور زريز لښکر د ربعي بن کاس په مشر تابه د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي ابن عتاب يې وواژه او سيستان يې ونيو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتابه تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پورې پرمخ ولاړ.

شلو زرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابنديو وروسته په داسې حال کښې چې په زرو تنه يې د مسلمانانو په لاس کښې بنديان وو، نور تيت او پرک شول (۳۸هـ - ۶۵۸م کال).

پر ۳۶م کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتابه د سيستان او ارغنداو د ناوې له لارې پرمخ ولاړ او کابل يې ونيو، په دې جگړه کښې په خپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کښې يې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت په وخت کښې د مرو ساتندوی

The Digital Library

اموي دوره

(۴۱ -۲۳۱ هـ)

پر (۴۰هـ ٦٦۰م) کال چې حضرت معاویه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني امیه څخه واك ونیو او پر اسلامي هېواد یې برې وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواو ته پر دوو جبهو وخوځاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خواته قیس بن الهیثم سلمی، بادغیس او فوشنج ونیول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد) یې وران کړ. د ده ترلاس لاندې حاکم "عطاخشك" د بلخ پر درو سیندو درې پلونه جوړ کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۴۵هـ - ٦٦۵م) کال پورې د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوی په هرات، بادغیس، فوشنج او قادس کښې نافع د خالد زوی او په تالقان، فاریاب او مروالرود کښې قیس د الهیشم زوی، په مرو کښې امیر د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران وو، او پر (۵۱هـ - ٦٧۱م) کال چې ربیع د زیاد حارثې زوی د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب یې د آمو پردې غاړه میشت کړل او تر هغه وروسته سعید د عثمانؓ زوی د خراسان والي وټاکل شو، چې د عربو لښکر یې د لومړي ځل له پاره

د آمو پورې غاړې ته وخوځول. تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران شو، چې د معاویه تر مړینې پورې همدلته و.

د معاویه تر مړینې وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیرۍ وټاکل شو، ده د یزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امیر کړ، خو چې دی له هغه ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو، تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري ومونده. پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منځ شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او په خپله یې په هرات کښې بني ربیعه او بني تمیم کلابند کړل، تر یوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات یې په زور ونیو او خپل زوی ته یې وسپاره (تر ۶۴هـ - ٦٨۳م وروسته).

عبدالله د خازم زوی د عبدالملك اموي تر وختو پورې په خراسان کښې پاته شو او پر (۷۲هـ - ٦۹۱م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وټاکل شو، چې عبدالله ووژني، ده هم د عبدالله سر پرې کړ او پر خراسان واکمن شو، خو پر (۷۸ هـ - ٦۹۷م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالرود راتېر او تر بلخ پر مخ ولاړ، او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت، تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کښې په جګړه بوخت و بیا بېرته بلخ ته راوګرځېد.

پر ۸۲هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کښې مړ شو حجاج د ده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګمارد او تر هغه وروسته یې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر شو، ده پر (۸۵هـ - ۷۰۳م) کال بادغیس ونیو او پر (٦٨هـ - ۷۰۵م) کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوګرځېد او حجاج خلیفه عبدالملك ته منځګړی شو څو

The Digital Library

چې قتيبه يې د خراسان حکمران وټاکه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه يې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې يې ډېر مريان ونيول، او تر هغه وروسته يې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پورې کړ، قتيبه خراسان، تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښکرې سوقياتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې يرغلو څخه را ګرځېد په بلخ، مرو او خراسان کښې يې خپل ځواک نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پورې) قتيبه کلك او کروړ سړی و، چې د خراسان په ولايت کښې يې د تخارستان تر پايه پورې ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو وغورځول او و يې څپل، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغيسی نيزك دی، چې د تخارستان د يبغو امير له خوا حکمران و (۸۴هـ) دی څه وخت د آمو د دواړو غاړو په فتوحاتو کښې د قتيبه ملګری و، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسېد د خپلواکۍ بيرغ يې پورته کړ، د بلخ مروالرود تالقان، پارياب (اوسنی ميمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلك يې د قتيبه پر خلاف له ځان سره کړل او له کابلشاه څخه يې هم د مرستې ژمنه واخيسته.

قتيبه د راتلونکې کال (۹۱هـ) په پسرلي کې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل او په تالقان کښې يې د نيزك له لښکر سره جګړه وکړه، نيزك ماته وکړه، قتيبه دده لښکر پوپنا کړ د نيزك ملګري يې تر څلورو فرسخو پورې په دار وځړول، د نيزك دوه زامن يې ووژل؛ په خپله نيزك په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتيبه سمنګان ونيو، نيزك يې تر دوو مياشتو په "دژکزر" کښې کلابند کړ، خو ويې نه نيولای شو، په پای کښې يې سليم نومي د روغې له پاره نيزك ته ولېږه او نيزك يې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت خو هغه نيزك او د ده دوه وربرونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملګرو سره ووژل او په دې توګه يې د افغانستان په ټولو شمالي ولاياتو

کښې سرغړونې له منځه يوړې (۹۱هـ - ۷۰۹م) خو قتيبه د اموي سلطنت د مرکز او وليد بن عبدالملك مخالف شو او په خراسان کې يې په بغاوت لاس پورې کړ، اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دی د خپل لښکر د يوه مشر و کيع نومي په لاس وواژه (۹٦ هـ - ۷۱۴م) تر قتيبه وروسته تر ډېرې مودې پورې څه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلك تل د بني اميه مخالف وو او غوښتل يې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشي، څنګه چې بني اميه د بني هاشم او د امامت له کورنيو سره دښمني درلوده نو څکه حضرت يحيی د زيد زوی (د علي ؓ له اولادې) له کوفې څخه د بلخ په نيت راوخوځېده، د بلخ امير چې د اموي دربار ګمارلی سړی او نوم يې عقيل د مفضل زوی و، دی ونيو او بندي يې کړ، خو په دغه وخت کښې (۱۰۵هـ-۷۲۳ع) اموی هشام مړ شو او وليد د يزيد زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليك واستاوه چې يحيی خوشې کړي، خو يحيی تر خوشې کېدو وروسته په ګوزګان کښې له اويا تنو سره د اموي لاسپوڅيو ګوتو ته ورغی او تر يوې سختې جګړې وروسته شهيد شو (د ۱۲۵هـ د برات مياشت) د ده مړی د ابو مسلم تر منځته راتګ پورې پر دار و.

د (۱۰۷هـ - ۷۲۵م) تر شاوخوا پورې پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختګ او د غرجستان د محلي حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جګړه وه، چې په دې جګړه کښې د دې سيمې ښورښت آرام او په نمرون يې اسلام ومانه.

The Digital Library

خو په جنوبي جبهه کښې:

پر (۴۳ هـ ٦٦٣م) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دويم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په توګه راواستاوه، نوموړي تر ۴۴هـ کال پورې ددې سيمې ټولې ناآرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بست او کش (د کندهار کشك نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمينداور) او رخج (اراخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمينداور او غور تر منځ) او د هغه ځاى لوى بودتون ته ورسېد او هغه لوى د سرو زرو بت چې سترګې يې د ياقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړى شو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنك ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ، دا ښار يې تر کلابندۍ وروسته د منجنيق د ډبرو په ويشتو ونيو او تر څه مودې هلته پاته شو. په دغو جګړو کښې پر ۴۴ هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوى (او په بل روايت ابوقتاده العدوى) په کابل کښې شهيد شو، چې قبر يې په کابل کښې مشهور دى. پر همدغه کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوى په مشرتابه ختيزو ولاياتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولاړ، او کابلشاه يې چې په لار کښې يې د او وژنده پيلانو په قوت (چې له هر پيل سره څلور زره سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کړ، اوبنه او لاهور يې د سند د سيند ښي غاړې ته د مردان په ناوه کښې ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړى کړ او ده د سند ها غاړې ته ګام واخيست او تر ملتان تېر شو، قندابيل (ګندها بهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کښې د قصدار په پينځه فرسخۍ کښې پروت دى) او قيقان (کلات) يې ونيول چې دا د خيبر ها خواته د کابل له لارې د عربو لومړى لښکر کشي وه.

پر (۴٦هـ) کال ربيع الحارثى د سيستان والي شو او پر (۴۷هـ) کښې يې پر بست او رخج (رخذ) يرغل وکړ، د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت او هغه يې مات کړ. ربيع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سيستان کښې د خراج او محاسبې ديوان پرانيست، او دا هېواد يې د حسن بصرى په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته پر (۵۱هـ - ٦۷۱م) عبدالله د ابي بکره زوى سيستان ته راغئ، د هغه ځاى د ګبرګانو (زردشتيانو) سره ونښت او بيا تر بست رخج او کابل پورې پرمخ ولاړ، له رتبيل سره يې جګړه وکړه خو په دوو مليونو درهمو يې ورسره روغه وکړه په دې توګه رتبيل غاړه کښېښووه او دى بېرته سيستان ته ولاړ.

پر (۵۹هـ-٦۷۹م) کال د معاويه له خوا عباد د زياد زوى د سيستان حکمران وټاکل شو، دى هم له هيلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همدا عباد د معاويه د وختو تر پايه د سيستان حکمدار و، هغه وخت چې يزيد د شاهۍ پرتخت کښېناست، عباد له (۲۰) مليونو درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنايمو څخه يې د سيستان په خزانه کې راټول کړي و، بصرى ته ولاړ، او د (٦۲ هـ - ٦۸۱م) کال په لومړيو مياشتو کښې يې يزيد د زياد زوى د سيستان په اميرۍ او ابو عبيده د زياد زوى يې په سپاه سالارۍ وګمارل شول او سيستان ته راغلل، دا مهال بيا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګمارل شويو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د ګټلو له پاره پاڅېدل، يزيد او ابوعبيده پر کابل يرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او په خپله يزيد له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه سالار ابوعبيده په‌کابل کښې بندي شو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور يې عمر د سيستان د تنظيم له پاره راغلل، او د عربو هر يو سردار د افغانستان د يوې يوې غربي ناحيې واګې په لاس کښې

واخیستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کښې د اموي پاچهۍ پرتخت کښېناست عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی یې چې له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کښې تجربه درلوده د سیستان حکمران کئ، ۱٠ تر (۶۴هـ) وروسته په سیستان کښې د طلحه لښکر را غونډ کړ او څنګه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه مانه، نو د بست او کابل خواته یې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبل سره بیا ونښت، هغه یې مات کړ. د کابل او زابل تر نیولو وروسته له ډېرو ولجو او ګڼ شمېر مریانو سره سیستان ته راوګرځېد، دی تر (۷۲هـ ۶۹۲م) کال د اموي عبدالملك تر وختو پورې په سیستان کښې امیر پاته شو، عبدالملك په همدغه کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) کال پر بست یرغل وکئ او د زابل له پاچا رتبیل سره یې جګړه وکړه، دی یې په یو خروار زرو او دوه ملیونو درهمو مجبور کئ، هم یې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، پر (۷۵هـ ۶۹۴م) کال عبدالملك اموی، عبدالله د سیستان له امیری څخه لرې کئ، او د ده پر ځای یې موسی د طلحه زوی واستاوه خو په سیستان کښې د کږکېچ له امله بیا همهغه عبدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سیستان په چارو ښه خبر و، د نیمروز چارو ته وګمارل شو. ده پر (۷۸هـ) کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په مشرۍ سیستان ته راوست، زرنج ښار یې ونیو، او د بکوا دښتې له لارې یې پر بست زابل یرغل وکئ، خو رتبیل د ا لښکر له منځه یوړ چې د جیش الفنا په نامه یاد شو، عبدالله یې د (۷۰۰) زرو درهمو په ورکولو اړوېست او روغه یې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چې عبدالله د دې ماتې له ویرې په بست کښې مړ شو، نو د ده زوی بوبردعه له رتبیل سره ونښت، له هغه څخه یې (۷۰۰) زره درهمه واخیستل سیستان ته ولاړ

The Digital Library

او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشرۍ پر (۸۰هـ-۷۰۰م) کال سیستان ته راولیږل.

عبدالرحمن چې سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان د عدي زوی له غښتلي لښکر سره په سیستان کښې له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا یې پر بست یرغل وکړ او تر هغه وروسته یې د زابل له رتبیل سره سخت جنګ وکئ او له زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ، همدا چې عبدالرحمن ته په سیستان، زابل، کابل او سند کښې لوی ځواك په لاس ورغی نو یاغي شو، له حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ)، خو ماته یې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغئ، په دغه وخت کښې حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیك واستاوه، او هغه مفضل یې له لوی لښکر سره د عبدالرحمن د خپلو له پاره وګماره، عبدالرحمن له سیستان څخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښکر ورپسې ولاړ، د بست او رخد تر منځ یې سخته جګړه وکړه، دلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبېل ته یې پناه یوړه، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبیل ته استازی واستاوه، ټول مالي تکلیفونه یې هغه ته وبخښل، د تل له پاره یې د دوستۍ ژمنه ورسره وکړه. رتبیل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ونیول او غوښتل یې چې د حجاج استازي ته یې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کښې تر (۸۴-۸۵هـ) کال پورې منځته راغلې دي.

تر دې وروسته پر (۸۶هـ - ۷۰۵م) کال مسمع د مالك زوی سیستان ته ولیږل شو، له ابوخلده خارجي سره یې جګړې وکړې او هغه یې ونیو، خو څنګه چې مسمع پر همدغه کال مړ شو، د ده پر ځای قتیبه د مسلم زوی

The Digital Library

راغی ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی یې په سیستان کښې پرېښوو، پر (۸۸هـ - ۷۰٦م) کال یې په بست کښې له رتبیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقتیبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سوو زرو درهمو یې روغه وکړه، څو کاله وروسته پر (۹۴هـ) کال قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته لاړ، رتبیل له ده څخه ویرېده او پر کال یې یو ملیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸ هـ - ۷۲٦ ع) کال پورې یو شمیر کسان د سیستان په امیرۍ وټاکل شول، خو تر سیستان پرمخ نه ولاړ، د هشام اموي په وخت کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغئ، دی پر (۱۰۹ هـ) کال له سیستانه ووت او له زابلي رتبیل سره یې سختې جګړې وکړې، چې په هغو کښې په خپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سیستان کښې د عربي قبیلو تر منځ بیلتون راغی چې تر (۱۳۰ هـ -۷۴۷ ع) پورې یې دوام وکئ، د اموي دولت له پلازمینې هم ډېر سرې د دغه ځای د امیرانو په توګه راغلل چې دا دوره په سیستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جګړو کښې تېره شوه، خو اسلامي لښکرو د دریاب له لارې د سند پر ځمکه یرغل وکئ او په اموي عصر کښې یې تر (۹٦ هـ - ۷۱۴ ع) کال پورې د هغه ځای لوی ښارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشیهار، برهمن آباد، ارور(روهری) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغو وروسته هم د سند ځمکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پورې د اسلامي سالارانو تر امیرۍ لاندې پاتې شوه، په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپل فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې ولیدل شول د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پورې څه

د پاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکئ، دا غرونه تل د خونړیو جګړو ډګر و او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کښې د عربي بریالیو په لاس ماته کوله، د جبهې شاته یعنې ګردیز، پېښور او ویهند ته یې پناه وړه، د خپل ځواک تر پیاوړولو وروسته یې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه، او د عربو ساخلوګان یې پوپنا کول، په دې توګه یوه پیړۍ په دغو جګړو کې تېره شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېره میړانه خپلواکي ساتله، دوی د اسلام دین هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د ګندهارا ولایت له کابله تر پېښوره او ویهند، کندر، سند او ټکسیلا پورې د ګریکو بودیك د مدنیت او صنعت مرکز و، او په دغه هېواد کښې بودایي او بر همني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخځ: د البلاذری فتوح البلدان، طبری، چچ نامه، تاریخ سیستان. الاصابه، افغانستان بیك نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائره المعارف اسلامي، فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیرالکامل، د یعقوبي البلدان، د ګردیزی زین الاخبار، مجمل فصیحی، سي.یو.کي د هیون تسنګ، راجه ترنکیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان تاریخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

he Digital Library

د عباسیانو واکمني

(۱۳۲ - ۲۰۵هـ)

په افغانستان کښې د راشده خلافت او اموي امارت یوسل و دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جګړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربي دولت سیاسي او لښکري واك نه مانه، دویم دا چې د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام یې ومانه او له وسلې یې لاس واخیست، تل یې داهڅه وه چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترڅ کښې یې زیاریوست چې خپله واکمني او خپلواکي بیا ټینګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان یو نومیالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰هـ زیږېدلی) د بنداد هرمو د زوی له مروڅخه درې فرسخه لیرې دماخان له خلکو څخه ددې بلنې مخکښ (پیشوا) شو. او په (۱۲۴هـ - ۷۴۱ ع) کال پر ۲۳ کلنۍ کښې کوفې ته لاړ او په مکه کښې یې له امام ابراهیم عباسي سره وکتل، خلك یې د عباس کورنۍ د بلنې تایدولو ته راوبلل، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹هـ - ۷۴۹ ع) کال یې د افغانستان په شمالي سیمو کښې له مرو څخه نیولې ترتخارستان پورې خلك له ځان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت یې اعلان کړ، تور بیرغ یې

چې د دې بلنې نخښه وه، ورپاوه او په خپله لښکري چوڼۍ کښې یې لوی اور بل کړ، ځان یې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخته دښمني پیښه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱هـ - ۷۴۸م) کال د امام ابراهیم سر د آهکو په بنۍ کښې وپیچه او ویې واژه ورور یې عبدالله سفاح کوفې ته و تښتید، خو ابومسلم ترخراسان پرمخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره پر کوفه ورننوت، پر (۱۳۲هـ) کال یې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطبه وویله، او د امویانو د دولت نسکوربدل یې اعلان کړل، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترینستې اینبوولو وروسته بیرته مروته راغی. ده تر (۱۳۵هـ ۷۵۲ع) کال پورې خراسان منظم کئ، او ماوراء النهر یې هم ونیو، پر (۱۳۶هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لاړ، خو دسفاح ورور خلیفه منصور دوانیقی د ابومسلم له ستر شخصیت څخه ووېرېد، دی یې پر (۱۳۷هـ - ۷۵۵م) کال پر۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان یې د عباسیانو په امپراتورۍ کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروټو ډك نغري څخه بیا لمبې پورته شوې، او د هرات لوېدیځ خواته د اهروا نه له کلي څخه زردشتی فیروز سنباد له سلو زرو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپلې خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پرضد پورته شو، د تاري د غرب او تبرستان خواته پر مخ ولاړ، عباسي خلیفه منصور، جهور د مرارعجلی زوی د ده جنګ ته له لوی لښکري ځواك سره راواستاوه، چې سنباد په دې جګړه کښې له خپلو شپېتوزرو پیروانو سره ووژل شو. د خراسانیانو بله هڅه پر (۱۴۱ هـ) کال د برازبنده په مشرۍ تر سپین بیرغ لاندې وه چې خلیفه منصور خپل زوی‌المهدي د هغه مخنیوي ته وګماره، د براز بنده قواوې یې له منځه یووړې او په خپله یې هغه د جګړې په ډګر کښې

he Digital Library

وواژه. دا ماته د ۱۴۲هـ کال د بیع الاول پر ٦ مه د دوشنبې پر ورځ وه.

پر (۱۴۴هـ - ۷٦۱م) کال د بست او کندهار خلك هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدی د زوي سره یې سخته جګړه وکړه او بیاپر (۱۵۰هـ - ۷٦۷ ع) کال استادسیس هروي له بادغیسه د حریش سیستاني په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امرله تخارستانه پردوی یرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سیس پیروان یې ووژل او په خپله دی یې بندي کړ چې په بغداد کښې ووژل شو،د ده لور "مرجیله" هارون وکړه چې د مامون مورود، پر (۱۵۱هـ) کال د زرنج ښار هم بلواوکړه او دسیستان خلك د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذروبه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرتابه د خلیفه منصور پرضد وجنګیدل، او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی یې مغلوب کړ، ترهغه وروسته پر (۱٦۱هـ - ۷۷۷م) کال یو بل سړی د هاشم بن حکیم په نامه په مقنع مشهور د مرو له دیه کازه راپورته شو، او په هرات بادغیس او مرو کښې یې د سپین کالیو (سپید جامه ها) په نامه یوه ډله له ځان سره کړه ترآمو هاخواته پورې وتل، همهلته له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا له منځه یو وړل شول (۱٦۳هـ) او هم د (۱٦۰هـ - ۷۷٦ م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې یوسف البرم پورته شو، چې په میمنه، مرغاب او پوشنج کښې یې د بلوا بیرغ ورپاوه، خوپه یوه جګړه کښې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کښې ووژل شو.

د سیستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې یوه بستي سړي چې بوعاصم نومید د سیستان امیرشو، داوخت د عباسي دربار له خوا

سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم یې له منځه یوړ او په بست کښې یې هم له رتبیل سره جګړه وکړه او هغه یې مات کړ (۱۳۸هـ - ۷۷۵م) خو بیا د سیستان خلك د حضین بن رقاد په مشری پر (۱۴۱ هـ - ۷۵۸م) کال بلوا وکړه، چې لومړی د عباس منصورله خواهنادي السري او تر هغه وروسته پر (۱۴٦هـ - ۷٦۳م) د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغئ ، خو څه موده وروسته بیرته ولاړ، او د ده پرځای پر (۱۵۱ هـ - ۷٦۸م) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغئ او تررخج (د ارغنداو تر ناوې) پرمخ ولاړ او په هغه جګړه کښې چې له رتبیل سره یې وکړه، د هغه زوم یې چې (ماوند- یاماوید) نومېد له دیرشوزرو تنو لښکر سره بندي ونیو او بغداد ته یې واستاوه، خو پر (۱۵۲هـ) کال د سیستان خلکو د معن نس څیرې کړ په دې وخت کښې په سیستان کښې د خوارجو ښورښت ډېر ګړندی و، پر (۱۵۹هـ - ۷۷۵م) کال حمزه د مالك زوی د مهدی خلیفه له خوا سیستان ته راغئ ،او سیستاني خارجی نوح یې وځاپه د سیستان له نورو مهمو پیښو څخه د تمیم د سعید د زوی واکمني وه چې د مهدي له درباره پر (۱٦۹هـ - ۷۸۵م) کال سیستان ته راغئ ، د بست او رخج خواته یې لښکر ویوست، له رتبیل سره یې جګړه وکړه او دهغه ورور یې بندي او عراق ته یې واستاوه.

خو د هارون الرشید په وختو کښې له (۱۷۱هـ - ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او ترهغه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان و، او بیا پر (۱۷۴هـ) کال خالدالغطریف، پر (۱۷٦هـ) کال حمزه د مالك زوی د خراسان په امیری وټاکل شول ، پر (۱۷۷هـ) کال فضل د یحیی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه ځای کښې یې یو غښتلی لښکر د خراسان د

e Digital Library

لښکر په نامه جوړ کړ، چې شمېر یې نیم ملیون تنو ته رسېده، چې ډېر نفوذ یې وموند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وګرځېد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسي دربار یو سپین روبی نومیالی شو او همدا د بلخي برمکیانو نامتو کورنۍ د یحیی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشید په وختو کښې یې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کښې وزیران شول، خو په پای کښې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه ووېرېد خراسانیانو چې تل د خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅې کولې، ځکه نو هارون الرشید دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واك یې په لاس کښې اخیستی و، د قتل عام په واسطه پوپناه کړه (۱۸۷هـ -۸۰۳م).

د فضل برمکي ترامارت وروسته علي د عیسی زوی د ماهان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بیا هرثمه د اعین زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان امیران وو، خو په سیستان کښې د هارون د جلوس پر کال بلوا وشوه، چې کثیر د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتید، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سیستان د ځان تابع کړ او له رتبیل سره یې په رخج کښې جګړه وکړه، او د بشر له فرقد د زوی او سیستاني حصین سره چې له خپلو سپرو سره په بست او سیستان کښې یاغي شوی و، سختې جګړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷٦هـ - ۷۹۲م) کال داؤد د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سیستان د ښورښتو د ځپلو له پاره په خپله له سیستاني ورتیا څخه کار واخلي، داؤد لومړی حصین له منځه یوړ او سیستان یې آرام کړ، خو د دې له پاره چې داؤد په نیمروز کښې پښې ټینګې نه کړي، ژر یې لرې کړ، او د ده پر ځای پر (۱۷۸ هـ) کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمرانۍ

وګمارل شو، دغه سړي پر زابل او کابل یرغل وکړ، او تر هغو وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سیستان حکمران عیسی نومی تر کابله پر مخ ولاړ.

د دغه مهال له خورا مهمو پېښو څخه یوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سیستان کښې یو نامتو پهلوان چې امیر حمزه د عبدالله سیستاني زوی {د زوطهماسپ له کوله و} میدان ته راووت، دغه نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو ازادۍ غوښتونکیو او خپلواکپالو نومیالیو په پیروۍ په سیمه کښې دازادۍ ولوله توده کړه او عیسی د علي زوی د هارون الرشید حکمران یې وشاړه، پر زرنج یې بری وموند او په عیسی پسې تر هرات او پوشنج پورې پرمخ ولاړ، خو عیسی بېرته دی د سیستان خواته پرشا وتمباوه حمزه په نیمروز کښې نوی ځواك راغونډ او بیایې پر نشاپور یرغل وکړ، کلکې جګړې یې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بیرته سیستان ته وګرځېد. له دې کبله چې د دغه نیمروزي پهلوان میدان ته راتګ د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی و او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکې نارې پورته کړې وې، ځکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خلیفه هارون الرشید په خپله خراسان ته راغی او حمزه له دیرش زریز تکړه لښکر سره د نشاپور خواته وخوځید خو څنګه چې د (۱۹۳ هـ) کال د دویمې خور پر میاشت خلیفه د خراسان په طوس کښې مړ شو، حمزه د عباسیانو له پاتیو ویرجنو سره جګړه ونه کړه، بیرته سیستان ته ولاړ، د بلوچستان او سند خواته یې برید پیل کړ، په ډېرو فتوحاتو بریالی شو، او پر (۱۹۹هـ - ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بیرته راغی او پر (۲۱۳هـ) کال ووژل شو. خو د ده د میړانې او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پورې د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توګه ګڼل کیده، دده په پیروۍ حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد دی د سیستان د خاش له خلکو څخه و او تر (۱۹۹هـ) پورې

يې له عباسي حكمرانانو سره جګړې وکړې، د آزادۍ غوښتلو نغرې يې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسي حاكمان سيستان ته راتلل، خو ريښتينې واك د طاهر د كورنۍ په لاس كښې و.

د افغانستان له هغو واكمنو كورنيو څخه چې د عباس كورنۍ د خلافت په جوړښت كښې يې له ابومسلم خراساني سره ملګري وكړه.يوه د غور د سوريانو كورنۍ وه، چې د ماهوي د همهغه كهاله پايخوړ و چې د مخه يې يادونه وشوه، له دې كهاله څخه د امويانو د دورې په پاى كښې شنسب د خرنګ زوى د غور په غرو كښې امارت لاره، او زوى يې امير پولاد د (١٣٠ هـ -٧۴٧م) په شاوخوا كښې د خراسان په هڅو كښې د ابو مسلم ملاتړى و، چې تفصيل به يې د غوريانو د حالاتو په شرح كښې راوړل شي.

اخځ: طبري ـ البلاذري ـ تاريخ سيستان ـ طبقات ناصري ـ پټه خزانه ـ يعقوبي ـ تاريخ برامكه ـ البرامكه ـ انسيكلوپيډي اسلامي ـ ابن اثير ـ مروج الذهب معجم الانساب ـ زين الاخبار ګرديزي ـ افغانستان بعد از اسلام لومړى ټوك ـ الكامل ابن اثير ـ مجمل فصيحي ـ ابن خلدون.

e Digital Library

په اموي او عباسي دوره كښې
د افغانستان
ټولنيز او مدني احوال

لكه په تېرو څپركيو كښې چې مو وويل د راشده خليفه ګانو او امويانو په وختو كښې څو څو واره د خراسان خلك له هرات، مرو او سيستان څخه تر زابل، كابل او تخارستان پورې د عربو د سياسي واك د خپريدو پر خلاف وښوريدل، برهمني كابلشاهانو او رتبيلانو ان تر هجرت وروسته د (١٨٠) كالو په شاوخواكښې هم په كابل او زابل كښې مقاومت كاوه، او د بودايي او برهمني مدنيت اغيزه په كابل، زابل، تخارستان او بلخ كښې پاتې وه، د افغانستان په لوېديزو سيمو لكه: سيستان، هرات، ګوزګانان او مرو كښې هم د زردشتي ثقافت نخښې ليدل كېدې.

خو د خلكو مقاومت كه بودايي وو او كه زردشتي ډېر كلك او سخت و او د دغه هېواد خلكو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه كښې پربږدي، د امويانو په وخت كښې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بڼه وركړه په دې مانا چې د امويانو د امپراتورۍ پر خلاف يې د هاشم كورنۍ په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم كورنۍ د پناه غوښتونكيو ټاټوبى شو. خو ښايي دا ټكى هېر نه شي چې دغه

e Digital Library

مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه، خو له اره د دغو خلکو د خپلواکۍ غوښتلو پر پټ حس ولاړو. او دليل يې دا دی چې همدغو خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بيخه ويوست، د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کېښنول شو، ابومسلم خراساني، ابراهيم امام او سفاح يې د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې ليدل په خراسان کښې پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانيان لکه چې له امويانو سره جنګېدلي وو له عباس کورنۍ سره يې هم جګړه وکړه، د خپلواکۍ د ګټلو له پاره په دغه هېواد کښې ملي پهلوانان پيدا شوي وو او که له امويانو سره د خراسانيانو جګړې يوازې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ پورې تړلې وای، نو په بغداد کښې د هاشم کورنۍ او عباسيانو تر ټينګښت وروسته بايد په دغه هېواد کښې جګړه دريدلې وای.

خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبيه په نامه، کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازې يو مقصد پر مخ بيوه، چې هغه د پردۍ واکمنۍ له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وو، چې وروسته يې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.*

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنه جګړه ګټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دين يې د هغه له نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کښې د محلي حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت يې له اسلامي او عربي رواياتو سره ګډ کړ او په راتلونکي کښې د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتلي عناصر شول، حال دا چې پخواني دينونه يې زاړه شوي او له خرافاتو او اوهامو ډک وو چې په

هغه عصر کښې د ګټې اخيستو وړ نه وو.

په لومړيو دوو سوو هجري کلو کښې په افغانستان کښې د اسلام ديانت د زردشتي، بودايي او برهمني اديانو ځای ونيو، عربي ژبه او ليکدود په ټول افغانستان کښې خپاره شول خو تر دوو نيمو سوو کالو پورې هم د افغانستان په ختيزو سيمو کښې سنسکريټ ژبه او ليکدود له عربي کوفي ليك سره يو ځای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډبرليك چې په توچي (ختيز افغانستان) کښې (۲۴۳هـ ـ ۸۵۷م ـ جمادی‌الاولی) پر يوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريټ دواړو ژبو ده، چې اوس د پيښور په موزيم کښې خوندي ده.

په خراسان، هرات او سيستان کښې هم پهلوي ژبې خپل ځای په همدغه وخت کښې دري ژبې ته پرېښوو، اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کښې رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کښې لوېې اسلامي مدرسې منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنيفه د ثابت زوی او د زوطي لمسی (د کابل د شمال)، ابن المبارك مروزي محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث، ابراهيم ادهم بلخي صوفي، ابو سليمان موسي جوزجاني حنفي فقيه، او ابراهيم بن رستم مروي د بوحنيفه له ملګريو څخه، ابو داؤد سجستاني د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سيستاني محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتيبه مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر، علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هېواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنيت، آداب او د اداري اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکيانو او نورو يوړل، د

e Digital Library

عربي ژبې کلمات پر دري ژبه ګډ او اوسنۍ پارسي ځنې جوړه شوه، چې پر دې ځمکه یې عربي او خراساني ګډ مدنیت منځته راوست، یو زیات شمېر بریالي عربان د دې ځمکې په لویو ښارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو کښې مېشت شول، په دې توګه د افغانستان له آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل ګډون او په دغه هېواد کښې د عربي آدابو، دود او دستور خپریدل پیل شول، ددغه ځای پر اوسیدونکیو عربانو سربیره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جګړه اخته وو، چې د ابن اثیر په وینا د امویانو په وختو کښې د قتیبه په مشرۍ نهه زره د بصرې خلك، لس زره د بکر له ټبره، لس زره د تمیم له قبیلې څخه، څلور زره له عبد قیسه، لس زره له ازد څخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې ټول (۴۷) زره خالص عربي نژاده لښکر او اوه زره هم موالي د حیان بنطي تر مشرۍ لاندې وو، قتیبه له سیمه یزو خلکو څخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو څخه یې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ کړی وو، چې له عربي لښکرو سره یې خدمت کاوه، او له دې څخه څرګندېږي چې په خراسان کښې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کښې د چین تر حدودو پورې رسولي وو.

په اموي او عباسي عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوېدیز هند ګڼ شمېر ښارو ته رسېدلي وو، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دارو، عقاقیر او بدلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان د بیل منصوره ، ویهند، ارور (رهري)، قندابیل (ګنداوي)، قزدار (اوسنی خضدار)، د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیره نیولې د سند د مهران د سیند تر مجری پورې د زابل سیستان او هرات له لارې ایران،

عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له پاره وړل کېدل. د اصطخري او ابن حوقل په وینا د قزدار، مکران او توران (اوسنی بلوچستان) د فانیذ (سپینې شکرې) تجارت په ټول خراسان او عراق کښې کېده او لکه البشاري مقدسي چې وایي په توران کښې د دانه دارې سپینې شکرې د اوچت ډول لویې کارخانې وې همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لارې کابل، غزنه، خراسان بخارا او ماوراءالنهر ته هم تلل او له هغې خوا یې چیني مالونه هند ته وړل، د خراسان او مرو وریښمین ټوکران د سوداګرۍ غوره مالونه وو، چې کاروانونه به یې چین ته هم تلل او د صمد په وینا دغه تجارت په عباسي عصر کښې بشپړه پراختیا موندلې وه چې هندي لوښي، د خراسان وسپنه، د هند او سند عود، قرنفل، نارګیل، د سپنسیو کالي او پیلان د افغانستان له لارې د عربي هېواد لوېدیزو سیمو ته وړل کېدل، څنګه چې په خراسان کښې د اسلامي حکومت د ټینګښت له امله امنیت ټینګ و، نو ځکه د سامانیانو په ښارو کښې د چین تجارت هم زیات شو او هم له بلې خوا څرنګه چې د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هېواد له عربي هېوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسیا د هېوادو او ټول خراسان تجارتي بڼې هم څرګند پرمختګ وکړ.

ابو زید سیرافي وایي چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځایه هند ته ځي او راځي، د دغو لویو کاروانو لار پر زابلستان ده چې له همدغه ځایه قزدار، کیزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال (کویت) او بولان د درې او سیبۍ (سیوی) له لارې یې له سند سره تجارت کاوه، د ابن اثیر په وینا د هرات اوبدلیو شیانو ډېر شهرت درلود، چې له همدې کبله یې په عربي ژبه د هراتي کالیو سوداګر ته "هراء" ویل او هغه

The Digital Library

وخت چې مقريزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکليو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په کتار کښې يادوي.له دې څخه څرګندېږي چې په مصرکښې عربي صنعتګرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسيت د خراساني ټوکرو تقليد کاوه.

د جوزجاني په وينا: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه و، چې هلته د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګري يې مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دينور، ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه وو، چې د لومړي ياد شوي ښار تجارتي مالونه ګني (نيشکر)، غوايي اوپسونه، اود وروستي مشك، مرغلرې اوګران بيه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په وينا خراسان يو ودان او له نعمتو ډك ملك و، چې د سرو، سپينو زرو او غميو کانونه پکښې وو او د اسونو، کاليو، پيروزو، داروګانو، وريښمنو او مالوچو د پيدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز يې نشاپور و، د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا وو: له هراته خمتا، شيرخشت او دوښا، له مالن څخه طايفي وچکې (مويز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه ښه مالوچ (پنبه) قزين جامونه او سرکه، له ګوز ګانان څخه ښه آسان، کراستي، د آس تانګونه، زيلو او پلاس، له تالقانه وچکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، ګني (نيشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز ميوې، له سمنګانه (اوسنی ايبکه) وچکې او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشيره) سره او سپين زر، له غوره پرده، زغره، ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه، زيلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچې ميوې، خمتا (کرباس)، سابون، له درغشه (زميندارو) زعفران، له بدخشانه سپين او سره زر، بيجاده او لاجورد.

الماني فون کريمر وايي چې: د شبرقان (اوسني شبورغان) تورې د عباسيانو په هېواد کښې ډېرې مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لارې کېده، د تالقان کراستي او نور دا واريدو وړين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اوبدلي شيان په تيره بيا چوخه او پټو ډېر کارېدل.

هغه لوی ښارونه چې په خراسان، سيستان او زابل کښې د تجارت مرکزونه وو ددغه هېواد د کرهنې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

ترکومه ځايه چې د تاريخ له پاڼو څرګندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندې عايدات د خراج، جزيې، زکاة، د غنايمو د خمس او د دولتي ځمکو د عايداتو او عشر په نامه درلودل.

د جهشياري او ابن خلدون په وينا:

له خراسانه: (۲۸,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۲,۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴,۰۰۰) غاترې، (۱,۰۰۰) مريان، (۲۰,۰۰۰) کالي، (۳۰,۰۰۰) رطله هرېره.

له سيستانه: (۴,۰۰۰,۰۰۰) درهمه،(۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰,۰۰۰) درهمه.

خو د قدامه بن جعفر په وينا د روغې په وخت کښې د عباسي دولت عايدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له سيستانه: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، خو د سيستان د تاريخ

he Digital Library

مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغې په اساس داسې ليکي:

د سيستان ګورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زميندا ور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کښې وايي: چې د سيستان ټوله ماليه (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمه دي، چې له هغې جملې څخه (۸۵،۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزيه، او پاته (۵،۳۱۲،۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خوابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کښې له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه و چې په خراسان کښې يې تراسلام د مخه رواج درلود. د طلا پيسې دينار وې، چې ۴،۲۵ طلايې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چې ۲،۹۷ سپين زرې درلودل، په جنسي مالياتو کښې کيلي رواج و، چې کر(د لومړي توري په پېښ) يې ورته ويل او له ٦ خروارو سره برابر و.

ابن خردا به د خلافت د ختيزو ځمکو حاصلات داسې ليکي:

سيستان : (٦،۷۷٦،۰۰۰) درهمه.

رخج،زابلستان او زميندا ور تر تخارستان پورې:(۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷،۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱،۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

مرورود:(۴۲۰،۴۰۰)درهمه.

بادغيس: (۴۴۰،۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱،۱۵۹،۰۰۰) درهمه.

پوشنګ: (۵۵۹،۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ (۳۰۰، ۲۱) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰،۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه .

د تخارستان سيمې د بلخ او جيحون ترمنځ :زم(۱۰٦،٦۰۰) درهمه.

فارياب : (۵۵،۰۰۰) درهمه .

قبروغن (قته غن؟) ۴،۰۰۰ درهمه.

ګوزګانان: (۱۵۴،۰۰۰)درهمه.

بونده: (۲۰۰۰ درهمه)

برمخان او بنجار: (۵۰۰، ۲۰٦) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه يې: (۳۰۰، ۱۹۳) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه .

خلم: (۱۲،۳۰۰)درهمه .

روب او سمنګان: (۱۲،٦۰۰) درهمه .

باميان: (۵،۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲،۰۰۰،۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره وينځې د شپږ سوو زرو درهمو په بيه.

ريوشاران: (۱۰ ، ۰۰۰) درهمه.

مکران (۱،۰۰۰ ، ۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰،۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰،۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲،۰۰۰) درهمه.

The Digital Library

په دغو عایداتو کښې هغه پیسې چې له جزیې څخه لاس ته ورتلې، له هندوانو او نورو آسماني دین پلویو نامسلمانو څخه اخیستل کېدې، د امام ابو یوسف په وینا په خراسان کښې د هر یوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل شوي وو، چې بې وزلي او غریبان په کښې شامل نه وو، دا پیسې د اموي عبدالملك په وختو کښې ټاکل شوي وې. خو د خراج په ډول کښې د مقریزي په وینا په اموی عصر کښې د تاکستانی یو جریب پر سر لس درهمه، له نخلستان څخه اته درهمه او د ګنیو له کښت څخه شپږ درهمه، له مېوه لرونکې ځمکې څخه پېنځه درهمه ، د غنمو د کښت له ځمکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له ځمکې څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه دې پایلې ته رسېږو چې د خراسان له ځمکو څخه له نیشاپوره نیولې د سند ترسینده او له جیحو نه تربحیره عرب پورې د عربي دولت ټول مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د ناخرګند لیکوال په وینا د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کښې، د ابن خرداد به په وېناد ۴۵ ملیونو درهمو په شاوخواکښې وو او که د مقریزي د وینا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پورې سپین زروګڼو او هر مثقال پېنځه افغانۍ بیه ولرې، نو ټول به د ۲۲۵ ملیونو افغانیو په شاوخواکښې و ګڼل شي.

د عربی دولتو د مالي درامد په اړه راز راز معلومات شته ، خو له لګښتونو یې خبر نه یو. یوازې د سیستان د تاریخ ناخرګند لیکوال په سیستان کښې د دولت د مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دی چې له هغه څخه په هغه وخت کښې د حکومت لګښتونو ډولونه او اندازه څرګند بدای شي او موږ هغه راوړو، چې د عربی حکومت د ولایاتو په یوه ولایت کښې د دولتي عوایدو او مصارفو څه نا څه یوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د

مروجو بودجو پراساس لاس ته راشي:

نوموړي مؤلف د سیستان د خراج عمل د: (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمو په شاوخواکښې لیکي او لګښتونه یې داسې بیانوي:

خاص د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

د تیموق ?جوړول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (ښایې چې د هیلمند د رود بند وي).

د کوره جوړول (۴,۰۰۰) درهمه (موخه یې سېلاب وړې ځمکې دي).

د باړې جوړول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دی).

د نورو کلاو جوړول (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کښې د روژې لګښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه (هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر میاشت ۲۰ درهمه)

د موذنانو له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

په هرکال کښې د سلو مریانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.

دروغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

د بندونو تړل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د شرط (پولیس) له پاره: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د مالیې رییس) او دهغه د منشیانو له پاره: (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدلیه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

د ریګو او شګود تړلو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورین بند له پاره):(۵۰،۰۰۰) درهمه.

د هیلمند د پلو ، لارو او کښتو د ویالو له پاره: (۳۰،۰۰۰

ne Digital Library

درهمه.

پر پورتنیو ټاکل شویو لګښتونو سربېره د سیستان د تاریخ لیکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عایدات یې د ابناء سبیل او ضعیفانو او غریبانو د کالیو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چې د والي په اختیار کښې وو. سربېره پر هغو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کښې د خلفاو په نامه په ټولو اسلامي ولایاتو کښې وهل کېدې په خراسان کښې د سند ترسینده د پخوانیو نامسلمانو دولتو ځینې سکې هم دود وې، او کله هم دګندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو یا بودایي شاهانو پرپخوانیو سکو د خلیفه نوم او کلمه طیبه هم وهل کېدل.

د خلافت والیان چې خراسان ته راتلل دوی حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حمید د قحطبه زوی (د ۱۵۱هـ پر شاوخوا) او عبدالملك د یزید زوی. (د ۱۵۹هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوی. (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کښې) علی د عیسی زوی. (د ۱۸۰هـ پر شاوخوا) او هرثمه داعین زوی. (د ۱۹۱هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسیانو د وخت هغه والیان وو چې په نېشاپور کښې یې په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې یې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۳هـ په شاوخوا کښې) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مروکښې سکه وهلې ده چې تراوسه شته .

د اسلامي لښکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هېوادو کښې رواج شوې او لکه مقریزي چې لیکي: په اسلامي عصر کښې حضرت عمرفاروق د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپرې کړې او پرهغو باندې یې "لااله الاالله وحده و محمدرسول الله" ولیکل، د دغو درهمو وزن هر لس درهمه شپږ

مثقاله سپین زر وو، حضرت عثمان پر هغو باندې اللّٰه‌اکبر ولیکه، د امیر معاویه په وخت کښې زیاد د ابوسفیان زوی په بصره او کوفه کښې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو یې اووه مثقاله سپین زر وزن درلود، او پرهغه سکه چې په دمشق کښې د امیر معاویه له خوا وهل شوې، د داسې انسان بڼه لیدل کېږي چې توره یې پر غاړه ده په اموي عصر کښې مصعب د زبیر زوی هم په عراق کښې د اموي درهمو پر بنسټ سکه ووهله او عبدالملك اموي هم په عراق کښې د حجاج په ذریعه مصورو درهمونو دود لاره شپږ دانګ(دوانیق)وو او پرهغو باندې یې "قل هوالله احد" هم لیکلي وو.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کښې د دغه ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځته راغله او د خراسان پاچاهانو لکه طاهریانو، سامانیانو، صفاریانو او غزنویانو چې د عباسي خلیفه ګانو هم مهالي وو، یوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ری او د خپلو هېوادو په نورو ښارو کښې دارالضرب درلود او د سپینو او سروزرو سکې یې په کوفي لیکدود، دود کړي وې چې د پاچاو خلیفه دواړه نومونه ورباندې لیکل کېدل، د سلطان محمود ځینې سکې د سنسکریت په لیکدود هم وهل شوې دي، او ښایي چې داسکې د هند په هغو ښارو کښې وهلې شوې وې چې سلطان محمود فتح کړي وو.

د اصطخري او ابن حوقل په وینا د افغانستان په ختیزو سیمو کښې تر سنده پورې یوه سکه د قنهري قنهریات (ګندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ ترمنځ (ګندهارا) ته منسوبه وه او اسماعیلیه او لودیه حکمرانانو په ملتان کښې وهلې وه، دا سکه له عراقي پېنځو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندي دریو درهمو سزه انډول وه.

لکه مقدسي چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، ګندهارا او توران

The Digital Library

کښې د "من" تول د مکې له منه سره یو، و. او بلې پیمانې ته یې "کیجی" ویل، چې په کیج او توران کښې یې تول له څلویښتو منو سره برابرو.

خو د اموي هېواد سیاسي ویش داسې و چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو مفتو..ه څمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پورې اړه درلوده دعراق د والي له خوادوه تنه عاملان رااستول کېده چې دیوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره و، خو دغه ویش په عباسي دوره کښې چې په افغانستان کښې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغییر وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولایتو وویشل شو: لومړی دخراسان ولایت چې له مرو او هرات څخه تربلخ او تخارستان پورې پروت و.

(د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سجستان ولایت چې ترکابله پورې رسیده.

دریم توران ولایت چې ترمکران او سند پورې رسېده او په دغو ولایتو کښې مالي نظام او د مالیو د اخیستلو دفترونه د هغه له وخت ځانګړیو اداري اصطلاحاتو سره موجودو، خوارزمي په دې اړه یوه ګټوره شرح لیکلې ده، او د څمکو خراج یې هم پردرې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي یاجنسي)

دویم مقاسمه (پر پیداوار مالیه)

دریم مقاطعه (هغه مالیه چې د حکومت او جاګیر دار ترمنځ ټاکله حکومت ته ورکاوه، او په ټولو ولایاتو کښې د خراج (مالیاتو) او برید (پوسته) او جیوش (لښکرو) نفقاتو د یوانونه، رسایل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تنخواه) شرطه (پولیس) قضا (عدلیه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وینا لیکونکي (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو ځانګړی باوری سړی او صاحب السرو، خو تنه یې په یوه

وخت کښې دغه کارته ګمارل، رسمي فرمانونه اواسناد ټول د کاتبانوله خوا لیکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن یې وزیر او سکرټر کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، ترکاتب وروسته حاجب د وزیر د دربار وظیفه درلوده، چې زیاتې چارې د حاجب په واسطه اجراکېدې او عساکر چې د دیوانالجند یادیوان الجیش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګیو وېشل شوي او وسله یې توري، زغره، خول، نیزه، غشی، لیندی، منجنیق، د بابه او ضبور (یو ډول ټانك) وو: د عسکرو کالي څت، لنډ پرتوګ او څپلی (لکه د غرو د پښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پینځه ډوله وو:

لومړی قلب (منځ) چې په هغه کښې لوی مشر او قاید و.

دویم میمنه (ښی خوا).

دریم میسره (کینه خوا).

څلورم ډبرلیك یا مقدمه (د مخه خوا) له بریالیو سره.

پینځم ساقه ترلښکر وروسته. اود لښکرو مشران هم غالباً عربان وو.

خود قضا نظام په اموی عصر کښې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعینو، عالمان او صالحان د خلیفه له حضوره او یاد ولایت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزوکښې د قاضیانو په توګه ټاکل کېدل او دغو قاضیانو د قران، سنت، اجماع او قیاس یعنی له څلور ګونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې، په خپل اجتهاد کښې آزاد، خو د شریعت د احکامو په پلي کولو کښې د امیرانو د سیاست له اغېزې څخه خپلواك وو او د خلیفه عمر بن عبدالعزیز په وینا یې دا پینځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم (حلم)، په ائمه پسې اقتدا او د پوهې او رایې له خاوند سره ګډون) درلود، پرمدونو مجلو یې د قضا فیصلې لیکلې،

ځینو قاضیانو د حکومت تنخانه اخیستله، هغه چاچې اخیستله د کال تر زرو دینارو او د میاشتې تر لسو دینارو پورې رسېده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د څارنې او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام ددین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هېوادو او په هغو پورې تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامی قوانین پلي کړي وو.

اخځونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - ۳ټوکه، البشاری اصطخری، د البلاذریفتوح، کتاب الوزرا والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافی سفرنامه، د اموی عصرد تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د موزیم دبرلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسي، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامي درې ټوکه اردو، نقودالاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت ادارهٔ خلافت، تاریخ عرب د هتي، د ګوستاو لوبون تاریخ تمدن عرب.

The Digital Library

دریمه برخه

خپلواکه اسلامي دوره

طاهریان

(۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)

د دغه کهاله لومړی سړی طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسی، د رزیق کړوسی او د ماهان کوسی و چې د پوشنګ (د هرات لوېدیز خوا ته نني زنده جان) له ځواکمنو کهولو څخه و. مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنګ حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰ هـ - ۷۹۶ ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹هـ) کال په پوشنج کښې زیږېدلی و او د عباس کورنۍ له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹هـ) کال مړشو. د ده زوی طاهر د خراسان د آزادي پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامي خراسان کښې یې د لومړني

The Digital Library

ملي حکومت بنسټ کېښېښوو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننګیالي په مېړانه لاس ته راغی چې دوه سوه کاله یې د دغه ستر مقصد له پاره زیاریوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړینې وروسته یې د دوو زامنو "امین او مامون" ترمنځ اختلاف پیداشو، امین چې په بغداد کښې خلیفه شوی و، علي د ماهان زوی یې له (۶۰) زریز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ) خو مامون چې په خراسان کښې و، څلور خراساني لښکر یې د همدغه طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل، او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل شو، د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد یرغل او د امین سر یې پرې کئ، مامون یې د بغداد پرتخت کښیناوه، چې ستر برم یې وموند، د دغو خدمتو په بدل کښې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي وروسپارل شوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمینین له لقب سره ورکړل شوه. (۱۹۹ هـ - ۸۱۴ م).

طاهر چې خراسان ته راورسېد لومړی یې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د ادارې په یووالي زور واچاوه، او په دوو دریو کالو کښې یې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پورې وتړل له دغو مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ - ۸۲۰ هـ) پورې فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه یې طرح کړه خراسانیانو ته یې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه شو، او خراسانیان یې د ځان مله کړل د (۲۰۷ هـ - ۸۲۲ ع) کال د ځلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورځ یې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکئ او د جمعې په خطبه کښې یې د مامون نوم یاد نه کئ.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کښې لومړۍ هغه ده چې د

آزادۍ په لار کښې د دې سیمې د خلکو تر دوو پېړیو زیار وروسته یې هیله پوره شوه او په خراسان کښې د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کېښېښوول شو خو له بده مرغه دا زړور او ازادي پال طاهر پر همدې شپه وفات شو او د ده زوی طلحه چې یو پوه سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل شوی و، د پلار پر خپلواک مسند کښیناست، شپږ کاله یې په عدالت حکومت وکئ، خلك یې ورووزل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت و پیژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکیو خلکو له هیجان څخه وبېرېد.

طلحه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸م) کال په سیستان کښې له خارجي حمزه سره ونښت خو پر همدغه کال دافاضل، متدین او عادل امیر مړ شو، ورور یې عبدالله د طاهر زوی (پر ۱۸۲هـ زیږېدلی) چې څه موده په شام او مصر کښې حکمران و، تر هغه وروسته یې د بغداد د دربار له خوا په پارس کښې د بابك خرمي پر خلاف جګړې کولې؛ امیر شو؛ د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپیژاند. د عبدالله رویه د بغداد له دربار سره ډېره صمیمانه وه، او تل د خلافت له دښمنانو سره جنګېده، د عربي دولت دښمنان یې له منځه یوووړل. لکه پر (۲۱۹هـ - ۸۳۴م) کال چې یې په تالقان کښې امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کئ او خلیفه ته یې واستاوه او پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) یې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سیستان کښې څو واره د هغه ولایت ښورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پرلوېدیزو سیمو حکومت وکئ، او پر (۲۳۰هـ - ۸۴۴م) کال مړشو، دی ادیب، عالم او عمران خوښوونکی پاچا و، د ده په وختو کښې پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) کال په خراسان کښې خورا زړه بوږنوونکې زلزله وشوه، پر (۲۲۰ هـ - ۸۳۵م) کال په

The Digital Library

سیستان کښې سخته وچ کالي راغله او د هیلمند اوبه وچې شوې وې.

تر عبدالله وروسته یې زوی دویم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکئ د ده په وخت کښې د سیستان خلك د صالح د نصر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسټ کښېښنوو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران و، ابراهیم خپل نااهله زوی احمد نومی د بست والي وټاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستي او بشاربستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان وو ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وګرځاوه،او پر (۲۳۸هـ) کال یې په بست کښې له صالح سره بیعت وکئ، په دغه بحران او فتور کښې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او پر (۲۴٦ هـ - ۸٦۰ ع) یې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸٦۲ ع) کال مړشو.

محمد د دویم طاهر زوی او دده ځای ناستی بې کفایته عیاش او تنبل سړی و، یعقوب لیث صفاري له سیستانه پرده بری وموند او هغه یې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندي کئ، له دې کورنۍ څخه ابراهیم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسی او د طاهر کوسی تر ۲٦۸ هـ پورې په مرو کښې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستاني هغه مات کئ او پر ۲٦۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کښې او له ۲۵۹ هـ څخه تر ۲۸۲ هـ پورې دریم طاهر د محمد زوی په نشاپور کښې حکمرانان وو، خو د دغه کهاله پینځو پاچهانو پر لوېدیز او شمالي افغانستان واکمني درلوده، د افغانستان په جنوبي او ختیزو ولایاتو کښې رتبیلانو او کابلشاهانو پاچهي کوله.

د طاهریانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړیکي ساتل، د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کښې یې د زردشتي دین د پایخوړ پر خلاف زیار ویوست لکه پر (۲۱۳هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسېزل.

دافغانستان د طاهریانو نومونه دادي:

*۱ - طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).

*۲ - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).

*۳ - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ - ۳۳۰ هـ).

*۴ - دویم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).

۵ - محمد د دویم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).

٦ - دریم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

یادښت:

الف: د طاهریانو د ټول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه نومره لیکل شوې ده.

ب: دا (*) نخښه د هغو پاچهانو له نومو سره ایښولې شوې ده چې سکې یې شته.

اخځونه: طبري، زین الاخبار، تاریخ سیستان، روضه الصفا - ابن اثیر طبقات ناصري - تاریخ ایران دورهٔ طاهریان - طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ ادبیات ایران د دکتور صفا - تاریخ اجتماعی ایران تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي.

The Digital Library

صفاریان

(۲۴۷ - ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کښې سیستان تل د سیاسي هیجانونو مرکز و، په تیره بیا د خوارجو فرقې په دغه ولایت کښې ځای نیولی و او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دننیو سیاسي او ټولنیزو ګوندونو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کښې ځواکمن شول، له دې ډلې څخه یو سیستانی میړه چې د لیث زوی یعقوب و، او د سیستان د قرنین په کلي کښې زیږېدلی سر ته را ووت، او له خپل ورور عمرولیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کښې داخل شو، له درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په وینا درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چې د صالح له خوا د سیستان حکمدارو، سپهسالارۍ ته ورسېد؛ یعقوب زړور او داعیه غوښتونی سړی و او غوښته یې چې په خراسان او سیستان کښې یو غښتلې حکومت جوړ کړي، ځکه چې په دغه وخت کښې طاهریان کمزوري شوي وو او د بغداد له ځواکمن خلافت سره یې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې یعقوب د (۲۴۷هـ - ۸٦۱م) کال د محرمې پر ۲۵ د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارج مات کړل او د سیستان له خلکو یې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته و غوښته، خو یعقوب رتبیل وواژه او بست یې ونیو، په

دې جګړه کښې شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بندیان، زښت ډېر پیلان او زیات غنیمت د یعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته یې پناه یووړه، خو په پای کښې د یعقوب لاس ته ورغی او په زندان کښې ووژل شو. په دې جګړه کښې د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توګه سیستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸٦۵ ع) او پر همدغه کال یې عمار خارجی د سیستان په نیشك کښې له منځه یووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبیل د تره زوی د رخج په کوهژ (کوهك) کښې یاغي شو، یعقوب هغه تر (۲۵۳هـ) پورې وواژه او پر همدغه کال یې والشتان، زمینداور او بست هم تصفیه کړل او د تګین آباد (اوسنی کندهار ته نژدې) امیر یې وخاپه، او ترهغه وروسته په هرات کښې د طاهریانو له حکمران سره و نښت او هرات یې هم ونیو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښې یې کرمان هم لاس ته راوست او پر (۲۵۷ هـ) کال یې د رتبیل له زوی سره چې له زندانه تښتېدلی و، په رخج کښې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، چې پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب رخج زابل، (د کندهار) پنجوایي، غزنه او کابل ونیول او د ګردیز پر کلا یې چې د ابومنصورافلح د محمد د زوی او لویکی خاقان د لمسي په لاس کښې وه یرغل وکړ، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان، تخارستان او بلخ لاس ته راوړل، پر کابلشاه په قهرشو او پیرو زوند (د کندهار په شاوخواکښې) او بست یې، ونیول سیستان ته ولاړ، له هغې سکې څخه چې پر (۲٦۰هـ - ۸۷۲م) یې په بنج هیر (د کابل په شمال کښې اوسنی پنجشیر) کښې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان یې نیولی و.

پر (۲۵۹ هـ) کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د خپلو له پاره د

The Digital Library

هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت یې ونیو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزی لمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کښې د پښتنو یوه پښنه ساکزی نومېږي) د یعقوب پرخلاف په سیستان کښې پورته شو، خو یعقوب مات کړ نیشاپور ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغئ، یعقوب ورپسې شو، آل طاهر او سګزي یې له منځه یوړل (۲۵۹ هـ تر ۲۶۳ هـ پورې) او لکه ابن خلکان چې وایي" د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملك، د رخج ملك، د طبسین ملك، د زابلستان ملك، د سند او منکران ملکان یې د ځان تابع کړل".

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کښې جګړې وکړې او د ۲۶۵ هـ ۸۷۸م) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ شو.

په اسلامي دوره کښې یعقوب لومړنۍ عادل، واکمن او بخښونکی حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد یې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل ګردیز، زابلستانه ونیو، د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو پر ډکولو یې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو ځخه ګڼلی او یو لوی فصل یې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کښې لیکلی دی او وایي چې: د ده په لښکرو کښې پېنځه زره بختي اوښان اولس زره صفاري غاترې وې د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کښې پنځوس ملیونه درهمه او اتیاملیونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیك کښې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته یې اخطار ورکړ چې له دغه هېواده ووځي که نه د توري او قلم په زور به وایستل شي.

لنډه داچې د یعقوب ترمړینې وروسته عمرولیث د ده ورور یې پرځای

کښېناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهۍ ومانه، په لومړیو وختو کښې د ده سیاسي اړیکي له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلږې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کښې بیان کړ.

د (۲٦٦هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کښې د طاهري پاچهانو د امیرانو له پایښوړ څخه یوه سړي په خراسان کښې پاڅون وکړ داسې احمد د خجستانی عبدالله زوی و، د هرات او سیستان تربریدونو پورې پرمخ ولاړ، خو عمرولیث هغه مات کړ (۲٦۷ هـ - ۸۸۰م) او تردې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په وینا د معتمد خلیفه له خوا لمسیده په خراسان کښې د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه یې ونیول، او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کښې جنګېده ګټه واخیسته، خوبیاهم عمرو پرهغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساماني پاچا نصربن احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملګری شول، خو عمرو دی له خراسانه ترخورازم پورې پرشا وشاړه او هلته پر (۲۸۳ هـ - ۸۹٦م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزني عامل و، په دغه وخت کښې د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کښې همدارنګه راغلي) پر غزني یرغل وکړ، پر داسې مهال چې عمرولیث په بلخ کښې د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال په یوه جګړه کښې لاس تړلی بغداد ته واستول شو، او هلته د (۲۸۹هـ -

The Digital Library

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خوښی پاچاو، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه ځایونه)، پينځه سوه لوی جوماتونه او يو زيات شمېر پلونه او لارې يې جوړې کړې، د ابن خلکان په وينا د هېواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست کښې يې ساری نه درلود او لکه ابن اثير چې يې څرګندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و، هېچا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمروليث وروسته د صفاريانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانيانو په شمالي افغانستان او هرات باندې د سيستان تر بريدونو برې ومومند، د صفاريانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سيستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹هـ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمسيانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور يعقوب د امارت خاوندان وو، دوی يوڅه موده په پارس کښې په جګړه اخته وو او پر (۲۹۱هـ - ۹۰۳م) کال تربست او رخج پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۲۹۶هـ - ۹۰۸م) کال ليث د علي زوی د ليث لمسی له دې کهوله ميدان ته راووت او طاهر او يعقوب يې د عمروليث د مريي سبکري په مرسته ونيول او بغداد ته يې واستول، دی په خپله د (شيرلباده) په نامه پرسيستان امير شو، تربست، کش او فراه پورې د ده په نامه خطبه وويل شوه، ليث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۲۹۷ هـ - ۹۰۹م) کال يې تر بست رخج (رخد) او کابل پورې مال واخيست او پر (۲۹۸هـ) کال يې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله.

خو په پای کښې ليث پر (۲۹۸ هـ - ۹۱۰م) کال په يوه جګړه کښې د سبکري په لاس چې د المقتدر خليفه له خوايې ملاتړ شوی و ورغئ، او په بغداد کښې بندي شو او د سيستان خلکو له دې کورنۍ څخه د علي يا

ابوعلي محمد د محمد د زوی او د لومړي ليث له لمسي سره پر (۲۹۸ هـ) کال بيعت وکړ، او تربست، غزني او کابل پورې يې هم د ده په نامه خطبه ووېله، خو محمد د سيستان ساماني حکمران مات کړ، او بست ته ولاړ شو چې د ساماني احمد د اسمعيل د زوی جنګياليو دی پر (۲۹۸ هـ) کال په رخج کښې ونيو، او بست ته يې راوست له نومړي سبکري سره يې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سيستان خطبه د سامان پر کورنۍ وويل شوه او د صفاريانو هغه پای ته ورسېده. خو پر (۲۹۹ هـ) کال د سيستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث کړوسی د صفاري کورنۍ لس کلن هلك يې ميدان ته راويوست او د مولی سندلی په مشرۍ يې چې د صفاريانو له مواليو څخه و، ساماني حکمران ونيواو د سيستان د عيارانو په مرسته يې د نومړي ابوحفص په نامه خطبه وويله. خو ساماني دربار حسين د علي مروزي زوی سيستان ته ولېږه او ابومنصور جيهانی د سامانيانو وزير بيا سيستان تر زمينداوز او زابلستان پورې تر واك لاندې راوست (۳۰۳ هـ - ۹۱۵م) په دې توګه د ساماني دربار اميرانو تر رخج ارغنداو او ناوې پورې سيمې و نيولې او د طرابيل (ښايي چې د رتابيل مصحف وی) د پخوانيو زمامدارانو پايځوړ يې په زابلستان کښې له پښتو وغورځاوه، پر (۳۱۰ هـ - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران وو، چې پر (۳۱۱ هـ) کال بيا د سيستان خلك و پاريدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسی او د ليث کړوسی يې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واګې يې ور وسپارلې او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه وويله شوه، د ده له خوا بيا حمك د رخج او محمد د بست حکمرانان و ټاکل شول، او

The Digital Library

هېواد يې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پورې ونيو، او تر (۳۵۲ هـ - ۹۶۳م) کال پورې يې خپلواک حکومت کاوه، د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی و د ده د حکومت ورځې ترڅلوېښتو کالو پورې په سيستان کښې ډېرې ښې تيرې شوې خو په پای کښې پر (۳۵۲ هـ) کال په سيستان کښې ووژل شو: تر ده وروسته يې زوی امير خلف بانو پرځای کښيناست، خو د ده او د اميرطاهر بوعلي تر منځ چې د يعقوب ليث د نيکه د ورورله اولادې څخه و، د سيستان پر امارت اختلاف راوټوکېد. چې نوموړی طاهر پر (۳۵۹ هـ - ۹۶۹م) مړشو نو زوی يې امير حسين له امير خلف بانو سره جنګېده او پر (۳۷۳ هـ) کال يې له امير سبکتکين څخه چې غزني يې تربست پورې نيولی و، مرسته و غوښته امير سبکتګين مرسته ورکړه او پر همدغه کال يې په منځ کښې روغه وشوه، حسين چې مړ شو د سيستان امارت اميرخلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰هـ ۹۹۹م) پورې ښه خپلواک حکومت وکړ، څنګه چې دا مهال سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت ګواښه، څکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هېواده جلا پرې نه ښوو او پر (۳۹۳ هـ ۱۰۰۲م) کال يې پر هغه څمکه يرغل وکړ او خلف يې د سپهبد په طاق کښې کلابند کړ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان ګوزګانان ته تبعيد کړ او سيستان د سبکتګين کورنۍ د پاچهۍ برخه شوه، د همدغه خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ - ۱۴۸۰م) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پورې په سيستان کښې محلي اميران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سيستان کښې يې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله.

په افغانستان کښې صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړني علم

دوسته، عمران خوښوونکي او عادل پاچهان وو، چې په هېواد کښې يې سياسي او ديني يووالي راووست، د همدغو صفاريانو په وختو کښې دري ژبه درباري او ادبي ژبه شوه او محمد بن وصيف سګزی لومړی دری قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کښې وويله؛ په دې زمانه کښې د افغانستان ختيزې سيمې لکه کابل او ګرديز د کابل شاهانو له لاسه ووتې او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله شوه.

(د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره ددې مخ مخامخ ده. ۴۱ نومره).

*۱ - يعقوب د ليث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

*۲ - عمرو د ليث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) وژل يې په بغداد کښې ۲۸۹ هـ.

*۳ - طاهر د محمد زوی د عمروليث لمسی او ورور يې يعقوب د (۲۸۹ - ۲۹۶هـ).

*۴ - ليث د علی زوی د لومړي ليث لمسی (مشهور په شيرلباده) ۲۹۶ - ۲۹۸هـ).

۵ - ابوعلي معدل د علي زوی د لومړی ليث لمسی (۲۹۹هـ).

٦ - ابوحفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث کړوسی (۳۰۰هـ).

*۷ - امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د ليث کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

*۸ - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ) ابن بانو.

۹ - امير طاهر بوعلي د محمد زوی د طاهر لمسی (د مور له

The Digital Library

خواصفاري) (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).

۱۰ - امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).

۱۱ - بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).

* ۱۲ - تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په شاو خواکښې مړ پر ۵۵۹ هـ).

۱۳ - شمس الدّین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).

۱۴ - عزالملوك محمد د نصر زوی؟

* ۱۵ - تاج الدین حرب د محمد زوی (۵٦۲ هـ - مړ ٦۱۲ هـ).

۱٦ - شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (٦۱۲هـ).

*۱۷ - تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (٦۱۸ هـ).

*۱۸ - رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (٦۱۸ هـ).

۱۹ - شهاب الدین محمود د عثمان زوی (٦۱۹ هـ).

۲۰ - علي د عثمان زوی (٦۲۲ هـ).

۲۱ - شمس الدین علی د مسعود زوی د خلف لمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (٦۲٦ هـ).

*۲۲ - نصرالدین د ابوالفتح زوی د مسعود لمسی (٦۵۲ هـ).

۲۳ - شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ).

*۲۴ - قطب الدین محمد درکن الدین محمود زوی (۷۳۱ هـ).

۲۵ - تاج الدین د محمدزوی (۷۴۷هـ).

۲٦ - سلطان محمود د شاه علی زوی (۷۵۱ هـ).

*۲۷ - عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳هـ).

۲۸ - قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴ هـ).

۲۹ - شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸ هـ).

*۳۰ - قطب الدین د تاج الدین زوی (۸۰۵ هـ).

*۳۱ - شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲ هـ).

۳۲ - نظام الدین یحي د شمسَ الدین زوی (۸۴۲ هـ).

۳۳ - شمس الدین محمد د یحي زوی (۸۸۵ هـ).

۳۴ - سلطان محمود؟

۳۵ - امیر محمد مبارزالدین - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)

۳٦ - قطب الدین علی (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).

۳۷ - شاه حسین د ملك غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوك مؤ لف پر (۱۰۲۷ هـ) کښې.

اخخلیك:

ګردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون - طبقات سلاطین اسلام - ابن اثیر، طبري، طبقات ناصری و ابن خلکان، تاریخ الاسلام السیاسی، مروج الذهب، تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، ګزیده، معجم البلدان، معجم الادبا، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احیاء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا - تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی.

په سیستان کښې د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو انځور -(۴۲ نومره عکس).

e Digital Library

سامانیان

(۲۷۹- ۳۸۹هـ)

د سامانیانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه، چې یو نجیب سړی و، دی د بلخ په کلیوالي سیمو کښې حکمران او دین یې زردشتي و؛ د ګردیزی په وینا دی د (۱۹۷ هـ - ۸۱۲م) په شاوخوا کښې د مامون الرشید په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پیدا کړه، دغه اسد څلور زامن لرل: نوح - احمد - یحیی - الیاس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمر قند او سغد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاچ او اسرو شنه یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل شول. د احمد بن سامان زوی چې امیر نصر نومېد پر (۲٦۱ هـ - ۸۷۴م) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعیل داحمد زوی ته پرېښوو، خو پر (۲۷۵هـ-۸۸۸م) کال په بخارا کښې د دوو ورونو تر منځ سخته جګړه پېښه شوه، نصر د اسماعیل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹هـ-۸۹۲م) کال مړ شو، ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعیل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفی خلیفه ګانو دربار هم دی رسماً په پاچهۍ و پېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسټ اېښودونکی دی چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال یې ځواك و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په

مقابل کښې چې د خپلواکۍ غږ یې تر خولې ویوست پیاوړی کړ، پر همدغه کال یې په بلخ کښې صفاري عمرولیث بندي کړ او شمالي او لویدیز افغانستان یې له تخارستانه ترمرو هراته ونیول او د ایران شمال او ماوراءالنهر هېوادونه یې د ساماني هېواد برخه کړل. د مجمل فصیحي په وینا د هند پرځینو لویدیزو سیمو هم د اسمعیل لاس برشوی و، چې ښایي د فصیحی مقصد ګندهارا وي، محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمی لمسی د دري ژبې د تاریخ طبری مترجم د دغه پاچا فاضل وزیر و، اسمعیل پر (۲۵۹هـ - ۹۰۷م) کال وفات شو (د اسمعیل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومره).

د اسماعیل تر مړینې وروسته یې زوی احمد پر ځای کښېناست، دی پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزی زوی یې سیستان ته ولېږه، څو چې صفاري حکمرانانو معدل اوبو علي چې تر بست او رخجه پورې واکمن وو له منځه یو وړل، سیستان یې د ساماني اسحاق زوی منصور ته ورکړ، خو لکه د مخه چې وویل شول د سیستان خلکو د سندلي په مشرۍ هغه ونیو (۳۰۰هـ - ۹۱۲م).

احمد پر (۳۰۱ هـ) کال د خپلو مریانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوی نصربن احمد پر تخت کښېناوه ، خو د هیواد چارې د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې .

پر (۳۰۲ هـ - ۹۱۴م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي او له سیستان او هراته حسین علي مروزی هم ورسره یوځای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، همدا چې منصور په نیشاپور کښې مړشو، حسین پر (۳۰٦ هـ - ۹۱۸م) کال

تر سختو جګړو وروسته غاړه کېښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه وليکل شول د سيستان ولايت د ساماني محلي حکمرانانو او اميرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کېښناست.

د ده د وخت له مهمو پيښو څخه د افغانستان په شمالي سيمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سيمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امير په مرسته يې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امير نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بيا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی يې لومړی عبدالملك پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵٦م) کال ابوالحسن سيمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکايت وکړ او پر ځای يې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹٦۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګين حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وګمارل شو، او ابوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکويه په وينا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پايه وځغلاوه، څو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹٦۱م) کال مړ شو او ورور يې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګين د مخنيوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹٦۱م کال) له نيشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ يې کېښېښوو.

پر (۳۵۳هـ - ۹٦۴م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې ياغي شو، د ابوالحسن سيمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنيوي له پاره پاځمن شو چې د تولك ترحصارنيولو وروسته يې د غور څينې کلاوې هم ونيولې. د منصور په عصر کښې د سيستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقويه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سيستان کښې د سامانيانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې يې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پيښې د ابن اثير په وينا د ساماني دولت د کمزورتيا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هيله پيدا شوه.

منصور پر (۳٦٦هـ - ۹۷٦م) کال مړ شو او پر ځای يې دويم نوح د منصور زوی کېښناست، د ده په عصر کښې يې تر مړينې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سيمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګين له دنيا تلی او پر ځای يې زوم سبکتګين د غزني د چارو واګې په لاس کښې نيولې وې او ابو علي سيمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړينې وروسته يې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فايق خاصه سره يې لاس يو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار يوسړی چې ابوالعباس تاش نوميد خراسان ته واستاوه او له سبکتګينه يې مرسته وغوښتله، سبکتګين له خپل زوی محمود سره د دويم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال يې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د ديلميانو دربار ته پناه يووړه، دويم امير نوح سبکتګين ته د "ناصرالدين" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه يې تر

The Digital Library

The Digital Library

تر سختو جګړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه وليکل شول د سيستان ولايت د ساماني محلی حکمرانانو او اميرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پيښو څخه د افغانستان په شمالي سيمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سيمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امير په مرسته يې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امير نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بيا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی يې لومړی عبدالملك پر تخت کښيناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶م) کال ابوالحسن سيمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکايت وکړ او پر ځای يې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹۶۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګين حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ و ګمارل شـو، او ابـوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکويه په وينا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پايه وځغلاوه، څو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱م) کال مړ شو او ورور يې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښيناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګين د مخنيوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹۶۱م کال) له نيشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ يې کښېښوو.

پر (۳۵۳هـ - ۹٦۴م) کال سرهنګك ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې ياغي شو، د ابوالحسن سيمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنيوي له پاره پازمن شو چې د تولك ترحصارنيولو وروسته يې د غور ځينې کلاوې هم ونيولې. د منصور په عصر کښې د سيستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقويه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سيستان کښې د سامانيانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې يې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثير په وينا د ساماني دولت د کمزورتيا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هيله پيدا شوه.

منصور پر (۳٦٦هـ - ۹۷٦م) کال مړ شو او پر ځای يې دويم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې يې تر مړينې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سيمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګين له دنيا تلی او پر ځای يې زوم سبکتګين د غزني د چارو واګې په لاس کښې نيولې وې او ابو علي سيمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړينې وروسته يې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فايق خاصه سره يې لاس يو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار يوسړی چې ابوالعباس تاش نوميد خراسان ته واستاوه او له سبکتګينه يې مرسته وغوښتله، سبکتګين له خپل زوی محمود سره د دويم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال يې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د ديلميانو دربار ته پناه يووړه، دويم امير نوح سبکتګين ته د "ناصرالدين" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه يې تر

The Digital Library

غزني، کابل او بلخ پورې ویېژاند، د هغه زوی محمود یې د "سیف الدوله" په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دویم امیر نوح او سبکتګین دواړه پر (۳۸۷هـ) کال مړه شول او دویم منصور د دویم نوح سپین زنی زوی پر ساماني تخت کښېنول شو، خو د سامان د کهاله د نظام رسۍ وشلېده، ایلك خان بخارا ونیوه او بکتوزن دویم منصور ړوند کړ (۳۸۹ هـ - ۹۹۸م). ورور یې دویم عبدالملك د دویم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه رانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته لاړ او په پای کښې یې له بکتوز او فایق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (یعنې د افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نیشاپور او مرو دې د دوی.

محمود پر (۳۸۹ هـ) کال له دې جګړې راوګرځید، او پر همدغه کال ایلك خان بخارا ونیوله، دویم ساماني عبدالملك یې په اوزګند کښې بندي کئ او همهلته یې وواژه. ابونصر ابراهیم منتصر د دویم نوح زوی د سامانیانو وروستني شهزاده په ډېره زړورتیا دمحمود له ورور نصر او ایلك سره جګړه کوله، خو په پای کښې د محمود په لمسانه پر (۳۹۵ هـ -۱۰۰۱ ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانیانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکې جغرافیا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په دري ژبه د طبری تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي، رودکي. دقیقی بلخي، او ابو محمد هاشم (په بست کښې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانیانو پر مهال، اسلام دین د اسلامي مدنیت له عربي ژبې او ادب سره تر کابله رارسیدلی و، خو د هېواد د ختیزو سرحدو لکه: ننګرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منګل د غرونو اوسیدونکي پر خپلو پخوانیو

ادیانو، ژبو او مدنیت پاتې وو او دري ادبیاتو ښه وده کړې وه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره.)

۱ - لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ - ۲۷۹ هـ).

*۲ - اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵ هـ).

*۳ - احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱ هـ)

*۴ - دویم نصر د احمد زوی (۳۰۱ هـ - ۳۳۱)

*۵ - لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳ هـ).

*۶- لومړی عبدالملك د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰ هـ).

*۷ - لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳۶۶ هـ).

*۸ - دویم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۹ - دویم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۱۰ - دویم عبدالملك د دوهم نوح زوی (۳۸۹ هـ).

۱۱ - ابوابراهیم منتصر د دویم نوح زوی (۳۹۰ هـ) د ده تروژلو پورې پر (۳۹۵ هـ).

اخځونه:

ګردیزی - ابن اثیر - طبقات ناصری - دایرة المعارف اسلامی - تاریخ سیستان - تجارب الامم - تاریخ الاسلام السیاسی - مختصر تاریخ ایران د پاول هورن - روضةالصفا، طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ بخارا - لب التواریخ - تاریخ یمینی - دبارتولد ترکستان - حبیب السیر.

The Digital Library

پښتانه واکمنان
(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهاله چې د کسي (سلیمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سیمو په شاوخوا کښې یې د پښتنو واکمني او لاربښوونه کوله د کیس عبدالرشید پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې غرغښت، بیټني او سړبن نومېدل. د دغه پښتانه کهاله په اړه ډېرې سیمه ییزې افسانې شته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مورخ سلیمان ماکو د (٦١٢ هـ -١٢١۵م) په شاوخوا کښې په خپله تذکره کښې لیکلي او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابوالفضل علامی په ایین اکبري کښې (١٠٠٦ هـ -١۵٩٧م)، اخون درویزه (چې پر ١٠۴٨هـ - ١٦٢٨م مړ دی) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کښې، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کښې (١٠١٨ هـ - ١٦٠٩م) شیخ امام الدین خلیل (چې پر ١٠٦٠ هـ مړ دی) په تاریخ افغاني کښې تاید کړی دی او تاریخي حقایق دي دا راښیي چې دغو درې واړو ورونو د (٢۵٠ تر ٣٠٠ هـ پورې) په افغانستان کښې د غور له غرو څخه د سلیمان تر غره پورې واکمني او روحاني او قبیلوي نفوذ درلود. د شیخ بیټني ځیني پښتو

مناجاتو نه په پښتو ادبیاتو کښې منقول او په لاس کښې شته، تر هغه وروسته د سړبن زوی خرښبون د سلیمان له غره څخه د غلزیو د کلات د غونډان تر غره پورې واک درلود ، پر (۴١١ هـ - ١٠٢٠م) کال د سلیمان غره په جنوبي لمنه "مرغه" کښې مړ شو، همدارنګه اسماعیل د بیټني زوی د سلیمان په غره کښې واکمني او روحاني نفوذ درلود، د ده د واکمنۍ لمن د سلیمان غره لوېدیز پلو ته له "وازې خوا" څخه تر غزني پورې رسېده له دغو دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار راپاتې دي (د ۴٠٠هـ - ١٠٠٩م په شاوخوا کښې). د خرښبون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د ټبرو نومیالي نیکونه دي، چې د دوی کول لړۍ په افغاني نسب نامو کښې څرګنده شوې ده.

پاتې دې نه وي چې خرښبوني پښتانه د افغانستان په لوېدیزو سیمو کښې خپاره وو، لکه عبدالرزاق سمرقندی چې په غزني او برمل کښې د "افغان خرشواني" په نامه د هغو یادونه کوی، (٨٢٠ هـ) شاوخوا. (مطلع سعدین دویم ټوك لومړی برخه ٣۵٩ مخ لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کښې دا درې ورونه غرغښت - بیټني او سړبن د پښتنو ټبرو د لړۍ سرونه ګڼل شوي دي، چې په دې ځای کښې د دوی د نسب د شجرې مهمې څانګې لیکل کېږي. (وګورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء، پښتانه شعراء لومړی ټوك، ایین اکبري، مخزن افغاني، د درویزه تذکرة الابرار، پټه خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ٢ ټوك، مطلع سعدین ٢ ټوك، حیات افغاني، شوکت افغاني، صو لت افغاني. خورشید جهان، د سراولف کیرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان ګزیټیر، د افغانستان ګزیټیر، تاریخ سلطاني.

he Digital Library

فریغونیان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانیانو او غزنویانو په وختو کښې په گوزگانان کښې واکمني درلوده او له دواړو سلطنتي کورنیو سره یې دوستانه اړیکي ساتل، علم روزونکي او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ویش امو سیند او جنوبي ویش یې غرستان، غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمینداور او هیلمند تر شاوخوا پورې رسېده، په غور کښې هم د فریغونیانو تر لاس لاندې یو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله گوزگان د سرپل شاوخوا ته ویل کېده، دا کهول تر اسلام د مخه د "گوزگان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فریغون په رباط یې اړه درلود، دا رباط د مقدسي په وینا له اندخو د (اوسنی اندخوی) او کرکی څخه د یوې ورځې لارې واټن و. د افریغ کلمه د دغه هېواد په لرغونیو نومو کښې تر خوازرمه لیدل کېږي خو په خپله د فریغون (د دغه کهاله د لرۍ د مشر په اړه) څه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعتبی په وینا د درېیمې هجري پېړۍ په شاوخوا کښې د افریغون رباط ته نژدې اوسېده، خو د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کښې د دغه کهاله لومړی سړی دی چې موږ یې پېژنو نرشخي وایي:

پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال چې امیر اسمعیل ساماني له عمرولیث صفاري سره جنگېده، امیر احمد فریغوني د عمرولیث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژندل شو. قابوسنامه دی د ډېرو آسونو د گلو خاوند گڼي چې د ورځې یې زر ارزق بهانان راوړل او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سیمو خلك تر اوسه د اسونو د گلو په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله یو بل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبې د پخوانۍ جغرافیې کتاب (حدودالعالم) له مخې پېژنو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲م) کال ده ته وړاندې شوی و او د دې کورنۍ د ډېر ځواك په وخت کښې حکمران و، اصطخري د (۳۴۰-۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه یاد کړی دی. د بارتولد په وینا (۳۶۵ ۹۷۵ع) کال یې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، د العبتي په وینا تر (۳۸۰ هـ-۹۹۰م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جگړې ته راوغوښت خو ماته یې وخوړه. ابن اثیر وایي چې پر (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گورگان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای شو او پر (۳۸۵ هـ) کال چې سبکتگین له فایق سره جنگېده ابوالحارث د سبکتگین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العبتي په وینا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتگین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگین یوه لور یې خپل زوي ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۳۸۶هـ-۹۹۶م) کال چې سبکتگین مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه، له محمود سره غزني ته لاړ او پر (۳۸۹هـ ۹۹۸م) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاریخ په پاڼو کښې د ابوالحارث وروستنۍ یادونه ده.

العبتي پر (۳۹۴ هـ-۱۰۰۳م) کال د فریغون بن محمد په نامه یو

The Digital Library

تن یادوي چې محمود هغه له بلخ څخه په وروستني ساماني شهزاده منتصر پسې د اندخود او مرورود خواته اســتولی و، خو د ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصراحمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې دالعبتي او گرديزي په وینا د گوزگانان و، پر (۳۹۸ هـ - ۱۰۰۷م) کال په هغه جگړه کښې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کښې وشوه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشرو او پر (۴۱۰هـ ۱۰۱۰م) کال مړ شو. بیهقي د (۴۱۰هـ-۱۰۱۰م) کال په پېښو کښې لیکي چې پر همدغه کال محمود د غور جگړو ته لاړ، خو د ده شهزادگان مسعود او محمد پر څوارلس کلنۍ په زمینداور کښې د امیر فریغون گوزگانان له زوی حسن نومي سره اوسېدل په همدغه کال امیر ابوالحارث مړ و، ځکه نو د ده زلمی زوی حسن د سبکتگین د لور له نسه د گوزگانان د تاج وتخت نامزد و، خو دا سمه څرگنده نه ده چې د احسن د همهغه فریغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتي او عوفي په وینا د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولایت یې بیرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه ځای د چارو په کفالت له ده سره وگماره گواکي د گوزگان سیمه پر (۴۰۸هـ - ۱۰۱۷م) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمنۍ لاندې راغلې وه، ناصر خسرو علوي په دغه بیت کښې اشاره ورته کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول دافغانستان د لوېدیزو شمالي سیمو، سیمه ییز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامۍ او د علومو په پالنه

یې شهرت درلود د فریغون په دربار کښې نامتو پوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې څخه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دی.

د دغه کهاله نومیالي:

۱- امیرفریغون (۲۵۰ هـ).

۲- امیر احمد دفریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷ هـ شاوخوا).

۳- ابوحارث محمد داحمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ).

۴- فریغون د محمد زوی (۳۹۴هـ شاوخوا).

*۵- ابو نصراحمد د محمد زوی (۳۹۰- ۴۱۰هـ).

۶- حسن دابونصراحمد زوی؟ (۴۱۰هـ).

اخځ:

العبتي، گرديزی، اصطخری، نرشخی، مقدسي، بیهقی، قابوس نامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکی دحدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

he Digital Library

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰ -۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦هـ۹۷٦م) په شاوخوا کښې سبکتګین په غزني کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزوړي شول ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر ګوزګانان هرات، سیستان، بست او کابل تر ګردیزه د غزني په پایتخت پورې وتړل شول (۳٦۸هـ-۹۷۸م).

په دغه وخت کښې دافغانستان ختیزو سیمو تر ماورای سند او ملتان پورې د ملتان د لودیانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتګین پر کابل او ننګرهار یرغل وکړ، جیه پاله وړاندې ورغی او د غزني په شاوخوا کښې یې ورسره جګړه وکړه خو مات شو، د جګړې د تاوان تر ورکولو وروسته بېرته لاهور ته وګرځېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه ګان یې له ځان سره ملګری کړل دیو لك چمتو سپرو سره تر خیبره را تېر او د کابل سیند پر غاړه لغمان ته راورسېد.

سبکتګین له هغه سره جګړه وکړه په زرګونو سړي یې څنې ووژل او نور یې پر شا وشړل، د سند تر سینده پسې ولاړ، په پېښور کښې یې خپل -یو امیر له اوو زرو سپرو سره پرېښوو او په خپله غزني ته راغی (۳۸۱هـ

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کښې و، (لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دی) دغو لودیانو چې د سبکتګین واك ورځ پر ورځ په ډېرېدو ولید له هغه سره یې روغه وشوه او چې جیه پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کښې پر خپل ځای پاتې شو او له سبکتګین سره یې تړون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شیخ رضی په اخباراللودي کښې د احمد لودی په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وختو کښې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کښې د اسلام تبلیغ کاوه، له دې څخه څرګندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دین نه و منلی، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کـال د (حدودالعـالم) جغرافیا لیکونکی د کندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځایونه بولي، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي ښارونه وو او کابل یو داسې ښار و چې نیمایي یې مسلمانان او نیمایي یې هندوان وو. د شیخ حمید د مړینې خبر په تاریخ کښې نه شته خو دومره ښکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده. لاهور تر ټکسیلا او ویهند تر کندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیه پاله پورې اړه درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ویهندونیو او پر (۳۹٦ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې یې پر ملتان لومړی یرغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوی و، نو څرګنده شوه چې نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دویم حکمران د (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م)په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېناست له غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي سیالۍ کښې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعیلي ملا حده و، دین ته په ګروهېدلو متهم شوی و. مګر د پښتو له هېوادنیو اخځونو لکه

he Digital Library

پټه خزانه او د ده له پښتو شعره څرګندېږي چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتوح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او پر (۳۹۵ هـ ۱۰۰۴م) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته ونه کړه، څکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهار له لارې ورغئ، لومړی یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلا بندۍ وروسته داود لودي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جګړې تاوان وکړ محمود سره یې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱ هـ ۱۰۱۰م) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیزو سیمو حکومت وکئ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان یرغل وکړ او هغه یې ونیو، د کندهار د شمال د غورك په کلا کښې یې بندي او همهلته مړ شو.

که څه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ خو د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې وه، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطی په سپه سالارۍ ده د سر کوټلو له پاره وګمارل شو، همدا چې لښکر د وایوه کلا ته ورسېد، نوموړی شیخ له خپلو ملګریو سره منصوره ته ولاړ او غزنوي لښکریانو ملتان ونیو، دا په ملتان کښې د لودي کهاله د پایڅوړ ورستۍ یادونه ده.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضي د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکرې پټې خزانې د شیخ احمد ابن سعید اللودی د کتاب اعلام الوذعی فی اخبار اللودی (٦٨٦ هـ ۱۲۸۷م) په حواله راوړې دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. موږ وینو چې لودیانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوړه کړې او سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲ هـ) خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نومیالي:

۱- شیخ حمید لودي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).
۲- شیخ رضی د حمید وراره (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).
۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاو خوا).
۴- ابو الفتوح دواد د نصر زوی (۳۹۵ شاوخوا)
۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا)

اخځونه:

تعلقات هندو عرب - زین الاخبار- د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوك - شوکت افغانی - تاریخ یمینی - فرشته - طبقات اکبری - حدود العالم - تاریخ سند - ابن اثیر - حیات افغانی - خورشید جهان - پټه خزانه - آداب الحرب.

The Digital Library

د تخارستان د باینجور کورنۍ

(۲۳۲- ۳۷۲ هـ)

د دې لړۍ امیرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهیر، بامیان او وخش کښې حکمراني کوله او په هغه باینجور اړه لرې چې د عباسي خلیفه ګانو منصور او مهدي هممهالي وو، کېدای شي چې تر اسلام دمخه د تګین شاهانو پایڅوړ وي.

* ۱ - له هغې ډلې څخه: داؤد د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې او پر (۲۵۸هـ) کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونیو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پورې د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ هـ کال مړ شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد داحمد زوی او د باینجور لمسی، چې د ۲۶۰هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې ده، دی له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پورې د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد لمسی چې د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه واکمن و او پر ۲۸۸هـ کال یې په اندراب کښې سکه وهلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوی او د محمد لمسی چې تر ۳۱۰ هـ وروسته یې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲-۳۱۳- هـ یې په ختل کښې سکه وهلې چې

اوس هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوی او د احمد لمسی چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کښې حکمران و او د ګردیزي په وینا د چغانیانو دابی علی احمد د محتاج د زوی ملګری و.

د دې کورنۍ ځینې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باینجور زوی چې پر ۲۰۶ هـ کال د بصرې عامل و، هاشم د باینجور زوی چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ هـ کال مړ دی، بیګ د عباس زوی او د باینجور لمسی د ختل خاوند، حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پورې د ختل حکمران و او سکه یې هم وهلې ده، داود دابو داؤد زوی د عباس لمسی چې د ۲۷۲ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و، حاتم د داود زوی او د باینجور لمسی چې د (۲۵۱هـ) په شاوخوا کښې د جوزکرمان حاکم و، او الیاس د هاشم زوی چې په ۲۱۱ هـ کال د مصر سر لښکر و. (د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ ۴۶ لمبر)

The Digital Library

د غـــرســـتـــان شـــاران

(۲۸۹ - ۵۵۰ هـ)

لکه مارکوارت چې په ایرانشهر کښې څرګنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شیر" او "شاه" سره ګډه ریښه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سیمې د یو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سیمې یې ختیز خوا ته د بامیان د شیرانو د هېواد ګاونډۍ وې او لکه د دغه کتاب په لومړیو بحثو کښې چې مو وویل دا شاهي کهولونه د دغه هېواد د هپتالي کوشاني عناصرو پایڅوړ دی او د حکمرانۍ مرکز یې په ښشین کښې و، چې شورمین او بغشور هم د هغه ځای ښارونه وو او د دغه هېواد ار نوم په اوستایي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کښې هم "غرستان" (په پښتو د غر{کوه} په مانا+ستان) دی. فردوسي یې په شاهنامه کښې د "غرچګان" په نامه یادوي او معرب یې غرجستان یا غرشستان دی. د دې سیمې شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قبادیانی په دغه بیت کښې د دغو کورنیو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې یادونه کړې ده:

استاده بد به بامیان شیری بنشسته بعزدربشین شاری(۱)

داسې ښکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دېوان کې دا بیت ناسم لیکل شوی، چې سم شو.

سیمې حکمرانان و، د دوی د نیکونو یو تصویر چې لاس ته راغلی کټ مټ د هپتالي (هیاطله - هون) د پاچهانو بڼو ته ورته دی.

په اسلامی عصر کښې د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني سلطنت تر اداري لاندې د هېواد له اداري تمرکز سره منځ ته راځي، چې یو له دې غرستانی شارانو څخه "شاررشید" پر ۳۸۹ هـ کال د سلطان محمود سیاسي مشرتابه او دهېواد اداري یووالي ته غاړه ایښې وه، بل شار ابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ هـ کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰٦ هـ کال په هرات کښې مړشو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه،د هغه پر ځای کښېناست او له سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره وجنګید او تر ۴۰٦ هـ کال وړاندې مړ شو.

۴ - شارارد شیر.

۵ - شارابراهیم دارد شیرزوی.

٦ - شارشاه دابراهیم زوی چې لور یې "حور ملکه" د سلطان حسین جهانسوز غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزني او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک وو.

ماخذونه:

ابن اثیر - تاریخ یمینی عتبی - دایره المعارف اسلامی، د غرجستان ماده - نامهای ایرانی جستی-روضته الصفا- تاریخ ګزیده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۳-۷۸۵.

The Digital Library

د انـــــدراب امـــــیـــــران

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایخوړه ښکاري چې په اسلامي عصر کښې یې اسلام منلی او د اندراب په غرو کښې پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوی د حکمرانۍ سیمه د ستغو غرو په منځ کښې وه، نو ځکه د جهانګیرانو له واکمنۍ خوندي پاتې وو.

له دغو امیرانو څخه یوازې د دوو تنو نمونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کښې شته:

* ۱ - مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ پر شاوخوا).
* ۲ - سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴هـ پورې).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مار کوف د ارمیتاژ فهرست.

چغـانیـان امیران - آل محـتاج

چغان (معرب یې صغان) تر آمو ها خوا یو ځای دی چې اوس د شوروي تاجکستان جمهوریت جنوبي برخه ده. په نوموړي ځای کښې له پخوانیو زمانو څخه یوه سلطنتي کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت کاوه، چې له آریایي تاجیکو عناصرو څخه و؛ د اسلامي درېیمې پېړۍ په سر کښې امیر محتاج نومي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر هغه وروسته یې کورنۍ په تاریخ کښې د "آل محتاج" په نامه مشهوره شوه، له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان امیران منځته راووتل، د سامانیانو او غزنویانو په وختو کښې یې د آمو سیند پر دواړو غاړو بلخ او تخار باندې د هندوکوش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دی. د محتاج د پلار دا یادونه چې احمد نومېده د یا قوت په معجم الادباء کښې راغلې ده، ژوند یې پر (۲۵۰هـ) اټکلېدی شي - د دې کورنۍ نور غړي دا دي:

۱ - له محتاجه یو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې یې ژوند او حکومت کاوه، زوی یې ابوبکر محمدبن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امیر او پر ۳۲۱ هـ کال د خراسان حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالارو، تر هغه د مخه د ۲۹۸هـ کال پر محرمه د اسمعیل ساماني د زوی احمد له درباره د سیستان د نیولو

he Digital Library

له پاره استول شوی و او په ګرګان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورځې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مړینې تر کاله (۳۲۹هـ) پورې وې، دغه سړي د خراسان په پیښنو کښې تل د یوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توګه لاس درلود او په چغانیان کښې ښخ دی.

۲ - ابوعلي احمد د محمد زوی او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغۍ پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹هـ کال په جرجان اوری کښې له ماکان بن کاکي سره وجنګېد او هغه یې وواژه، خو پر ۳۳۳هـ کال چې د امیر نوح بن نصرساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه لرې کړی شو، نو سر یې له اطاعته وغړاوه، نوح یې خلع کړ، په خپله یې د خراسان د چارو واګې په لاس کښې ونیولې او د ژوند تر پایه یې د سامانیانو له دربارسره اخ و ډب درلود، څو چې د ۳۴۴هـ کال د برات پر ۲۹ مړ او په چغانیان کښې ښخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوی او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره یې هم جنګونه وکړل او پر ۳۳٦ هـ کال په بخارا کښې بندي شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امیر نوح په دربار کښې در هین په توګه اوسېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد، مړ شو او په چغانیان کښې ښخ دی.

۵ - ابو منصور د احمد زوی د محمد لمسی چې پر ۳۴۰هـ کال د چغانیان د حکمرانۍ نایب و.

٦ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوی، د محمد لمسی، د مظفر کړوسی، د چغانیان والي او ادب پالونکی فاضل سړی و. منجیك تر مذی د ده له ستاینونکیو څخه و او پر ۳۷۷هـ مړ دی.

۷* - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادبپال والي، د دقیقي او فرخي ستایلی و، چې د داغګاه مشهوره بولله "تا پرند نیلګون بر روی پو شد مر غزار" د ده په ستاینه کښې ده، سکه یې هم وهلې وه.

د آل محتاج امیرانو عموماً د سامانیانو او غزنویانو له سلطنتي کورنیو سره خپل ښه اړیکي ساتل، د هغو د ساتنې او ملاتړ تر سیورې لاندې یې د هندوکوش د شمالی ولایاتو حکمراني له بدخشان او تخاره نیولې تر بلخ او جوزجان پورې کوله، دا کورنۍ د دری ادب له پالونکیو څخه ګڼله کېږي.

(د نسب شجره دې وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخځ:

تعلیقات چهار مقاله د دکتور معین - معجم الانساب زمباور - ابن اثیر - تاریخ یمینی - معجم الادباء - رودکي د سعید نفیسی - ابن خلدون - روضةالصفا - دایرةالمعارف اسلامي - دیوان فرخی - د عروضی سمر قندی چهار مقاله

The Digital Library

سیمجوریان

د "سیمجور" کلمه د حبستي په وینا په " نامهای ایراني" کښې د زرین ګور خر (سیم+ګور) په مانا ده او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دی چې د ساماني اسماعیل د احمد د زوی په دربار کښې یې د سرمنشي (دوات دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ) نو ځکه یې دی "دواتي" باله چې د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱- ابو عمران سیمجور دواتي پر ۲۹۸ هـ کال د ساماني اسماعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمرانۍ وګمارل شو، خو یو کال وروسته (۳۰۱ هـ) سیستانیانو له نصربن احمد سره مخالفت وکړ او سیمجور له هغه ځایه ووت. په (۳۱۴هـ) کال چې امیر نصر د احمد زوی "ری" ونیو د هغه ځای حکومت یې سیمجور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنګیالی و، چې پر ۳۱٦ هـ کال د خراسان په ځنډو کښې د ابوالحسن ناصر اطروش له زوی سره هم جنګېدلی دی.

۲ - ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نیشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۳ - ۳۳۵ هـ) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلي احمد چغاني تر ګوښه کولو وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه، او څه موده هم د ګرګان والي و، چې پر ۳۳٦ هـ کې مړ دی.

*۳ - ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور لمسی: د پلار تر مړینې وروسته د خراسان سپه لار او لقب یې ناصرالدوله و، پر ۳۵٦ هـ کال له یوه لښکر سره د "ری" نیولو ته وګمارل شو او د ۳۷۸ هـ کال پر ذیحجه مړ دی.

*۴ - ابوعلي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم لمسی د پلار تر مړینې وروسته د هغه پر ځای کښېناست او حاجب الباب و، څه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کښې د خراسان واکدار او سِپه لار وټاکل شو، سکه یې هم وهلې ده، د خپلواکۍ دعوه یې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره یې لاس یو کړ او د ساماني امیر نوح په مقابل کښې یاغیان شول، خو امیر سبکتګین او زوی یې محمود له دوی سره وجنګېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې پر ۱۵ ورځ یې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلي خوارزم ته وتښتېد او هلته د (۳۸٦ هـ) کال په روژه کښې ونیول شو، په پای کښې یې سبکتګین ته په لاس ورکړ چې د ګردیز په کلا کښې بندي و او پر ۳۸۸ هـ کال مړ شو.

۵ - ابوالقاسم علي د محمد زوی او د ابراهیم لمسی: د هرات والي و او پر ۳۸٦ هـ کال نیشاپور ته ولاړ د سبکتګین د دربار له خلکو سره یوځای شو، د قهستان حکمراني یې ومونده، د ټیټوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته له ساماني منتصر سره یو ځای شو (۳۹۱هـ) په سرخس کښې یې د سبکتګین له زوی نصر سره جګړه وکړه، ونیول شو او غزنه ته یې واستاوه.

٦ - ابوالحسن د ابوعلي سیمجوري زوی: پر ۳۸۵ هـ کال چې یې پلار له برمه پرېووت، دی "ری " ته ولاړ، خو په نیشاپور کښې د امیر محمود لاس ته ورغی، غزني ته واستول شو او په ګردیزکلاکښې بندي و.

۷ - ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد لمسی: د ۳۸۸ هـ په

شاوخوا کښې يې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نوميالیو په خراسان کښې د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د پيل په پېښو کښې لويه ونډه درلوده، ډېره موده يې په بشپړ ځواك او خپلواکۍ حکومت کړی دی، کله يې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ څخه يې تر ۳۷۷هـ پورې حکومت کړي، او يوه لور يې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه.

همدارنگه ابوعلی محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي يې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پاڼه دې وکتل شي)

مـأخـذونـه:

الکامل - تاريخ يمينی - طبقات ناصری - نامهای ايرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

The Digital Library

غـــزنـــويـــان

(۳۵۱ - ۵۸۳ هـ)

د سامانيانو په يادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹هـ - ۹٦۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملك له درباره اميرحاجب الپتگين د خراسان په سپه سالاری گمارل شوی و، خو د عبدالملك تر مړينې وروسته الپتگين د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر وغړاوه او غزني او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ) دا مهال د غزني د شاوخوا حکمران د لويك له کورنۍ څخه يو سړی و، چې د دې کورنۍ يادونه د کتاب په پيل کښې تېره شوه او ښايي چې د افغانستان د هپتالي کوشانيو د اميرانو پايڅوړ وي، ځکه چې په خپله الپتگين او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پای کښې يې د "تگين" کلمه راغلې ده، هم د تگين شاهي سلطنتي کهاله ته منسوب دي چې يو افغاني او ترکي گډ جوړښت دی، د چيني گرزندوی وکونگ Wou-Kong په شهادت د (۷٦۰م) کال په شاوخوا کښې يې د افغانستان پر ختيزو او د هندوکوش پر جنوب واکمني کوله او د تگين اباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تروخت پورې هم د اوسني کندهار لوېديز شمال ته ولاړ و، سکې يې چې د اسلامي عصر په اوايلو پورې اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کېږي.

The Digital Library

په هرحال الپتګین له لویك (انوك) څخه غزني لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مړینې پورې یې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او پر (۳۵۲هـ) کال په غزني کښې مړ شو، تر **هغه** وروسته یې زوی اسحاق پر ځای کښېناست.

دا مهال بیا امیر لویك د غزني د نیولو له پاره راغی، اسحاق بخارا ته و تښتېد، له منصور بن نوح څخه یې مرسته وغوښتله او بېرته یې غزني ونیو، چې تر دریو کالو حکمرانۍ وروسته پر (۳۵۵هـ - ۹٦۵ ع) کال مړ شو.
تر الپتګین وروسته د ده یو ملګری چې ښه پرهیزګار، مبارز او عادل سړی و او بلکاتګین نومېد ((په غالب اټکل به همهغو افغاني تګین شاهانو ته منسوب وي)) **د ده پر ځای کښېناست**، دی لس کاله په غزني کښې امیر و، د (۳۵۹هـ) پر شاوخوا یې په غزني کښې سکه وهلې ده، چې د (۳٦۵هـ) په شاوخوا کښې د ګردیز په کلابندۍ کښې مړ شو، امیر پیري تګین چې یو مفسد سړی او د الپتګین ملګری و، پر غزني یې لاس بری وموند خلك له هغه څخه خوابدي او تنګ شوي وو، نو د غزني او ګردیز د پخواني کهاله امیر، لویك یې راوباله، لویك د کابلشاه د زوی په مرسته د لوګر د څرخ پر شاوخوا (د کابل جنوبي لوري ته) یرغل وکئ. امیر سبکتګین (د الپتګین زوم او ملګري) هغه مات کړ، لس پیلان یې څني ونیول او غزني ته راغی، د غزني چې خلك د پیریتګین له ظلمه تنګ شوي وو نو په ګډه یې امیر سبکتګین د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان لمسی (**غالبا تګین شاهیانو** ته منسوب) یې د غزني په امارت ومانه (د ۳٦٦هـ - ۹۷٦م کال د شعبان ۲۷).

امیر سبکتګین نوی مسلمان شوی او زړور سړی و، او د نظام الملك په وینا په سیاست نامه کښې او د حمدالله په وینا په تاریخ ګزیده کښې ده، د زاول د یوه مشر لور غوښتې وه، او له دې لارې د افغانانو زوم

شوی و، ځکه نو د ده په لښکر کښې ټول افغانان جنګېدل او بست، قصدار (بلوچستان د کلات جنوب په اوسني خضدار)، زمینداور، بامیان، تخارستان، غور، زابلستان او کابل یې چې د قراتګین نومي د ګمارل شویو کسانو په لاس کښې و، ونیول او د کابل په شمالي سیمه پروان کښې یې سکه ووهله لکه چې مو د لودیانو په حالاتو کښې وویل په لغمان کښې یې د کابل سیند پر غاړه دویهند له جیپا له کابل شاه سره جګړه وکړه او د هغه سل زریز لښکر یې مات کړ، لغمان یې تر پېښوره ونیو او د هغو سیمو خلکو ته یې د اسلام د دین تبلیغ کاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دې جګړو کښې سبکتګین ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلی شو، د عتبی او ابن اثیر په وینا افاغنه او خلج (نني غلجیان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبکتګین له نورو غوره کارو څخه لکه د دویم ساماني نوح په حالاتو کښې چې مو وویل، د هرات په جګړه کښې (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) د سبکتګین او د هغه د زوی محمود، مرسته ده چې په نتیجه کښې یې د ساماني دربار مخالفان و پرځېدل. دانامتو عادل، زړور او رښتین پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته د ۵٦ کلنۍ په عمر پر (۳۸۷ هـ) کال د بلخ او بامیان تر منځ د مدرموي په کلي کښې مړ او په غزني کښې ښخ شو. له آمو سینده ترقصدار (بلوچستان) پورې او له سند سینده تر نشاپور او سیستان پورې یې د غزني تر مرکزیت لاندې یو هېواد جوړ کړی و. وطني کورنیو حکمرانانو لکه په سیستان کښې د صفاریانو وروسته پاتې کسانو او په ګوزګان کښې د آل فریغون امیرانو د هیواد په ختیځ کښې د ملتان لودی پاچهانو دده مشرتوب منلی و.

د امیر سبکتګین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښیناست، خو د بې کفایتۍ له امله

يې ښورښيانو سر واخيست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نشاپور کښې د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۳۸۷ هـ) له خراسانه لښکر راويوست او د غزنين په ورد کښې يې له خپل ورور سره جګړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلي بللې ده (خجسته درګه محمود زابلي درياست) نو د زابليانو په مرسته يې اسمعيل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعيل تر اوو مياشتو پاچهۍ وروسته په زندان کښې مړشو.

محمود د غزني تر نيولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، پر همدغه کال يې شمالي افغانستان هم ونيو، په بلخ کښې د پاچهۍ پر تخت کښيناست او د مرو خواته پر مخ ولاړ چې د نوح له زوی عبدالملك سره جګړه وکړي، خو د جګړې پر ځای يې روغه وشوه، ساماني درباره له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توګه وپېژاند (۳۸۸هـ - ۹۹۸ ع) هغه وخت چې يې وغوښتل له مرو څخه بلخ ته راوګرځي؛ د بغداد خليفه القادربالله له خوا د عهداولوا خلعت ورته راورسېد او پاچهۍ يې پر خراسان باندې رسماً د "يمين الدوله او امين المله ولی اميرالمومنين" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ هـ - ۹۹۸م ذيقعده). امير محمود په سکو کښې د نظام الدين، ملك الممالك او ملوك الملوك په القابو هم ياد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبی يې احياناً "سلطان" ليکي. د غزنوي دورې نور مورخين لکه بيهقي او ګرديزي ورته "امير" وايي خو نظام الملك په "سياست نامه"، ابن اثير په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کښې ويلي دي چې: محمود لومړی وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجمل التواريخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاري له وينا واخيست او هغه وخت چې خلف وويل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰٦مخ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نه شته او لومړی وار د ابراهيم غزنوي پر سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱هـ - ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېناست، خو په غزني کښې د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندې پخواني ليك د ده د مړينې ورځو ته نژدې ليکل شوی دي "الاميرالاجل السيدنظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتګين" چې دا تېنګك سند دېر پخوانی دی.

سلطان محمود پر (۳۸۹هـ) کال د ساماني منصور او عبدالمالك غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر يې لکه چی دمخه وليکل شول نسکور کړل په نور پاته ژوند کښې يې د (۳۹۲ هـ او ۴۱٦هـ) تر منځ اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړل او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ)پورې يې دويهن په ولايت (داتك پر غاړه اوسنی هوند) او لغمان او پېښور کښې له جيپاله سره وجنګېد او پېښور يې ونيو، چې د "غازي" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲م) کال يې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کښې چی تېر شول ونيو، سيستان يې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چې د خلف د لور نبيره و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، څو سلطان پر (۳۹۴هـ) کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا يې شنډه کړه.

پر (۳۹٦هـ-۱۰۰۵م) کال د سند تر سيند پورېووت او لکه د لوديانو په بحث کښې چې وويل شول ملتان يې ونيو او پر (۳۹۷ هـ-۱۰۰٦م) کال يې د ترکستان ايلك خان چې بلخ او هرات يې تر نشاپوره تر واك لاندې و مات کښې، پر (۳۹۹هـ -۱۰۰۸م) کال يې د هند راجګان په ويهيند کښې له اننده پاله سره مات کړل د (۴۰۲ - ۴۰۳هـ) تر منځ يې په پنجاب او کشمير کښې فتوحات وکړل او پر (۴۰۳هـ ۱۰۱۲م)کښې يې غرجستان (د غور شمال

Digital Library

ته) هم ونیو، د بیهقي په وینا يې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) کال د بست له لارې پر غور یرغل وکړ، د غور حکمران امیر محمد سوري له لسزریز لښکر سره د آهنګران په کلا کښې کلابند او بندي شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱۶م) په شاوخوا کښې يې پر پنجاب او کشمیر بریدونه وکړل او یو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښي) بلوا وکړه او ويې واژه، خو محمود خوارزم ونیو او آلتونتاش يې هلته ودراوه. پر (۴۰۸) (۴۰۹-۴۱۰هـ) کالو يې په هند کښې قنوج او د ګنګ کڅونه له ډېرو بندیانو او ولجو سره ونیول او له دریو ملیونو درهمو سره غزني ته راستون شو. د ابن اثیر په وینا په لاره کښې له افغانانو سره ونښت ځکه چې دوی تل د هند او غزني په لاره کښې د محمود مخه نیوله. پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) کال د غور فتح پر (۴۱۲هـ)کال د کشمیر د لوهر کوټ د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) کال د ګوالیار او کالنجرو او پر (۴۱۴ هـ) دسلیمان د غرو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ ۴۱٦) کال ماوراالنهرته ولاړ، د بلخ او آمو د غاړې امیران يې د ځان تابع کړل له کاشغری قدرخان سره يې تړون وتاړه، او ځلور زره سلجوقیان يې خراسان ته راوستل. پر (۴۱٦ هـ) محمود د جنوبي هند د کاتیاوار پر سومنات حمله وکړه، د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) يې وران کړ دلته ډېره ولجه لاس ته ورغله او ګجرات يې هم ونیو.

د محمود وروستنی یرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) کال د ملتان د جټانو د طایفې د تادیب له پاره و او په خپل ژوندانه کښې په دې بریالی شو چې له اصفهانه نیولې تر عراق همدان او طبرستانه، ختیځ خواته د ګنګا تر څنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتیا وار پورې يې یوه لویه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود يې په اصفهان کښې کښېناوه (۴۲۰ هـ-۱۰۲۹م) دا لوی هېواد يې له ګنګا څخه د دجلې او فرات

تر کڅو (سواحلو) پورې د غزني د مرکزیت تر اداري لاندې راووست او په آسیا کښې يې خورا لویه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزني - پروان - نشاپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو ښارو کښې سکه ووهله او دربار يې تل د درې سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لویو پوهانو لکه البیروني، ابن سینا، ثعالبي، خمار، العتبی او نورو د راټولېدو ځای و. دی ستر، باکفایته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا و، چې د العتبی په وینا يې له ترکي افغاني تاجیکو، خلجو (غلجو چې داصطخری او یاقوت په وینا په خراسان او سیستان او کابل کښې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړ او د افغانانو طایفې يې د غور په غرو د سلیمان په غره، سپین غره او نورو کښې د ځان تابع او اسلام يې پرې ومانه د ابن اثیر په وینا د معتزله، باطنیه، جهمیه، مشبه او روافضو فرقې يې وشړلې او کتابونه يې وروسېزل. د ابن خلکان په وینا ده هر کال په هند کښې غزا پر ځان فرض کړې وه، په مذهب شافعي و، ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملك جویني (د سلطان معاصر) له کتابه چې "مغیث الخلق فی اختیار الاحق" نومېږي وایي چې: محمود دامام ابوحنیفه په مذهب و، له حدیثو سره يې خورازیاته مینه درلودله او تل به يې هغه له لویو شیخانو څخه اورېدل خود قفال سرهزی نامتو شافعي فقیه په هڅه دامام شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه داچې سلطان محمود کروړ او زړور پاچا و، د ابن اثیر په وینا ښه مخ، ښکلې ښه يې درلوده، سترګې يې کوچنۍ او وینتان يې سره وو، د ابن خلکان په وینا د (۳٦۱هـ) کال د عاشورا پر ٦ مه زېږېدلی و، چې د آسیا په زړه کښې د یوه لوی دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

اخته، او پر (٦١) کلنۍ تر (۳۳) کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱هـ - ۱۰۳۰م) کال د دويمې خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورځ مړ او د غزني په فيروزه مانۍ کښې ښخ شو. اوس که څه هم په غزني کښې د فيروزه مانۍ څه نخښه نه شته، خو يوازې د سلطان د مزار ښناخته (ډبرليك) پاتې دى چې پر هغه يې په کوفي غونډې ليك داسې ليکلى دي: "غفراناً من الله الاميرالاجل السيد نظام الدين ابى القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفى رحمته الله عليه ونور حفرته وبيض وجهه عشيته يوم الخميس اسبع بقين من شهر ربيع الاخر سنه احدى و عشرين واربعمائه "هغه کوچنۍ گنبده چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه شوې ده. (۴۹-۵۰عکسونه)

تر محمود وروسته يې زوى محمد له گوزگانان څخه راغى او په غزني کښې د پلار پر ځاى کښيناست، خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوى يې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوى يې وزير او علي قريب يې لوى حاجب وټاکل خو تر (۵۰) ورځو وروسته ابوالنجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوى امير مسعود ته چې په "رى" او اصفهان کښې حکمران و، ورشي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندهراى" په هغو پسې وگماره، خو د سراى مريانو سوندهراى و واژه او په نشاپور کښې امير مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او غهد د مرسل بن منصور بن افلح گرديزي په لاس امير مسعود ته ولېږل، ده ته يې د اسلامي دايره المعارف په وينا د ناصرالدين الله او حافظ عبادالله او ظهيرخليفة الله لقب ورکړ، چې ابن اثير دالقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلى دى، په دغه ډول يې مسعود رسماً د خراسان

پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغى، محمد له غزنه څخه تگين آباد (دهلمند او ارغنداو ترمنځ) ته لښکرراووست، خو تر(۷) مياشتو پاچهۍ وروسته امير يوسف او علي قريب هغه په تگين آباد کښې ونيو ړوند يې کړ او امير مسعود يې د هغه پر ځاى کښيناوه (۴۲۱هـ د کوچني اختر مياشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن ميمندى زوى (چې پر ۴۲۱ هـ مړ دى) د هند له زندانه راويوست او هغه يې خپل وزير وټاکه او حسن ميکالى (وزير مشهور په امير حسنك) يې د قرمطي والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره يې چې احمدينا لتگين نومېد خورا ډېر مال واخيست او دى يې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال يې کرمان او مکران ونيول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس يې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره وگماره، پر (۴۲۴ هـ) کال يې د کشمير پر سرستى لښکرو يوست او پر (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ م) کال يې برآمل، سارى او طبرستان برى وموند امير بکتغدي يې له لوى لښکر سره د خراسان د شمالي ډاگو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه خو ببرته، ناکام راستون شو پر (۴۲٦ هـ - ۱۰۳۴ م) کال يې يو لښکر د هندو سپهسالار تلك د جهلن د زوى په مشرۍ د احدينا لتگين د ځپلو له پاره چې په هند کښې ياغي شوى و، ولېږه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتښتېد، د سند په اوبو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ - ۱۰۳۵م) او پر همدغه کال يې پرهانسې او د هند پر نورو کلاو يرغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته يې خپل زوى امير مجدود په لاهور کښې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸ هـ - ۱۰۳٦ م) پورې ببرته غزني ته راغى.

له دې کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

Digital Library

Digital Library

جوړولې ځکه يې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندې داؤد ترکمان يرغل وکړ، چې امير مسعود بلخ ته ورسېد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال يې په ګوزګانانو کښې مسعود علي کندزي له پېښو واچاوه او ځينې سلجوقيان يې د ځړخايو په ورکړه راضي کړل، له ځينو سره يې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالي سيمو کښې جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ - ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لارې غزني ته راغی، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چې په دې جګړو کښې يې خپلسري کړې وه مصادره او په هند کښې معزول کړل. په دې وخت کښې د سلجوقي ميکائيل زامنو طغرل او چغری بيك خراسان له نيشاپوره تر هرات بلخ او سيستان پورې ونيو، مسعود يې د مرو اوسرخسي منځ د "دندانقان" په جګړه کښې مات کړ او پر(۴۳۱هـ) کال مسعود خپله وروستنی سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال په هغه ښار کښې سلجوقي طغرل سکه وهلې ده.

امير مسعود چې د هېوّاد په اوضاع کښې ګډوډې وليده، خپل زوی مودود يې په غزنه کښې پرېښوو او په خپله له محمودي خزانو، لښکر او خپل راندہ ورور محمد سره هندوستان ته لاړ خو په ماريګله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کښې د ده لښکريانو پرده بلوا وکړه، روند امير محمد يې خپل پاچا وټاکه، مسعود يې د ګيري (ګهری) په کلا کښې بندي کړ او بيا يې د طاهر بن محمد په لاسو وواژه (د ۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کښې امير مودود په غزنه کښې پر تخت کښېناست او له خپل لښکر سره يې هندوستان ته مخه وکړه، د ننګر هار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نږدې - د بابر په آدينه پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره ونښت او د خپل پلار ترك او تاجيك وژونکي يې ووژل، محمد او د هغه

زوی طاهر يې هم ژوندي پرې نه ښوول (۴۳۲) هلته يې يو ښار د "فتح آباد" په نامه ودان کئ، چې تراوسه په همدغه نامه پاتې دی.

سطان مودود له سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ يې ورځ پر ورځ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېرېده، د ښو اړيکو په ټينګولو کښې زياريوست او د بيګ لور يې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندي پاتې نه شو، له همدې کبله غزنويانو تر خراسانه پر خپلو هندي مستملکاتو باور پيدا کړ، دا کار لومړی د مودود په سکو کښې ليدل کېږي چې پر خپله سکه يې د سيوا Siva د غوايه صورت د سری سمنته ديوه Sri samanta Diva له ليکنې (ډېرليك) سره نقش کړې و، چې دا رويه د ويهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخيستل شوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهی وروسته پر ۳۹ کلنی (۴۴۱هـ - ۱۰۴۹م) کال مړشو او د غزني پاچهي تر دوو مياشتو پورې د امير مودود د زوی دويم مسعود او تره يې علي د لومړی مسعود د زوی په نامه وه، چې د سلطان محمود زوی عبدالرشيد پر دوی غالب او پر همهغه کال (۴۴۱) د غزني پر تخت کښېناست.

سلجوقی داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سيستان له لارې پر بست او زميداور يرغل وکړ او زوی يې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزني راغی - خو د عبدالرشيد د لښکر سالار چې طغرل نوميد او د سلطان محمود له مريانو څخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (ښايي د اوسني ميدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره بيغو يې په سيستان کښې مات کړل او وروسته بيا غزني ته راغی عبدالرشيد يې د آل محمود له ځينو شهزادګانو سره وواژه (د ۴۴۳ - ۱۰۵۰م شاوخوا) خو د غزني خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګين نامي دی وواژه، سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود لمسی يې د غزني پرتخت کښېناوه (۴۴۴هـ) ده د زابلستان د خلکو

له اوږو څخه د درنو مالیو بار لرې کړ، ځکه نو په خلکو ګران شو، فرخزاد د هېواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه او د ابن اثیر په وینا په ډېرو جګړو کښې بریالی شو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې دی په حمام کښې ووژني، خو پر (۴۵۰هـ) کال د خپلو ملګریو په مرسته له دې مړینې څخه وژغورل شو او تر (۷) کالو پاچهۍ وروسته د (۴۵۱ هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، وروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد، ده له سلجوقي داؤد او آلپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیځې برخې تر لاهور پورې ده په لاس کښې پاتې شوې، څو ځلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډېر مسجدونه، مدرسې او ماڼۍ یې ودانې کړې، (۴۲) کاله یې په آرامۍ او هوسایې حکومت وکړ او پر (۴۹۲ هـ - ۱۰۹۸م) کال پر شپیته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین دریېم مسعود د ده پر ځای کښېناست او امیر عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خو دا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه وه، نو ځکه یې له سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام واړاوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغاتګین په هندستان کښې د ګنګ تراوبو پورېووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹ هـ - ۱۱۱۵ م) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزني کښې پرتخت کښېناست؛ خپل ورور شېرزاد یې و واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکنځله، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزني کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱ هـ - ۱۱۱۷ م) کال مړ شو، د ده پر

e Digital Library

ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېناست او خپله سکه یې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲هـ - ۱۱۱۸م) کال یې په ملتان کښې محمد باهلیم له لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالك کښې یې ناګور کلا جوړه کړه.

غزني ته له راتګ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره یې جګړه اخته شو، په دې جګړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالاړ او غزني د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بېرته وګرځېدل، دی غزني ته راغی او پر (۵۵۲ هـ - ۱۱۵۷م) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ) او خسرو ملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳ هـ) په غزني او لاهور کښې پر تخت کښېناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هغوی غزني ونیو، دی لاهور ته لاړ او بیا پر (۵۸۳هـ) کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونیو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷ هـ) کال یې وواژه. د ده له مړینې سره سم د غزنویانو د سبکتګین کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنویانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه ترګنګ پورې دوې پېړۍ واکمني لرله، چې غزني، بلخ، لاهور او بست یې پایتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره وده وکړه، په هېواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رڼا روښان شو، د هېواد له ختیځ څخه د کابل شاهي حکومت او دیانت نخښې ورکې شوې د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر منتوفي او نور وو. د

e Digital Library

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان وو او ښه سوداګري په کښې کېده. نامتو پوهان او لیکوالان یې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیله او د منه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکي) عبدالحي ګردیزي د الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبرمبارك شاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویري غزنوي دي.

فرڅوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسروبلخي، اسدي طوسي، سیدحسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاري غزنوي د دغه مهال نومیالي شاعران ګڼل کېږي.

د غزنویانو دربار په آسیا کښې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او ادیب پالونکی پاچاو، ځیني پوهان په فقه کښې یو کتاب د ده بولي او ځیني اشعار او قطعات یې رانقلوي.

د غزنویانو په عصر کښې نفیسه صنایع او د ودانولو فن د یادونې وړ وده کړې وه. سره له دې چې د تاتار یرغل د افغانستان په لویو ښارو کښې د صنعت ټول پایځوړ (بقایا) له منځه وړی دی، خو د ودانۍ، ډبرو تورېلو او خطاطي له صنعت څخه د سبکتګین او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د درېیم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کښې د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاتې دي، د بست د ښار د لښکر ګاه د آثارو له بقایاو څخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کښې د فرانسوي لرغون پېژندونکیو له خوا کیندلي شوي د هغه ځای پر دېوالو یې د رنګینه نقاشیو هنري نخښې موندلي دې چې د غزنوي دورې د هنر او صنایعو طراوت ښنې

ښکاري. په غزنوي دوره کښې د هېواد د ولایاتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېده چې د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دربار له لویو حاجبانو، پاشهزادګانو او د پاچا له خلپوانو څخه ګمارل کېده. د بیهقي په وینا د غزني د پاچهۍ په مرکز کښې به یو د دیوان وزیر او لوی خواجه (د مالیې د وزیر او صدراعظم په توګه)، یو دیوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت یو دیوان (د لوی دبیر تر امر لاندې د پاچهۍ د لیکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت یو دیوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچهۍ په دربار کښې ځیني مشران د "ندیم، وزیر، خازن او کوټوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پورې نښتی او امنیت هم ټینګ و، نو ځکه د دولتي مالیو زیاتوالي هم یقیني دي، لکه څنګه چې مو د مؤرخانو په وینا د خراسان عباسي دورې د پیل مالیات په منځني ډول د (۴۵) ملیونو په شاوخوا کښې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه میچ (مقیاس) د ټول خراسان، د غزني، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولایاتو عایدات د غزني دولت په خزانه کښې تر سل ملیونو درهمو زیات اټکل کړو، البته هغه زیاتې ولجې، ډېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جګړو کښې لاس ته راتلل له دغه حسابه بېل دي.

صاحب برید (ډاک چلوونکی) د جاسوسي دیوان، سالار (د لښکر مشر) او کوټوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کښې د حکومت چارې اجرا کولې او عدلي چارې قاضي ته سپارل شوې وې، لکه د محمود په عصر کښې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د استازی په ډول غزني ته راغی، سلطان چې

The Digital Library

د ده علمي مقام، پرهیزګاری او ورع ولیده د غزنه قضا یې ورکړه، د هغه زوزاد تر ډېرو وختو پورې په هغه پایتخت کښې قاضیان وو.

د غزنویانو سیاسي اړیکې د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر له خانانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزني د پاچهانو دربار ته راتلل او د رسولدار (د تشریفاتو د رییس) له خوا په ډېر درناوي هرکلی ورته ویل کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کښې د غزنوي تر پاچهی لاندې ټول خلك شامل وو. آن تر دې چې د غزني دربار په لویو لښکري خلکو او پوځي افسرانو کښې هندوان هم وو، همدا راز د غزني په لښکر کښې ډېر زیات پښتانه هم وو. چې د هند په فتوحاتو کښې یې لویه ونډه درلوده

غزنوي پاچهان

* ۱ - میر الپتګین (۳۵۱ - ۳۵۲هـ)
۲ - امیر اسحق د الپتګین زوی (۳۵۲ - ۳۵۵ هـ)
۳ - امیر بلکتګین (۳۵۵ - ۳۶۵هـ)
۴ - امیر پیری تګین (۳۶۵ - ۳۶۶هـ)
* ۵ - امیر سبکتګین (۳۶۶ - ۳۸۷ هـ)
* ۶ - امیر اسماعیل د سبکتګین زوی (۳۸۷ هـ)
* ۷ - سلطان محمود د سبکتګین زوی (۳۸۷ - ۴۲۱هـ)
* ۸ - امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
* ۹ - سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ - ۴۳۲هـ)
۱۰ - محمد - دویم ځل (۴۳۲هـ)
* ۱۱ - سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ - ۴۴۱هـ)
* ۱۲ - دویم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
* ۱۴ - عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴هـ)
۱۵ - طغرل (د محمود مریی) (۴۴۴ هـ)
* ۱۶ - فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴هـ - ۴۵۱ هـ)
* ۱۷ - سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲ هـ)
* ۱۸ - علاء الدین دریم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹ هـ)
۱۹ - شېرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹ هـ)
* ۲۰ - ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱هـ)
* ۲۱ - بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲هـ)
* ۲۲ - خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷هـ)
* ۲۳ - خسروملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳هـ)

(۵۱ لمبر شجري او ۴۹ نقشې ته دې وکتل شي)

اخځلیك: تاریخ سیستان - بیهقي - طبقات ناصري - ابن اثیر - طبقات سلاطین اسلام - ګردیزي - العتبي - پاول هورن مختصر تاریخ ایران- آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامي - تاریخ ایران رازي - راهنمای افغانستان - سیاست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته روضة‌الصفا - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - مجمل التواریخ والقصص - تاریخ الاسلام السیاسي - تاریخ الاسلام ذهبي - مجلة آریانا - لباب الالباب معجم الانساب زمباور - د سر اولف کیرو پټانز - اخبارالدولة السلجوقیه - راحة‌الصدور - افغانستان بعد ازاسلام لومړی ټوك - مادر زبان دری - فتوح السلاطین - غزنویان بوسورت.

he Digital Library

د سلجو قیانو او خوارزم شاهیانو واکمني

او

د سیستان د ملکانو لنډه یادونه

(۴۲۹ - ۶۳۲هـ)

سلجوقیان د سیحون او ارال رود د شمالي ترکمانانو یو ټبر و، چې د سامانیانو په وختو کښې د بخارا شمالي لور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام یې منلی و، څرنګه چې د دوی کار د ګلو روزنه وه، ځکه نو د څر ځایو د موندلو له پاره ګرځنده وو، په جند کښې د دغه ټبر مشر سلجوق د توقاق یایقاق تیمور زوی څلور زامن لرل: چې نومونه یې: بیغوار سلان مشهور په اسرائیل، میکائیل، یونس او موسی دي.

سلطان محمود سهواً د سلجوق ټبر څلور زره کورنۍ له جیحونه راپورې ویستې، په خراسان کښې یې تر نیشاپوره څر ځایونه ورکړل او د سلجوق زوی اسرائیل یې چې د منهاج سراج په وینا "برق جهنده او شیر دمنده" ته ورته و په کالنجر کښې بندي کړ (د ۴۱۶هـ - ۱۰۲۵م شاوخوا) د میکائیل زامنو طغرل بیګ، داؤد او چغری بیګ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ او خراسان یې تر غزني، سیستان، بلخ، نشاپور او کرمان پورې ونیو. طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵ هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کښې تېر شو، د دندانقان په جګړه کښې یې سلطان مسعود مات کړ، پر (۴۲۹هـ - ۱۰۳۷م)

کال یې په نشاپور کښې د پاچهۍ خول پر سر کښېښوو، خپل ورور بیغور یې د لوېدیځ افغانستان، پوشنج، هرات او سیستان په حکمدارۍ وګماره او پر (۴۳۲ هـ) کال تر بسته پر مخ ولاړ. ورونو یې داؤد او چغري بیګ د افغانستان په شمالي سیمو کښې له مرو او سرخس څخه نیولي تر بلخ او شبورقان پورې ونیول خو د بلخ په علي اباد کښې د سلطان مسعود لښکر مات کړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جګړه کښې (۴۳۱ هـ) د سلجوقیانو ټولو قواو مسعود ته وروستنۍ ماته ورکړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب کښې ترسیستانه او په شمال کښې تر بلخ او تخارستانه وغځاوه.

که څه هم سلطان مودود له غزني څخه خپل وزیر عبدالرزاق د احمد میمندي زوی په سیستان کښې د سلجوقیانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ شاوخوا) خو څه یې ونه کړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قبادیان، وخش، ولوالج د چغري بیګ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ هـ ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کښې وو، په خپله او زوی یې ملکشاه (۴۶۵ - ۴۸۵ هـ ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهیم غزنوي سره دوستانه اړیکي وساتل او زابلستان او کابل یې تر لاهوره پورې غزنوي دولت ته پرېښوو، دا مهال د ملکشاه ورور تکش په بلخ کښې یاغي شو. ملکشاه پر (۴۷۷ هـ) کال هغه په ترمذ کښې ونیو او ړوند یې کړ. د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ - ۵۵۲ هـ - ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقیانو د کهاله نامتو پاچا ؤ "لکه چې د غزنویانو په احوال کښې تېر شو" له بهرامشاه غزنوي سره یې د ارسلانشاه په مقابل کښې مرسته وکړه او هغه یې تر خپل اغیز لاندې تر لاهوره د غزني پاچا کړ (۵۱۱هـ) یا دا چې د سنجري هېواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنګه سلطان سنجر (لکه چې د غوریانو په احوال کښې به یې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومې ځای په درې کنجۍ کښې

e Digital Library

له علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جګړه وکړه، علاء الدين يې ونيو او بېرته يې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا) تر هغه وروسته د قرخطاطايانو او غزانو نيمې وحشي قبيلې د منځنۍ آسيا له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت يې له منځه يووړ (۵۵۲ هـ - ۱۱۲۸م شاوخوا) د افغانستان پر سيمو يې له غزني څه تر زابل او سيستان پورې يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي يې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د "غز" ګواښ ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړل شو، د سلجوقيانو په وختو کښې د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او لوېديزو سيمو بر شو، چې وروسته به وڅېړل شي.

هغه لويه پېښه چې د خوارزميانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهاله "چې له ډېرو وختو يې په غور او باميان کښې په خپلواکۍ حکم کاوه" جګړه وه چې د غوريانو او خوارزميانو په احوال کښې به راشي، علاء الدين محمد (د ٦۱۱ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کښې غور، فيروز کوه او هرات تر غزني پورې ونيول، غوري کهول يې په غور کښې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستنی پاچا په افغانستان کښې له چنګيز لښکر سره جګړې وکړې چې په وروستۍ برخه کښې به يې تفصيل راوړل شي.

په دغه وخت کښې افغانستان پر څلورو برخو وېشلی شوی و:
شمالي ولايتونه له تخارستانه تر مرو پورې مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، باميان او ګوزګانان سيمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوريانو د کهاله تر لاس لاندې وې، زابل ولايت له هلمنده تر غزني، کابل، ننګرهار، پېښور او لاهور پورې د غزني د محمود کورنۍ په واکمنۍ کښې و او سيستان ولايت له بست او زميداوره تر زرنج، فراه او نيه پورې

د سيستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو، غزنويانو او ان له چنګيزيانو سره هم ښه اړيکي ساتل، چې د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه وو چې "د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کښې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به يې وروسته راشي له تاتاري ير غلګرانو سره لاس يو او هرات او سيستان يې تر لاسه کړي وو، د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه د صفاريانو په برخه کښې چې مو ووېل يو هم ملك تاج الدين و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سړي له نسله په سيستان کښې تر زرو کالو پورې اميران پاتې وو، چې د "ريو" په وينا پر (۱۰۲۸هـ) کال ملك جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (١٦) پښت عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملك غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ يې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل مهاله د "کتاب احياء الملوك" په نامه ليکلی دی په صفاريانو پورې اړه لري.

اخځليك: طبقات ناصري، اخبارالدولة السجلوقيه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - ابن اثير - د پاول هورن تاريخ مختصر ايران - د خليل ادهم دول اسلاميه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور.

(وګورئ ۵۲ نومره نسب پاڼه.)

n: The Digital Library

غوريان

(۴۰-۶۱۲ هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر و، چې تر اوسه هم د هرات شمال لوېديځ د بادغيس د زور آباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کښې د "زوري" په نامه اَستوګن دي؛ تر اسلام دمخه هم دغه کهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو کښې حکمراني کوله او د "غرشاه" په لقب يادېدل، (په دغه لقب کښې د "غر" کلمه پښتو ده) دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت "ضحاك" ته منسوب دی (دا نوم فردوسي "ضحاك" بللی او په پښتو سرچينو کښې د تاريخ سوري په حواله "سهاك" دی. طبري، البيروني او ابن بلخي يې "بيور اسپ اژدهاق" يادوي او په مسعودي کښې "ده اك" راغلی چې د طبري په وينا يې معرب ډول "ازدهاق" دی. په اوستا کښې "دهاك - اژي دها" ياد شوی چې په دري کښې "اژدها" او په پښتو کښې "اژدهار" دی، همدارنګه په خراساني نومونو کښې دا نوم ډېر کارېدلی لکه د زين الاخبار د ليکونکی عبدالحی ګرديزي د پلار نوم ضحاك (د ۴۰۰ په شاوخوا کښې) او ضحاك شيباني (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقيه او باميان ته نژدې "ضحاك" نومي ښار او د "سهاکا" مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چې سکستان د دوی په نامه دی، مفغن صورت يې "سهاك" او "سهاکزي"

د افغاني قبيلو نومونه دي، دا ټول دا ښيي چې دا نوم د لرغوني افغانستان په نومونو کښې پخوانۍ ريښه لري.

د دغه کهاله په نورو نومو کښې يو نوم هم "بسطام" دی چې (د ګستهم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دی) چې فردوسي هم هغه يادوي، دغه سړی په شغنان، باميان، تخارستان او غور کښې حکمراني کړې او تر هغه وروسته په غور کښې له دغه ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چې يو امير سول او بل سپه سالار سام و، د سوري ټبر اميران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسي او نورو مورخينو د "ماهوري سوري نژاد" په نامه ياد کړي، بلاذری د "جبل زور" او د هغه ځای د مشهور بت چې هيون تسنګ پر (۶۰۳م) د "شونا" په نامه ليدلی يادونه کوي، ابن فندق هم په تاريخ بيهقي کښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عميد سوري يادوي او په را وروسته وختو کښې نامتو شير شاه سوري هم په هند کښې له دغه افغاني ټبر څخه را پاڅېدلی دی.

د سوري کهاله له نوميالیو څخه يو هم شنسب د خرنك زوی دی چې د فخرالدين مبارکشاه له نسب نامې څه د منهاج سراج په روايت د حضرت علي (رض) هممهالی او د هغه په حضور يې ايمان راوړی و، عهد او لوابې يې څنې اخيستې وه. له هغه کهاله څخه چې به هر څوك پر تخت کښېناست د حضرت علي﵁ هغه عهد او لوابه ورکول کېده دا چې په اسلامي دوره کښې د غور لومړی حکمران دی چې موږ يې پېژنو او امير پولاد غوري د ده له زامنو څخه و، چې د غور د غرو شاوخوا يې تر واکمنۍ لاندې وه، د خپلو پلرو نوم يې ژوندی کړ او چې صاحب الدعوت العباسيه ابو مسلم مروزی منځته راووت نو امير پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ور ووست، د آل عباس د تقويې له پاره يې ډېر کارونه وکړل د امير پولاد د حکمرانۍ

The Digital Library

مرکز د غور منديش و او د غور پر ټولو غرو او شاوخوا يې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا). د امير پولاد يو زوی و چې امير کروړ نومېد، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب "تاريخ سوري" په حواله يې د پټې خزانې کتاب د متن له مخې پېژنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵٦م) کال د غور په منديش کښې امير و او د "جهان پهلوان" په نامه يې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) خيسار، تمران او برکوشك (د غور مشهوري کلاوې) د ده په لاس کښې وې، دی داسې غښتلی پهلوان و، چې يوازې له لسو تنو سره جنګېده او له همدغه امله يې کروړ باله چې په پښتو کښې د کلك او سخت په مانا دی. د دغه کهاله واکمني تر زميندارو، بست او والشتان پورې رسېده، له اموي کهاله څخه عباسي کهاله ته د خلافت د انقلاب په جګړو کښې دی هم د ابو مسلم ملګری و، پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله د ده يوه پښتو حماسه رانقلوي او د بنې وينا خاوند يې بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کښې امير کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سيمه له مرو او هرات څخه تر جروم (ګرمسير) غرج او تخار پورې ګڼي او وايي چې زرنج (سيستان) مې د توزې په زور ونيو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو يو لرغونی حماسي اثر دی چې د ده د غښتلي روح، ملي غرور جهانګيرۍ او جهان کشايۍ څرګندويي کوي، په هغه کښې هغه پښتو زاړه لغات او کلمات دي چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دي پاتې شوي.

امير کروړ پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰م) کال د هرات لوېديځ لوري ته د پوشنګ په جګړو کښې ووژل شو او تر ده وروسته يې زوی امير ناصر په غور، بست او زميندار کښې حکومت کاوه (د ۱٦۰ هـ - ۷۷٦ م شاوخوا).

(د دې په زړه پورې تاريخي، ژبنۍ، او ادبي موضوع د تفصيل له پاره دې د کابل چاپ پټه خزانه کتاب او د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوك وکتل شي).

منهاج سراج تر امير پولاد وروسته د هارون الرشيد تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو يادونه، نه کوي، له بنه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې چې په لږ تفصيل سره د امير کروړ او امير ناصر يادونه کوي او بيا منهاج سراج د دغه کهاله يو بل امير، بنجی د نهاران شنسبی زوی د غور له لويو اميرانو څخه ګڼي او ليکي چې د خپل يوه معاصر غوري امير سره چې د بهرام زوی شيش نومېده د هارون الرشيد دربار ته ورغلل، امير بنجی د "قسيم امير المومنين" په لقب د غور امير او امير شيش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م شاوخوا). د غور اميران د همدغه بنجي له نسله او د غور سپه سالاران د شيش له توکم څخه دي، چې د صفاريانو په وختو کښې له آل شنسب څخه په منديش کښې د غور امارت امير سوري ته رسېدلی و، لکه د صفاريانو په احوال کښې چې مو ولوستل د (۲۵۳ هـ - ۹٦۷م) په شاوخوا کښې يعقوب صفاري د نيمروز، بست او د اور ښارونه تر تګين آباد اور خج پورې ونيول، د هغه ځای امير يې له پښتو وغورځاوه، په دغه وخت کښې امير سوري د غرني غور امير و، چې تر هغه وخته لا د غور نيمايي خلك مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امير سبکتګين هم پر غور حملې وکړې، خو د سوري کهاله خپلواکۍ ته يې څه تاوان ونه رسولای شو، لکه څنګه مو چې د غزنويانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور يرغل وکړ، خو د غور امير چې پر دغه مهال محمد سوري و، کله به يې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بيهقي (۴۰۵ هـ -

he Digital Library

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په ویناو (۴۰۱ هـ) کال محمود د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لښکر سره غور ته ورغی، چې د لښکر په مخ کښې د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امیر محمد یې په یوه جګړه کښې د لسزریز لښکر په مرسته د آهنګران په کلا کښې کلابند کړ؛ محمد تر ډېرې مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د ګیلان په شاوخوا کښې هغه پر لاره زهر وخوړل چې په خپله ګوتمۍ کښې یې ځای پر ځای کړي وو، ځان یې وواژه خو د یرغملتابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژبې وطني روایات چې د "لرغوني پښتانه" او "تاریخ سوري" کتابو په حواله په پټه خزانه کښې راغلي پورتنۍ تاریخي پېښې تاییدوي او د محمد د مرثیې پښتو بولله هم راوړي چې اسعد د محمد سوري زوی (چې پر ۴۲۵هـ د زمینداور په بغني کښې مړ دی) ویلي ده، دا شاعر په اهنګران کښې د ده په دربار کښې و، دا بولله چې د ژبني بلاغت او فصاحت له مخې ډېره پخه ده، د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي؛ د آهنګرانو د جګړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرګندوي او دی د سوري کهاله ویاړ بولي، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کښې یې ځان قربان کړ، د شیخ اسعد بولله د پښتو لرغوني ادب له غورهآثارو څخه ده.

د محمد تر مړینې وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منديش په غرو کښې د پلار پر ځای کښېناست، د سلطان تابع و، په غور کښې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جوړولو لاس پورې کړ او علم دوسته سړی و، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه،

خو د مسعود په وختو کښې د (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳م) په شاوخوا کښې (د بوعلي وراره) عباس د شیش زوی پورته شو، خپل تره یې بندي کړ او د غور پاچهۍ پر تخت کښېناست. عباس ظالم او بېباکه سړی و او د نجوم علم یې خوښ و، د منديش ولایت په سنګه کلا کښې یې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس یې غزني ته بندي بوت، د غور امارت یې د ده زوی امیر محمد ته چې د غزني دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی و، وسپاره. (د ۴۵۰ هـ - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کښېناست (د ۴۶۰ هـ - ۱۰۶۷ م شاوخوا)، ده د غورياغیان په جګړه د ځان تابع کړل په هغه جګړه کښې چې (د غزني جنوب لوېدیځ ته) دوجیرستان او کوشك په پای کښې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ هـ شاوخوا) دده زوی ملك عزالدین حسین د غور پر تخت کښېناست، ده له سنجري دولت سره دوستانه اړیکي درلودل او د ښو اخلاقو څښتن، پر ژمنه ولاړ او عالم پالونکی پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزني، بامیان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې تړلي وو او هر یوه پر یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغوني هېوادني لقب (غر شاه) یې رسماً پر عربي "ملك الجبال" واړاوه او ځان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د ښار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورساد) په ولایت کښې یې چې د ده سیمه وه له خپلو ورونو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ هـ - ۱۱۴۶م) چې د هغه وژل د

The Digital Library

غوري او غزنوي کهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدین سام د غور د مندیش په سنګه کښې و، همدا چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروز کوه یې هم ده ته پرېښوو، دی پر (۵۲۴هـ ۱۱۴۹ م) کال په فیروز کوه کښې پر تخت کښېناست او د غرجستان له شارانو سره یې دوستي وکړه، د هرات په غرو کښې یې د شیرسنګ کلا، په غرجستان کښې یې د بند روا کلا، د غرجستان او مادین تر منځ یې د فیوار کلا جوړه کړه، او د ګیلان ملك بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) یې چې د شنسبانیانو له نسبه وه، ځانته واده کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مورده. سلطان بهاءالدین د خپل ورور سلطان سوري د غچ اخیستلو له پاره په جروم او غرجستان کښې لښکرې راغونډې او پر غزني یې یرغل وکړ، خو (د غزني) په ګیلان کښې مړ شو، ده د غزني د سفر په وخت کښې د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدین حسین ته پرېښی و.

۳- ملك شهاب الدین محمد خرنګ د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده، دا سیمه د غور یو ولایت و، د ده زوی ملك ناصر الدین ابوبکر د (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) په شاوخوا کښې د ګزیو او تمران د ولایت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران و، د چنګیز تر یرغل وروسته هند ته په ډیلي کښې د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د (۶۲۰ هـ) په شاوخوا کښې مړ شو.

۴- ملك شجاع الدین علي د حسین زوی چې د غور د جرماس ولایت حکمران و، تر هغه وروسته یې زوی علاء الدین ابوعلي په غور کښې د ده پر ځای کښېناست، د سلطان غیاث الدین په وختو کښې د غور، بست، وجیر، ګرمسیر، درمشان، روز ګان او غزني سیمې ده ته وسپارل شوې، د

خراسان تر نیولو وروسته په نشاپور کښې حکمران و، سلطان معزالدین دی بوت او د غرجستان او زمینداور حمکران یې وټاکه، پر (۶۰۱ هـ) کال یې د قهستان د ملا حده و د جناباد ماڼۍ ونیوله، خو د سلطان معز الدین تر شهادت وروسته د غرجستان د اشیار په کلا کښې بندي شو.

۵- علاء الدین حسین د حسین زوی د غور په وجیرستان کښې حکمران و او د خپل ورور سلطان بهاءالدین تر مړینې وروسته په فیروز کوه کښې د غور پر تخت کښېناست، د غور او غرجستان لښکرې یې را غونډې کړې او غزني ته یې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزني څخه د غزني او هندوستان له لښکر سره راووت او د ګرمسیر او تګین آباد له لارې زمینداور ته ولاړ، علاء الدین چې دا جګړه د خپلو دوو وروڼو د غچ اخیستلو له پاره کوله، تګین آباد ته نژدې یې د بهرامشاه له لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته یې د غزني په شاوخوا کښې دوه ځله د غزنویانو مقاومت مات کړ او د غزنوي دولت پایتخت یې ونیو (۵۴۵ - ۵۴۶ هـ)، ده هغه لوی ښار له خاورو سره برابر کړ او اوسېدونکي یې اته ورځې ټول ووژل، له هغه ځایه یې بست او زمینداور ته مخه وکړه او د بست ښار یې له محمودي ماڼیو او ښکلیو ودانیو سره چې په خپل وخت کښې یې ساری نه و هم وران کړ، نو ځکه ورته جهانسوز ویل کېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پورې وتاړه او خپل ورور فخر الدین ته یې وسپارد علاءالدین تر دې وروسته له سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجرد هر یو الرود د ناب په سیمه کښې له ده سره جګړه وکړه، څنګه چې خلك له علاءالدین څخه خواشیني وو، د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکریان سنجر ته تسلیم شول په خپله علاءالدین د سنجر لاس ته ورغی بندی شو، خو څنګه چې سنجرد غزانو له

The Digital Library

لاسه مات شوی و، علاءالدین یې و نازا وه؛ مرسته یې ورسره وکړه او بېرته یې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښې ملك ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستی او د فیروز کوه پر تخت یې کښېنولی و، چې د علاءالدین د راګرځېدو خبر یې واورېدو ناصر الدین یې وواژه او علاءالدین ته تسلیم شول.

ده بامیان تخارستان، جروم (ګرمسیر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولك او غرجستان، مرغاب ښارو نه هم د غور د پاچهی اطاعت ته اړ کړل او د ملا حده الموت رسل ته یې هم د غور په غرو کښې لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱هـ - ۱۱۵۶م) په شاوخوا کښې د غور په سنګه کښې مړ شو.

تر ده وروسته یې زوی سیف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښېناست، د ملا حده ورسل یې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره یې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاوخوا ته رسېدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جګړه کښې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸هـ - ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد یې تر یوې اداري لاندې راوست او د فیروز کوه په مرکز پورې یې وتاړه.

۶- سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ، ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م)

د غوریانو لومړی پاچا دی چې د سلطان لقب یې واخیست، د ده د پاچاهۍ مرکز د غور دا ستیه حصار و هغه وخت چې یې ورور قطب الدین ملك الجبال په غزني کښې ووژل شو، نو سلطان سوري له بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه یې د کورم ناوې ته وخغلاوه، په خپله دی د غزني پر تخت

کښېناست او غور یې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښنو و، خو د ژمي په وخت کښې چې یې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزني یرغل وکړ، او سلطان سوري یې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر یې غرغره کړ، څو چې ورور یې جهانسوز د هغه په کسات کښې غزني وران کړ.

۷- ملك فخر الدین مسعود تر ټولو ورونو مشرو او د غور په کاسي کښې امیر شو، څنګه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزني تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملك فخر الدین مسعود یې د بامیان حکمران وټاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخش او بدخشان پورې ونیول او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښې یې لولئ د راغ زر په جګړه کښې د خپلو وریرونو په لاس بندي او بېرته بامیان ته واستول شو او هلته مړ شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته یې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کښې امیر و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخش، جروم (ګرمسیر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل اود سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره یې د غور له لښکر سره یو ځای د مرود رودبار په جګړه کښې ګډون کړی و او د سلطان لقب یې وموند، د ده تر مړینې وروسته یې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د بامیان پر تخت کښېناست (۵۸۷هـ - ۱۱۸۹م) د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای و. امام فخر الدین رازي شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښې وو، د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغر، تر مذه او بلخه

ne Digital Library

پورې او جنوب خوا ته د غور او غرجستان تر پایه پورې رسېدله، غور، غزني او بامیان د ده تر فرمان لاندې وو. هغه وخت چې سلطان معز الدین شهید شو (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) نو د هېواد امیرانو دی غزني ته ور وغوښت خو دی په ګیلان تر ۱۴ کالو پاچهي وروسته مړ شو. بیا یې زوی جلال الدین علي پر ځای کښېناست (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدین یې د غزني پر تخت کښېناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدین یلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوخوا ځخه پر علاءالدین یرغل وکړ نو دی له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غیاب کښې یې تره علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی د بامیان تخت ونیو او ورزات یې صاحب وزیر ته ورکړ، خو جلال الدین د غزني تر نیولو وروسته ژر بامیان ته ورغی او خپل اکا یې د هغه له وزیر سره وواژه. بیا چې تاج الدین یلدوز دویم ځل پر غزني یرغل وکړ، د علاءالدین لښکر یې د سقران (شنغران) په رباط کښې مات کړ او دی یې په غزني کښې کلابند کړ، نو جلال الدین له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی، خو د واړه ورونه د یلدوز لاس ته ورغلل، بېرته بامیان ته واستول شول او هلته مړه شول (د ۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م).

دا وه د غوري اوو ورونو لنډه یادونه چې د غور شهنشاهي یې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غیاث الدین بن محمد سام بهاءالدین قسیم امیر المومنین چې د غور له لویو پاچهانو ځخه دی پاچا شو، دی له خپل ورور معزالدین سره د خپل تره علاءالدین په امر د وجیرستان په کلا کښې بندي و، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی خوشې کړل چې غیاث الدین د غزان په جګړه کښې ورسره و، خو چې سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غیاث الدین سره یې بیعت وکړ او د فیروز کوه پر تخت

یې کښېناوه (۵۵۸هـ - ۱۱۶۲م)، ده خپل ورور معزالدین د سر جاندار په رتبه دا ستیه او کجوران حکمران وټاکه، ابوالعباس شیش یې چې د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته یې دي ښه پیاوړی کړی و، وواژه. دا مهال د غیاث الدین تره ملك فخر الدین مسعود د بامیان له حکمران ملك علاء الدین قماج سنجري، د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران ځخه مرسته وغوښتله او د بامیان، بلخ او هرات له لښکرو سره یې پر فیروز کوه یرغل وکړ، په راغ زر نومي ځای کښې له یو بل سره جګړې ته چمتو شول. خو په لومړي سر کښې د غور پهلوانانو ملك یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې وواژه او هراتیان یې سره تیت کړل، بیا یې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر یې پرې کړ، د بامیان ملك فخرالدین ته یې ور واستاوه، په خپله یې هغه کلا بند کړ، خپل تره معزالدین او غیاث الدین یې محترمانه ونیول او بېرته یې بامیان ته واستول.

سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسیر او زمینداور ونیو؛ قادس، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزوان یې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معزالدین یې له جروم (ګرمسیر)، تګین آباد او سیستان ځخه د غزني، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې یې غزني نیولی و، په (۵۶۹هـ - ۱۱۷۳م) کال له غزني ځخه بېرته وشاړه او د غزنویانو پایتخت یې هم په غور پورې وتاړه، د هرات نیولو ته یې ملا وتړله او بهاءالدین طغرل د سنجر یو مریي چې پر هرات یې لاس بر شوی و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۵۷۱هـ) کال هرات او تر هغه وروسته پر (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره ونښتل.

دا مهال د سیستان ملکانو (چې شرح یې تېره شوه) هم د اطاعت

The Digital Library

غاړه کښېښوده او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدین محمد د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطایانو په مرسته د هېواد شمالي شاوخوا ته ګواښ پېښاوه، ځکه نو غیاث الدین پر (۵۸۸هـ - ۱۱۹۲م) کال د غزني لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملك شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لارښوونه د مرو په رود بار کښې را غونډ کړل، د مرغاب په کڅو (سواحلو) کښې یې خوارزمشاهیان مات او پر (۵۹٦ - ۱۱۹۹م) کال یې خراسان ونیو، تر نشاپوره پر مخ ولاړ، هغه یې ملك ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره، مرو شاهجهان یې هم ونیول او ملك نصر الدین محمد خرنك یې د هغه ځای په حکمرانۍ وګماره، د سرخس ایالت یې تاج الدین زنګي د فخر الدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره.

غیاث الدین بیا هېواد ته مرکزیت ورکړ او د منځنۍ اسیا ټولې سیمې یې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پورې د غور د فیروز کوه تر بیرغ لاندې راوستې. دی د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه ګڼل کېده، نو د بغداد خلیفه الناصر لدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجد الدین قدوه او ابن الخطیب د فیروز کوه دربار ته راواستول او غوري سلطنت یې په رسمیت وپېژاند. د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولاړ او په دغه ډول د فیروز کوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي تاوده اړیکي ټینګ شول.

سلطان غیاث الدین غوري د ختیځ او غور ستر علمدوست او زړه سواند پاچا و چې په دربار کښې یې پوهان راغونډېدل، دی پر ٦۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ - ۱۲۰۲م) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۲۷ ورځ د هرات

په ښار کښې وفات او په هغه لوی مسجد کښې چې ده په خپله جوړ کړی و ښخ دی، دا جامع جومات تر اوسه په هرات کښې شته. دی په لومړي سر کښې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب و، خو وروسته یې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار نومیالي پوهان قاضي وحید الدین شافعي مرورودی او صدرالدین کرامي نیشاپوري وو. د ده د هېوادو قاضیان قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران یې شمس الملك، عبدالجبار ګیلاني، فخر الملك شرف الدین قره‌ري، مجد الملك ریوشاري، عین الملك سوریاني، ظهیر الملك سجزي او جلال الدین ریوشاري وو. پر دوبي یې دارالملك فیروز کوه او پر ژمي زمینداور و. له خپل لاس لیك سره یې "حسبی الله وحده" لیکل (**۵۳** نومره تصویر وګورئ).

د سلطان غیاث الدین محمدسام تر مړینې وروسته یې زوی غیاث الدین محمود چې یو عیاش سړی و، د خپل تره معزالدین له خوا د بست، فراه او اسفزار په حکمرانۍ وګمارل شو، ده لښکر راټول کړ او تر مروشاهجان پورې پر مخ ولاړ، د معزالدین تر شهادت وروسته پر (٦۰۲ هـ) کال یې له بست څخه د زمینداور له لارې پر غور یرغل وکړ او فیروز کوه یې له ملك علاء الدین ابو علی څخه واخیست غور یې له غرجستان تالقان، ګرزیوان، قادس او ګرمسیر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او تره د ملك وارث شو. ده تاج الدین یلدوز ته چې د معزالدین محمد له خادمانو څخه و، د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سینده پورې ورواستاوه، پر (٦۰۵هـ - ۱۲۰۸م) کال یې د هندوستان د هېوادو مثال سلطان قطب الدین ایبك ته ورکړ. په دې توګه یې د غور پاچهي د هند تر پایه بالواسطه ټینګه کړه.

The Digital Library

پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰ع) کال ملك رکن الدین ایرانشاه محمود د ملك علاء الدین ابوعلي زوی له پنځوس زريز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کړ، د میمني او فاریاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاءالدین آتسز حسین شنسبي سره چې د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار له لښکرو سره یې د تالقان له لارې پر غور یرغل کړی و، جګړه وکړه؛ د خوارزمشاه او اتسز لښکر یې مات کړ، تر هغه وروسته څنګه چې علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد غیاث الدین محمود دی دبر کوشك په ماڼۍ کښې بندي کړ، د علیشاه نوکرانو دی پر (۶۰۷ هـ -۱۲۱۰ م) کال وواژه؛ دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا و، د پلار (۸۰۰) زرعین سندوخه خزانې چې د څلورو سوو او ښانو بارکېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړینې وروسته د غور امیرانو د ده څوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کېښناوه، درې میاشتې وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملك خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل وکړ او د (۶۰۷م) کال پر دربیمه خور (جمادی الاولی) یې هغه ښار ونیو، بهاءالدین یې د شاهي کورنۍ له ښځمنو سره خوارزم ته وشاړه، تر هغه وروسته علاءالدین اتسز د علاءالدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت کېښناست او تر (۴) کالو پورې یې حکومت وکړ په ګیلان کښې د ملك تاج الدین یلدوز او موید الملك محمد د عبدالله سیستاني زوی د غزني له وزیر سره په جګړه کښې مات شو، وروسته ملك نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاءالدین

اتسز وواژه، غور یې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راوست، د (۶۱۱هـ - ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین "در غور" ببرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاءالدین پر (۶۱۲هـ) کال د سلطان محمد خوارزمشاه لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړشو، تول غور د خوارزمشاهي تر لاس لاندې شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد بن سام قسیم امیرالمؤمنین، هم د ختیځ او آل شنسب ستر پاچا ؤ چې له خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهي ګارډ قوماندان)و، تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو(۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م) او د ګرمسیر ښاورنه یې تر تګین آباد پورې لاس ته راوستل، ده په غزني کښې د غزانو دوولس کلنه واکمني ړنګه کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کېښناست(۵۶۹هـ - ۱۱۷۷م)، پر (۵۷۰ هـ) کال یې ګردیز فتح او ملتان یې له قرامطه څخه ونیو او پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ع) کال یې د سنقران د یاغیانو غوړونه تاوکړل، پر (۵۷۴ هـ) کال د "بهیم د یو نهرواله" په جګړه کې مات شو. پر (۵۷۵ هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷هـ - ۱۱۸۱م) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې تول هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معزالدین محمد جګړه وه چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملك د ده د لښکر په مخ کښې و، خو څنګه چې د غوریانو لښکر څه ونه کړای شول، نو ملك عثمان سمر قندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه و، منځګړی شو او روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وګرځېد، په پنجاب کښې د کوکهران ډله

The Digital Library

او د جود د غره قبایل یاغیان شول. ځکه نو سلطان محمد د هغو غزا ته و ووت، د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه پر لار د ملا حده د یوه فدایي له لاسه په دمیك نومي ځای کښې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کښې دی) د (٦٠٢هـ - ١٢٠٥م) کال د برات (شعبان) پر ۳مه شهید شو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کښې یو لوی هېواد وساته او د غور د شهنشاهۍ حدود یې په هندوستان کښې د ګنګا تر سواحلو ورسول او هم یې هند د اسلام په نور روښانه کړ، د ده هېواد ختیځ خوا ته د ګنګا تر کڅو (سواحلو) لوېدیځ پلو ته د خراسان، خوارزم نسا او باور د تر پایه پورې غځېدلی و، جنوب له بحیرهٔ عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندې ځایو کښې دا کسان وو: په غور کښې ملك ضیاء الدین، په بامیان کښې ملك تاج الدین زنګی، په ملتان کښې ملك حسام الدین علی کر ماج، په لاهور کښې ملك قطب الدین ایبك، په غزنه او کرمان کښې ملك تاج الدین یلدوز، په سند هوا چه کښې ملك ناصر الدین قباچه، په بامیان کښې سلطان بهاءالدین سام، په فیروز کوه کښې سلطان غیاث الدین محمود، په سیستان کښې ملك تاج الدین حرب، په مکران کښې ملك تاج الدین، او په وخش کښې ملکشاه.

د ده نومیالي وزیران ضیاءالملك درمشی، مؤید الملك محمد عبدالله سجزي، او شمس الملك عبدالجبار ګیلاني دي. قاضیان یې صدر شهید نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي یې شمس الدین بلخي و. د پاچهۍ بیرغونه یې ښۍ خوا سور او کیڼ خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کښې د ډېرې شتمنۍ یادونه کوي چې د خواجه اسماعیل خزانه دار په وینا د غزني په خزانه کښې نوازي یو زر او پینځه سوه منه الماس وو.

د پټې خزانې په کتاب کښې د پښتو ژبې محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرګندوي چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژبې شاعران وو، چې یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروز کوه د کوټوال احمد زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاینه کښې یې یوه ډېره ښه او خوندوره بولله ویلې او په پټه خزانه کښې لیکل شوې ده چې د پښتو ژبې له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه ګڼل کېږي (وګورئ ۵۴ نومره تصویر).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هېواد ټوټې ټوټې شو، د افغانستان ختیزه برخه له غزني څخه تر سنده پورې د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتګارانو څخه و او د محمد خدمت یې کاوه.

دغه تاج الدین خپله یوه لور ملك قطب الدین ایبك (د هند حکمران) ته او بله لور یې هم ناصرالدین قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه، غزني یې د سند تر سینده ونیو، خو هغه وخت چې قطب الدین ایبك له لاهور څخه پر غزني یرغل وکړ یلدوز د سند په پنج آب سیند کښې ورسره جګړه وکړه او مات شو، د کرمان د" کورم" ناوې ته ولاړ او له هغه ځایه یې په غزني کښې پر قطب الدین یرغل وکړ قطب الدین په غزني کښې تر څلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بېرته هند ته ولاړ او غزني د یلدوز په لاس کښې پاته شو، لکه چې وویل شول د سلطان غیاث الدین محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سیستان یې هم لښکر ویوست او له تاج الدین حرب سره یې چې د سیستان ملك و، روغه وکړه (٦٠٢ هـ). ده نه کاله د معزالدین محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده" یې پر لیکلي وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکریان له

The Digital Library

تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردیزه یې ونیول نو تاج الدین یلدوز هندوستان او لوهور ته ولاړ او په هغه جګړه کښې چې په تراین کښې یې له سلطان التمش سره وکړه ونیول شو او په بداون کښې ووژل شو (د ٦۱۱هـ، ۱۲۱٦م شاوخوا) د غوریانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کښې (٦۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاهیانو شمالي ولایتونه غور او هرات ونیول او سیستان تر بست، تګین آباد او زابلستان پورې د سیستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی. غزني ولایت، کابل او ختیزې سیمې تر سنده پورې په تاج الدین یلدوز پورې اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاهی له درباره ملك کربر په غزني، امین ملك په هرات او اختیار الدین محمد خرپوست په پېښور کښې واکمن وو (د آل شنسب وروستنی پېښې د چنګیز د راوتلو په شرح کښې راوړل کېږي).

د غوریانو په وخت کښې د غزنویانو د دورې مدنیت بشپړ تابه ته ورسېد، د دري ژبې ادبیات د غوري فاتحینو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوریانو په کهاله کښې پالل شوې او د شعر او ادب ژبه شوه، د اسلام دین یې په ټول افغانستان او د هند په زیاته برخه کښې خپور کړ، صنعت او عمران چې بېلګې یې د هرات جامع مسجد. د غور جام ځلی (منار) (وګورئ ۵۵ ـ ٥٦ نومره عکسونه) او د ډهلي قطب منار دي ډېره وده وکړه، علوم او فنون د غوریانو په لوی هېواد کښې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل شول او د (افغان. هند) اسلامي مدنیت چې لودیانو او غزنویانو یې بنسټ ایښی و، پخوالي ته ورسېد.

د غوریانو د دورې نومیالي پوهان او شاعران داوه: امام فخرالدین رازي، نظامي سمرقندي، احمد میداني نیشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخرزي (د دمیته القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجاني (د

طباقات ناصري خاوند) قاضي وحیدالدین شافعي مرورو دي، صدر الدین کرامي نیشاپوري، معز الدین هروي، شیخ الاسلام جلال الدین ورساد، مولانا سراج الدین جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوري، شیخ تیمن، تایمني، ملکیار غرشین، قطب الدین بختیار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملك الکلام فخرالدین مبارکشاه (د غوریانو د منظومې نسب نامې خوند) او نور.

د غوریانو درباري ژبې پښتو او دري وې، څنګه چې غوریان د پښتنو له سوري ټبره څخه وو. نو ځکه د دوی په وختو کښې پښتانه د غور او سلیمان له غرو څخه د ترنك، ارغنداو، هیلمند، کابل او هریرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحاتو کښې یې د پاچهانو په لښکر کښې هم ګډون وکړ، د پښتنو د قبیلو زیات خلك او مشران په هند کښې د شهنشاهانو او د هغو له ځای ناستیو سره پاتې شول. چې د هغو پایڅوړ تر اوسه هم په ټول هند کښې ډېر شته لکه لودیان، سوریان، مومندان، شیرانیان، بهریچان (بړیڅن) چې زیاتره یې په هند کښې دروهیله یاپټهان په نومو یادېږي، دا خلك ان تر اوسه هم د هند په مختلفو سیمو کښې ځانګړي حکومتونه او د ریاست او نفوذ سیمې لري.

د غور د شاهي کهاله نومیالي

۱ - شنسب د خرنك زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)
۲ - امیر پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳ - امیر کروړ د پولاد زوی (۱۳۹ - ۱۵۴ هـ)
۴ - امیر ناصر د کروړ زوی (د ۱٦۰ د هـ شاوخوا)
۵ - امیر بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
٦ - امیر سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)

he Digital Library

٧ - امیر محمد سوري (د ۴٠۵ هـ شاوخوا)

٨ - امیر بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴٢۵ هـ شاوخوا)

٩ - عباس د شیش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵٠ هـ شاوخوا)

١٠ - امیر محمد د عباس زوی (د ۴۵٠ شاوخوا)

١١ - قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴٦٠ هـ شاوخوا)

١٢ - ملك الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵١٠هـ شاوخوا)

١٣ - قطب الدین محمد د عزاالدین زوی (په ۵۴١ هـ کنبې وژل شوی)

١۴ - بهاءالدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ ـ ۵۵۴ هـ)

١۵ - ملك شهاب الدین خرنك د عز الدین زوی (د ۵۵٠ هـ شاوخوا)

١٦ - ملك شجاع الدین د عز الدین زوی (د ۵۵٠ هـ شاوخوا)

* ١٧ - سلطان علاءالدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۴۴ ۵۵١ هـ)

١٨ - سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴٣ ـ ۵۴۴ هـ)

* ١٩ - ملك فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴٠ هـ شاوخوا)

* ٢٠ - سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵١ هـ)

* ٢١- سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵٨ ـ ۵۵٩ هـ)

* ٢٢- سلطان معزالدین محمد سام (۵٦٩ ـ ٦٠٢ هـ)

* ٢٣ - سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵٩٩ ـ ٦٠٧ هـ)

* ٢۴ - سلطان بهاءالدین سام د محمود زوی (٦٠٧ هـ)

٢۵ -علاءالدین اتسز د جهانسوز زوی (٦٠٧ ـ ٦١١ هـ)

٢٦ - علاءالدین درغور (۵٩٩ ـ ٦١٢ هـ)

٢٧ -ملك ناصرالدین ګزیو د شهاب الدین خرنك زوی (د ٦١٨ هـ شاوخوا)

٢٨ - سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵٠هـ شاوخوا)

٢٩ - سلطان بهاءالدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵٨٧ ـ ٦٠٢ هـ)

* ٣٠ - جلال الدین ابو علي د بهاءالدین سام زوی (٦٠٢ ـ ٦١٢ هـ)

٣١ - علاءالدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦٠٢ ـ ٦١٢ هـ)

٣٢ - علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (٦١٠هـ شاوخوا)

مأخذونه: طبقات ناصری ـ ابن اثیر ـ دول اسلامیه ـ پټه خزانه ـ آداب الحرب ـ دایرة المعارف اسلامی ـ فرشته ـ شوکت افغانی ـ معجم الانساب ـ ګزیده ـ لب التواریخ ـ فتوح اسلاطین عصامی ـ (وګورئ ۵٧ نومره نسب لیك).

The Digital Library

خوارزمشاهیان

خوارزم یو زرغون، ودان او مشهور ولایت و چې د آمو له سینده اوبېده، د اتیا فرسخو په شاوخوا کښې یې اوږدوالی درلود، ښارونه یې له بازارو ډك او کلي یې یو بل ته سره نژدې وو، د کرهڼې ځمکې او مانۍ یې درلودې، پایتخت یې ګرګانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه یې د افغانستان د شمالي او مادون النهر له ښارو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنګي اړیکي درلودل.

د مارکوارت په وینا ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د اریایانو اصلي ټاټوبی) همدا ځای و. دا نوم په اوستا کښې XVARIZEM او په پخواني فرس کښې "هوارزمیش" و، خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته یوه نژدې ژبه وه چې په وروستنیو کیندنو کښې یې آثار راوتلي دي. البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کښې یوه مستقله ژبه ګڼلې ده، د هغې د میاشتو نومونه یې لیکلي دي او وایي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" وایي.

د ۳۲ هـ په شاوخوا کښې احنف د قیس زوی عربي فاتح د مادون النهر سیمې له تخارستانه تر تالقان، فاریاب او جوزجان پورې ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته واوښت. خو ویې نه نیولای شوې د معاویه د زوی یزید په وختو کښې هم سلم د زیاد زوی د خوارزم له خلکو سره په څلور سوه

زره درهمه روغه وکړه، خو چې یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی له خوارزمیانو سره وجنګېد (د ۸۲هـ شاوخوا)، او د (۸٦ هـ شاوخوا) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البیروني په وینا د خوارزمشاهیانو د کهاله لومړی مؤسس کیخسرو و او د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووېشل شو:

شمال برخه چې پایتخت یې "ګرګانج" و، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چې مرکز یې "کات" و د خوارزمشاهانو سیمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان و، چې په اسلامي دوره کښې یې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کښې) یې ژوند کاوه، د ده د (۳٦٦ هـ کال) سکې شته له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه د هجری سنې د پیل په شاوخوا کښې اوسېد، نسب یې د البیروني په وینا افریغ ته رسېد او چې قتیبه دویم وار پر خوارزم برې وموند خوارزمشاه اسکجموك د ازکاجوار زوی د سبری لمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی یې په خوارزمشاهۍ وپېژاند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندې توګه رسېده: احمد د محمد زوی، د عراق لمسی، د منصور کړوسی، د عبدالله کوسی چې هغه بیا د تر کسباثه زوی، د شاوشفر لمسی او د اسکجموك کړوسی و.

دویم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په وینا پر (۳۸۵ هـ) کال مړ دی.

دریم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په نامه "ماموني" یادېږي، د سامانیانو له خوا په ګرګانج کښې د خوارزم والي و، دی له ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنګېد او بریالی شو، د خوارزمشاهۍ لقب یې پر ۳۸۵هـ خپلې کورنۍ ته واړاوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شوی؛ یوه لور یې د

e Digital Library

سلطان محمود ماندینه وه.

څلورم: ابو الحسن علي د مامون زوی پر (۳۸۷ هـ) پر تخت کښېناست. د سبکتگین لور حره یې وکړه، په خوارزم کښې یې ابن سینا ته ښه راغلاست وویل او سکه یې شته.

پینځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ هـ) کال.

شپږم: ابو الحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی چې پر (۴۰۷ هـ) کال یې سکه ووهله او پر (۴۰۸ هـ) کال سلطان محمود له منځه یووړ، د غزنه له درباره یې لوی حاجب التونتاش د خوارزم په حکومت وګمارد، د خوارزمشاه لقب یې ورکړ، د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله شوه، او تر التونتاش وروسته یې زوی هارون (۴۲۳ هـ) او اسماعیل خندان د التونتاش زوی (۴۲۵ هـ)او شاه ملك (۴۲۹ هـ) په خوارزم کښې حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ هـ) کال طغرل بیګ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دویمې کورنۍ بنسټ د انوشتګین په لاس کښېښنوو شو چې د بلکاتګین له مریانو څخه و، د (۴۷۰ هـ) په شاوخوا کښې یې د سلجوقي دولت په وختو کښې شهرت وموند او د "غرشا" لقب یې واخیست" همدا چې پر (۴۹۰ هـ) اکنجی قچقار د بر کیاروق ګمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د بر کیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشتګین زوی په خوارزمشاهۍ وټاکه، تر هغه وروسته دا لقب د چنګیز تر راتلو پورې دې کورنۍ ته پاتې شو، چې یو وخت یې د واکمنۍ سیمه تر زمینداوره هم رسېده او پر (۶۱۷ هـ) وروستنی خوارزمشاه جلال الدین منکبرنی د افغانستان په خاوره کښې د چنګیز له لښکریانو سره ډېرې جګړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ هـ) کال پاچا شو، اوسکه یې ووهله، پر (۵۳۳ هـ) یې له سلطان سنجره ماته وکړه خو پر (۵۳۵ هـ) یې د خوارزم تخت بیا ده ته ورکړ.

د ده په وختو کښې علي چتري په هرات کښې پورته شو، خواتسز د سنجر ټول ملکونه ونیول او دربار یې د فاضلانو د راغونډېدو ځای شو، رشیدالدین وطواط خپل کتاب حدایق السحر د ده په نامه ولیکه، د (۵۵۱هـ) کال پر دریېمه خور (جمادی الاخری) مړ دی.

۴ - ایل ارسلان د اتسز زوی: دی د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېناست او د قراخطا او قفچاق له قبیلو سره یې روغه وکړه، د سنجري ملکانو پایخوړ یې له خراسانه وشاړه او یا یې روغه ورسره وکړه او پر (٦۵۸ هـ) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵٦۸- ۵۸۹هـ)

چې له ورور سره د دښمنۍ له امله یې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یو وړه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته یې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولاړ، د "خطا له خانه" یې ملاتړ وموند او خراسان یې د غز د امیرانو له لاسه وژغوره، په مرو کښې یې دارالملك جوړ کړ، د هرات ملك بهاءالدین طغرل هم ورسره یو ځای شو، تل به یې د غور بریدونه ګواښل، خو سلطان غیاث الدین غوری په مروورود کښې د غور بامیان او سیستان لښکرې راغونډې کړې او تر شپږو میاشتو یې جګړه وکړه، په پای کښې د غور د سلطان لښکرې له مرغابه پورېوتلې او بهاءالدین یې وواژه او محمود د ماتې په حال کښې پر (۵۸۸ هـ) کال مروته وګرځېد، زهر یې وخوړل او مړ شو (۵۸۹ هـ).

٦ - ابو المظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹ هـ کال د

he Digital Library

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښېناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مټ تر لاس لاندې کړ د هېواد وېش یې د هیلمند تر غاړو رسېده. ډېرې سکې یې په داور (زمینداور) کښې وهل شوي او له هغه ځایه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړې وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونیوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندي کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، ګواښه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري ګیله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړینې وروسته خوارزمشاهۍ ته ورسېد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹هـ وژل شوی) ورکړ د غور او غزنه دربارو ته یې سفیران واستول او روغه یې وغوښته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونیو، ملك عزالدین خرمیل غوري له ده سره یو ځای شو، تر یوولسو میاشتو کلابندۍ وروسته یې هرات ونیو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هېواد سرحدونه تر بلاساغون، کاشغر او خطا پورې ورسېدل "تاینکو طراز" او " ګورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، د عراق او اذربایجان هېوادونه یې ونیول، سلطان جلال الدین علي سام غوري یې وواژه، پر ۶۱۲هـ یې غزني ته لښکر کښې وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاړه او د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني یې د افغانستان پر حکمرانۍ وګماره، خو پر (۶۱۷ هـ) کال د چګیز لښکر له ختیځ خوا د ده پر هېواد یرغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آبسکون جزیرې ته

وتښتېد او پر همهغه کال مړ شو.

د علاءالدین له ورونو څخه یو "یونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملك خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او درېیم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران و، څه موده هم د علاءالدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه پر ۶۱۷هـ کال د پلار تر تېښتې وروسته پر تخت کښېناست، خو د چنګیز لښکریانو خوارزم ونیو.

همدارنګه رکن الدین غوریشانستي د علاءالدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چنګیز لښکر دی همهلته وواژه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم څه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطایي براق حاجب په لاس ووژل شو.

۸- د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا بلال الدین منکبرنی دی چې پر ۶۱۷ هـ کال د خپل تښتېدلي پلار پر ځای کښېناست او د چنګیز له لښکریانو سره یې په مېړانه جګړې وکړې.

دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزني نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومېده، له خپلې خوا یې غزني ملك کربر، فیروز کوه یې مبارزالدین سبزاواري، کرمان یې ملك الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملك اختیارالدین محمد علی خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷هـ کال د چنګیز له یرغله وتښتېد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په ښارو کښې جګړې کولې تر هغې چې په غزني کښې ملك خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو ځای شو؛ چنګیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وګماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واره جګړه وکړه او قوتو یې مات کړ، څو چې چنګیز د خراسان له تالقانه د ده

e Digital Library

جګړې ته راغی او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنګیز د سند د سیند تر غاړو پسې ولاړ. په هغه جګړه کښې چې د سند د اوبو پر غاړه یې وکړه مات شو او ځان یې اوبو ته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لارې پارس ته ولاړ د (۶۲۱ هـ) د ۶۲۸ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مړینې سره د دغه کهاله لړۍ پای ته ورسېده. د دې پېښو تفصیل به د چنګیز خان د حالاتو په شرح کښې راشي (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب لیك وګورئ).

اخځلیکونه: طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان گشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرنی - نفثة المصدور، د بار تولد ترکستان، تاریخ ایران در عهد مغل دعباس اقبال.

څلورمه برخه

د خوارزمشاه وروستۍ ماتې

او

د چنګیز منځته راتلګ

(۶۱۶ - ۶۴۰هـ)

د چنګیز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنیو واکمني له منځه تللې وه. د هېواد د شمالي سیمو واك د خوارزمشاهي دربار په لاس کښې و. په سیستان کښې د نیمروز سمیه ییزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختیزې برخې هم د هغو امیرانو په لاس کښې وې چې د غور سلاطینو ټاکلي وو، په هرات کښې هم کرت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر داسې مهال چې د هېواد ځواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختللیو ښارو باندې د آمو له ها خوا د چنګیز تاړاکګر یرغلونه پیل شول او د (۶۰۰هـ - ۱۲۰۳م) په شاوخوا کښې د چنګیز خان (تموچن د یسو کای بهادر زوی چې د قیات په ټبر کښې پر ۵۴۹

e Digital Library

۱۱۵۴م زوکړی و) تر واکمنۍ لاندې د منګولیا په قراقروم کښې یوه لویه امپراتوري جوړه شوه چې بریدونه یې ختیځ لورته د چین له سینده تر پامیره رسېده چې د سلو مېلیونو په شاوخوا کښې منګولیایي وړې او وحشي ټبر د چنګیز تر کلکې ادارې او خونړي تېغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو.

دا مهال سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه له اورګنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ایران پر یوې سیمې واکمني درلوده. ده د سمرقند د ترکانو او قرا خطائیانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنګیزي ځواکونه تر منځ پروت و، ونړاوه او هم یې د افغانستان غوریان چې ملاتړي یې وو او د افغانستان له غزني او نورو سیمو یې د وحشي غزانو په پوپنا کولو کښې لوړتیا ښودلې وه، له پښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خلیفه ناصرالدین سره هم دښمني لرله چې د هغه نوم یې هم له خطبې او سکې غورځولی و، نوموړي خلیفه د یوه لیك په واسط چنګیز دې ته راوپاراوه چې پر خوارزمشاه یرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباریانو هم له چنګیز سره لیکنۍ اړیکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم ګډوډي او ورانی راغلی و. تر دې چې د دې ستمګرې ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنګ وو، په دې توګه له دننه او د باندې د خوارزمشاهي دولت د نړېدو سببونه راغونډ شوي وو. د چنګیز امپراتوري له خوارزمشاهي دولت سره پر (۶۱۶هـ ۱۲۱۹م) کال ونښته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتي کاروان تالا او د چنګیز سفیر یې وواژه. چنګیز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توپاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هېواد راوخوت او تر شا یې یو ملیون نور ملا تړ هم درلود. د ده لښکر تر سیحون راپورېووت او د سلطان محمد لښکر یې مات کړ په یوه داسې زور او وحشت چې په تاریخ کښې یې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو ښارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارو یې یرغل وکړ او دا ښارونه یې په خورا دهشت وران او وګړي یې ووژل (۶۱۷-۱۲۲۰ م).

خوارزمشاه چې د چنګیز له زورورو یرغلو څخه تر جیحون راپورېوتی او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانۍ د خبر تر اورېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه یې دغو لاندینیو امیرانو ته وسپارل چې د چنګیز مخه ونیسي: ترمذ د سیستان لښکر مشر امیر زنګي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امیر سرهنګ سام ته، د بامیان کلا امیر عمر باوردي ته، پېښور او غزني ملك اختیارالدین خرپوست ته، د غور سنګه ملك حسام الدین سر زراد ته د غور نورې کلاوې ملك قطب الدین حسن، د هرات کالیون اختیار الملك دولت یار، هرات شمس الدین جوزجاني، د غرجستان فیوار پهلوان اصیل الدین نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملك شمس الدین اتسز باوریانو ته، د (جوزاجان) ګرزویوان د الغ خان خدمتګارانو ته، د غرجستان کلاوې عید پهلوان شروان ته، فیروز کوه ښار مبارزالدین سبز وارې او د تولك کلا یې امیر حبشي نیزه ورته و سپارل.

خو د چنګیز لښکرې د جبه، سبتای او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷هـ-۱۲۲۰م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) له جیحونه راپورېوتې او د بلخ تر نیولو وروسته یې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونیوه د هرات حکمران امین ملك یې کلا بند او تر پوشنجه پورې یې خلك ټول ووژل په ډېره چټکۍ یې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهیلۍ د آبسکون جزیرې ته وتښتېد، د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر میاشت په داسې حال کښې چې کفن یې نه لاره مړ شو او چنګیز خان یې هډوکي وسیزل تر هغه وروسته د چنګیز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانیه

he Digital Library

اورګنج) چې د آسيا خورا ودان ښار او د پوهې او ادب زانګو وه، وران او خلك يې له يوه سره ووژل (د ٦١٨هـ - ١٢٢١م کال د صفرې مياشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه کهاله له نورو غړيو سره د چنګيز لښکر لاس ته ورغله، زوی يې جلال الدين د نشاپور او زوزن له لارې بست ته راغی او ځان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنګيز د آمو غاړې "ترمذ" ته راغی او تر يوولس ورځنی جګړې وروسته يې د هغه ښار او د بلخ خلك ټول ووژل. زوی يې (تولي) د خراسان ښارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات، فيروزکوه، استيه او تولك پورې ونيول او وران يې کړل، يوازې د مرو په لوی ښار کښې يې تر دوو مليونو زيات خلك ووژل (٦١٨هـ - ١٢٢١م) د هرات خلکو چې د شمس الدين جوزجاني په مشرۍ له تولي سره جګړه کوله تر اوو ورځو کلابندۍ وروسته تسليم او په سوونو زره تنه يې ووژل شول او يوازې سل زره نجونې يې بنديانې شوې.

تر هغه وروسته چنګيزيانو جوزجان ولايت، اندخود، ميمنه او فارياب تر تالقانه پورې ونيول، د تالقان نصرت کوه کلا لس مياشتې کلابنده وه او ټولو اوسېدونکو يې تر وروستۍ سلګۍ پورې مقاومت وکړ، خو ټول ووژل شول تر هغه وروسته يې بيا پر باميان يرغل وکړ، خو هلته چې د چغتای زوی موتوجن ووژل شو چنګيز له ډېره قهره پر انسانانو سربېره د باميان څاروي هم ووژل او هغه ښار يې ماوباليغ (بدمرغه ودانۍ) وباله او داسې يې له بيخه ونړاوه چې استوګن په کښې پاتې نه شول. تر هغه وروسته يې د تخارستان ښارونه ونيول (٦١٨هـ - ١٢٢١م) پر دغه مهال جلال الدين منکبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغی، د افغانستان وطني مشران لکه امين ملك له خپل دېرش زريز لښکر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره يو ځای شول او په پروان (د کابل

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج کښې) يې د چنګيز له ۴۵ زرو لښکريانو سره چې د قوتوقو په مشرۍ جنګېدل جګړه وکړه، تردوو ورځو جګړو وروسته يې چنګيزی لښکرو ته سخته ماته ورکړه، چنګيزيانو د تخارستان د ولخ کلا پرېښنو وه او وتښتېدل.

خو د جلال الدين د بريالي لښکر مشران يو تر بله دښمن او پېښور ته ستانه شول، هلته يې تر دريو مياشتو پورې يو بل واژه چنګيزخان بيا د پروان د ماتې د غچ اخيستو له پاره د تالقان د نصرت کوه تر نيولو وروسته د باميان له لارې پر غزني يرغل وکړ، جلال الدين له غزني څخه وووت او د ګرديز خوا ته پر شا شو. چنګيز غزني ته راغی، وروسته تر هغه چې هلته يې خپل حاکم کښېناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټك جنوبي خوا ته) د نيلاب پر ګودر يې جلال الدين چې تر سينده پورېووت ونيو، اته کلن زوی يې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند کښې ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنګيز د لښکر په مقابل کښې جنګېده، خو په پای کښې پر يوه آس سپور د سند له دريابه ژوندی پورېووت. چنګيز د سلطان پاتې خپلوان او ملګري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر وېش هم خلك ووژل، بيا يې د سند پر ښۍ غاړه تر چتراله يرغل وکړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن اوګدای او چغتای په هغو سيمو کښې پرېښوول، خپله د کابل او باميان له لارې د جيحون غاړې ته ستون شو (٦١٨ پر شوال) او درې کاله وروسته پر (٦٢١) کال تربي نوين د چنګيز د لښکر سردار، ناصرالدين قباچه يې په ملتان کښې څلوېښت ورځې محاصره او بېرته ناکامه راوګرځېد.

د جلال الدين منځته راتګ په ټول خراسان کښې د چنګيز پر خلاف خلك زړور کړل، په مرو، هرات او نشاپور کښې د ده د کوټوالانو پر وړاندې

راپورته شول، خو د چنګیز لښکر "مرو" په تش ډاګ بدل کړ هراتیان یې چې د ملك مبارزالدین سبزواري په مشرۍ جنګېدل ټول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستۍ خور (جمادیالاخری) ووژل او ښار یې د چنګیز د لښکر د افسر "ایلچیګدای نویان" په امر وران کړ، پر (۶۲۰هـ) یې د غرجستاني امیرمحمد چې د غور د ملکانو خوریه و او د اشیار په کلا کښې یې مقاومت کاوه وواژه. په غزني کښې هم "اوګدای" له کسبګرو پرته نور ټول خلك بیابان ته و کوچول او هلته یې تر تیغ تېر کړل، آن دا چې فیروزکوه یې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وران کړ چې اوس یې ځای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چغتای د سند مکران او کرمان (په فتحینو د کورم په ناوه کښې) ولایتونه چور او رنګ کړل.

چنګیز چې (د سند د سیند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ له امله ناروغ شو، ځکه نو دی او زامن یې پر (۶۱۹ هـ - ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ -۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلي چونۍ (اردوګاه) ته ورسېد، چنګېز دا مدهشه بلا د (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روژه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنګت په دښته کښې مړشو او ګڼ شمېر خلك یې له وحشت او تېري څخه بچ شول. "د چنګیز د فتوحاتو څېړل او د نړۍ په نورو سیمو کښې د ده ورانې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.) خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننګیالی مېړه چې پر ډېره بې وسۍ سربېره یې خپله متره ونه بایلله، څه مهال یې د سیند کیڼې خوا ته په ځنګلو کښې تېر کړ او ژر یې یوه ډله، له ځان سره یو ځای او د سند له واکمن "ناصرالدین قباچه" سره یې ډغرې ووهلې، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدین ایلتمش" (۶۰۷ هـ - ۶۳۳م) څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه په دې پلمه چې د ډهلي هوا ښه نه ده، و یې نه مانه. جلال الدین په لاهور کښې د هند

د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ یې "ناصرالدین قباچه" مات کړ او ډېره ولجه یې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "دیبل" تر ښاره پر مخ لاړ. سلطان شمس الدین ایلتمش د جلال الدین له ورځ پر ورځ مخ پر ډېرېدو اتلوالې څخه وډارېد او دېرش زریز لښکر یې د هغه د مخنیوي له پاره واستاوه.

که څه هم چې د جلال الدین د لښکر یوه مشر د ډهلي لښکر مات کړ، خو جلال الدین له څلورو زرو ملګریو سره پر (۶۲۱هـ -۱۲۲۶م) کال د مکران له لارې د ایران کرمان ته ولاړ؛ تر تفیلس، خلاط، ګرجستان او ارمستان پورې ځایونه یې ونیول، پر (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له مړینې سره د خوارزمشاهي کهاله وروستۍ ډیوه مړه شوه (د جلال الدین منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره څېړنه د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنګیز لښکریانو په جلال الدین پسې د ایران تر پایه وځغستل، په خراسان کښې د بقیة السیف ښارو او کړېدلیو خلکو د ساتنې له پاره لږو عسکروته اړه وه پر غزني، بامیان او غور کښې د چنګیز له خوا د (۶۲۲هـ له شاو خوا څخه بیا تر ۶۳۳هـ)-۱۲۳۶م) پورې سیف الدین حسن قرلغ حکمران و، همدغه سړی پر (۶۲۲هـ)کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۳۱م) کال چې اوګتای قاآن پر تخت کښېناست، د خراسان خلك د قراچه ویغان سنقور په مشرۍ د دوی کوټوالانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوګتای په بادغیس کښې له اوسېدونکیو لښکریانو څخه یوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستوله او قراچه یې تر دوو کالو پورې د سیستان د ارګ په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوځښتونه په ټول افغانستان کښې راوټوکېدل، ځکه نو تاتاریانو دویم ځل د غور، هرات، غرجستان، سیستان، کالیون فوار، تولك، سیفرود، خیسار

The Digital Library

او غزني په ښارو او جنګي کلاو کښې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کړ چې د دوی له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم یې بیا هغه ودانۍ چې د دوی له ورانۍ څخه خوندي پاته وې ورانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمدارۍ وټاکل شو (۶۳۵هـ ۱۲۳۲م) ده بیا ملك بهاءالدين د خراسان امیر وټاکه، تر هغه وروسته د (۶۳۵هـ -۱۲۳۷م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۶۳۸هـ - ۱۲۴۰ م) په شاوخوا کښې کرګوز و، له (۶۴۱هـ تر ۶۵۴هـ۱۲۴۲ - ۱۲۵۶م) پورې امیر ارغون د چنګیزیانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کرت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات، فیروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لوېدیزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه یې د تاتار له بلا څخه وساتل. لکه د (۶۴۳هـ -۱۲۴۵م) په شاوخوا کښې چې هولا کو (۶۳۹هـ -۶۴۹هـ، ۱۲۵۱م) د چنګیز لمسی خراسان ته راغی امیر ارغون د هرات د پاچا ملك شمس الدين کرت په ملګرتیا د هغه د اطاعت منلو په توګه ورغلل.

په ماوراءالنّهر کښې استو ګنو چغتایانو د افغانستان ولایتونه: تخارستان، بلخ، میمنه، جوز جان، غرجستان، غور، هرات، بادغیس، سیستان، زابل تر غزني او کابل پورې مستقیماً د تېغ په زور او یا بالواسطه اداره کول، دوی د برش کاله هغه لوی ښارونه چې په آسیا کښې د مدنیت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلك یې په بېرحمۍ یو مخېز ووژل؛ په زرګونو ستر کتابتونونه یې وسېزل، ځکه نو د ثقافت، مدنیت، صنایعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سوړ شو، خراسان د سند تر غاړو پورې یوه ویروونکې کنډواله شوه، ټول تاریخ لیکونکي په ګډه دا مني چې د چنګیز تاتار د نړۍ له خورا زړه بوګنوونکیو پېښو څخه ګڼل کېږي. د ابن اثیر په وینا ټولو خلکو ته یې زیان ورسېد، د چنګیزیانو اردو چې هر

ځای ته رسېدلی نو د لښکر مشران یې د خلکو باداران وو، ځکه نو د افغانستان د خلکو په مدنیت کښې چې تر هغه وخته یې د لرغونې آریایي او اسلامي عربي مدنیتو یوه ګډه ښه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لویو پاچهانو پاللی و یو بل نوی مغولي عنصر هم ور ګډ شو، مغولي آدابو او ژبې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه، د ژوندانه خویونه، اخلاق او کالي هم د دوی په پېښو واړول شول.

(د هغو سیمه ییزو ملکانو یادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنګیزیانو په دربار کښې په آزاده توګه او یا د اطاعت له لارې اوسېدل)

سره له دې چې په خراسان کښې د چنګیزیانو ګډوډیو او وینو تویولو، پوهان، مدرسې او کتابتونونه له منځه یوړل، خو بیا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنګ یې له خراساني ټولنیزو ځانګړتیاو سره ساته، ځینې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډګره د هند او روم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شیخ نجم الدين دایه (د مر صادالعباد څښتن)، خواجه نصیرالدين طوسي (نامتو حکیم)، معین الدين جویني (د نګارستان خاوند)، شیخ عطار نیشاپوري (نامتو صوفي او د تذکرة الاولیا څښتن)، پور بهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امیر حسیني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن یمین فریومدي جویني (شاعر)، سلیمان ماکو (د پښتو تذکره اولیا- ۶۱۶ هـ په شاوخوا کښې).

د چنګیزیانو په وخت کښې اداري او سیاسي تشکیلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنویانو او غوریانو په وخت کښې

he Digital Library

وو، په بل ډول واړول شول په دې مانا چې په ټولو نيول شويو هېوادو کښې د چنګيز لښکري سپه سالارانو د ياسا (د چنګيزي احکامو او قوانينو) په اساس په ډېر شدت حکم کاوه، په ياسا کښې د لښکرکښيو، د ښارو د ورانولو، د ملك د مصالحو د شورى د ترتيب، د جزاګانو د ډولو او د تاتاريانو د ژوندانه د دودونو قاعدې ليکل شوې وې، چې هغه ته يې لکه آسماني کتاب په درنه سترګه کتل او توره (د قومي آدابو او نيکه ګانو دساتيرو مجموعه) يې هم ورته ويل. همداراز د فرانسوي ختيځ پوه کاترمر په وينا (د جامع التواريخ رشيدي په سريزه کښې) چنګيزي پاچهانو هر يوه د حاجب په عنوان اسلامي سلاکاران هم لرل، چې د هغو په واسطه او د قاضي القضات په حکم يې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احکام او آداب ساتل، د دوى په منځ کښې د "بخشى وتوين" په نامه کشيشان هم وو، چې د کوډو او سحر مخنيوي يې کاوه، دوى او يغورى ليك دود کاراوه. د مغولي دورې کارمنو ته دا رتبې وې: قورچي (وسله وال)، چربي (د وره ساتندوى، دربان)، اخته چي (د اسو ساتونکي) داروغه (د خاصه قراول امر)، کشيکچي (ګارډ). بهادر (مبارز). د دربار لويان دا وو: نوين يا نويان (شهزاده) او الغ نويان (لوى شهزاده) ـ ترخان (عسکر افسر) په خپله پاچا ته يې خان، قاآن او خاقان ويل، لښکر يې په لس زريز (تومان) ويشلى شوى و، چې هر زرو تنو ته يې "هزاره" او سلو تنو ته يې "صده" ويل، د جګړې په ډګر کښې په جرنغار (ميسره)، برنغار (ميمنه)، قول (قلب چې د خان دريځ و)، چنداول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندې وېشل کېده.

عسکر يې بنه، ارزاق او ښځې يې "اغروق" بللې. پر لويو لارو يې د مسافرانو له پاره سرايونه (يام) ودان کړي وو، چې په هر يام کښې دولتي چاپار آسان د "الاغ" په نامه موجوده وو او د هغو په واسطه يې شاهي

مخابرات او مواصلات اجرا کول. قضايي محکمې يې "يرغو" او قاضي يې "يرغوچي" او د محکمې د حکم سند يې "مو چلکا" بلل، حشر (اشر) يعنې عسکري او اجباري کار او خدمت يې هم په خلکو کاوه. د پاچا مهر ساتونکي ته يې "تمغاچي" او مهر ته يې "تمغا" ويل، هرير ليغ (فرمان) چې دا مهر به ورباندې و، "واجب الاطاعة" ګڼل کېده، دا فرمانونه د ايلچي په لاس استول کېدل، زيات وختونه به د سردارانو شورى چې "قوريلتاى" نومېده جوړېده، د لښکر چونۍ "يورت يا اردو" به په ييلاق (صيفيه) او قشلاق (شتائيه) کښې وه. افسرانو ته يې "يورتيچي" ويل. په دغه عصر کښې د چين د نقاشۍ فن په منځنۍ آسيا کښې ښه وده وکړه، دا صنعت ډېر پر مخ ولاړ، همدارنګه کاشي کاري، معماري، وريښميني نساجي، زرينو جامو، مرصع، زربفت غاليو او اليچي اوبدلو هم پرمختګ وکړ، چين مغول او هند تجارتي اړيکي د خراسان له لارې له ايران، عراق او روم سره زيات شول، مشهوره وريښمن لار چې د وريښمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه ياده شوې ده، له چين څخه خراسان ته او له هغه ځايه به لوېديزو هېوادو ته تله. د پېښور، کابل، بلخ يا کندهار، هرات او سيستان له لارې د هند او سند لارې د چنګيز د امپراتورۍ تجارتي روابط پراخ کړي وو، دا ځکه چې مغولي خانان هم د خراسان له لارې اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختيا هغه وخت منځ ته راغله چې چنګيز مړشو، څه نه څه دده د اولاد او لمسيو زور زياتۍ لږ شو. چنګيز پاچهانو پر دغو کالو پر افغانستان حکومت کړى دى:

* ۱ - چنګيز (په افغانستان کښې) (۶۱۶ - ۶۱۸هـ)
* ۲ - اوګداى د چنګيز زوى (۶۱۸ هـ)
* ۳ - چغتاى د چنګيز زوى (۶۱۸ - ۶۳۹ هـ)
* ۴ - تولى د چنګيز زوى (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

* ۵ - قراهولاکو د تولوی زوی او د چنګیز لمسی (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)
* ۶ - ارغون د اباقا زوی او د هولاکو لمسی (۶۴۳ هـ).

مآخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشای جوینی - تاریخ وصاف - ابن اثیر - دول اسلامیه - د پاول هورن تاریخ ایران، د عباس اقبال از چنګیز تاتیمور - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - د محمد نسوی سیرة جلال الدین- تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربي مختصرالدول.

The Digital Library

د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران

(۶۰۰-۷۸۳هـ)

د سلطان غیاث الدین محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ - ۵۹۹هـ) دوه ورونه یو تاج الدین عثمان مرغنی او بل عزالدین عمر مرغنی د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سړي وو په اسلامي دایرةالمعارف کښې د لانکورت دیمز په وینا، دوی د هغه امیرمحمد غرجستانی اولاد دی، چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳م) کال د اشیار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل شوي وو (خو دا وینا د څېړلو وړ ده)، عزالدین د سلطان وزیر و، د هرات سیمه ده ته سپارلې شوې وه، ده غرجستان حسام الدین علي عمر مرغنی او خیسار تاج الدین عثمان ته سپارلی و، چې وروستني د سرجاندار منصب درلود، د عزالدین لور عایشه خاتون د سیستان د ملك ناصرالدین عثمان حرب ماندینه وه (د۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م پر شاوخوا). دا دوه ورونه د ملك ابوبکر کرت کړوسیان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې یې شهرت درلود، ملك رکن الدین محمد د تاج الدین عثمان زوی و او د خیسارکوټوال د سلطان غیاث الدین محمود (۵۹۹-۶۰۷هـ) لور کړې وه، نامتو مورخ مهناج سراج د ده له درباریانو څخه و، دی د چنګیز له ایلچیانو سره په نرمۍ چلېده او

he Digital Library

چې د چنګیز له خوا د خیسار غور او د هغې سیمې نور اړوند ښارونه ده ته وسپارل شول، نو خپله خور یې ملك شمس الدین محمد مهین ته ورکړه او هغه یې خپل ولیعهد او د چنګیز خان مصاحب وټاکه، له دې امله د چنګیزیانو په دربار کښې مقرب او د اعتبار څاوند شو، خو چې پر (۶۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدین مړ شو، شمس الدین محمد مهین یې پر ځای کښېناست. ده پر (۶۴۴هـ) کال له سالین نوین سره چې د چنګیزیانو سپه سالارو، پر ملتان ور ودانګل، د لاهور او ملتان ملکان یې د ځان تابع او د لاهور په حکمرانۍ وګمارل شو، خو چنګیزیان د مسلمانانو د پلوۍ له امله پرې په قهر شول، ده تاتاري حکمران طایر بهادر ته پناه یو وړه او (د کندهار په شاو خواکښې) د تګین اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاریخ کښې لومړی وار له همدغه وخته یاد شوی - د سیفی تاریخ هرات ۱۶۳مخ) د خلکو په پلوۍ تورن و، ځکه نو له هغه ځایه د منګوخان حضور ته ورغی (۶۴۵هـ-۱۲۴۷م) منګوخان د ده د تېر کهاله د قدردانۍ له مخې د ټول هرات، جام، باخزر، کوسویه، فوشنج، تولك، غور، فیرزو کوه، غرجستان، مرغاب، فاریاب، مرجق، د آمو تر سینده، فراه، سجستان، تګین اباد، کابل، تیراه، بست او افغانستان د سند تر سینده ده ته پرېښوول او د خراسان (اوسني افغانستان) د سند تر غاړې خپلواك حکمران وګڼل شو، د (۶۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاو خوا کښې یې د خپل دربار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدین بیتکجی چې پر خلکو یې ظلم کاوه ونیو او د هغه له تابعینو سره یې وواژه. تر هغه وروسته پر (۶۴۷ هـ) کال ملك فخرالدین د تالقان، ملك شمس الدین د اسفزار، محمد عوض د خواف، ملك شمس الدین (په میمنه کښې) د ګرزیوان، ملك عزالدین، حسام الدین او شمس الدین د تولك، ملك علي مسعود ازابی او ملك تاج الدین د فراه

حکمرانان او هم له سیستانه ملك علي مومن او نصرالدین نیهی د شمس الدین مهین حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه یې کښېښووه، خو د غرجستان ملك سیف الدین داسې ونه کړل، ځکه نو ملك مهین د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سیف الدین یې ونیو او د هرات په ښار کښې ووژل شو (۶۴۷هـ) یو کال وروسته شمس الدین مهین له هراته فراه ته راغی، د سیستان لښکر یې هم له ځانه سره مل کړ، د خیسار کلا ته ولاړ، له هغه ځایه د غور له لښکر سره تګین آباد ته لاړ، غوښتل یې چې افغانستان ونیسي. (په هغه وخت کښې د غزني او کندهار تر منځ بیا تر سنده پورې افغانستان بلل کېده) د دې سیمو لوی امیران دا وو:

۱ - فخر الدولة والدین ملك شاهنشاه لوی افغاني حکمران چې له خپل پایتخت مستنګ څخه یې (چې په اوسني بلوچستان کښې و) ده (د هغه وخت) پرټول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو مالیه یې منلې نه وه.

۲ - ملك میرانشاه د شاهنشاه زوم.

۳ - ملك بهرامشاه د شاهنشاه زوی.

۴ - ملك تاج الدین هرموز (د کندهار شمال ته) په تیری کښې.

۵ - حسام الدین جاول په زاول کښې.

٦ - پهلوان جلم.

۷ - سندان افغان.

۸ - احمد توری.

۹ - مهتر کیورا.

۱۰ - مهتر سیورا.

۱۱ - رانا کنجر.

۱۲ - جمال الدین بهروز کهیرایي.

Digital Library

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسه يې په مستنګ کښې خپلواك حکومت لاره ملك شمس الدين ته وړانديځ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور وايې ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راولي، خو شمس الدين د مستنګ تر بريده پرمخ ولاړ او پر (٦٥١ هـ - ۱۲۵۳م) کال ملك تاج الدين د ميرانشاه (د افغانستان له خاورې څخه د ۵۰ فرسخه څمکې حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسليم شول، شمس الدين پر (٦٥٢هـ) کال مستنګ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او ميرانشاه له پينځو زرو جګړنو سره د خاسك کلا ته پناه يو وړه، تر اوو جګړو او څلورو کلابنديو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې ووت او سيستان ته يې پناه يووړه، پر (٦٥٨ هـ - ۱۲۵۹م) کال بيا مستنګ ته راغی او د شمس الدين مهين له لښکريانو سره په يوه جګړه کښې ووژل شو.

د افغانانو بل مرکز د تيرې حصار و، چې اوس هم د کندهار شمال ته څلوېښت ميله ليرې په همدغه نامه يادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طاير بهادر، قرانوين او سالی نوين لښکرې يې څو واره ماتې کړې وې او د چنګيزيانو اطاعت ته يې غاړه نه وه ايښې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنګ ونيو د تيرې پر حصار يې هم يرغل وکړ، المار يې تر سختې جګړې وروسته وواژه او حصار يې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ٦٥٣هـ، ۱۲۵۵م صفره) همدارنګه شعيب نومي پښتون چې يو نوميالی افغان و، د (٦٥٣ هـ) کال د برات مياشتې پر لومړنيو ورځو له کشميره را ورګرځېد د تګين آباد په شاوخوا کښې يې د آل کرت پر حکمران يرغل وکړ، خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راورسېد او دی يې د کهيرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته يې د شعيب د تره زوی سندان

افغان ته چې په ختيه سوراني و، پام شو، هغه يې (د اوسني بلوچستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جګړو وروسته د جګړې په ډګر کښې وواژه، په دې جګړو کښې خورا لوی جنګيالي لکه د تولك ملك عزالدين، د بغني ملك تاج الدين او ملك تاج الدين کرد د آل کرت د لښکر په مشرتابه جنګېدل (٦٥٤هـ - ۱۲۵٦م کال منځ) په دې جګړې پسې لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پورې په خپلو مخالفينو پسې لاړل چې په لاس به ورتلل وژل يې. د ساجي حصار يې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جګړو وروسته ونيو. (٦٥٥هـ) او شمس الدين په تګين آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولاړ، خو يو کال وروسته يې چې دسيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوی ملك علي وواژه او د هغه وريرونه ملك نصر الدين او ملك علاء الدين يې مستنګ ته وشړل سيستان يې تول ونيو بې وسلې يې کړ (٦٥٦هـ ۱۲۵۸م) او چې ټول سرکښان يې وټکول نو پر (٦٥٧هـ) کال يې د سند رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دينارو او ډېرو ولجو تر اخيستو وروسته بېرته راوګرځېد. په دې توګه شمس الدين مهين ټول افغانستان د هرات تر مرکزيت لاندې راوست او تر غوريانو وروسته يې د هېواد يووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ويرليدلي هېواد د چنګيزيانو له لاسه ډېر مادي او مانيز تېپونه ليدلي وو، خو بيا هم دغه ننګيالي پاچا پر هغو تېپو د سياسي يووالي د ملهم پټۍ کښېښوه.

پر (٦٥٩ هـ - ۱۲٦۰ م) کال چې ملك تاج الدين کرد ياغي شو او د امير هرموزتيري او امير هوبو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنګ کلا ته راغی، ور سره د کرت د لښکر افسرانو ملك اختيار الدين د تولك، محمد نهی او د بغنی تاج الدين جګړې وکړې، شمس الدين تر (٦٦٥ هـ - ۱۲٦٦ م)

Digital Library

کال پورې ایران او نورو ځایو ته د چنګیزي پاچهانو په سفرو کښې اخته پاتې شو، پر (۶۶۶هـ) کال یې د افغانستان په خاوره کښې تر تیرا پورې جنګونه وکړل، هغه خلك یې د ځان تابع کړل او باج یې پرې ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنګیز شهزادګانو د جګړې ډګر و، نو ځکه شمس الدین مهین ډډه وکړه او د خیسار په کلا کښې یې ځان ګوښه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شهزاده براق مات او بیا د پخوانیو ولایتو فرمان د شمس الدین مهین په نامه صادر شو، دی یې هرات ته راوست (۶۷۴هـ - ۱۲۷۵م) خو څنګه چې چنګیزي شهزاد ګانو ونه غوښتل چې پر خراسان باندې دې د هغه خپل یو غښتلی سړی حکومت وکړي، په تېره بیا چې شمس الدین مهین خراسان او افغانستان ته سیاسي وحدت هم ورکړی و، ځکه نو له ده څخه وېرېدل، اصفهان ته یې وغوښت او په تبریز کښې یې پر (۶۷۶هـ ۱۲۷۸م) کال زهر ورکړل او ویې واژه.

تر شمس الدین وروسته یې زوی ملك رکن الدین (د شمس الدین کهین په لقب) پر (۶۷۷هـ) کال په هرات کښې د پلار پر ځای کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې یې زیار ویوست او د عدل او نیاو چارې یې پیل کړې تر (۶۷۸هـ) پورې یې د غور، خیسار او نورې ټولې کلاوې ونیوې او پر (۶۸۰ هـ - ۱۲۸۱ م) کال یې د کندهار کلا هم ونیوه، خپل زوی ملك علاء الدین یې په هرات کښې خپل نایب پرېښوو او په خپله د غور د خیسار په کلا کښې کښېناست (۶۸۲ هـ - ۱۲۸۳م) د پلار غوندې یې له چنګیزي شهزادګانو سره د ملګرتیا اړیکي ټینګ کړل، تاتاري هندونوین یې چې د هرات په سیمو کښې یې خلك آزارول ونیو او هرات بیا د شهزاد ګانو د یرغلو او کورنیو جګړو له کبله وران شو، ملك شمس الدین کهین په همدغو حالاتو کښې پر (۷۰۵ هـ) کال مړ شو. خو یو کال د مخه پر (۶۸۳هـ

۱۲۸۴م) کال د ده مشر زوی ملك فخرالدین چې پلار بندي کړی و، له بندیخانې ووت او له خیساره هرات ته ولاړ، له هغه ځایه یې خواف فراه او د خراسان نور ښارونه ونیول (۶۸۵هـ - ۱۲۸۶م) پر (۶۹۷هـ - ۱۲۹۷م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او امو پورې په رسمیت وپېژاند.

فخرالدین علم پالونکی، عمران دوسته او ادیب پاچا و، خطیب پوشنجي ربیعي "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړی دی. ده پر (۷۰۱هـ - ۱۳۰۱م) کال څوواره پر اسفزار یرغل وکړ، خو چې چنګیزي اولجایتو پاچا شو، دی یې له هراته مبارکی ته ورنغی، ځکه نو اولجایتو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده د سر ټکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدین د غوریو زړور جمال الدین سام د هرات د کلا ساتلو ته وګماره او په خپله د امانکوه کلاته ولاړ، نوموړي سام دانشمند بهادر وواژه او د هغه لښکر یې مات کړ؛ او لجایتوله ډېره غضبه امیر یساول بوجای د دانشمند بهادر زوی له دېرشو زرو سپایانو سره په منډه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدین مړ شو (۷۰۶ هـ - ۱۳۰۷م). د سردارانو اختلاف او کاختی سام غوری هم اړ کړ چې کلا تسلیم کړي په دې توګه په خپله دی او ملګري یې د یساول په حکم ووژل شول.

اولجایتو د هرات، اسفزار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدین ورور ملك غیاث الدین محمد ته وسپاره (۷۰۷ هـ) دی چې د اولجایتو له حضوره هرات ته ورسېد؛ نو غور، خیسار او اسفزار یې هم ونیول، خو ځینو امیرانو اولجایتو د ده په اړه بد ګمان کړ، ځکه یې نو پر (۷۱۱ هـ - ۱۳۱۱م) کال خپل اردو ته وغوښت او تر (۷۱۵ هـ - ۱۳۱۵م) پورې یې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده تر شا دلدای اوبو جای د بلواله

Digital Library

وېرې پر هراتیانو زور زیاتی کاوه. له تاتاري شهزاده ګانو څخه یو عادل شهزاده چې داود خواجه نومېد غزني، بست، زابل او تګین آباد لاس ته راوړي وو، خو غیاث الدین محمد پر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) کال بیا د اولجایتو له دربار‌ه د افغانستان تر پایه او د آمو تر وېش پورې د هرات په حکمرانۍ وګمارل شو، دا مهال چنګیزي شهزادګان او د بدخشان ملك. غیاث الدین علیشاه د آمو پر غاړه سره ونښتل او له بدخشان څخه تر بلخ او مرغاب پورې د جګړې ډګر شو، په دې جګړې کښې د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱۶ هـ) کال د نکو دریان امیر آوجی بلا د غیاث الدین له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفین یې هم پر سر وټکول، او د خراسان او سیستان کلاوې یې ونیولې په اسفراز کښې یې ملك قطب الدین، په فراه کښې یې ملك ینا لتګین، د زره باخرز په حصار کښې یې ملك عبدالعزیز او په تولك کښې یې ملك فرخ زاد وتړل، او پر (۷۲۱ هـ - ۱۳۲۱م) کال یې خپل زوی شمس الدین محمد په هرات کښې پر خپل ځای کښېناوه او په خپله حج ته ولاړ، همدا غیاث الدین و، چې پر (۷۲۷ هـ - ۱۳۲٦م) کال یې امیر چوپان وواژه پر (۷۲۸هـ) د ابو سعید دربار ته ولاړ او پر (۷۲۹ هـ - ۱۳۲۸م) کال چې له حج څخه راغی په هرات کښې مړ شو.

د ملك غیاث الدین تر مړینې وروسته یې زامن ملك شمس الدین محمد (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)، ملك حافظ (۷۳۰ ـ ۷۳۲ هـ) او ملك معزالدین حسین (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ) پاچهۍ ته ورسیدل، ملك معز الدین د آل کرت له نومیالیو او د علم او ادب له پالونکیو څخه و، چې مولانا سعدالدین تفتازانی خپل مطول د ده په نامه ولیکه او امیر مسعود (د خراسان سربدارانو (۷۳٦ - ۷۸۸هـ) د سلسلې د موسس) خواجه عبدالرزاق باشتینی ورور په زاوه کښې له ده سره جګړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳ هـ ـ ۱۳۴۲م

کال د صفری پر ۱۳) حسین بری وموند او خپل دښمن ته یې کلك ګوزار ورکړ تر هغه وروسته یې په بادغیس کښې د اندخود او شبرغان امیران مات کړل، چې امیر قزغن د آمو د شاخوا څخه راغی هرات یې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲ هـ - ۱۳۵۱م) کال یې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لاړ، د ده په غیاب کښې یې ورور امیر باقر د پاچهۍ دعوه وکړه، خو حسین ژر راوګرځېد او باقر یې بندي کړ معزالدین حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳٦۹م) کال مړ شو او زوی یې ملك غیاث الدین پر (۷۷۱هـ - ۷۸۳ هـ) د ده پر ځای کېناست، دی د سبزوار د سربدارانو په جګړه کښې بریالی شو، خپل زوی پیرمحمد ته یې د امیر تیمور خورزه وکړه، خو پر (۸۳۰هـ - ۱۳۸۱م) چې امیر تیمور هرات ونیو، نو غیاث الدین د هغه له زوی پیر محمد او ورور محمد سره مارواءالنهر ته تبعید او پر (۸۳۴ هـ ـ ۱۳۸۵ م) کال وواژه او د آل کرت لړۍ پای ته ورسېده.

په سیستان کښې د نیمروز ملکان د آل کرت هممهالي وو، چې د هغوی څرنګوالی مو د صفاریانو د څېړلو په پای کښې راوړی دی، بل کهول چې د آل کرت هممهالی و، د ترنك رود د غاړی د امیرانو کورنۍ هوتکیان، (د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف) وو، چې د غلجیو د کلات د ترنک رود غاړې په غرو کښې یې حکمراني کوله، د چنګیزیانو د یرغلو مخه یې نیوله، چې یو له هغو څخه بابا هوتك د تولر زوی (چې پر ٦٦۱هـ زېږېدلی او پر ۷۴۰ هـ مړ دی) د پښتنو نومیالی عارف او شاعر او د چنګیزیانو په مقابل کښې ستر جنګیالی و، تر هغه وروسته یې زوی شیخ ملکیار د (۷۴۹ هـ - ۱۳۴۸م) په شاوخوا کښې نومیالی امیر او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنك رود پر غاړه یې د دښمنانو په مقابل کښې جګړې کولې، همدغه کهاله پر دوولسمه هجري پېړۍ د کندهار هوتکي دولت جوړ

Digital Library

کړ (په دغه کتاب کښې دې د هوتکیانو شرح حال وکتل شي) شیخ متي خلیل (۶۲۳ - ۶۸۸ هـ) د پښتو صوفي شاعر و، محمد د علي بستي زوی د تاریخ سوري مؤلف، احمد د سعید لودي زوی د اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی . مؤلف (۶۸۶ هـ) شیخ کته متي زی خلیل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کښې) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه و.

ال کرت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوی په وخت کښې د چنګیزیانو له چور او چپاو سره سره علم، ادب او صنعت ګردسره وده وکړه، د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د راغونډېدو ځای و، د ربیعی پوشنجي کرت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاریخ، دسیفی هروی مجموعهٔ غیاثی از سامنامه، او د امیر حسینی غوری نزهة الارواح او زاد المسافرین د آل کرت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه وو.

د هرات د کرت اولاده:

۱ - ملك کرت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.

۲ - تاج الدین عثمان مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.

۳ - عز الدین عمر مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.

۴ - ابوبکر کرت د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.

۵ - رکن الدین خیسار د (۶۴۳ هـ) شاوخوا.

۶ - ملك شمس الدین محمد مهین د ابی بکر کرت زوی (۶۴۳ - ۶۷۶هـ).

۷ - ملك رکن الدین ملقب په شمس الدین کهین د ابی بکر کرت زوی (۶۷۷ - ۷۰۵ هـ).

۸ - ملك فخر الدین د کهین زوی (۷۰۵ - ۷۰۶ هـ)

* ۹ - ملك غیاث الدین محمد د کهین زوی(۷۰۶ - ۷۲۹ هـ)

۱۰ - ملك شمس الدین د غیاث الدین محمد زوی(۷۲۹ - ۷۳۰هـ)

۱۱ - ملك حافظ د غیاث الدین محمد زوی(۷۳۰ - ۷۳۲ هـ).

* ۱۲ - ملك معزالدین د غیاث الدین محمد زوی(۷۳۲ - ۷۷۱ هـ).

۱۳ - باقر د غیاث الدین زوی(۷۵۳ هـ).

* ۱۴ - ملك غیاث الدین پیر علی د معز الدین زوی (۷۷۱ - ۷۸۳هـ).

(۶۱ شجرې ته دې وکتل وشي).

اخځ:

تاریخ هرات د سیفی - د "تعدیل در نسب نامهٔ آل کرت" مقاله د آریانا په مجله کښې د حبیبي په قلم - تاریخ ایران در عصر مغول د عباس اقبال - پټه خزانه - لب التواریخ - تاریخ سیستان - تاریخ ادبیات ایران ۴ ټوك د براون - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوك - تزك تیموری - حبیب السیر - روضة الصفا - طبقات ناصري.

Digital Library

پنځمه برخه

د هرات تیموریان

(له ۷۷۱ ـ تر ۹۲۰ شاوخوا پورې)

تیمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپنې په مانا) مشهور په کورګان یعنې زوم او "تیمور لنګ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنګیز کهاله ته منسوب د قرا جارنوین له کوله د ماوراء النهر د کش په ښار کښې د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳٦م د اپریل پر ۱۱) زېږېدلی او د نړۍ له سترو خونړیو پاچهانو څخه و. تیمور پر (۷٦۱ هـ ـ ۱۳۵۹م) شهرت ته ورسېد چې د (۷۷۱هـ ـ ۱۳٦۹ م) کال پر برات یې د ماوراء النهر حکمران امیر حسن نسکور او "صاحبقران" نوم یې وګاټه، خو د ماوراء النهر د سیمو تر نیولو وروسته پر (۷۸۲ هـ ـ ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سیند راپورېووت، اندخود، سرخس او پوشنج یې ونیول، هرات نیولو ته یې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غیاث الدین پیر علي یې له منځه یووړ. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵هـ ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کښې د افغانستان پر سبزوار او فراه پیل شو، زره او سیستان یې چور چپاو او اوسېدونکي یې ټول ووژل ودانۍ یې داسې ورانې کړې چې کنډوالې یې تر اوسه لېدل کېږي ډېر کله منارونه یې

جوړ کړل، په دغه سفر کښې یې بست او کندهار هم وران کړل. تیمور د خپل ژوندانه تر پایه ۳۵ ځله له چینه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکوه پورې لښکرې ووېستې او وینې یې وبهولې چې نور فتوحات یې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ ـ ۱۳۹۷م) کال چې د هند نیولو په نیت راووت د افغانستان پر ستم لېدلي هېواد یې بیا یرغل وکړ او هغه ښارونه چې تر چنګیزي چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کښې بېرته ودان شوي وو، بیا وران کړای شول.

پر همدغه کال تیمور خراسان له فیروز کوه څخه تر ری پورې خپل زوی شاهرخ ته وسپارد او کابل، غزني او کندهار یې خپل لمسي پیر محمد ته ورکړل، پیر محمد په سلیمان غرد کښې د سند تر سینده پورې له اوغانانو (افغانانو) سره جګړې وکړې، دا چې یې کلا بند کړ او د سارنګخان له ګمارل شویو کسانو سره یې لاس واچاوه او ملتان یې هم تر شپږو میاشتو کلابندۍ وروسته ونیو، تیمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوښت او د کابل تر نیولو وروسته د لغمان سهول ته وووت، له هغه ځایه د شمال خوا ته د "کیتر"(۱) له تورکالیو (سیاه پوشو) کافرانو سره یې جګړې وکړې او د چغان سرای په شاوخوا کښې یې د خپلو فتوحاتو یو ډبرلیك په غره کښې وکینده چې تر اوسه شته، تر هغه وروسته یې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نیلاب له ګودره پورېووت او هندوستان یې تر ډهلي پورې چور او یو لك تنه یې ووژل په دغه سفر کښې دوولس زرد پښتانه د ملك بهاء الدین جلوانې، ملك یوسف

---

(۱) د کوچینو کوشانیانو د لقب "کداره" ـ قیدار یو شکل دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي.

The Digital Library

سرواني او ملك حبیب نیازي په مشری له ده سره وو. تیمور تر ورانیو او دا لویې امپراتورۍ تر جوړولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کښې ښخ شو.

د تیمور د مړینې پر وخت د تیمور لمسی پیر محمد د غیاث الدین جهانګیر زوی له آمو او بلخ څخه د سند تر سینده د کابل حکمران و. ده په لهو او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کښې د تیمور لمسي د میرانشاه زوی خلیل د چارو واګې په لاس کښې ونیول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹م) پورې یې د ماوراء النهر پر ځینو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تیمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روژه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختیځ له لویو، علم دوستو او عمران خوښونکیو پاچهانو څخه و، چې تر شلو کالو یې زیاته په هرات کښې پاچهي وکړه. په افغانستان کښې یې د چنګیزي او تیموري فتوحاتو پر ټولو هغو تپو ملهم کښېښوو، چې د چنګیز او تیمور د یرغلو له امله منځته راغلي وو. ښکلې ودانۍ، مدرسې او خانقاوې یې جوړې کړې چې تر اوسه یې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقعه رضوی ماجت او نورې نخښې شته. د ده او د ملکې یې "ګوهرشاد" نومونه په علمدوستۍ، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومړي کال د سلطان علي سبز واري ښوروښت آرام کړ، او پر ۸۰۸ کال یې د تیمور لمسی سلطان حسین او امیر سلیمانشاه وځپل. د ده زوی میراز الغ بیګ اندخود او شبرغان ونیول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پورې ورته وسپارل شوه. ملك صالح د ملك اسماعیل زوی چې له هنده غور ته راغی او د محمد سپهبد غوري په ملتیا یې هلته ښوروښت پیدا کړ نو امیر لقمان بر لاس او امیر حسین جاندار د هغې پېښې مخه ونیوه (۸۰۹ هـ - ۱۴۰۶ م) او یو کال وروسته شاهرخ د پیر علي تاز د

مخنیوي له پاره بلخ ته مخه وکړه، پیر علي هندوکوش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پورې د افغانستان ټولې شمالي سیمې ونیوې (۸۱۰هـ). پر (۸۱۱ هـ) کال یې په فراه کښې "ینا لتګین"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندۍ وروسته د ځان تابع او د اوك او جوین کلا یې ونیوه، شاه قطب الدین د ملك محمود زوی یې بېرته د سیستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولایت یې پهلوان جمال ته وسپارد د کندهار، غزني او کابل ولایتونه یې تر سند پورې خپل زوی میرزا قید و او بلخ، تخارستان او بدخشان ولایتونه یې میرزا ابراهیم نومي ته وسپارل، شیخ زین الدین خوافي یې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو ورونو امیر تومان کندهاري پیر محمد د امیر کتلو زوی مشهور په پیرك او د مودود ګرمسیري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغلل، په نتیجه کښې د هغه ځای حکومت پیرك ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقرر شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰م).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ م) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفیر په حیث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغیس کښې یې ورسره وکتل، د عبدالرزاق سمرقندي په وینا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ویل شوې او سکه وهل شوې وه.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدین یاغي شو او د شاهرخ لښکریانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان یرغل وکړ په بهاء الدین پسې تر پامیره ولاړ او د هغه ولایت حکومت یې د بهاء الدین ورو‌شاه محمود ته ورکړ، خو څلور کاله وروسته میرزا سیورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱٦ هـ - ۱۴۱۳ م) کال د هرات ښار د اختیارالدین حصار چې فخرالدین کرت جوړ کړې او د تیمور په یرغلو کښې

The Digital Library

وران شوی و، د شاهرخ په امر بیرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) چې د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملك محمد تر منځ شخړه پیښه شوه او د کندهار پښتنو د سند تر سینده او گرمسیر پورې بلوا وکړه شاهرخ صدرالدین ابراهیم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولیږه او د هغه ځای مشران یې د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخشان لښکریان له زاسیو غتمش سره او سیستان سپایان له ملك قطب الدین سره یو ځای شول او د شاهرخ تر رکاب لاندې یې پر کندهار یرغل وکړ، د هزاره گانو امیران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندې د غزني له شاوخوا ځخه راغلل او اطاعت یې ومانه کابل میرزا قیدو ته وسپارل شو او شاهرخ د هلمند د غاړې دا غرق له لارې بیرته هرات ته ولاړ امیر عبدالصمد یې د گرمسیر پر حکومت او امیر حسام یې د کندهار پر کوتوالۍ وټاکل، چې میرزا قیدو یاغي شو، د اوبي د ناب تر جگړې وروسته گرفتار او په هرات کښې بندي شو، نو شاهرخ د کابل، غزني او کندهار ولایت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پورې ځپل زوی میرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، څو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲٦ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په ښار کښې مړ شو او شاهرخ هغه ټول ولایت د هغه زوی میرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پریوارت هېواد له سیحونه د عرب تر بحیرې او دفارس له لوېدیزو څنډو د سند د سیند تر غاړو پورې پنځوس کاله په برې سره واکمني لرله، او یو اویا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴٦م) کال د ذیحجی د میاشتې پر ۲۵ په ری کښې مړ شو. د شاهرخ تر مړینې وروسته د ده په ارت هېواد کښې د تیموري شهزادگانو تر منځ شخړې منځته راغلې او په سمرقند کښې د ده عالم او منجم زوی الغ بیگ (د زیج الغ بیگ او او لوس اربعه مؤلف) او د سمرقند درصد گاه ۸۴۱ هـ موسس) د

ده پر ځای کښېناست. له ځپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولایتونه یې ونیول، ځپل زوی میرزا عبدالطیف یې د هغو ولایتو حکمران وټاکه او په ځپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال میرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي هرات لاس ته راوست او د عبدالطیف د مقابلې له پاره یې پر بلخ او شبورغان یرغل وکړ، خو بې له دې چې ځپل مقصد ته ورسېږي تر چور، چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بیگ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخشان، میمنې او فاریاب پورې لښکر راغونډ او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو میرزا علاء الدین له ځپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لارې مقابلې ته ورووت. د هرات پر ۱۴ فرسخۍ په تر ناب کښې سره ونښتل، د میرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په ځپله مشهد ته وتښتېد. ځپل ورور میرزا ابو القاسم بابر ته ورغی، الغ بیگ سید عماد الدین ته یې وزارت او مولانا قطب الدین احمد اساسي ته یې د قضای اعلی منصب ورکړ، په ځپله یې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امیر زاده یار علي او امیر سلطان ابو سعید چې د هرات د نره تو په حصار کښې بندیان وو، له زندانه ووتل او په هرات کښې یې اړودوړ جوړ کړ، الغ بیگ له مشهده بیرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې یې چور کړ د هغه ځای حکمراني یې میرزا عبدالطیف ته پرېښووله او په ځپله تر آمو پورېووت (۸۵۲ هـ) میرزا عبدالطیف پېنځلس ورځې وروسته هرات میرزا ابوالقاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرېښوو او په ځپله بلخ ته وتښتېد. بابر میرزا هرات ونیو او امیر زاده یارعلي یې وواژه (۸۵۲ هـ پای).

تر هغه وروسته بابر میرزا سیستان او نیمروز هم په ځپل هېواد پورې وتړل، خو ورور یې علاء الدین په بلخ او بدخشان کښې ورته پورته

The Digital Library

شو، بابر د هرات له لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد، شمالي ولایتونه یې له بدخشان څخه تر مرغاب پورې امیر ناصرالدین او امیر مبارزالدین هزار اسپي ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر میرزا تر (۸٦۱ هـ - ۱۴۵۸م) پورې پر هرات او سیستان او د افغانستان پر شمالي ولایتو باندې تر بدخشان او خراسان پورې سلطنت وکړ او پر همدغه کال مړ شو، خو عبدالطیف په بلخ کښې د خپل پلار پر خلاف بیرغ پورته کړ، پر (۸۵۳ هـ - ۱۴۴۹ع) یې خپل پلار الغ بیګ او خپل ورور عبدالعزیز ووژل او یو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰م).

د هرات د تیموریانو نومیالی سلطان ابو سعید ګورګان د سلطان محمد زوی، د میرانشاه لمسی او د تیمور کړوسی دی چې پر (۸٦۱ هـ - ۱۴۵٦ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېناست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پایه حکم وچلاوه او د شاهرخ نومیالۍ ملکه ګوهرشاد یې پر(۸٦۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې یې په کامرانۍ سره حکومت وکړ. د کابل، غزني او د افغانستان ولایتونه یې د هندوستان تر وپش پورې خپل زوی میرزا الغ بیګ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده ځینې سپاهیان د ملتان تر دروازې هم ورسېدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولایت کښې د ابو سعید بل زوی میرزا سلطان ابوبکر (۸٦۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان یوه محلي شهزاده ورباندې حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندهار او ګرمسیر ولایت یې خپل بل زوی میرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴٦۸ م) کال په یوه جګړه کښې د اوزون حسن لاست ته ورغی او ووژل شو.

د ابوسعید له لویو مخالفینو څخه یو هم سلطان حسین د منصور

زوی، د بابر لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ایران او ماوراءالنهر کښې تر اوږدې حکمرانۍ وروسته ډېرې لوړې ژورې ولیدې همدا چې سلطان ابوسعید د ایران د شمال اران د قراباغ په اوو فرسخۍ کښې د امیر حسن بیګ د لښکر په مقابل کښې مات، بندي او ووژل شو (۸۷۳ هـ درجب ۱۴) نو سلطان حسین د (۸۷۳ هـ - ۱۴٦۸ م) کال د روژې پر لسمه د جمعې پر ورځ په هرات کښې د پاچهۍ پر تخت کښېناست، د ده پاچهي هم د شاهرخ د دورې په څېر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره وه، د ده نامتو وزیر امیر علي شیر نوایي د علم او ادب او جهاندارۍ په کارو کښې ساری نه لاره (د ۹۰٦ هـ. ۱۵۰۰م د جمادی الثاني ـ څلورمې خور پر ۱۳ مړ دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدین دواني، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، میر خواند، خواند میر او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نومیالي تاریخ پوهان دي.

د هرات انځور ګر بهزاد د ده په عصر کښې اوسېده د سلطان حسین بایقرا له عمراني نخښو څخه د بلخ په خواجه حیران کښې د هغه مزار ودانول دي چې حضرت علي ته منسوب دي (د افغانستان په شمالي سیمه کښې اوسني مزار شریف) د ده پر وخت کښې امیر ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او میرزا سلطان حسین د شبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواړه مړه شول میر مغول په بلخ او ملك یحیی په سیستان کښې والیان شول د (۸۷۴هـ - ۱۴٦۹ م) پر شاوخوا میرزا محمد عمر چې له تیموري شاهزاده ګانو څخه و، له هراته د ګرمسیر د نیولو له پاره واستول شو. نظام الدین احمد بر لاس چې د کندهار حاکم و تسلیم او میرزا محمد عمر د هغې سیمې حکمران شو، همدا رنګه په خپله سلطان حسین د نره تو کلا ونیوه او د مرغاب له غاړو یې مخالفین ورك کړل. خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

Digital Library

سلطان حسین د خراسان په شاوخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جګړه اخته و، د ده ورور یادګار میرزا هرات ونیو، هغه و چې سلطان حسین له زړو سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه ورتېر شو او یادګار یې په هرات کښې د خوب په حال کښې ونیو او ویې واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته د (۹۱۱هـ - ۱۵۰۵م) کال د ذیحجې میاشتې، پر ۱۱ مه پر اویا کلنۍ مړ شو. (وګورئ ۶۲-۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پورې رسېدلې وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو ادیب وزیر محمود ګاوان د هرات له دربار او مولانا جامي سره سیاسي او علمي لیکنې لرلې.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزادګانو په لاس کښې و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسنده دولت چې هرات یې د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز ګرځولی و، د سند له غاړو د ایران تر پایه او د سیحون له سینده تر عرب بحیرې پورې یې سیاسي نفوذ غوړېدلی و، بیا د چنګیز نژاد ته منسوب د یوه سړي شیبک خان په لاس وران او برباد شو، د ازبکانو او صفویانو په جګړو کښې سني او شیعه مذهبي اختلافاتو د هرات ښایسته ښار وران کړ.

د هرات تیموري پاچهان:

* ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)
* ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ - هـ ۸۵۰ هـ)
* ۳ - الغ بیګ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)
* ۴ - عبداللطیف د الغ بیګ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

* ۵ - ابو القاسم بابرد بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسی (۸۵۴-۸۶۱هـ)
* ۶ - ابو سعید کورګان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسی (۸۶۱ - ۸۷۳هـ)
* ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بایقرا لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کوسی (د تیموریانو د نسب شجره وګورئ).

ماخذونه:

ریاض الانشاء د محمود ګاوان، مطلع السعدین د عبدالرزاق سمر قندی، تاریخ ایران، تارخ ایران در دورهٔ مغول د عباس اقبال، تاریخ ادبیات ایران بعهد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامي، حبیب السیر، روضة الصفا.

د کونړ حکمرانان
او یوسفزیان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تیمور یرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کښې یوې سیمه ییزې کورنۍ حکمراني کوله چې حکمران یې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پیچ دره کښې مرکز درلود او کلیوالي افسانو دوی د ذوالقرنین زوزاد گڼل. د دغه کهاله له نومالیو څخه یوسلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بیا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسیان وو. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړ، باجوړ، سوات او کشمیره پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلی نومي ځایّ همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کښې د ده لیکنې (ډېرلیکونه) پاتې دي تر ده وروسته یې زامن په سوات کښې سره ونښتل او لویه جگړه یې وکړه.

خو سلطان بهرام لغمان او ننگرهار ونیول او خپل یوه برخه مخالفان یې پېښور ته وشړل، د ده د واکمنۍ مرکز د سپین غره په لمنه کښې پاپین و. تر وروروسته یې د هغه د حکمرانۍ ځمکې تر کشمیر پورې هم ونیولې او له کابله تر کشمیره یې پر یوه هېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

"سلطان تومنا" د حکمرانۍ واکې په لاس کښې ونیول، خو د دې کورنۍ حکمراني د شینوارو، کونړ، سوات او باجوړ په غرو کښې د هزاره تر ضلع او کشمیر پورې محدوده پاتې وه، د کابل، ننگرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کښې د کندهار د سیمو او د ارغستان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونه د تیمور د اولادې په وختو کښې پیل شول د کند او زمند ټبرونه د گاونډیانو داختلاف او د ځړځایو د لړوالي له امله د کندهار له سیمو څخه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د گومل او نورو ځایو خلك له دوی سره یو ځای شول او د کابل په درو کښې اوسېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شیخ عثمان وو، د (۸۷۰هـ - ۱۴۶۵م) پر شاوخوا کښې چې میرزا الغ بیگ د سلطان ابو سعید کورگان زوی د کابل حکمدارو، د دغه ټبر ټول مشران یې له ملك سلطان شاه سره یو ځای راغونډ او ویې وژل، خو د سلطان شاه یوسفزي وراره (احمد) له دې وژنې بچ پاتې شو، تر کلانې خلك یې په لغمان کښې مېشت کړل، خو په حصارك کښې د یوسفزیو او مهندزیو تر منځ لویه جگړه پېښه شوه، چې په نتیجه کښې یې مهمندزیو د ننگرهار سیمې ونیولې او یوسفزیانو د باجوړ، بونیر او سوات خوا ته مخه کړه، د هغه ځای بومي خلك (د لازاك) وتښتېدل، پر شور (پېښور) ته یې پناه یووړه او یوسفزیو د شلمانیو مشر چې جلو نومید وواژه او د پېښور د شمال د اشنغر او دوابه پر ټولو ځمکو یې قبضه وکړه له ناوگۍ څخه یې د (باجوړ) تر ارهنده ونیول. دا مهال د یوسفزیو حکمرانان ملك احمد او ملك ملي وو، دا شیخ آدم مشهور په (ملي) د یوسف زوی د پښتنو له سړبني ټبر څخه دی چې د یوسفزیو د قوم ستر مشر، لاربنود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضیلت مشهور سړی و، ده د (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م) پر شاوخوا کښې د شیخ ملي دفتر په نامه د ټولنیزو قوانینو، قومي دودونو او د ځمکو د وېش په اړه یو کتاب

Digital Library

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته څلور پېړیو پورې هم خپلې میراثې ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښوونه ویشلې، په دغو قوانینو کښې د کرهنې، څړ د اوسېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وېشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنیو د غړیو د زیاتوالي یا لږوالي له کبله نوی وېش کېده، داکتاب د پښتنو د تېرو د نسبو له شرح سره لیکل شوی و.

تر شیخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمني کجوخان رانیي زی ته ورسېده (د ۹۰۰هـ ۱۴۹۴م شاوخوا) کجوخان هم یو کتاب ولیکه چې د شیخ ملي د دفتر پایڅوړ یا بشپړوونکی ګڼل کېږي. په هغه کښې یې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شیخ ملي د وضع کړیو قوانینو سمون او تکمیل راوړی و. ډېره موده د دغه قوم مشر او واکمن و او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته یې په شیخ پتور کښې له غوریه خېلو سره جګړه وکړه او مات یې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جګړه په لنګرکوټ کښې له دلازاك سره وه چې د لازاك ته یې وروستنۍ ماته ورکړه، ترکجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملك سلیمان زوی او سلطان ویس سواتي د هغو سیمو حکمرانان وو چې د (۹۱۰هـ ۹۲۵) پر شاوخوا محلي واکمنان ګڼل کېدل، د شاه منصور یوه لور بي بي مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنګه سطان علاء الدین سواتي او طاووس خان د بابر له هممهالیو نومیالیو څخه وو چې ده په خپله دا نومیالي یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو لمسی (د ۸۰۰هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجامن زوی (۸۱۰هـ شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵هـ شاوخوا)

۴- ملك احمد یوسفزی د(۸۱۵هـ شاوخوا)

۵- شیخ آدم ملی د یوسف زوی (د ۸۲۰هـ شاوخوا)

٦- کجو خان رانیی زی (۹۰۰) هـ شاوخوا)

۷- شاه منصور د ملك سلیمان زوی (۹۱۰هـ شاوخوا)

۸- سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰هـ شاوخوا)

۹- سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰هـ شاو خوا)

۱۰- طاووس خان د (۹۱۰ هـ شاوخوا)

اخځ: تاریخ مرصع، تذکرة الابرار و الاشرار، تاریخ پشاور، حیات افغاني، نسب نامهٔ افاغنه مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، د افغانستان کالنی، پټه-خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوك، خورشید جهان، صولت افغانی، بابرنامه.

The Digital Library

د هند تيموريان

د ارغونيانو، اوزبکو او صفويانو اغېزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تيموريانو د دورې په پای کښې، ظهير الدين محمد بابر د عمر شيخ ميرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابو سعيد کورگان لمسی د (۸۹۹ - ۱۴۹۳م) کال د روژې مياشتې پر پېنځمه د فرغانه په اند جان کښې پر يوولس کلنۍ پر تخت کښېناست. دا وخت د هرات شهزاده گان په خپلو مينځو کښې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوی و، بابر د پلار او مور له خوا چنگيز او تيمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنی و، خو بيا يې هم وکړای شول چې پاچهي وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد ميرزا په سمرقند کښې او سلطان محمود ميرزا د بدخشان په کندوز کښې حکومت کاوه، له بابر سره يې مخالفت درلود د بابر ورور جهانگير ميرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفينو او د ده نورو رقيبانو د ده ورور له اندجانه ويوست او شيباني خان (۹۰۵ - ۹۱۶هـ) د ابراهيم زوی چې د چنگيز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونيو، له بابر سره ونښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) پورې له شيباني سره جگړه وکړه او چې

خپل بډ (حريف) يې غبنتلی ولېد نو د افغانستان خوا ته يې مخه کړه پر همدغه کال له جيحونه راپورېووت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کښې و، ورغی؛ لږ مهال وروسته يې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلويان کړل. خسرو يې د ميمنې خوا ته وشاړه چې تيموري شهزاده بديع الزمان ميرزا ته يې پناه يووړه. په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکريانو او دريو څلورو زرو مغولي کورنيو سره يې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق ميرزا دالغ بيگ ميرزا کوچنی زوی و، چې د حکومت چارې يې د شيرم زکه (زکي) نومي په لاس کښې وې، د کابل مشرانو امير محمد يوسف، محمد قاسم بيگ او امير يونس علي دی په سلطاني ديوانخانه کښې وواژه. په همدغو وختو کښې د افغانستان د جنوبي سيمو د کندهار او گرمسير حکمراني د مير حسن د زوی امير ذوالنون ارغون په کهاله پورې اړه درلوده، دا امير ارغون (چې په بلوڅي رواياتو کښې په زنو مشهور دی) د ابو سعيد کورگان له نوکرانو څخه و، چې سلطان حسين بايقرا د غور، غرجستان او زمينداور پر حکمرانۍ ټاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدري قبيلې ايل کړې او د دغه خدمت په پاداش کښې يې د فراه، غور او کندهار حکومت ومونده، پر (۹۰۲هـ - ۱۴۹۶ م) کال يې شهزاده بديع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره يې په هغه ياغي تابه کښې چې له خپل پلار سلطان حسين بايقرا څنې يې کړی و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ م) کال يې هرات ونيو، بديع الزمان چې پر بلخ بری ومونده، ارغون سيستان ونيو، سلطان حسين بايقرا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مړ شو، نو د ارغون واك لاپسې ډېر شو له کندهاره يې د شال، بولان او مستنگ (اوسني بلوچستان) پر ولايت د سند تر غاړو پورې، لاس بری ومونده، په خپله د هرات په کلا بندۍ

او د شیباني په جګړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده وروسته یې دوو زامنو شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شبیاني خان سره روغه وکړه. خو چې زکي ووژل شو او د کابل چارې ویجاړې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له ګرمسیره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواته پر شا وشاړه؛ کابل یې ونیو او دالغ بیګ لور یې وکړه. بابر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تېر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونیو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لښکر راغونډول پیل کړل او بابر د غزني خوا ته ووت. د غلجیو تر کلات پورې پر مخ ولاړ، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزني حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شهزادګان د شیباني د ورځ پر ورځ زیاتېدونکي ځواك پر وړاندې د مرغاب پر غاړه سره غونډ شول او بابر یې هم وروغوښت بابر چې د سلطان حسین د مړینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خرخښه وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولاړ، د کل باغان په پړاو کښې له نوموړیو شهزادګانو سره یو ځای شو (د ۹۱۲ هـ څلورمه خور - جمادی الاخری - ۱۵۰٦ م) دا چې شیباني جنګ ته راوړاندې نه شو او له بلې خوا له کابل څخه هم د خرپړتیا خبر بابر ته راورسېد، نو بابر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات ورپېښ شول، ځکه چې د ده تر شا د کابل ځینو مشرانو د بابر تره جان میرزا په پاچهۍ منلی و، خو چې بابر کابل ته راورسېد تره یې کندهار او سیستان ته وتښتېد، دا مهال شیباني پر بدخشان یرغل وکړ او د بابر کشر ورور ناصر میزا یې د کابل خوا ته وشاړه.

بابر په افغانستان کښې تر چنګیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغاني قبایلو سره ونښت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیاني ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلي د غزني د جنوب ختیز غلجیو قبیلو په چور او چپاو تلافي کړل (۹۱۳ هـ).

پر همدغه کال چې شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته ګرمسیر ته ورسېد، نو بابر له کابله ور ووت او د کندهار په خالیشك نومي ځای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغوني سره جګړه وکړه، د خپل دوه زرریز لښکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتښتېدل، بابر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خو د ارغون زامن چې شیباني ته یې پناه وړې وه د شیباني په ملاتړ یې بېرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاړه، شیباني کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بېرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

وړاندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیځ ته وتښتېد، په ننګرهار کښې یې د علي شبکور سیستاني، محمد علي شیباني، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهۍ بیرغ پورته کړ، بابر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او له خپلو دریو څلورو زرو تنو لښکرو سره په ننګرهار کښې وجنګېد، عبدالرزاق یې ووژاه او هم یې زبیر راعي چې په بدخشان کښې یې له بابر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یووړ، دا مهال چې بابر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموري شهزادګانو حکومت د شیباني په لاس رنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پورې لاس ته ورغی، ځکه پر (۹۱٦ هـ - ۱۵۱۰) کال صفوي پاچا شاه

The Digital Library

اسمعیل مرو ته لاړ او شیباني یې هلته کلابند کړ، شیباني د برات میاشتې پر ۲٦ له پینځلسو زرو تنو سره پر صفویانو یرغل وکړ، په دې جګړه کښې لس زره اوزبك په خپله له شیباني سره ووژل شول او شاه اسمعیل د (۹۱۷هـ ۱۵۱۱م) کال پر پسرلي تر آمو پرمخ ولاړ او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفویانو په جګړه کښې د بابر لوی رقیب شیباني خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر یرغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولي ښارونه بېرته له لاسه ووتل او ناکامه کابل ته راوګرځېد بابر چې په ماوراء النهر کښې له ډېر وغښتلیو او کلکو رقیبانو سره مخامخېده نو ځکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه ړاوه او وېې غوښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړني کارونه یې په کابل کښې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹م) یې پر هند خپل لومړی یرغل پیل کړ، د سند د نیلاب له ګودره د پنجاب تر بهره پورې ورسېد، هغه سیمې یې حسن بیګ اتکه ته وسپارلې او د ککهران پر ولایت او د پرهاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولایت یې محمد علي ته وسپاره بېرته کابل ته راغی او په لاره کښې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېرې قبیلې د ځان پر خوا کړې د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسیله یې وکړای شول د سبکتګین په څېر (چې د محمود مور یې د زابل له پښتنو څخه کړې وه) د پښتنو زړور او ننګیالي قبایل د ځان پلوي کړي او د هغو په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، ځکه چې یوسفزیان د خیبر او سند تر منځ په ارته سیمه کښې پراته و نو دا ناشوني برېښېده چې د دوی له مرستې پرته دې څوك له کابله د سند اخوا هند ته واوړي.

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یرغل چې د (۹۲۵هـ) کال په پای کښې یې وکړ تر اټك پورېبوت چې بېرته را وګرځېد نو په لاره کښې یې د حضر خیل قبیلې چور کړې، په دریم یرغل (۹۲٦ هـ - ۱۵۱۹م) د پنجاب تر سیالکوټه پر مخ ولاړ، سید پور یې وران او خلك یې قتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیګ ارغون چې له سنده پر کندهار یرغل کاوه، نو ځکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیګ سره یې روغه وکړه بېرته کابل ته ستون شو (د ۹۲٦ هـ - ۱۵۱۹م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیګ یې د شال خواته پر شا وشاړه د (۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتې پر ۱۳ یې د کندهار ښار په روغه ونیو او شهزاده کامران یې د هغه ځای حکمران وټاکه.

د بابر څلورم ځل تګ پر (۹۳۰هـ - ۱۵۲۳م) کال تر لاهور او سیالکوټه پورې و او په پینځم ځل تګ یې (د ۹۳۲هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جګړه کښې سلطان ابراهیم لودي وواژه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کښېناست، همدا مهال د پېښور، کوهاټ او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوڅو لویو قبیلو د سند سیمه د غازي خان تر ډېرې او د پنجاب تر جنوبه ونیوه.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزني او ګردېز حکمران (۹۳۲هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲٦م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و. همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵هـ) کال هند ته ولاړ، سلطان سعدي خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمراني سلیمان میرزا ته وسپارله.

کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل شو، ده پر

The Digital Library

(۹۳۰ه) تر (۱۵۲۳م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډبرلیك لیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) پورې یې بشپړ کړل.

د افغانستان په تاریخ کښې بابر یو نومیالی، زړور، خونړی، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخشان، کابل او کندهار یې تر ډهلي پورې پر یو لوی هېواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وایه او څو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ ۱۵۳۰م) کال پر څلورمه خور - جمادی الثانی په اګره کښې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په بابر باغ کښې ښخ شو. د ده هدیره پر (۱۰۵٦ هـ - ۱٦۴٦ م) شاهجهان جوړه کړه چې تر اوسه په کابل کښې مشهوره ده (وګورئ ٦۵ او ٦٦ نومره عکس) تر هغه وروسته یې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کښېناست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان یې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانۍ سیمه وبلله او بدخشان یې د بابر د جان میرزا زوی میرزا سلیمان (د بابر تره) ته وسپارله؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۳۵م) کال په شاوخوا کښې صفوي سام میرزا له هراته پر کندهار یرغل وکړ او د کندهار ښار یې د میرزا کامران د حکمران له لاسه ویوست، هغه وو چې کامران له لاهوره کندهار ته راغی، سام میرزا یې مات او کندهار یې خواجه کلان بیګ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کښې په خپله صفوي شاه طهماسپ کندهار بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسپ ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغی او کندهار یې ونیو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳٦م).

خو همایون په هندوستان کښې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا څکه چې بابر د لودیانو شهنشاهي برباد کړې او په هند کښې یې د افغاني تاریخ عظمت ته صدمه رسولې وه، له دې کبله

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندي کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي یې خپل موروثي ملك ګاڼه او سلطان ابراهیم لودی چې د ناوړې اداري او ناپوهۍ له امله یې افغاني قوت تیت کړی و او نتیجه یې د پاني پت په جګړه کښې د بابر په مقابل کښې ولیده، نو څکه دا مهال یو نابغه هوښیار پښتون فرید خان مشهور په "شېرشاه" په هند کښې د سوري له ټبره منځته راووت، ده په هند کښې افغاني تیت څواکونه سره راټول او د افغاني برم نغری یې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالي وروسته یې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهۍ مقام ببرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د (۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰م پر رجب) همایون د سند عمر کوټ ته ورسېد او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسیر او سیستان له لارې هرات او مشهد ته ولاړ، صفوي دربار ته یې پناه یووړه. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کښې پناه واخیسته، تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابله هڅه وکړه او په نارین کښې یې د هغه ځای له حکمران سلیمان میرزا سره جګړه وکړه، هغه یې په زرو د ځان تابع کړ او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړ، کندهار یې د هندال میرزا له لاسه ویوست او میرزا عسکري ته یې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کښې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شوه، ده تر هغې جګړې وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال یې په اندراب کې له سلیمان میرزا سره وکړه ټول بدخشان یې له خپل هېواد سره یو ځای کړ، له بدخشانه تر کندهاره او له کابله د سند تر سیندو یې حکم کاوه چې د حکومت مرکز یې کابل و.

خو همایون هم له صفوي درباره مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

The Digital Library

۱۵۴۴م) کال له دېرشو زرو تنو سره د هرات له لارې د هلمند غاړې ته راورسېد او په بست کښې یې د کامران حکمرانان شاهم علی او میر خلج کلابند کړل او ډېر ژر یې کندهار تر شپږو میاشتو کلابندۍ وروسته پر (۹۵۲هـ) کال له میرزا عسکري څخه ونیو، له هغه تړون سره سم چې له صفوي پاچا سره یې کړی و، هغه ښار یې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همایون هغه ښار بیرم خان ته وسپاره، صفوي لښکریان یې بېرته رخصت او په خپله یې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان ورته تسلیم شول او د (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) کال په روژه کښې کابل هم د همایون لاس ته ورغی، کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځایه یې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

همایون پر همدغه کال سلیمان میرزا د هندوکوش له شمالي ولایاتو څخه ماوراء النهر ته وشاړه او هغه ولایتونه یې هم د ځان کړل، بیا همایون په ډېر تلوار له شمالي سیمو څخه راغی او د (۹۵۴ هـ - ۱۵۴۷ م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) یې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همایون لاس ته ورغی.

همدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همایون بې له ځنډه په تالقان کښې هغه تسلیمېدو ته اړ کړ او د کولاب ولایت ته یې واستاوه، میرزا ابراهیم یې په هغه ولایت کښې پرېښوو په خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷ م). خو کامران په کولاب کښې یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په مرسته یې بدخشان ونیو، څکه نو همایون دربیم ځل د هندوکوش شمالي سیمو ته ولاړ او د هغو سیمو تر نیولو وروسته یې د ختلان او کولاب سیمې میرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا یې میرزا سلیمان او ابراهیم، کندز، اشکمش او نارین یې میرزا هندال ته ورکړل او په خپله کابل ته راغی (د ۹۵۵ هـ - ۱۵۴۸ م کال د روژې دویمه ورځ).

د همایون څلورم تګ بلخ ته د پیر محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وګرځېد (۹۵٦ هـ - ۱۵۴۹م). پر (۹۵۷هـ) کال چې کامران بیا په شمالي ولایتو کښې لږ څه ځواکمن شو همایون پېنځم ځل هغې خوا ته ولاړ، خو د غوربند په جګړه کښې مات او کامران بیاکابل ونیو، خو همایون ډېر ژر لښکر راټول او په شتر ګرام کښې یې له کامران سره جګړه وکړه، کامران لغمان ته وتښتېد، همایون کابل ونیو او میرزا عسکري یې چې په دغه جنګ کښې نیول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه ځایه عربستان ته ولاړ او هلته مړ شو (۹٦۵ هـ). خو کامران بیا د پښتنو مهمندو او خلیل قبیلو لښکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا یې محاصره کړه، څو همایون هغه په یوه جګړه کښې له خیبره پېښور ته وشاړه او بیا پر (۹۵۸هـ ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کښې د دغو دوو ورونو تر منځ جګړه پېښه شوه، میرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتښتېد، مګر سلطان آدم ګهکر هغه ونیو او پر (۹٦۰ هـ ۱۵۵۲ م) کال یې همایون ته وسپاره همایون هغه په بې رحمۍ ړوند کړ.

دا مهال چې د بابر کهول په افغانستان کښې په خپلو منځو کښې سره اخته وو او همایون خپل ورونه له منځه ایستل نو د افغانستان خاوره په وینو لړلې وه، په هند کښې شیر شاه سوري د مدنیت، نظم، ودانۍ او جهانداری ګټور بنسټونه کښېښوول، خو دا مدنیت پال شهنشاه د (۹۵۲ هـ ۱۵۴۵م) کال د لومړۍ خور - ربیع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په یوه ناوړه اور پېښه کښې شهید شو، کهاله یې ونه شو کړای د ده په څېر د افغاني پرتم نغری تود وساتي. افغاني مشرانو چې پوه لاربښود یې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وګورئ ٦۷- شکل)

The Digital Library

له دې خوا همایون خان د ورونو له جنجاله وزګار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکیم یې په کابل کښې حکمران پرېښوو او په خپله د (۹٦۲هـ) کال د صفرې پر میاشت د پېښور له لارې د هند نیولو په تکل وخوځېد، د (۹٦۲ هـ) کال د روژې په سر کښې د ډهلي پر تخت کښېناست او د (۹٦۳ هـ - ۱۵۵۵م) کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر پېنځمه په ډهلي کښې مړ شو. (وګورئ ٦۸ نومره عکس).

د ده پر ځای یې دیارلس کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د (۹٦۳هـ -۱۵۵۵م) کال د دویمې خور (ربیع الثانی) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاهور کښې پاچا شو، همدا چې د همایون د مړینې خبر کابل ته ورسېد، میرزا سلیمان او زوی یې محمد ابراهیم کابل ته راغلل او محمد حکیم یې د کابل په ښار کښې څلور میاشتې کلا بند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راورسېد سلیمان پرته له دې چې کابل ښار ونیسي، بېرته بدخشان ته ولاړ (۹٦۳ هـ) او د کابل د چارو واګې د شهزاده محمد حکیم مور "مېرمن ماه چوچك" په لاس کښې ونیول. دغه مهال ټول چارواکي په شخړو اخته وو، چې پر (۹۷۰ هـ - ۱۵٦۲م) کال د اکبر له درباره منعم خان خانان کابل ته وګمارل شو، دی د جلال اباد په چهار باغ کښې د کابل له لښکر سره مخامخ شو ماته یې وکړه او هند ته وتښتېد، څنګه چې همایون کندهار د کلات غلجي شاه محمد ته سپارلی و، نو څکه صفوي شاه طهماسپ یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د لمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوخوځاوه او پر (۹٤٦ هـ) کال یې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونیو.

همدارنګه پر (۹٦۷ هـ - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راویوست او د ګازران پر چینه یې د پیر محمد خان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شو او زوی یې محمد ابراهیم د

دښمن په لاس ووژل شو.

تر هغه وروسته ابوالمعالي ترمذي د (۹۷۱ هـ - ۱۵٦۳م) کال په شاوخوا کښې د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد، د محمد حکیم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له ځینو نورو امیرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښته، میرزا د غوربند له پله سره د ابوالمعالي او د کابل له لښکر سره مخامخ شو، ابوالمعالي یې وواژه او د (۹۷۱ هـ - ۱۵٦۳ م کال د روژې پر ۱۷ یې کابل ونیو سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علی ته پرېښوو، په خپله بدخشان ته ولاړ، محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابله د سند تر سینده او له کندهاره د هندوکوش تر سلسلې پورې خپلواك حکمران شو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲ هـ - ۱۵٦٤م) محمد حکیم چې په کابل کښې غښتلی شو، نو د خپل ماما فریدون په لمسانه یې له پېښوره پر لاهور یرغل وکړ، خو پر (۹۷٤ هـ -۱۵٦٦م) کال اکبر شاه له اکرې څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم یې بېرته پېښور ته پر شا وشاړه.

میرزا سلیمان د محمد حکیم په غیاب کښې له بدخشانه راغی، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکیم د راتګ خبر یې واورېد کابل یې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهیم میرزا د زوی له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښې غښتلی شوی و، د کابل له لارې هند ته وتښتېد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ هـ - ۱۵۷۵م) خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه ایران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی پر (۹۸۷ هـ ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي یرغل وکړ؛ شاهرخ ورسره روغه وکړه له تالقانه تر هندوکوشه یې سلیمان ته

The Digital Library

پرېښوو او په خپله یې په بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸ هـ).

ترډې روغې وروسته شهزاده محمد حکیم له کابله د پېښور او لاهور خوا ته لښکر ویوست او دا ښار یې کلابند کړ، خو د (۹۸۹هـ - ۱۵۸۱م) کال پر محرمه اکبر دی د لاهور له شاوخوا پر شا وشاړه او په خپل ورور پسې تر کابله ولاړ، دا د ده لومړی سفر و، خو کابل او زابلستان یې بېرته محمد حکیم ته وسپارل او د (۹۸۹ هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه ځایه هندوستان ته وګرځېد. خو په بدخشان کښې د میرزا سلیمان او شاهرخ اختلاف ورك نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبك ګټه واخیسته دواړه یې کابل ته پر شا وشړل او بدخشان یې د هندوکوش تر لړۍ پورې له بلخ سره یو ځای کړ.

شهزاده محمد حکیم د (۹۹۳ هـ - ۱۵۸۵ م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کښې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتنې له پاره کنورمان سنګه له نوي ځواك سره راواستاوه او زین خان کوکه یې د دغه ځای حکمران وټاکه، کابل مستقیماً د اکبري هېواد برخه شوه (۹۹۵هـ - ۱۵۸٦م) د اکبر لښکرې د سوات او باجوړ په سیمو کښې د پښتنو له توریالیو قبیلو سره ونښتې او په خپله اکبر هم پر (۹۹۷ هـ -۱۵۸۸م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ده دویم سفر و، په کابل کښې یې تر یوې میاشتې تېرېدو وروسته د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وګرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بایزید له زوی جلال الدین سره یې د افغانستان په جګړه کښې ځلوېښت زره شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بیربل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزني د روښانیانو لاس ته ورغی چې تفصیل به یې د روښانیانو تر سرلیك لاندې راشي.

لکه دمخه چې مو ولیکل کندهار ښار د صفوي شهزادګانو په لاس

کښې و چې له اکبري هېواده بېل شوی و، ځکه نو پر (۹۹۹هـ - ۱۵۹۰م) کال خان خانان د بلوچستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بیګ خان دا ښار بیا د اکبري هېواد یوه برخه کړه (۱۰۰۳هـ - ۱۵۹۴م). دی د اکبر د دورې تر پایه د کندهار حکمران و، پر (۱۰۱۱هـ - ۱٦۰۲م) کال یې د بدخشان شاهرخ زوی میرزا حسن چې پر کندهار یې یرغل کړی و، غورته پر شا وشاړه .پر (۱۰۱۴ هـ-۱٦۰۵م) کال د هند شاهنشاه جلال الدین محمد اکبر له دنیا ولاړ. (وګورئ ٦۹ نومره عکس).

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته یې زوی نورالدین جهانګیر پر ځای کښېناست، دا وخت د هرات صفوي حکمران حسین شاملو د سیستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خوشاه بیګ خان په کلا کښې بندي کړ پښې یې ټینګې کړې جهانګیر هم له هنده ملاتړ لښکر را واستاوه او صفوي لښکر ناکام وتښتېد. د کندهار، سند او ملتان حکمراني د جهانګیر له درباره غازي خان ته ورکړ شوه (۱۰۱۴هـ - ۱٦۰۵م).

جهانګیر پر (۱۰۱۵ هـ۱٦۰٦م) کال کابل ته لاړ په دغه ښار کښې یې شاه بیګ خان د افغانستان د شمالي سیمو حکمران وټاکه او تر پېنځو کالو وروسته پر (۱۰۲۰هـ - ۱٦۱۱م) کال چې روښاني احداد پر کابل یرغل وکړ، نو جهانګیر د شاه بیګ خان پر ځای قلیج خان د کابل په حکمرانۍ وګماره (له اکبر او جهانګیر سره د روښانیانو د جګړو تفصیل دې د روښانیانو په فصل کښې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوي او بابري پاچهانو د جګړې ډګر و، اوس نو د جهانګیر لاس ته ورغلی و، خو پر (۱۰۳۱هـ - ۱٦۲۱م) کال بیا شاه عباس صفوي ونیو، سره له دې چې جهانګیر پر (۱۰۳۵هـ ۱٦۲۵م) کال کابل ته خپل دویم سفر وکړ، خو بری یې ونه موند چې کندهار ته لښکر وباسي، ځکه

e Digital Library

يې خواجه ابوالحسن د کابل او بنګښ له سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ د (۱۰۳۷هـ - ۱۶۲۷م) کال د صفر پر ۲۸ د یکشنبې پر ورځ په لاهور کښې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر ځای یې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښېناست، چې په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور شو. د بایزید روښان د کهاله جنګونه چې په تېرا، پېښور، کابل، غزني او بنګښ کښې د همایون او اکبر له مهاله پیل شوي وو، د شاهجهان د پاچاهۍ تر مهاله ونه دربدل، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کښې له سختو مقابلو سره مخامخ وو (شرح به يې د روښانیانو تر سرلیك لاندې راشي) جهانګیر چې له دنیا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان له روښاني احداد سره په جګړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنیمت وګاڼه او د بامیان د ضحاك پر کلا يې یرغل وکړ د افغانستا ن د شمالي ولایاتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل یې په خونړیو جګړو درې میاشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابولحسن او مومند لښکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷م) کال د ذیعقدې میاشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پرشا شو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸هـ -۱۶۲۸م کال د محرمې میاشت) د دغه کال په پای کښې د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټك له غاړو بیاتر کابل پورې پښتانه قبایل له ځان سره یو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور يې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسمعیل خان پورته شوی خلك سره تیت کړل او پېښور یې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې میاشت).

په اکبري عصر کښې حسن خان ترین د اوسني بلوچستان د پښین

د سیمو له غټو مشرانو څخه و، چې زوی يې شېرخان ترین د صفوي او د ډهلي د تیموري حکومتو تر منځ خپلواك اوسېد، پر (۱۰۴۱هـ - ۱۶۳۱م) کال يې د سیوستان د نیولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښین یرغل وکړ او شېرخان د دوکي او چیتالي کلا وته پناه یوړه، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لښکر راواستاوه، صفوي حکمران علیمردان خان تسلیم او کندهار يې د شاهجهان لښکر ته وسپاره، د کندهار محلي مشران ملك مغدود او کامران (په همدغه کتاب کښې ـــ د ابدالیانو شرح وګورئ) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو، زمینداور، بست او ګرشك پورې سیمې ونیولې (د ۱۰۴۸هـ - ۱۶۳۸م کال درېمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹هـ) پر محرمه شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د یوسفزیو غورځنګ د مخنیوي له پاره يې چې په نوښار او پېښور کښې يې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي وو، علي مردان خان وګماره (۱۰۵۰هـ) او سعید خان يې په کابل او قلیچ خان يې په کندهار کښې مقرر کړل نیم افغانستان يې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تیموري دولت برخه کړه، پښتانه ملك اودل او ملك حمزه چې په هلمند او سیستان کښې يې خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹هـ) کال پر برات يې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شول او له منځه ولاړل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوي حملو د مخنیوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنځوسو زرو سپرو سره وګماره او بیا څنګه چې د کندهار صفوي قواو او د هندوکوش د شمالي ولایاتو حک ٫ان نذر محمد خان کابل ګواښه، نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنځوسو زرو سپرو، لسو زرو پلیو او درنې توپخانې سره راوخوځول، دی

The Digital Library

په خپله هم د (۱۰۵٦ هـ) کال پر دویمه خور کابل ته راورسېد او بې ځنډه یې د پروان او هندوکوش د درو له لارې پر شمالي ولایاتو یرغل وکړ، ټول بدخشان یې تر بلخ پورې ونیو او د ډهلي د تیموري هېواد وېش یې تر آمو سینده ورساوه، خواص خان یې د کندهار په صوبه دارۍ وټاکه، خواجه عبدالرحمن یې په بدخشان، سعادت خان یې په ترمذ، اسدالله یې په زمینداور او ذوالفقار خان یې په کابل کښې وګمارل په خپله پېښور او لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزیز خان د توران والی پر (۱۰۵۷هـ ۱٦۴۷م) کال بیا پر بلخ یرغل وکړ د ده حملې د هندوکوش تر کلاو پورې ورسېدلې، ځکه نو شاه جهان کابل ته دریم سفر وکړ، شهزاده اورنګ زیب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالي سیمو کښې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ، اندخود او میمنې پورې پر مخ ولاړ، ځنګه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاهجهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولاړ (د ۱۰۵۷هـ - ۱٦۴۷م کال د رجب میاشت).

صفویانو کندهار هېرنه کړ او پر (۱۰۵۸ هـ) کال یې لومړی د کندهار ښار د غوښتلو په اړه د دوستۍ له لارې یو لیك شاهجهان ته واستاوه او ترهغه وروسته په خپله شاه عباس ثاني له لوی لښکر راو پنځو بالیمز توپو سره له اصفهانه را وووت پر کندهار یې یرغل وکړ او دا ښار یې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنګزیب له اویا زریز لښکر سره له لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه شو، خو صفوي پاچا تر خونړیو جګړو وژوسته کندهار ونیو او محراب خان یې له لسو زرو سپرو سره هلته پرېښوو، په خپله دې هرات ته ولاړ، شهزاده اورنګزیب د (۱۰۵۹هـ - ۱٦۴۹م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندهار کښې کلابند کړ او په خپله شاهجهان هم څلورم ځل کابل ته لاړ خو دا چې څه کار یې و نه کړای شو نو اورنګزېب ته یې د کندهار د څلور میاشتنۍ کلابندۍ د پرېښوو او لاهور ته د تګ امر وکړ. دوه کاله وروسته شاه جهان کابل ته پېنځم سفر وکړ او شهزاده اورنګ زیب یې له پنځوسو زرو سپرو او پلیو، شلو کلانړوونکیو توپو، شلو منځنیو توپو او لسو مستوجنګي پیلانو سره کندهار ته واستاوه، سعد الله خان یې هم له نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توګه وګماره، دغه پیاوړی ځواك چې کندهار یې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پورې یې هېڅ ونه شو کړای او بې نتیجې کابل او لاهور ته ولاړ (۱۰٦۱هـ - ۱٦۵۰م د روژی میاشت) بل کال بیا شاه جهان یو لوی لښکر د شهزاده دارا شکوه په مشرۍ د کندهار درېیم وار کلا بندۍ له پاره راواستاوه چې په دغه لښکر کې یو سل او پنځوس زره سپاره، څلورپنځوس غټ او کوچني توپونه، یو سل اویا جنګي پیلان او د توپ دېرش زره ګولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا ځان ټینګ او د کندهار کلا یې پېنځه میاشتې وساتله شاه جهان بې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم ناکام هند ته ولاړ، په دې توګه یوازی کابل او غزني د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغو د ساتنې له پاره یې بهادر خان افغان وګماره، کندهار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پورې د توران په حکمدارانو پورې چې د نذر محمد خان او لاده وه اړه درلوده. شاهجهان چې پر (۱۰٦۸هـ - ۱٦۵۷م) کال د خپل زوي اورنګزیب له خوا بندي شو او پر ځای یې اورنګزیب د ډهلي پر تخت کېښناست، نو اورنګزېب مهابت خان د کابل حکمران، شمشېرخان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه. (وګورئ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

he Digital Library

د عالمګیر عصر د افغانستان په تاریخ کښې له شوره ډکه دوره وه چې د هېواد سیمې له اټک څخه تر کابله د ډهلي دربار د لښکرو او افغانانو تر منځ د جګړو ډګرو.

لومړی د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاك او سلطان محمود ګدون په مشرۍ پر پکهلی یرغل وکړ، عالمګیر پر (۱۰۷۷هـ - ۱۶۶٦م) د اټك پوځدار کامل خان ته د هغوی مخنیوی وسپاره، خو (۱۰۷۹هـ ۱٦٦۸م) کال په شاوخوا کښې ایمل خان مومند (چې د ایمل شاه په نامه یې سکه وهله) په خیبر کښې د نومیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر "خوشحال خان خټك" په ملګرتیا د عالمګیر د قوا پر خلاف ډېرې جګړې وکړې) عالمګیر په خپله د دوی د مخنیوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کښې کې پروت و شهزاده محمد اعظم په کابل کښې و، آغر خان له پښتنو سره خونړۍ جګړې وکړې، تر هغې چې عالمګیر د تهترې، دوآبه، نوښار، ګنداب او خاپښ تر پېنځو جګړو او تقریباً د داورو خواو د یو لك تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جګړې څخه یې زړه تنګ شو ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱هـ) خو ایمل خان په لغمان کښې له آغرخان سره خورا لویه خونړۍ جګړه وکړه، پر (۱۱۰۲هـ= ۱٦۰۹م) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمګیر د دورې په پای کښې شهزاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کښې واکمن و، چې پر (۱۱۱۴هـ- ۱۷۰۲م) کال یې د افغاني قبایلو یو غټ مشر پردل خان چې له خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لارې د بندیدو او بلوا له وېرې وواژه.

عالمګیر چې پر (۱۱۱۸هـ ـ۱۷۰٦م) کال مړ شو معظم له کابله لاهور ته ولاړ او د پاچهۍ بیرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابرې دورې په پای

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان وو او کندهار تر پښین، مستنګ او ډېره جاتو پورې د هوتکي پاچاهانو په لاس کښې و، څو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د پاچهۍ کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کښې د ډهلي د امپراتورۍ، د ایران د صفویانو او د ماوراء النهر د توراني پاچاهانو د درېو لویو ځواکو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه یې د پاچاهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه ګټه وانه خیسته. دوه نیمې پېړۍ له بهرنیو یرغلګرو سره د کورنیو آزادۍ غوښتونکیو په سختو جګړو وران شو په دې توګه پرته له جګړې وینې تویدنې او جاسوسۍ د بابري مدنیت له ودانیو کومه نخښه و نه لیدل شوه.

په افغانستان کښې د بهرنیانو د دغو دوو نیمو پېړیو د ورانیو منظره ډېره دردوونکې ده او هغه څه چې د چنګیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدنیت، صنعت او ادب آثار یې منځته راوړي وو هغه په دې موده کښې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا ښه ښکارندویه ده چې دوه نیمې پېړۍ د درېو مدهشو قوتو سره وجنګېد او پر دې قوتونه یې پرې نه ښوول چې د دوی پر هېواد په خوښۍ او آرامۍ واکمني وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموري پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوي پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کښې سکه وهله، خو افغاني قومونه چې له درېو خواو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کښې د مقاومت روح او دا تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پښتو ادبیات نضج او پوخوالي ته ورسېدل، د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لار

he Digital Library

خوښوونکیو لکه پیر روښان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر ارزښتمن آثار ولیکل، د همدې دورې یوه ځانګړتیا دا هم ده چې په پښتو ادبیاتو کښې د هند د پردیو بابري پاچاهانو د واکمنۍ په مقابل کښې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا شو.

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د لودیانو او سوریانو غوندې وو، د مستر سمت او دولافوز په وینا شېر شاهي مدني بنستیونه یې ارت کړل، افغانستان یې پر څلورو صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې څخه کابل صوبې د بابر د شاهنشاهۍ له پیله بیا د نادرشاه افشار تر فتح پورې په ډهلي اړه درلوده خو دویمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د ایران په صفویه اړه درلودلې وه، دریمه صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلرنیو خپلوانو تر منځ د شخړو ځای ؤ، څلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهاله اړه درلوده او کله یې د توران په پاچاهانو پورې. د کابل صوبې د بابر په وخت کښې د ده په وینا شل محله درلوده او عایدات یې شل لکه شاهرخۍ وې چې له یو کروړ اته ویشت لکه دام سره برابرې وې، همدا صوبه د ابو الفضل په وینا له پامیر، ګلګت، سوات، بونېر او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پورې غځېدلې وه او په اکبري عصر کښې پر دوه سر کاره (کابل او کندهار) وېشل شوې وه، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۴۶۵ . ۸۰۵۰۷) دام نغدی، (۱۷۸ ، ۱۳۷) دام مالیه، (۲۸،۱۸۷) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله کابل ښار (۱۲،۷۵۸،۴۱۰) دام نغد عایدات درلوده.

خو د کندهار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان (د کلیو مجموعه)، (۲۹،۶۰۰) نغد دیناره، (۴۵،۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوڅي آسان او(۳،۷۵۲،۹۷۷) خرواره غله، (۴۲۰) منه وریجي، دوه خرواره اوړه، (۲۰)

منه غوړي، (۱۳،۸۷۵) سپاره او (۲۷،۲۶۰) پلي، دولتي عایدات وو.

لاهوري عبدالحمید د شاه جهان په وخت د بابر د اولادې د هېواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان څلور صوبې او د هغوی دولتي عایدات داسې شمېرلي دي: کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړ دام، بدخشان څلور کروړ دام (هر پېنځه دامه له "۲" آنوسره برابر دي).

د ابو الفضل په وینا هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاو او تانو وېشل کېده، صوبه دار ملکي او نظامي آمر و، چې تر دوو لسو کروړو دامه پورې یې تنخا رسېده. د صوبه دار تر امر لاندې یو کومکي (موقتي نظامي آمر)، تعینات (دایمي نظامي آمر)، پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) تانه دار او کوتوال په مهمو مرکزو کښې د هېواد د ښارو، لارو او نظامي کلاو عامه امنیت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه امیر او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به یې تیولد اروایه، په هره صوبه او ښار کښې مامور محاسبه او د مالي چارو دیوان و، د شرعي محکمو او عدلیه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو ځانګړی عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تنخا او لوازم یې تهیه کول واقعه نویس د استخبار او جاسوسي چارې اداره کولې، چې په هر ځای کښې یې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کښې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظیمه رییسان په موقتې توګه د ځینو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل، د دغو ټولو دولتي کار کوونکیو رتبې او تنخاوې دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزاري) چې (۷۰۰) اسان، دوه سوه پیلان، دوه سوه بار وړونکي څاروي او (۳۲۰) ګاډۍ یې تر امر لاندې وې پر میاشت یې تر (۶۰) زرو روپیو تنخا اخیستله.

The Digital Library

دا رتبې له لس زري (ده هزاری) څخه تر لس باشي (ده باشی) پورې (٦٦) رتبو ته رسېدلې او هر منصب له کښتنی. خوا له پينځه زري څخه د تنخاه له حیثه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړی پينځه زري او دويم دريم پينځه زري.

د ډهلي د تیموري دورې له پاتيو ودانيو څخه په افغانستان کښې:

يو د کندهار د اوسني ښـــار لوېديځ خوا ته د سرپوزې پـــه غره کښې د چهل زينې دالان دی چې د هغه د ليکنې له مخې د هغه ځای ودانی پر (۹۳۰هـ) کال ميرزا کامران، ميرزاعسکري او ميرزا هندال، پيل کړې او پر (۹۵۳هـ) کال بې پای ته رسولې تر هغو ورسته يوه اکبري منصبدار مير معصوم نومي پر (۱۰۰۴هـ کال) هلته د ماهرو ډبرو توږوونکيو په واسطه په څلورو کالو کښې د همايون او اکبر په نامه يو ډبرليك کيندلی دی. بله ليکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوريي سيد حسن زنجير پا د مزار ډبرليك دی چې همدغه مير معصوم پر (۱۰۰۱هـ) کال کيندلی دی. همدا راز د کندهار شمال خوا ته څلوېښت ميله لرې په خاکريز کښې د سيد عبد الجليل (مشهور په شاه مقصود) د سلطان خليل زوی او د سلطان محمد لمسی (۸۵۴ مړ) د مزار ودانی او ډبرليك دی چې پر (۱۰۵۵هـ) کال د سيد معصوم د زوی مير بزرگ له خوا ودانه شوې او کيندل شوې ده:

د هاغه وخت بل ډبرليك د سيد محمد مشهور په سيد شير قلندر د امير انصاري د زوي د مزار ډبرليك دی چې د تاريخ معصومي په وينا د ۹۳۳هـ کال پر محرمه وفات شوي او پر (۱۰۰۵) کال نوموړي مير معصوم د کندهارد پنجوايي د سپېروان په غره کښې کيندلې او ودانی. بې پرې جوړه کړې ده بل د کندهار چارباغ دی چې د ابو الفضل په وينا د بابر له ودانيو څخه و.

خو په کابل کښې د شهر آراء باغ، چارباغ، د جلو خانې باغ اور ته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ او د آهو خانې باغ د عبدالمجيد په وينا د بابر د ودانيو له پاتې شونيو څخه دي چې جهانګير يې په خپل تزک کښې هم ستاينه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ چې ميرزا الغ بيگ او بابر جوړ کړی) او د بابر تخت چې په خپله د ده په امر پر ۹۱۴ هـ کال جوړ شوي او پر (۱۰۱٦هـ) کال جهانګير د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کړ، همدا راز د کابل چار چته (مشهور بازار چې عليمردان خان جوړ کړی و) د شور بازار مسجد (چې اورنگزيب ودان کړی و) عليمردان باغ، صفا باغ (د جلال آباد په بهسود کښې چې بابر جوړ کړی دی)، وفا باغ چې پر (۹۱۴هـ بابر ودان کړ) شهباز کلا (چې د ابو الفضل په وينا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه)، استالف باغ، د بابر د مزار مرمرين مسجد او د مېملې باغ (کابل ختيزې خوا ته په ۱۰۵٦هـ کال ودان شوی) د شاه جهان له ودانيو څخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانګيري تزک په وينا ميرزا کامران ترميم کړی او د بالاحصار ودانی. د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانګير په امر ودانې شوې، خو د کندهار ښار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادرشاه وران کړ له پخوانی زمانې موجود ؤ، د عبدالمجيد په وينا شاجهان هغه د اته لکو روپيو په لګښت ترميم کړ د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همايون ودانه کړه چې د ده د لښکر مرکز و.

د ډهلي د تيموري پاچهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په وينا اکبر په عصر کښې کابل يو له هغو څلورو صوبو څخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېده، په څلورو واړو صوبو کښې د ډهلي د تيموري يا د صفوي پاچاهانو

له خوا د سپینو زرو او مسو سکې وهل کېدې، د جهانګیر پر مهال په کندهار کښې مسي سکې وهل شوې دي چې د لمریز کال د میاشتو په ډول شکل لري، همدا شان جهانګیر د خپلې پاچاهۍ پر ۱۴م کال په کندهار کښې د سپینو زرو پر روپۍ سکه ووهله چې دا بیت پرې لیکل شوی و: ((ز جهانګیر بن اکبر شاه سکۀ قندهار شد دلخواه.))

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبي نومیالي دا دي:

ابتري بدخشی (شاعر)، ابراهیم بټني (د مخزن افغان بشپړوونکی)، ملك ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳هـ مړ دی)، شیخ احمد مجدد کابلي، (د سرهند عارف ۹۷۱هـ ۱۰۳۴هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان ختك زوي پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نثر لیکونکی)، سلیم لودي افغان (شاعر)، افضل خان ختك (پر ۱۱۸۳ هـ مړ او د پښتو د تاریخ مرصع مؤلف)، ملا الف هوتك (د پښتو بحر الایمان ناظم - ۱۰۱۹هـ)، امام الدین متي زی (۱۰۲۰ - ۱۰٦۸هـ) د تاریخ افغان مؤلف، امانی کابلی (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷هـ کال پر شاوخوا)، امیر (پښتو شاعر- ۱۰۲۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر- د ۹۵۰ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر- د ۱۰۵۰هـ شاوخوا)، خواجه باقی الله کابلي (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱- ۱۰۱۲هـ)، شیخ بایزید افغان (د عالمګیر د وختو نامتو زاهد) بایزید روښان (پښتون مشر او لیکونکی)، بای خان (پښتو شاعر- ۱۱۰۰هـ پرشاوخوا)، شیخ بستان بړیځ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲هـ مړ دی)، بنایي کابلي (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلي (د اکبر د دورې شاعر)، جهانګیر هروي (د منظر الآثار ناظم چې پر ۹۴٦هـ

he Digital Library

مړ دی)، غزنوي (شاعر پر۹۷۳ هـ کال په پېښور مړ کښې دی)، تادیب هروی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، تاش محمد کندوزی د حجه الاورنګ شاهیه مؤلف- ۱۱۰۰هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان ختك (د پښتو نومیالی شاعر او جنګیالی مشر)، سلطان قندهاري، (د اکبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشی (شاعر)، ثابت بړیځ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبري دورې شاعر)، حبیبي کابلي (د یوسف او زلیخا ناظم -۱۰۹۰هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدین بدخشي (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره- د خوشال خان ختك لور)، ملك حمزه سیستاني (شاعر ۱۰۸۳هـ)، حمید ماشوخېل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰هـ)، حمید ګل (پښتو شاعر)، خانګل خلیل (پښتو شاعر)، خانی کابلي (شاعر ۹۸۵هـ)، خرد بیګی کابلي (شاعر چې پر ۹۷۵هـ مړ دی)، خواند میر (د حبیب السیر، خلاصة الاخبار، دستور الوزراء او نورو لیکونکی پر ۹۴۱هـ مړ دی)، خواجه زاده کابلی (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروی (شاعر- چې پر ۹۷۹هـ مړ دی)، خواجه محمد بنګښ (د عالمګیري عصر پښتو شاعر)، داعی کشمي (شاعر - پر ۹۹۴ کال مړ دی)، درویزه ننګرهاری (پښتو لیکونکی او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر- د ۱۰۵۸ هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاری (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړ (شاعر او د پښتو غرغښت نامې کتاب مؤلف ۹۲۹هـ)، دبیري کابلي (د شاهجان د وختو شاعر)، ربیع بلخی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالی شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹٦۴هـ مړ دی)، زایر بدخشی (شاعر پر ۱۰٦۷هـ مړ دی)، ساغری هروي (شاعر د ۹۵۰هـ پر شاوخوا)، سروري کابلی (د عالمګیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهاری (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳هـ کال یې د سعدي بوستان په پښتو

he Digital Library

نظم کړ)، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، سلطان کندهاری (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علی او بهی هروی شاعر (۹۵۰ هـ شا و خوا)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر -۱۱۰۰هـ کال په شا و خوا)، سوسني کابلي شاعر او جهانګیر د عصر امیر)، سید احمد ختك (د اکبری عصر له مؤلفانو څخه و)، سیف خان خوستی قطغنی (په موسیقۍ د راګ پن مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر چې په ۱۰۹۵ هـ مړ دی)، ملا شاه بدخشي (شاعر او تفسیر لیکونکی په ۱۰۷۰ هـ کښې مړ دی)، شجاع سیستانی (شاعر)، شوخی هروی (شاعر)، شیدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه و)، امیر شیر علي خان لودي (د مرآة الخیال د تذکرې مؤلف ۱۱۰۲ هـ)، شیر محمد هوتك کندهاری (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفین ناظم په پښتو)، شیر محمد ننګرهاری (د پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهاری (د همایون د عصر شاعر) صبوحی بدخشی (شاعر- چې په ۹۷۳ مړ دی)، صبوحی کابلی (د اکبر د دربار شاعر) صدر خان ختك (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، حاجي عارف کندهاری (د بیرم خان د دربار مشهور مؤرخ، صوفي او شاعر او په ۹۸٦ هـ د مطلع و مقطع لیکونکی)، حاجي عارف کابلي (شاعر ۱۰۰۰ هـ) ملا عالم ګلبهاري (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او د لالة العقل او بحرالوجود او عوالم الاثار او فواتح الولایه لیکونکی چې پر ۹۹۲ مړ دی)، عباس سروانی (د تاریخ شیر شاهی مؤلف)، عبدالسلام پشاوری (پښتو لیکونکی او د درویزه لمسی)، عبدالرحمن بختیار (۹۰۰ د شاوخوا عارف)، عبدالعزیز هروی (د بابر دوختو عالم)، عبدالرحمن رمزی بدخشی (دردالشعیه او اِثبات نبوت مؤلف)، میر عبدالله د میر نعمان زوی (شاعر او د نقشبند یه له مشایخو څخه و)، عبدالعلي تالقانی (د انشا لیکونکی ۱۰٦۰ هـ)، عبدالله نیازی(دا کبری دورې عارف چې پر ۱۰۰۰ مړ

دی او د شیخ سلیم چشتی او سید محمد جونپوری شاګرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کښې د حسینه مؤلف)، عبدالرحیمٙ مانکر اوی (دا کبر په عصر کښې دردالبدع مولف)، عبدالوهاب مانکراوی (دا کبر په عصر کښې د کنزالدقایق ناظم)، عبدالرسول د سید علي زوی (پر ۱۱۱۸ هـ کال د مجمع اللغات والاسمامولف)، عبدالقادر ختك (د پښتو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشی (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتك کندهاری (د پښتو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا د رشید البیان ناظم)، عبدالرزاق کابلی (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تجرید محاکمات یې حواشي لیکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمګیر د دربار لښکري افسر چې پر ۱۰۸۰ هـ مړ دی)، عشقی کابلی (میر بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ هـ مړ دی)، علي خان (د پښتو شاعر)، سید علي کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عارف)، عمر خویشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پیر روښان له پیرٚوانو څخه و)، عیسی پېښوری د آخوند پنجو شاګرد (د اهل بیت د فضلیت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰ هـ)، عیسی آخوند زاده کاکړ (د پښتو شاعر د ۱۰۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امیر)، غلام محمد د شیر خان ګیګیاني زوی (په پښتو د معراج نامې او سیف الملوك ناظم ۱۱۱۵ هـ)، غیوری کابلي (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروی (شاعر)، فصیحه هروی (شاعره)، فیاض پېښوری (د پښتو شاعر د بهرام او ګل ندامې د کیسې ناظم)، فیاض هروي (شاعر ۱۱۰۰هـ) فیروزه کابلی (شاعر او د همایون له درباریانو څخه)، قاسم

he Digital Library

کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیمانی پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکرة الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷٦ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان ختك د کورنۍ پښتو شاعر)، کاشفي بدخشی (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مړ دی)، گدایی کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسي (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مړ دی)، میر محمد زاهد هروي د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴٦، د خپل وخت عالم د شرح مواقف د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیا کل وزواید ثلاثه د حاشیې لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروی (د جهانگیر په عصر کښې د کابل او هند قاضي او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰٦۱ هـ کال په لاهور کښې مړ دی)، شیخ محمد امین بدخشی (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مړ دی)، محمد یوسف کابلی د شاه بیگخان زوی (وژلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - اود ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مړ دې)، ملا محمد هروی (د اکبری عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندهاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشی (د جهانگیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضي او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجي د قنبر علي زوی (د شیباني د دربار امیر او شاعر)، محمد

طاهر انصاری هروی (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودي د عصر مورخ او د تاریخ ابراهیم شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښانی (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملامست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوك الغزات لیکونکي)، مستفید جگدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر اود ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشي (د عالمگیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نورمحمد زوی، د عبدالکریم لمسی او د درویزه کړوسی د ۱۱۱۲هـ کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشی (د ۹۸۷ هـ شاوخوا شاعر) میر معصوم نومی د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندهار کښې ښخ دی (د اکبر د دورې شاعر، نظامي افسر، د تاریخ معصومي او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزي هروی (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مړ دی)، معجز کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر) مفید بلخی (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزیز خان د دربار شاعر) مقصود هروی (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مړ دی)، قاسم موجي بدخشی (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجنون ناظم چې پر ۹۷۹ مړ دی)، مهری هروی (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروی (د جهانگیر ښوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، میرك بلخی چې فکري یې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰٦۱ هـ کال په اصفهان کښې مړ دی)، میرك هروی (د دارا شکوه ښوونکی او د خپل وخت عالم او د

The Digital Library

عالمگیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ هـ مړ دی)، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاري روښاني (د پښتو شاعر)، میرالهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضي. د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر علي هروي (نامتو خطاط چې پر ۹۶۶ هـ مړ دی)، میرزا قلي میلي هروي (شاعر چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، ناظم هروي (شاعر- د ۱۰۷۰هـ پر شاوخوا) میر نصر الدين هروي (د عالمگیر او اکبر د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم ؤ او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکی چې پر ۹۹۲ هـ مړ دی)، خواجه نظام الدین احمد هروي د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبري مولف (چې پر ۱۰۰۳ مړ دی)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰ هـ د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروي (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ هـ د مخزن افغان لیکونکی)، نعمت الله د رکن الدين تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او رسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، نېکبخته د پښنور د شمالي د شیخ الله داد مموزي لور (د شیخ قاسم سلیمانی مور او پر ۹۶۹هـ کال د ارشاد الفقرا، مولفه)، واصب کندهاری (شاعر پر ۱۰۵۰ هـ په اصفهان کښې مړ دی)، واصل (د ۹۰۰ هـ په شاوخو کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹۶۸ هـ مړ دی)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطغنی (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وداعي هروی (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر- چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروی د ۹۸۳ هـ په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ هـ مړ دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه و، چې پر ۱۰۹۲ هـ مړ دی)، همت سیستانی د ملك حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ هـ مړ دی)، یکتای بلخی (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یگانه بلخي (د بخارا د امام قلي خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوې سیاسي اداري لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوي شهنشاهي بشپړه شوې وه. په تورکیه او عربي هېوادو کښې هم د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی و. په ماوراءالنهر کښې هم شیباني کهاله (۹۰۶ -۱۰۰۷هـ) اقتدار موندلی و چې د دغو څلورو اسلامي شهنشاهیو د هېوادو بریدونه د گنگا له غاړې د ایټالیا تر کڅو، جبل الطارق او طنجې پورې غځېدلي او د اسیا،اروپا او افریقا پر لویه برخه یې واکمني لرله. دانگلستان، روسیې، هالنډ، پرتگال، هسپانیا د هېوادونو سیاسي او تجارتي اړیکي هم له هند، ایران او عثمانیه سره ټینګ شوي وو، څکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندهار، هرات، بخارااو مشهد له لارو له ماوراءالنهر او ایران سره پر مخ لاړ. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کښې د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم زیاتېږي چې تجارت، کرهڼې او صنعت پراختیا موندلې وه، څکه نو د هند ایران او عثماني امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډگر کښې یې ښه خدمتونه کړي دي، له ماوراءالنهر ایران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړیو هېوادو ته تلل راتلل. پوهانو به هم له یوه هېواده بل ته تگ راتگ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به یې

The Digital Library

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته ورل، له دې کبله به تل تجارتي بډایې قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدې. امرتسر، پېښور، ملتان، ښکارپور، کابل کندهار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کښې د بابر اولاده:

* ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ هـ)
* ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷ - ۹۶۳ هـ)
* ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ شاوخوا)
* ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳ -۱۰۱۴ هـ)
* ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ هـ شاوخوا)
* ۶- جهانګیر د اکبر زوی (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ هـ)
* ۷- شا هجهان د جهانګیر زوی (۱۰۳۷ - ۱۰۷۶ هـ)
* ۸- اورنګ زیب د شاهجهان زوی (۱۰۶۸ -۱۱۱۸ هـ)
* ۹- معظم شاه د عالمګیر زوی (د ۱۱۱۸-۱۱۲۴ هـ شاوخوا)

(۷۳ نومره نسب پاڼه وګورئ)

مأخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز- بابر، د فرانسوی فرنارد ګرو ناد- اقبالنامهٔ جهانګیری- اکبرنامه - تزک جهانګیر - منتخب اللباب - عالمګیر نامه - طبقات اکبري - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبري - رقعات عالمګیری - منتخب التواریخ - تزک بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستری آف انډیا ۴ ټوک - دائرة المعارف اسلامي - سیرا لمتاخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغاني - حیات افغاني - خورشید جهان تاریخ نظامي ایران - تذکرة الابرا روالاشرار - سلوك الغزات قلمی پښتو-

تاریخ مرصع پښتو - دیوان خوشال خان پښتو - پټه خزانه پښتو - پادشاهنامه- عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبي - تاریخ هند د سمة ماثرالا مرا- سبحة المر جان فی آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې ډبرلیك - تذکرهٔ نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرهٔ علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار- پښتانه شعرا ۲ ټوك - روز روشن - تاریخ افغاني د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورټي د ګرامر سریزه - شکرستان افغاني - بهارستان افغاني - سکینة الفضلا - قاموس الاعلام ترکي - مذکر احباب قلمي - حجة الاورنګ شاهیه قلمي - آتشکدهٔ أذر - ګلشن روه - چراغ انجمن- د خوشال خان د کلیات سریزه -تذکره حسیني - کلید افغاني - جامي سرو ازاد - تاریخچهٔ شعر پشتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوك - ریاض الشعراء قلمي مراة الخیال - مأثر رحیمی - مخزن اسلام پښتو قلمی - خزینة الاصفیا؛ د عبدالقادر خان د دیوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفایس الماثر - فواید الشریعه پښتو خطي.

The Digital Library

شپږمه برخه

روښـــــانـــیـــان

(۹۶۰ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوریانو دوره چې په ختیه افغان او د افغاني ویاړونو ساتندویان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوېدیزو سیمو له پایه د ګنګا تر غاړو خپره وه. سر بېره پر دې چې د چنګیز وحشیانه یرغلو دا برم و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې یې بیا د لودیانو، سوریانو، خلجیانو او نورو د پاچاهۍ په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنګیز او تیمور د اولادې پرله پسې یرغلو پرې نه ښووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بیا یو سیاسي یووالی ومومي، بابر چې د همهغه توکم (نژاد) سړی و، هماغه یې وکړل چې نیکونو یې کړي وو.

په دې څو پرله پسې پېړیو کښې افغانان تل د خپل تېر برم و پرتم د راګرځولو په تکل کښې وو او په دغو څلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېږېدل چې د افغاني تاریخي برم د راګرځولو له

پاره یې د خونړیو پاچاهانو له څواکونو سره ډغرې ووهلې او لکه په دغه تاریخچه کې مو چې څو ځله لوستې دي له تاریخي هڅو سره سره یې د خپلواکۍ بیرغ هم رپاند ساتلی دی.

یو له هغو مېړونیو څخه چې غوښتل یې بیا افغانان خپل تاریخي برم ته ورسېږي بایزید مشهور په پیر روښان و، چې ښکیلاکګرو ورته (پیر تاریك) وایه، دا تاریخي زړور او د ښکیلاکي واکمنۍ دښمن شخصیت بایزید د قاضي عبدالله زوی او د محمد لمسی چې ده ته یې سراج الدین او میا مسکین روښان هم ویل د انصاري له کورنۍ، په ختیه اورمړ پښتون، پر (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندهر کښې د بیبنۍ (صورت مهند بي بي) له نسه چې د محمد امین لور وه وزېږېد، انصاري کهول لومړی په کندهار او بیا د وزیرستان په کاني ګرم کښې اوسېده، محمد امین د بیبنۍ پلار د عبد الله د نیکه ورور و، دا یو علم پال کهول و.

د روښان د کهاله نیکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هغې جملې څخه عبدالله فضیلت درلود، د قضا په چارو بوخت و او لکه چې آخوند درویزه وایي اورمړ او انصاري د وزیرستان له قبیلو څخه دي او میا روښان له انصاري قبیلې څخه و.

خو د پنجاب د جالندهر په ښار کښې د انصاري په نامه یو کهول و، چې ځانونه یې د میا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذکرة الانصار) په نامه یو کتاب و، چې په هغه کښې یې د بایزید نسب په اووه لسمه پوړۍ ایوب الانصاری د حضرت محمد(ص) یوه صحابي ته رسولی دی.

وایي چې د بایزید د زېږېدو ځای جلندهر دی او د ده حجره تر اوسه د شیخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې شته.

په دې توګه به یې د دغه تاریخي اړیکي له امله انصاري نوم

The Digital Library

مونډلی وي، خو دا چې د وزيرستان په اوړ مړ قبيلو کښې په دغه نامه کومه قبيله نه شته ځکه نو ښايي وويل شي چې انصاريان له پلار و نيکه را په دې خوا له افغانانو سره اوسېدل، ځکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د درناوي په سترګو ورته کتل.

بايزيد په کوچينوالي کښې له خپله پلاره او ملا پاينده او ملا سليمان کالنجري څخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار يې وغوښتل چې دی په ملتان کښې د شيخ بهاء الدين زکريا په کورنۍ وګروهوي او د هغوی مريد يې کړي، خو ده چې وده او لاربښوونه ارثي نه ګڼله نو د خپل تره زوي خواجه اسمعيل د خداداد زوی او د محمد لمسی ته يې د ارادت لاس وغځاوه، تل يې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې ظاهراً قاضي او په دنيوي چارو ککړ و، نه اوسېده.

دا مهال بايزيد ځانګړی زيار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وتړله او لکه چې په خپله وايي يوه شپه يې حضرت خضر پر خوب وليد، تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل يې خپل پلار و مېرېزي ورور شيخ يعقوب د قاضي تابه او بډې اخيستلو څخه منع کول ځکه نو له هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منځ اختلاف پيدا شوی و.

بايزيد له زلمي تابه په ګرځېدو او د نفس په تزکيه لاس پورې کړی و، تر کندهار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پورې ولاړ د پوهانو او د نظر له خاوندانو سره يې وکتل او دوديز عربي او ديني علوم يې زده کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کښې يې مطا لعات وکړل او د آفاق او نفس په سير بوخت شو، د دغه سفر په ترڅ کښې يې د آسانو سوداګري کوله، چې له سمرقنده به يې ښه اسان رانيول او هند ته به يې بوتلل، د ده دا سفرونه له پينځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کښې پيل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پورې جاري وو.

دا وخت د بايزيد علمي او فکري شخصيت ښه پوخ او د مورخانو په وينا فکور، عالم، فصيح او فاضل سړی ځنې جوړ شو. آخوند درويزه د ده مخالف هم وايي چې هوښيار، پوه او فيلسوف سړی و. د دبستان مذاهب مؤلف ليکي چې: په کابل کښې يې د ميرزا محمد حکيم په دربار کښې ډېر پوهان او علماء په مناظره کښې پړد کړل او پر هغو يې برې ومومند، ځکه نو ميرزا دی په درنښت بيرته واستاوه او حتی وايي چې: په خپله ميرزا، د کابل قاضي خان، حکيم خان او ميرزا اتاليق ټول پر ده معتقد شول.

بايزيد د خپلو سفر و او ګرځېدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې د افغانانو د مظلوميت حال ته خير شو، دا چې د لوديانو او سوريانو تېر برم هم ور په ياد و، نو دا فکر ورته پيدا شو چې دا بې وزلي او تيت پرك خلك پر خپل ملي مرکز راغونډ او په دوی کښې داسې حکومت منځته راولي چې د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بيا تود شي.

څرګنده ده چې د بايزيد دا سياسي نظريه د هند د تيموريانو د هغو ظلمونو او ستمو مخالفت و، چې دوی پر افغانانو کول او په ليدو يې هر حساس پښتون د مخنيوي له پاره پارېده.

په دې اړه دوه تاريخي سندونه را سره شته: لومړی داچې بايزيد د مشهور بيرم خان د حمکرانۍ پر مهال د (۹۶۰هـ) کال پر شاوخوا کندهار ته راغلی و او تجارتي مالونه يې راوړي وو لکه په خپله چې ده ليکلي دي: د هغې سيمې حکمران پر کاروانيانو ستم وکړ، د داد خواهۍ پر و خت يې دی هم دربار ته بوت، دی داسې ليکي:

"...په هغه وخت کښې په کندهار کښې يو مير و، چې بيرمخان نومېد، پر هغه کاروان يې ظلم وکړ... نو د ځينو وارثان ټول شول د فرياد

The Digital Library

کولو له پاره او زه يې هم له خان سره رهي کړه ... ما وويل حق تعالی به اميران او پاچاهان له عدله وپوښتي او د چا يو ذره عمل نه ضايع کوي، ورښيي يې چې: (فمن يعمل مثقال ذره خيراً يره) نو بيرمخان ومنل او ويې ويل: چې د حال پوښتنه کوم، خو پوښننه يې و نه کړه د وعدې مخالفت وشو..."

له دغه بيانه چې په خپله د بايزيد په قلم نقل شوی دی داسې ښکاري چې دا ستر افغاني شخصيت پر خپل قوم باندې د پرديو حاکمانو د مظالمو له ليدو څخه متاثر، ظالمان يې د عدالت او نياو خوا ته وبلل.

دا شريف احساس چې د پرديو د زړه ځوروونکيو ستمو له ليدو څخه بې شکه هر غيرتمن سړي ته پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب شو چې تذکرة الانصار يې داسې بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رسانيدند، تا جاييکه روزی يکی ازين ستم کاران يکنفر زن افغان را ماخوذ داشت و موی سر او را با سنگ آسيا فرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آنزن نيز با آن گشتی و فرياد برآوردی..." بايزيد چې سپيڅلی پښتون و، د دغه ويرجن حالت په ليدو به سره پېچيل کېده او له ګوګله به يې دود خوت، ځکه يې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وګڼله او د روحي سير او مراقبت په عالم کښې يې، د سرور کائنات ﷺ حضور ته عرض وکړ او اجازه يې وغوښتله چې قوم د مظلومانو د ځور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوي تر هغه وروسته چې يې داسې يوه روحاني اجازه واخيستله نو په مېړانه د پرديو ستمکارانو مخې ته ودرېد او د افغانانو په غرو کښې يې يو داسې نهضت منځته راووست چې په هغه کښې د جالندهر يو نوميالي بزرګ شيخ غوث الکرام داسې وويل: "په غرو کښې بيا يو اور بل شو، خدای دې عاقبت په خير

کړي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کښېښوو او له هغې سيمې يې د ځور او ستم کرغېړنې نخښې ورکې کړې.

کېدای شي دا بيان کټ مټ رېښتيا نه وي، خو دا حقيقت ترې لاس ته راځي چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پرديو د ستمګارۍ مخنيوی و، چې هغه وخت د (ډهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کښې اتلان زېږوي او ننګيالي مېړونه پالوي.

پورتنۍ ليکې د بايزيد روښان د آزادی غوښتلو نظريه او د سياسي عقيدې فلسفه ښکاره کوي. خو هغه يو داسې مرکب کرکټر (سجيه) درلوده چې ظاهراً يې په نورو سياسي آزادی غوښتونکيو او جنګياليو کښې ښکاره کېدای نه شي، ځکه دی په عين حال کښې چې يو ننګيالی جګړن و، د تصوف، صلاح، تقوا، د نفس د رياضت او ارشاد څښتن هم و چې ده د شخصيت دا اړخ په لاندې ليکو کښې د هغه له تعليل سره لوستل کېدای شي:

د چنګيز او تيمور تر هولناك چور او چپاو وروسته د منځنۍ آسيا په هېوادو کښې له مصره تر هنده د ګوښه ګيرۍ، له ژوندانه څخه دتيښتې او منفي خوا ته د رجوع يو راز احساس پيدا شو چې د هماغو تاريخي بدمرغيو وينو توېولو منطقي نتيجه وه. خلك چې له مادي آلامو څخه ستړي شوي وو، نو د تصوف او روحانيت په لمنه يې منګولې ولګولې او د جګړې، چور او چپاو له ډګره يې د خانقاه ګوټ ته پناه يووړه، د تصوف مسلك بشپړ دود شو، په ټوله منځنۍ آسيا کښې د اولياء الله او د تصوف د خاوندانو ګاونډ د ويرژړليو او ربړېدليو له پاره يوازينی ټاتوبی ګڼل کېده، ان تر

The Digital Library

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردیبل کښې د شیخ صفی الدین د خانقاه له ګوټ څخه یوه لویه شاهشناهي هم را ولاړه شوه، چې وروسته یې پر ټول ایران او د افغاني خاورې پر یوې برخې واکمني درلوده او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب یاد شول، په بخارا او هرات کښې د تیمور د اولادې حکومت هم پر روحي بنسټو ولاړونو د دوي په دربار کښې د نقشبندیانو اغېزه دومره ډېره وه چې د تیمور غونډې مدهش خونخوار هم ورته پر ګونډو شوی او تندی یې پر ډرشل ورته ایښې و، د هرات په دربار کښې مولانا جامي دومره اغېزه درلوده چې د هغه ستر وزیر امیر علي شیر نوایي د ده په ستاینه کښې شعرونه ویل او له هند نه نامتو وزیر محمد کاونان د خپل نیاز عرض د ده حضور ته لیکه.

دا مهال د پښتونخوا سیمه چې دهند، ایران او ماوراء النهر تر منځ پرته وه له دې روحي هڅې څخه خورا زیاته متاثره شوې وه، تر دې چې یوه سړی د پیر بابا په نامه له اټکه تر کابله د خلکو د ځان او مال څښتن و او ټول یې تر روحي اغېزې لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علي نومېده چې د قنبر علي زوی، د سید احمد نور لمسی، د سید یوسف نور کړوسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تیمور لنګ له خوریانو څخه و، د ده اولادې د تیموري پاچاهانو له دربارو سره اړه دلوده، د سید علي پلار له ترمذه کندوز ته راغی، له هغه ځایه د بابر له زوی همایون سره هند ته لاړ، په خپله سید علي په مانك پور کښې د شیخ سالار رومي لاس ونیو او استفاضه یې ځنې وکړه، بیا له هغه ځایه د افغانانو غرو رغو ته راغی سید علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹٦۲هـ) کال په شاخوا کښې د اټك او خیبر تر منځ سیمو ته راغی، ده چې د تیمور له کهاله سره خپلوي او اړه درلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سیمو خلکو د ډهلي تیموري امپراتورۍ ته تل سر درد پیدا کاوه، نو ځکه نوموړیو سیمو ته د سید علي راتګ له سیاسي مقاصدو څخه تش نه و او دغو سیمو ته له رارسېدو سره یې د یوسفزیو د دولت زيتېرديوه لوی ملك لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کښې یې خپل سیاسي مقصدونه هم پر مخ بیول. غوښتل یې چې په دې سیمو کښې د دین او روحانیت له لارې د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدي او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملرنه وګرځوي.

سید علي دلته مخلص او خونګرمه مریدان پیدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پورې بې تاج و تخته پاچا و، چې د ډهلي له درباره مادي او مانیزه مرسته ورسره کېده، د ده سیاسي او روحاني مرکز په بونیر غرو (پاچاکلی) و، چې هملته پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سید او د ده مریدانو په خپل ټول ځواك د بایزید روښان تکفیر او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسیلو یې (لکه پروپاګند، وعظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لارې) په پیر روښان پورې د الحاد، بد بینۍ او بد اعتقادۍ تور وتاړه.

اوس به تاسې ته روښانه شوې وي چې د بایزید د پیدایښت په چاپېریال کښې تصوف او طریقت، پیرۍ او مریدۍ څومره غښتلې اغېزه او دود درلود؟ ځکه نو که بایزید له آره یو آزادی غوښتونکی جنګیالی مېړه هم و، خو د خپل چاپېریال د غوښتنې له مخې اړ و، چې خپله متاع د بازاریانو له غوښتنې سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله سمبال کړی چې د ده د سیاسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد یې کاروله ځکه نو بایزید تصوف، ریاضت او طریقت له خپل سیاسي مسلك سره چې په دې سیمو کښې یې تاریخي ویاړنې، افغاني پاچاهۍ منځته راوړل او سیاسي مرکز جوړول و، ګډ او یو داسې عجیب مرکب یې ځنې جوړ کړ چې

The Digital Library

هم يې روحي اړخ لاره او هم مادي.

تر دغه ځایه مو د روښاني نهضت د پیدایښت او د دغو خلکو د تفکر بڼه او د دوی د تحریك د فلسفې په شاوخوا کښې لنډ څه وويل.

اوس د دغه ستر مېړه په اړه پاتې ټکي ليکو:

بايزيد په زليمتابه کښې شمسیه نومي لودي پېغله په جالندهر کښې په نکاح کړه، چې د دې افغاني مېرمنې له نسه يې نومیالي اولادونه وزیږېدل، لکه د دبستان مذاهب مؤلف چې ليکي: د ۹٦۹هـ کال تر شاوخوا پورې د بايزيد شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر ځواك يې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته يې ملا وتړله.

بايزيد لومړی د دَبار او سیاست د واکمنو په لارښوونه لاس پورې کړ او د (صراط التوحید) د کوچنۍ رسالې له لارې يې خپل نصیحتونه دوی ته ورسول، ده مخلص مریدان هم پیدا کړل چې د مړینې تر وخته پورې يې د ده ملا وتړله، د هغو نومیالیو له ډلې څخه دا درې ادیبان او د پښتو ژبې شاعران ورونه هم وو:

ارزاني (په پښتو شعر کښې د دیوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر دیوان څښتن).

همدارنګه ملا پاینده، ملا دولت اکوزی، دولت لوڼ او میرزا انصاری (دواړه په پښتو کښې د دیوان خاوندان) هم د ده ملګري وو.

بايزيد چې د پردیو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کښې يې د ډهلي حکمرانان ووېرول، نو ځکه دولتیانو او د دوی طرفدارانو چې د سید علي (پیر بابا) له تابعانو څخه وو، د ننګرهاری آخون درویزه په روحاني او علمي لارښوونه (چې په فارسي کښې د تذکرة الابرار او په پښتو کښې د مخزن الاسلام مؤلف ؤ.) د بايزيد مخې ته ودرېدل. د ده

مرکز دا وخت د پېښور په شمال کښې د اشنغر د (کله دیر) د ملا دولت مومند په کاله کښې و او د (۹۷۰هـ) په شاوخوا کښې د کابل صوبدار محسن خان د سید علي او اخون درویزه په مرسته پرده باندې لښکر را ویوست، دی د هغه د لښکریانو لاس ته ورغی او کابل ته يې بوت، هلته يې په سیاه چال کښې بندي کړ چې دغو پېښو د (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بايزيد په کابل کښې لږ موده بندي و، لکه د مخه چې مو ولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د کابل پر حکمران اغېزه وکړه نو دی يې په ډېر درناوي له بنده خوشې کړ، ننګرهار ته ورسېد، هلته يې بیا د آزادۍ غوښتلو غږ پورته او خپل سیاسي مرکز يې د "تیرا" په غرو کښې وټاکه او له همدغه ځایه بايزيد روښان د "افغاني حکومت" بیرغ ورپاوه.

د (۹۸۰ هـ) کال په شاوخوا کښې اپریدیو، اورکزیو او اتمانخېلو زړوورو قبیلو د ده اطاعت ومانه، خو څنګه چې د هغه ځای زیاترو خلکو د دښمنانو ملا تړلې وه، نو روښان د هغو ملګرتیا و نه منله او ويې ويل: "دا چې ستاسې زړونه له مغول سره تړلي دي نو د پښتنو منځته راتلای نه شي" خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توګه د ده حضور ته ورغلل، بايزيد د دوی لوی ګناهکاران ووژل او پاتې دیارلس سوه تنه يې له تیرا څخه وشړل، په دې توګه يې هغه سیمه د پردیو له اغېزې او اثارو څخه بېخي پاکه کړه، خو د پردیو لښکر د تیرا پر "چوری" نومي ځای یرغل وکړ، د بايزيد پیروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرونلانو په واسطه يې د یرغلګرو مخه ونیوله چې د تیرا په غرو کښې شنه کېږي، هغوی ته يې سخته ماته ورکړه او د جګړې د روښان د ملګریو په ګټه پای وموند.

درویزه وايي چې: بايزيد له تیرا څخه د پردي پرستو، ریښې بېخي

The Digital Library

وايستلې، دوه سوه او شل تنه يې تر تېره تيغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننګرهار ته وتښتېدل، تر هغې وروسته بايزيد د ملي قواو په ترتيب او تجهيز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس يې د غرو د ننګياليو اوسېدونکيو غوږو ته ورساوه.

د غرو زرګونه پلي او سپاره ننګيالي يې خدمت ته راغلل او د ډيلي حکومت د راپرځولو له پاره يې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بايزيد په مشرۍ له تېرا څخه د ننګرهار خواته راوخوځېدل او په "برو" نومي ځای کښې کښنته شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنګ خبر و، له خورا لوی لښکر سره يې په جلال اباد کښې انتظار يوست، د دوی مخې ته راووت او د شينوارو په "توررراغه" نومي ځای کښې دواړه قوتونه سره مخامخ شول، سخته جګړه ونښته او د غرو ننګيالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرګيو او نيانو يې جنګ کاوه، د ډهلي د پاچهۍ د وسله والو قواو په مقابل کښې چې د اور او اوسپنې وسلې يې درلودلې په ډېره مېړانه ودرېدل، بايزيد هم د خپلو پيروانو په منځ کښې په ډېره مېړانه جنګېده، چې د همدې خونړۍ جګړې په ډګر کښې ووژل شو، څکه نو د تور راغه جګړه د يرغلګرو لښکرو په ګټه پای ته ورسېده.

په ثقه وينا دی د (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کښې پر ۵٦ کلنۍ شهيد شوی، هديره يې معلومه نه ده خو زيات اټکل دادی چې په وزيرستان کښې به وي.

بايزيد پر خپل ژوندانه د پرديو په مقابل کښې د ملي غورځنګ بنسټ کښېښوو او هم يې خلکو ته د افغاني حکومت جوړولو فکر پيدا کړ، دی پر سياسي او جګړه ييزو اثارو سربېره ادبي او علمي اثار هم لري، ده په څلورو پښتو، عربي فارسي او هندي ژبو خبرې او ليکنې کړای

شوې، خو په پښتو ژبه کښې د فني نثر ليکنې يعنې د مسجع نثر د ادبي مکتب بنسټ ايښوونکی ګڼل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خيرالبيان" يې په همدغه نيم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندي ژباړې هم لري ليکلی دی. د ده نور کتابونه يو "صراط التوحيد" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال يې په هغه کښې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پير د لټولو موضوع او نصيحتونه ليکلي دي، بل کتاب يې حالنامه د خپل ژوندانه بيان دی چې د دبستان مولف له هغه څخه روايت کوي او څلورم کتاب يې د مقصود المومنين په نامه په عربي ژبه ليکلی چې د اخلاقو، تصوف او طريقت بحثونه لري. د دغو څلورو کتابو پر ليکلو سربېره يې د پښتو ژبې له پاره يو ليکدود هم جوړ کړی، چې د دې ژبې مخصوص آوازونه يې په خاصو اشکالو کښې ښوولی وو.

بايزيد په ناکامۍ له دنيا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کښې وکاره تر هغه وروسته شين شو، چې ثمره يې په پښتونخوا کښې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنګونه وو لکه په کندهار کښې د ميرويس غورځنګ او په خيبر کښې د خوشال او ايمل هڅې او بالاخره د احمد شاهي لويي شهنشاهی جوړېدل، درويزه د پير روښان مخالف قطب دده او د ده د اولادې دا سياسي مفکوره داسې بيانوي چې دوی وويل: "لښکرې راغونډوو، هندوستان نيسو، عامه ناره يې وکړه چې افغان سپاره دې پر مورږ راټول شي، د اکبر پاچا خزانې زمورږ دي."

له بايزيد څخه دوې سلسلې ماثر پاتې دي: ادبي ماثر چې **يوې د لې پښتو** ليکونکيو لکه:درويزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نيم منظوم مسجع سبك د نثر کتابونه وليکل.

دويم د ده حربي او سياسي ماثر دي چې د ده اولادې د پښتونخوا

The Digital Library

په غرو کښې تر یوې پیړۍ پورې د خپلواکۍ غوښتلو جګړه پر مخ بوتله.
بایزید حنفي مذهبه مسلمان او فقیه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړی دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجودیه په مشرب هم ګروهېږي، په تصوف او طریقت کښې یې خپلو مریدانو ته اته پوړه ټاکلي دي: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره یوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خو د ده سیاسي پروګرام پر څو بنسټیو ولاړ ؤ:

لومړی: د **افغانانو**آزادي تر دغه پلان لاندې:

الف: د پردیو د ظلم پر پروړاندې د کرکې را ویښول.

ب: له حکومتیانو لرې والی چې په انګریزي یې (نن ګواپریشن) بولي.

ج: د آزادۍ لپاره جګړه اوسربښندنه.

دویم: له اداري او مالي جنګي تشکیلاتو سره افغاني حکومت جوړول.

دریم: په هند کښې دافغاني شهنشاهۍ او د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د ویاړونو راژوندي کول.

دا وو د روښاني غورځنګ د بنسټ اینوونکي د څرنګوالي لنډیځ، اوس به وګورو چې تر ده ورسته څه پېښې شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادۍ غوښتنې هغه اور چې بایزید د پښتونخوا د غرو د خلکو په سینو کښې بل کړی و، د ده په وژلو مړ نه شو، تره ده وروسته یې زوی جلال الدین پر څلوارلس کلنۍ د پلار د روحاني او سیاسي ریاست په ګدۍ کښېناست، د ډهلي د دربار مورخانِ ابو الفضل، خافي خان

او بدوانی د ده نوم (جلاله) لیکي او وایي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه یاله:

د دبستان لیکونکی وایي چې: جلال الدین په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سړی و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابله هند ته راغی جلال الدین په افغاني قبیلو کښې په مشرتابه او ریاست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوښت، خو جلال الدین چې د درباریانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تیرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتانه قبایل چې د پېښور د تیولدار سید حامد بخاري له خوره ډېر په تنګ شوي وو، پر جلال الدین را غونډ شول، او نوموړی ستمګر حکمران یې وواژه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدین تر بیرغ لاندی شلو زرو پلیو او پنځوزرو سپرو ته رسېده.

جلال الدین اکبر چې د هند لوی امپراتور ؤ، د روحاني جلال الدین ورکاوي ته یې کلکه ملا وتړله، پر (۹۹۴هـ) کال یې کنورمان سنګ او خواجه شمس الدین خافی له یوه ویروونکي پوځي ځواك سره د جلال الدین د مخنیوي له پاره وګمارل، څنګه چې د پېښور شاوخوا د یوسفزیو، غوریه خېلو او مومندو قبیلې ټولې ورسره وې نو د خیبر په غرو کښې خورا سختې جګړې وشوې، د اکبر لښکرو د جلال الدین په وړاندې څه ونه شو کړی، نو ځکه اکبر یو بل لوي لښکر له زین خان کوکه سره د خپل مخکښیني لښکر د ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شوه.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دویم لښکر هم د افغانانو پر وړاندې څه ونه شو کړی، نو اکبر هغه وترټل او پر (۹۹۵هـ) کال یې بل نوی لښکر راوستاوه، چې د بنګښ له لارې یې د جلال الدین پر

څواکونو یرغل وکړ، امان سنکهه د بګرام له خوا راووت، خو جلال الدین له خپلو زرو سپرو او پېنځلسو زرو پلیو سره پر هغه برید وکړ په دې جګړه کښې د ده یو نیم زر تنه ووژل شول او اکبري تیري کوونکیو ته هم درانه تلفات ورسېدل.

تر دې جګړې وروسته جلال الدین وکړی شول چې خپل نفوذ له تیرا څخه د پېښور شمال خوا ته په اشنغر کښې خپور او زړور یوسفزیان هم د خان ملګري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال یې د همدغو قبیلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سیمو کښې د آزادی غوښتنې غږ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونښت او بېرته تیرا ته راغی د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقیب د مقاومت له لاسه په تنګ شوی و، یو درونډ لښکر یې د صادق خان په مشرتابه د تیرا خوا ته وګماره چې د جلال الدین د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپریدیو او اورکزیو پر قبیلو بریالی شو، او د جلال الدین د لښکریو مشر ملا ابراهیم یې ونیو خو په خپله جلال الدین د (وزیرستان) د کاڼي ګورم له لارې پر شاشو او د اکبر لښکرې تر ډېري مودې د یوسفزیو له هغو قبیلو سره په جګړه اخته وې چې له جلالي آزادي پالو سره یې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدین څلور کاله د جګړې له ډګره مخ واړاوه، وايي چې توران ته لاړ، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال یې بیا افغاني څواکونه را غونډ کړل، د اکبر له درباره هم ازمایلي شوي کسان لکه جعفر بیګ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره غوره شول او تر سختو جګړو وروسته د جلال الدین د کهاله څو تنه چې د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

د ډیلي دربار چې د جګړې په ډګر کښې د لښکر په زور جلال الدین

مات نه کړی شو نو دروه او رشوت ورکولو ته یې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کښې یې بېلتون راوست، د دروه او رشوة له لارې یې د قبیلو څیني مشران د ده پرضد وپارول، چې له هغې جملې څخه ملك حمزه اکوزه په (سرکاوی) کښې لاس ور واچاوه خو جلال الدین هغه مات کړ بیا یې د میني په شاو خوا کښې هم حمزه پرشاو شاړه خو ترهغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زیات لښکر را واستاوه او ټول اکبري څواکونه پر جلال الدین راتوی شول، په دې جګړه کښې د لازاکو په (توره بیله) کښې د جلال الدین دوه نومیالي ورونه شیخ عمر او خیر الدین ووژل او بل ورور نور الدین یې مومندانو وواژه، خو په خپله جلال الدین چې ډېر تلفات وررسېدلي وو د تیرا غرو ته لاړ.

جلال الدین د غرني اتل په توګه په تیرا کښې په مهمو لښکري سمبالتیاو لاس پورې کړ زیات قبایل یې له څان سره یو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پورې یې د **افغانانو** تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز را غونډ کي، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړۍ درجه سړي د ده د مخنیوي له پاره وګمارل چې مشري یې زین خان کوکه او شیخ فیضي کوله وروسته تر هغه راجه بیربل، سعید خان او نور یې له لسو زرو سپرو سره ملاتړ ته راغلل، خو جلال الدین په کلکه هغه لښکر مات او پر شا یې وشاړه د ډهلي دربار د مورخانو په وینا له اکبري څلوېښت یا پنځوس زریز سپاره لښکر څخه د زورورو افغانانو له لاسه یو هم ژوندی پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهۍ د ټولو چارو چلوونکی او د اکبري دربار مهم غړی راجه بیربل هم په دې لاره کښې سر بایلوو، زین خان کوکه له نورو امیرانو سره د اټك خوا ته وتښتید او نور نو له هغې جګړې څخه یو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباهۍ خبر ورغی نور راجه تودرمل یې

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار ښارنې له پاره واستاوه او دغو داوړو په ډېر چل و ول زین خان کابل ته ورسولای شو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواو تر څو کالو پورې د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴هـ) کال بیا جلال الدین پر اکبری لښکر برغل وکړ، اکبر پاچا قلیچ خان د ده د مخنیوی له پاره راولېږه، دا سړی هم تر څو جګړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدین د پښتونخوا پر ټولو غرو له خیبره تر تیرا پورې او د کابل پر جنوبي سیمو تر غزني پورې بریالی شو، پر (۱۰۰۷ هـ) کال یې د غزني ښار هم د تورې په زور د پردیو له منګولو څخه ونیو او تر دوو کالو یې پر هغو سیمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹ هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کښې اووه ورځې له ده سره جګړه وکړه او هم یې د هغه ډېر خلك د ده پر وړاندې وپارول، د جګړې په یوه ډګر کښې شادمان نومي دی ټپي کړ، تر هغه وروسته جلال الدین رباط غره ته ولاړ، شریف خان اتکه چې د ډهلي د دربار حکمران و، مراد بیګ نومي په ده پسې وګمارہ، نوموړي هغه نومیالی اتل ټپي چې څو کاله یې د آزادۍ له پاره د پردیو پر وړاندې جګړه کړې وه شهید کړ، د ده له شوره ډك سر یې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدین لا د مخه په اکبري زندان کښې مړ شوی و.

هغسې چې د ډهلي دربار ګڼلې وه، د جلال الدین په وژلو هم د افغانانو د آزادۍ غوښتنې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته یې وراره احداد د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غوښتنې بیرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غیر تمنو اسلافو په شان یې هنګامه توده وساتله. د دبستان لیکونکي په وینا احداد یو عادل، ضابط او د خپل نیکه پر ایین ثابت ولاړ سړی و، افغاني قبایل ورباندې راغونډ شول او د

Digital Library

(۱۰۲۰ هـ) کال پر صفره یې جهانګیري حکمران چې معزالملك بخشي نومېد مات کړ، د کابل پر ښار یې برید وکړ، په دې جګړه کښې د احداد یو ملګری "بارکی" نومي مړ شو، د ډهلي لښکر د ناد علي میداني او قلیچ خان په ملاتړ له ده سره جګړه کوله چې احداد په دې جګړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احداد د کابل جنوبي خواته په څرخ کښې بیا نوی لښکر راټول کړ او جهانګیر پر (۱۰۲۴ هـ) کال یو دروند او لوی لښکر د ده د مخنیوي له پارد وګماره، په خپله جهانګیر په دې اړه داسې وایي:

"احداد افغان که از دیر باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انګیزیست وبسیاری از افغانان آن سرحد بروجمع شده اند و از زمان والد برزګوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه بر سر او تعیین بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پریشانیها کشید" (تزوك جهانګیری).

د څرخ ډاګونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جګړې وروسته د جهانګیر لښکرو بری ومونډ، د احداد ملګري د درو زریو تنو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احداد د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز یې د دښمن د لښکریانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸ هـ) کال احداد د جهانګیري لښکر په مقابل کښې بیا لښکر راغونډ کړ، د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنګېد، په دې جګړه کښې هم د احداد لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي له لښکر سره د احداد وروستنۍ جګړه پر (۱۰۳۵ هـ) کال په تیرا کښې وشوه، د جهانګیر لښکر د افغانانو له ملي قواو سرد ونښت، په کابل کښې د جهانګیر حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

Digital Library

لوی لښکر را ویوست او په تیرا کښې یې پر نواغر (لواغر) چې د احداد د ملي ریاست مرکز و، یرغل وکړ؛ احداد یې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیري کوونکي پر کلا وروختل احداد د ژوند تر پایه په میړانه ورسره وجنګېد او په میړانه یې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتنې په لار کښې کښېښوو، شهید شو - د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس یې د جهانګیر دربار ته سوغات واستاوه، هغه ورځ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسېد نو جهانګیر خدای ته پر سجده شو، شکر یې ویوست او د خوښۍ د ساز او سرود د ډغولو امر یې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس
که معراج مردان همینست و بس

احداد د روښان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سړی و، صمصام الدوله د ده په اړه لیکي:

"شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانګیر آویزش های سخت باعسا کر پادشاهی نمود" (مآثرالامرا).

د دبستان لیکونکی د ده اخلاقي ښېګڼې داسې ښيي:

"احداد مر دی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی وآنرا نیز بغا زیان رسانیدی..."دبستان". تر احداد وروسته یې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېناست او دوه کاله یې په تیرا کښې حکومت وکړ، څو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې یې راواستاوه خو

عبدالقادر پر ظفر خان بری وموندد هغه ډېر ملګري یې ونیول او سزا یې ورکړه، او یوازې د ظفر خان میرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر له خپلو تره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۳۹ هـ) کال یې له پېښور څخه اووه میله لیرې په یولم ګذر کښې د افغان کمال الدین په هغه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته یې وتښتاوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملګری و او د افغانانو د ملي تولیو مشرتوب یې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ هـ) کال په روژه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بایزید روښان کهاله وروستۍ رڼا تر یوې پېړۍ مجاهدې وروسته مړه شوه، خو له ظلم او ستم سره ددغه کهاله مبارزې او د دوی آزادي غوښتنه، میړانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادګار په توګه لیکل شوي وي.

نومیالي روښانیان:

۱-بایزید پیر روښان د عبدالله اورمړ انصاري زوی د (۹۴۹ هـ - ۹۸۸ هـ) پر شاوخوا.

۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ هـ)

۳- احداد د عمر شیخ زی‌و اود بایزید لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ هـ)

The Digital Library

۴- عبدالقادر د احداد زوی (۱۰۳۵ - ۱۰۴۴ هـ)

(وګورئ ۷۴ نومره نسب پاڼه)

اخځليك:

د اخوند درويزه تذكرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي دېوان - د بدايونى منتخب التواريخ - د اخون درويزه مخزن اسلام- ماثر الامرا - منتخب اللباب - پادشاه نامه - تزك جهانګيرى - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب - اكبر نامه - طبقات اكبري - ددولا فوز تاريخ هند - فرشته - سروى لسانى هند، لسم ټوك - حيات افغانى - مجلهٔ معارف ۱۹ ټوك - صراط التوحيد - تاريخ مرصع - مجلهٔ آثار عتيقهٔ هند د بمبۍ چاپ دپښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوك - افغانستان در عصر تيموريان هند - د خير البيان پښتو خطي نسخه.

توخيان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلجيو افغانانو يو ټبر چې په زابل، د ترنك او ارغند او پر غاړو، د كلات په غرو كښې د مقر تر بريدونو اوسېږي توخي نومېږي.

د ډهلي د تيموريانو او د ايران د صفويانو په وختو كښې د توخيو يوه كهاله ددغو دوو شهنشاهيو په منځ كښې خپل واك ساته، چې پر (۹٦۲هـ) كال د همدغو خلكو يو نوميالى شاه محمد كلاتي په كندهار كښې حكمران و، چې همايون هغه ولايت ورسپارلى و. تر شاه محمد وروسته د اورنګزيب پر مهال له دغه كهاله څخه "ملخى" نومي د كلات حكمران، چې د اورنګزيب دربار رسماً د سلطان ملخي په لقب وپېژاند په هغه فرمان كښې چې د (۱۰۹۳ - ۱٦۸۱م) كال د دريمې خور (جمادى الاولى) پر (۹) د عالمګير له درباره دده په نامه صادر شو، دى يې د ټولو غلجيو ملك وګاڼه چې د حكمرانۍ بريد يې له يوې خوا د صفوي هېواد تر شاوخوا او بلې خوا د هند د عالمګير دولت تر پولې رسېده، د ده د زړو كلاو كنډوالې تر اوسه د شاه جوى او كلات تر منځ شته.

د ده په وخت كښې د صفويانو او غلجيو ټبرو تر منځ سختې جګړې وشوې چې جبار خان سليمانخېل (چې د كابل او جلال آباد پر لار په خاك

جبار کښې ښخ دی) يې په ترخ کښې ووژل شو، ملخي د ابدالي ټبر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومېد يو تړون وتاړه تر خپلو منځو يې د کندهار د جلدك د ګرماوناوه ويش او بريد وټاکه، دی د اېنځرګي او سرې ډبرې (سرخ سنګ) تر منځ د دروازګۍ په جګړه کښې ووژل شو، دا پېښه د (۱۱۰۰ هـ ۱٦۸۸م) په شاوخوا کښې وشوه او پر ځای يې حاجي عادل کښېناست. تر يوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بايی خان پر کلات او ځېرمه سيمو حکومت کاوه، د ترنك درود پر غاړه د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کښې بای خان هم ووژل شو، ښالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخي وراره او زوی يې خوشال خان هم څه موده حکمراني وکړه، د دغه کهاله وروستني محلي حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهيار خان وو چې اشرف د اعليحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړۍ حمله کښې له احمد شاه سره ملګری و، د تيمور شاه په وختو کښې د اشرف خان زوی امو خان ته د غلجيانو مشرتوب ورسېد، د دغه کهاله پايځوړ د امير عبدالرحمن خان تر وختو واك درلود.

نوميالي توخيان:

۱- شاه محمد کلاتی (د ۹٦۰ هـ شاوخوا)
۲- سلطان ملخی (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
۳- حاجی عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا).
۴- بای خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
۵- شاه عالم (مشهور په ښالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ شاوخوا)

Digital Library

٦- اشرف او الله يار د شاه عالم زامن (د ۱۱٦۰ هـ شاوخوا)
۷- اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه:

پټه خزانه - صولت افغانی - حيات افغانی - خورشيد جهان - آريانا
۲ - تړوك،تاريخ سلطانی - د توخيو شفاهي روايتونه.

Digital Library

ابدالیان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴هـ)

د افغانستان او هند په تاریخ کښې ابدالیان نامتو تېر دی چې د نامه ریښه یې د (۴۰۰م) شاوخواسپین پوستې آریایي قبیلې ته چې اپتل (Aptal) یا هپتالي نومېده رسېږي. دغې قبیلې په باختر او تخارستان کښې یو غښتلی دولت جوړ کړ، د بریتانیکا دایرة المعارف په وینا مورخانو یې نوم "ابدلوی" هم راوړی دی چې په تاریخونو کښې یې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل، هیطل - یفتل لیکل شوی دی.

اروپایان دا ارایایي هپتالیان سپین هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې ریښه په پښتنو کښې تر اوسه د "خان" په شکل پاتې ده، ځکه چې د فیلالوژۍ له مخې پر "خ" د "هـ" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم" او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمخه د اسیا په زړه کښې حکومت کاوه، او د ایران د ساسانیانو له شهنشاهۍ سره وجنګېدل چې د عربو مورخان دوي د "هیاطله" په نامه لیکي. د ددوی پایځوړ په زابلستان کښې د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چې ډېرلیکونه یې تر اوسه د کندهار شمال خوا ته په روزګان کښې شته د ځینو پاچهانو نومونه یې هم پښتو دي لکه میرکولا

(میر- لمر) او (کولا - کهول).سرېېره پردې د دوی ښې، اندامونه او جګې پوزې (چې د دوی پر سکو کښل شوي) هم پښتنو ته ورته دي، داسې څرګندېږي چې دا سپین نژادي ارایي قبایل وروسته تر هغه چې افغانستان ته راغلي د پکهت (پښتون) له پخواني عنصر سره یو ځای شوي او د دغه هېواد له پخوانیو کورنیو عناصرو سره ګډ شوي دي.

د اسلامي دورې په تاریخ کښې لومړی نامتو سړی چې د "ابدال - اودل" په نامه یاد شوی د پښتني قبیلو مشهور نیکه دی چې له خپل نامتو کهاله سره په سلیمان غره کښې اوسېد، دی د ترین زوی، د شرخبون لمسی او د سړه بن کړوسی و، دده نوم په پښتو ادبیاتو او پخوانیو نسخو کښې (اودل - او د جمع منسوب په ډول اودالی -ابدال) راغلی دی چې د (۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښې یې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملك سلیمان د عیسی زوی چې په زیرك مشهور و، پښتني قبیلې له سلیمان غره څخه د کندهار سیمې ته بوتلې او هلته یې میشتې کړې د خپل ژوندانه په پای کښې یې خپل زوی ملك بارك په یوه لویه جرګه کښې پر خپل ځای کښېناوه، تربارك وروسته د زیرك بل زوی ملك پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او ږوبه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن مشرتابه وروسته د ۸۹ کالو پر عمر مړ شو. تر هغه وروسته یې زوی ملك حبیب او بیا د ملك حبیب زوی ملك بامی د کندهار د قبایلو ولسوالان وو، له سلطان سکندر لودي سره یې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) د ملګرتیا اړیکي لرل نوموړي سلطان د ملك حبیب مشرتوب رسماً پېژندلی و.

تر هغه وروسته بهلول د کانی زوی او د بامي لمسی او ملك صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی تکړه ولسوالان وو، صالح د شیر شاه سوري (۹۴۷ - ۹٦۰ هـ) له دربار سره ښه اړیکي درلودل، او خپل نمایندګان یې

The Digital Library

هند ته ولېږل، تر ده وروسته ملك سدو د صالح ورور چې د سدوزيو لومړی نيکه دی په يوه لويه قومي جرگه کښې د کندهار د ولسوالی او مشرتابه پر مسند کښېناست (د ۹٦۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذيحجې پر ۱۷ زېږيدلی) او د کندهار ارغسان يې خپل مرکز وټاکه خپل دښمن حاجي زله خان يې له منځه يووړ. محمد د بارکزيو مشر (د محمدزيو لومړی پلار) د سدو هممهالی و، د سيد جمالدين افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دربار هم په رسميت پېژندلی و (د ۱۰۱۰ هـ - ۱٦۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سد و د خپل وخت پياوړی سيمه ييز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسېد، نو په يوه لويه قومي جرگه کښې يې له خپلو پينځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) څخه خواجه خضرخان پر خپل ځای ولسوال او قومي مشر وټاکه څلور نوميالي وروڼه يې د شاهجهان هممهالي وو چې پر (۱۰۴۷هـ - ۱٦۳۷م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی په مرسته کندهار ونيو او د هغه له خوا د کندهار ولسوالان وپېژندل شول، دوی له ډهلي دربار سره ښه اړيکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱٦۴۰م) کال ملك مغدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان يې په درناوي هرکلی وکړ. ملك مغدود پر (۱۰۵۳هـ -۱٦۴۳م) کال له کابل حکمران امير يحيی سره جگړه وکړه او ووژل شو، کامران فاضل سړی و، پر (۱۰۳۸ هـ - ۱٦۲۸ م) کال يې په پښتو ژبه د "کليد کامراني" په نامه يو کتاب هم ليکلی و. د گريفن په وينا خضر خان پر (۱۰۳٦ هـ - ۱٦۲٦م) کال مړ شو، ترهغه وروسته يې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکی) او شيرخان د کندهار مشران او ولسوالان وو.

خداداد خان له خپلو گاونډيو غلجيو قبيلو سره دوستانه اړيکي وساتل، په قومي جرگو کښې يې له سلطان ملخي سره مفاهمه وکړه او د

دوستی تړون يې وتاړه، د دواړو خواو تر منځ يې د ولسواليو ويش له کندهار څخه پنځوس ميله ختيزې خوا ته د جلدك گرماو او د برين پل وټاکه، د روب او بوري ځمکې يې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱٦۹۳م) کال په شاوخوا کښې يې ورور شيرخان د کندهار له صفوي حکمران سره ونښت او د کوږك په بند کښې يې صفوي لښکر پوپنا کړ، ده د مغدود خان پر زوی شاه حسين باندې برې وموند او حسين يې ملتان ته وشاړه، همدغه حسين ته عالمگير په سيالکوټ او رنگپور کښې جاگير ورکړی و، د گريفن په وينا د دکن په جگړه کښې له عالمگير سرَه پر اووه زريزَ منصب ملگری و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلوده، حسين خان پر (۱۰٦۹هـ - ۱٦۵۵ م) کال په رنگپور کښې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کښې، شريف خان د تيمورشاه په دوره کښې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظمانو په توگه ټاکل شوي وَو، د همدغه حسين اولاده وه.

د سدوزيو وروڼو مرکز عموماً له کندهار څخه ديرش ميله ختيزې خوا ته د ښار صفا سيمه وه، چې له صفوي درباره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دربار شيرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړی و، له کندهاره تر فراه پورې د ابدالي قبيلو مشرانو لکه بدال خان باميزي، ميرالکوزی او نورو د ده مشرتوب منلی و، تر شير خان وروسته يې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان شول او د پلرني مشرتابه پر ځای کښېناستل د سلطان خداداد زوی حيات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپږو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته و لاړ، دولت خان د کندهار ښار له صفوي حکمران سره سختې جگړې وکړې او د

The Digital Library

خپلواکۍ بیرغ یې تر غزني او سلیمان غره پورې اوچت کړ، دا هغه وخت و چې د ایران صفوي او د ډهلي تیموري دولتونه په خپلو منځو کښې د کندهار ښار پر سر په نزاع سره اخته وو، لکه مخکښې چې مو وویل شاهجهان او عالمګیر ځو ځو ځله کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چې ددغه ډګر پهلوان و، خپل اقتدار یې خپراوه، دواړې خواوې د ده مرستې ته اړ وې دویم صفوي شاه عباس په هغو لیکونو کښې چې د (۱۰۵۹ هـ - ۱٦۴۹ م) کال پر سر یې دولت خان ته رالیږلې وې دی یې "ایالت پناه" کوټوال قلعهٔ قندهار بللی دی او د یوې داسې خورا لویې صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه یې ورسره کړې وه چې په ایران او هندوستان کښې یې ساری نه و (عباس نامه)

ځنګه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله یې په بریالیتوب حکومت وکړ؛ د صفوي دولت د بېګلربیګي واك او اختیار یې یوازې د کندهار په کلا کښې کلا بند کړی و، ځکه نو تر (۱۱۰٦هـ - ۱٦۹۴ م) کال وروسته شاه حسین صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه ور وغوښت او د هغه پر ځای یې نصراني ګرګین خان ګرجي د شاهنوازخان په لقب د کندهار بیګلربیګي وټاکه، دغه ظالم سړی چې د صفوي دولت د ماتې سبب شو، د شپې له خونخوارو سپرو سره په ښارصفا کښې د دولت خان پر کور ورولوېد، دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان یې (د ۱۱۱۵ هـ - ۱۷۰۳م پر شاوخوا) ووژل. ابدالي قبیله د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېره خواشینې شوه د هغه زوی رستم خان یې په خپل مشر تابه وټاکه، رستم لایق سړی و، د سرورخان بامیزي او کته خان اکوزي په ملاتړ یې د ولسوالۍ چارې پرمخ بیولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښې د یرغمل په توګه د صفوي حکومت په لاس کښې و، ځکه نو رستم

خان له صفویانو سره ښرګند مخالفت نه شو کړای خو د کندهار په جنوب کښې یې د بلوڅانو په لاس صفوي لښکر تباه کړ څلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبیلې هم بې مشره پاته او سره تیت شوې. د پښتنې قبیلو مشرتوب د هوتکو کهاله نامتو مؤسس حاجی میرویس لاس ته ورغی، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته یې خپله حکمراني پر پښو و دروله (د ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وویل چې حیات سلطان ابدالی د دولت خان پر مهال په ملتان کښې اوسېده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۱م) کال کیخسرو خان په کندهار کښې له پېنځه ویشت زریز صفوي لښکر سره د میرویس خان له لاسه تباه شو، عبدالله خان د حیات سلطان زوی له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کښې یې پرصفوي بیګلر بیګي عباس قلي خان شاملو یرغل وکړ د هرات لوېدیز خوا ته د غوریان د دوښاخ په غره کښې ابدالي قبیلې او هراتیان ورسره یو ځای شول، اسفزار یې ونیو او صفوي نوی حکمران - جعفر خان یې مات کئ. دغه افغاني لښکر د (۱۱۲۹هـ - ۱۷۱٦ م) کال د روژې پر ۲٦ هرات هم ونیو، غوریان، کوسان، بالامرغاب او بادغیس یې د هرات له ټولو سیمو سره په خپل حکومت پورې ونښلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لښکر سره د دوی پر وړاندې راووت د غوریان په کوسویه کښې یې هغه ټول لښکر تر تیغ تېر او په هرات کښې یې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جګړه کښې چې پر (۱۱۳۲هـ - ۱۷۱۹م) کال یې د خاش رود پر غاړه په دلارام کښې له شاه محمود هوتك سره وکړه ووژل شو، عبدالله خان چې د خپل زوی په مړینه ډېر ویرجن شوی و، د هرات د ملیونو مشرتوب یې د الکوزی مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوی زمان خان ته چې یوتګړه سړی و، وسپاره. ده

The Digital Library

ابدالي قبيلې د هرات له ټولو ملي قواو سره يو کړي او د صفويانو جګړن اميران يې له جعفرخان بيګلربيګي سره يوځای د هرات په ښار کښې ووژل، صفوي دربار صفي قلي خان ترکمان له لوی لښکر سره له مشهده د هرات خوا ته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشرۍ صفي قلي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډګر کښې ووژل، زمان خان تر دوو کالو او پينځو مياشتو پورې په ډېر برياليتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲م) کال مړشو.

د زمانخان تر مړينې وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له ښوراوکه راغی او د هرات د حکمرانۍ واکې يې په لاس کښې ونيولې تر مشهده پر مخ ولاړ هغه ښار يې څلور مياشتې کلابند (د ۱۱۳٦هـ - ۱۷۲۳م په شاوخوا کښې) او خپل واك يې په خراسان کښې خپور کړ، د غوريان لوېديځ خوا ته يې د سنګان کلا ونيوله، خو ابداليانو دی بې واکه کړ، پر ځای يې د زمانخان مشر زوی ذوالفقارخان د کندهار له ښوراوکه راوغوښت او خپل امير يې وټاکه (۱۱۳٦هـ) د زړه بدي د ليري کولو له پاره ملي جرګه جوړه شوه، دې جرګې د باخرز و بادغيس حکمراني ذوالفقارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمان خان يې د فراه په حکمرانۍ وګماره او په هرات کښې يې د مليونو د مرکزی حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوی الله يارخان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله يارخان او ذوالفقارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاه افشار د تيري ګرو لښکرو پر وړاندې يې سخت جنګونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاه مشهد ونيو او اته زريز لښکر يې د سنګان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په يوه ملی جرګه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي ځواك راټول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸م) کال الله يارخان په تربت جام کښې د نادري

لښکر مخه ونيوله، نادر د يوه ليك په لېږلو الله يارخان ته د روغې وړانديځ وکړ خو ونه منل شو په کافر کلاکښې جګړه ونښته او د نادر پښه ټپي شوه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغی خو الله يار خان بيا له خپل لښکر سره له هرات څخه دوه فرسخه ليرې د پريان په رباط کښې د نادر مخې ته ورغی، ذوالفقار هم د جبهې شاته د ده ملاتړ کاوه، نادرشاه اړشو چې له دوی سره روغه وکړي او پر هرات باندې د دوی حکمراني ومني، هغه و، چې تردوو مياشتو پرله پسې جګړو وروسته د (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال د ذوالحجې د مياشتې پر څلورمه بېرته مشهد ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات ملېونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځای يې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفقار د لښکر په سمبالتيا لاس پورې کړ او په اتوزرو تنو يې د مشهد ښار کلابند کړ د (۱۱۴۳هـ - ۱۷۳۰م) کال د محرم تر ۱۳مې يې جنګ وکړ او بېرته هرات ته لاړ، له هاخوا د نادر شاه له لوري بيا د هرات د نيولو په تکل راغی او پر (۱۱۴۳ هـ ۱۷۳۰م) روژه يې دا ښار کلابند کړ، څنګه چې له کندهاره شاه حسين هوتك هم د هرات له ساتونکيو مليونو سره مرسته وکړه څکه نو ذوالفقار هم په ډېره مېړانه جګړه کوله او ښار يې دښمن ته نه سپاره، دا مهال بيا الله يار له مروچاق څخه راغی او (د ۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م کال د صفری پر ۱۸) هرات ته ننووت، ذواالفقار هم د جګړې واکې ده ته وسپارلې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاه ابدالي شو) کندهار ته ولاړ همدا بېلتون کټ مټ د مليونو د کار د سستيدو سبب شو. الله يارهم له نادر سره په مېړانه وجنګيد او تريوکال پورې يې هرات وساته خو په پای کښې له هغه ښاره ووت او د ملتان خواته لاړ، نادر پر هرات بری وموند او

پر هرات باندې د ابداليانو د مشر تابه دوره د (۱۱۴۴هـ - ۱۷۳۱م) کال د روژې پر لومړۍ پای ته ورسېده، تر هغه وروسته پر (۱۱٦۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په کندهار کښې احمدشاه ابدالي بيا د افغاني سلطنت بنسټ کښېښو او هرات د پخوا په شان د افغاني هېواد يوه برخه شوه.

د هرات د ابداليانو د حکمرانۍ سيمې:

هرات ښار او شاوخوا يې - اوبه - شافلان - کوسويه - غوريان - پوريان - جام - لنګر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بريده - او جنوب خوا د هلمندله غاړو تر ميوند، فراه او سيستان پورې او شمال خوا بادغيس او آب مرغاب.

د کندهار ابداليان:

۱ - ملك اودل = ابدال د ترين زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)
۲ - ملك سليمان زيرك د عيسی زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)
۳ - ملك بارك د زيرك زوی (د ۷٦۰ شاوخوا)
۴ - ملك پوپل د زيرك زوی (۷۸۳ هـ شاوخوا)
۵ - ملك حبيب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
٦ - ملك بامي د حبيب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)
۷ - ملك بهلول د کاني زوی او د بامي لمسی (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)
۸ - ملك صالح دمعروف زوی اودبهلول لمسی (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)
۹ - ملك سدو د معروف زوی د بهلول لمسی (پر ۹٦۵ هـ زيږېدلی او پر ۱۰۳۱ هـ مړدی)
۱۰- خضر خان د سدو زوی (پر ۱۰۳٦ هـ مړ دی)
۱۱ -ملك مغدود دسدو زوی اوکامران دسدو زوی(۱۰۵۰هـشاوخوا)
۱۲ - خداداد سلطان او شېرخان د خضرخان زامن (۱۰۷۰هـشاوخوا)

The Digital Library

۱۳ - سرمست خان د شير خان زوی (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)
۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
۱۵ - رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابداليان:

۱٦ - حيات سلطان د خداداد سلطان زوی (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)
۱۷ - عبدالله خان د حيات سلطان زوی (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)
۱۸ - زمانخان د دولتخان زوی (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵)
۱۹ - محمدخان دعبداللهخان زوی (د ۱۱۳٦ هـ شاوخوا)
۲۰-ذوالفقار خان دزمانخان زوی (۱۱۳٦ هـ - ۱۱۴۴ هـ)
۲۱ - الله يارخان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸- ۱۱۴۴هـ)
۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸ -۱۱۴۴ هـ)

اخځونه: بريتانيکا دائرة المعارف-آريانا مجله ۳ ټ کابل - پټه خزانه د کابل چاپ - مخزن افغاني قلمي - تاريخ سلطاني د سلطان محمدخالص کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبيي چاپ - تذکرة الملوك د راورټي په حواله - لوی احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئين اکبري - تاريخ احمد قلمي - خورشيد جهان - تتمة البيان - تاريخ نادرشاه - روضة الصفای ناصري ۸ ټوك - جهانکشای نادري - عمل صالح ۲ ټوك - تاج التواريخ ۲ ټوك - تاريخ ايران د سرپرسی سايکس - خلاصةالانساب خطی - کابل مجله ۲ ټوك - نادرنامه، منظوم خطی - پښتانه شعرا، لومړی ټوك ۱۹۴۵ کال کابل کالني - صولت افغاني - مجمع التواريخ - مشاهيرابداليان - عباسنامه - تاريخ روسای پنجاب- شوکت افغانی - احمد شاه بابا د کابل چاپ د مير غلام محمد غبار تاليف.

(۷۵ نومره نسبليك وګورئ.)

: The Digital Library

هوتکیان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰ هـ)

د دغه لنډ تاریخ په پیل کښې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو څخه یو هم بیټنی یابیټ نیکه نومېد، د دغه شیخ له پښته او د متو له نسه چې د ده لور وه، د (غرزي - غلجي- غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجیو قبیلو تېرونه مشهور شول.

دا نوم بېشکه "غرزی" د "کوهزاد" په مانا دی، ځکه چې په افغانستان کښې د سرپو او ځایو د زیاتو نومو ریښې د پښتو د "غر" له کلمې څخه راوتلې دي او ان د غور - غرچه - غرج- غلج- خلج ټولو کلمو ریښې له دې کلمې څخه جوړې دي، چې په منځنۍ آسیا کښې د ځایو او قبیلو له پاره کارېږي.

توماسچك وايي چې د گر "GAR" یعنې غر کلمه لرغونې باکتري دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرني ولایت د آریایي اوسېدونکیو نوم دی، له دې کبله نو غرچه، خلج، غلج او غرج د غره د زوی یا غرزی او (کوهزاد = کهزاد) په مانا دی.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کښې د غره په مانا ژوندی ده د - اوېستا په "هوم یشت" کښې "گیری" راغلې چې په خورده اوېستا کښې هم

لیدل کېږي، په سنسکریټ کښې هم "گیر" او "گیری" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخواني گرشاه لقب (ملك الجبال) په معرب ډول جرشاه کړی دی. (د تاریخ طبرستان ۵٦ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کښې غرڅه - غرځنی د (کوهي - غرني) په مانا دی چې د غرچه او غلچه = غلجی نوم له هغه څخه راوتلی دی او غلجیان د پامیر او زرافشان د رود په درو کښې اوسي.

عربي جغرافیا لیکونکیو هم دغه ټکي ته اشاره کړې ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرشستان او غرجستان په تاریخي نومو کښې دخیل و، یاقوت د البشاری په حواله وایې چې: غرج اصلاً د غره په مانا دی خراساني مؤرخانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو څخه اورېدلې دي د "غرجستان" نوم یې په اصلي شکل "غرستان" لیکلی دی چې له غر+ستان څخه عبارت دی (غر - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفیت پخوانۍ علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجاني چې د دغه هېواد له خلکو څخه و، زیاتره د عربو د غرجستان او غرشستان پر ځای غرستان لیکي، د طبقات ناصري په زړو خطي نسخو کښې څو ځایه غرستان لیدل کېږي.

په هر حال غلجي = غلزي یو پخوانی نوم دی چې مانایې د غره زوی ده. د افغاني غلجیانو لومړی نیکه په همدغه نامه یادېده، ده درې زامن لرل چې نومونه یې هم آریایي زړو نومو ته بېخې ورته دي:

توران - تولر - بولر - موړ پوهېږو چې "تور" له هغو پخوانیو آریایي نومو څخه دی چې په اوېستا کښې راغلی دی دا نوم تر اوسه په پښتنو کښې په بېلا، بېل ډول (تور- توراني- تورك- توری) رواج لري، همداراز "بولر" یا "بلور" یو زوړ نوم دی چې د گلگت تر سیمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وینا تر اوسه هم د هغه ځای ځینې تور پوښه قبایل ځانونه

Digital Library

"بلور" بولي، دا کلمه تر ۱۸ پیړی پورې په چیني کتابو کښې لیدل کېږي . محمد حیدر دوغلت چې د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سیمو یې حکمراني کوله نو د کشمیر له ناوې څخه د کابل ترناوې پورې او شمال خوا تر یارکند او کاشغر پورې یې داسیمې بلور او بلور ستان وبللې ترده دمخه منهاج سراج او محمد غوفی د غوري دوری مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راوړي مستربیلو وایې چې:

بولر یابلور د باختر د کلمې طبیعي تحریف دی. په هر صورت د غلجي، توران، تولر، بولر کلمې او نومونه ټول دا راښیي چې دوی پخوانۍ آریایي ریښې لري او هم دا زیاتوي چې افغاني غلجیان هم له ارایایي نژاد سره ټینګه اړه لري.

خو (هوتك) (د کندهار او کلات له غلجیو قبیلو څخه) د هوتکو د قبیلې لومړي نیکه چې د پښتو اشعار یې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلي، د انساب پېژندونکیو په وینا د بارو زوی او د پورتني نوموړي تولر لمسی و، چې ده د ملکیار، یوسف، دولت او عرب په نومونو څلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهۍ د موسس میرویس خان پلار ښالم خان په اتم پلار په دې توګه ده ته رسېږي:

ښالم د کرم زوي، د مند لمسی، د عمر کړوسی، د جلال الدین کوسی، د قطب کودی چې هغه بیا د اسحاق زوی، د حسین لمسی، د ملکیار کړوسی او د هوتك کوسی دی.

د هوتکو کهاله غړي د ترنك او ارغنداو پرغاړو سیمه ییز ولسوالان و، لکه چې وویل شول له چنګیزیانو سره یې سختې جګړې وکړې، خو د د دوی د ژوندانه ښکاره څرنګوالی لاس ته رانه غی، یوازې دا معلومه ده چې تر میرویس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجیو قبیلو مشر تابه

او ولسوالي په سلطان ملخي توخي پورې اړه درلوده چې دمخه یې یادونه وشوه.

د میرویس خان پلار ښالم خان چې د خپل وخت له مشرانو څخه و، د سلطان ملخي لور نازو نومې یې په نکاح کړه، چې د هغې له نسه څلور زامن حاجي میرخان، عبدالعزیز، عبدالقادر، او یحیی خان و زیږېدل.

له دغو زامنو څخه حاجي میرخان یا میرویس خان هغه نومیالی و، چې له غزني څخه ترکندهاره یې خپل نفوذ خپور کئ، د توخي او ابدالي د دوو ټبرو (چې له کندهاره ترغزني یې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهیو د تاریخي نفوذ تر منځ یې په ولسي چارو کښې لوی لاس درلود، په کندهار کښې یې د خپلواك سلطنت بنسټ کښېښوو، د سید جمال الدین افغاني او سلطان محمد خالص په وینا دی د متین فکر او لوړو اخلاقو څښتن او هم ښه ژبور سړی و، دا چې له یوې خوایې مور د توخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خوایې د ابدالي کامران خان (چې د مخه یې یادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړې وه، ځکه نو ابدالي او توخي قبیلو دواړو د ده ملاتړله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پیړیو راهیسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي یې کړې وه.

د همدغو وړتیاو له مخې میرویس د کندهار د ابدالیو او غلجیو د ټبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوي نصراني حکمران ګرګین خان کندهار ته راغی او پر خلکو یې هغسي ستمونه وکړل چې د زغملو نه وه، نو میرویس څلور واره اصفهان ته ولاړ د شاه حسین صفوی دربار ته یې د خلکو فریاد ورساوه او هم یې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله، دده یو ملګري "ریدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمود نامه" کښې چې د میرویس د زوی په نامه یې نظم کړی دی د میرویس دا د خواهی

The Digital Library

او د شاه حسین صفوي خواب داسې بیانوي:

چې میرخان تللی اصفهان ته ونه
مخ یې مکې د پاك سبحان ته ونه
پاچا تې عرض کړ تول حال د پښتون
د ګرګین ظلم بد احوال د پښتون
پاچا ویل: زه نسوای کولای چاره
د ګرګین خان ظلم و ستم د پاره
که یې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
جور وستم او خپل شعار نه پرېږدي
ګرګین خو ګرګ دی ګرګ خو ظلم کوي
وینې تووینه هم پسونه خیري
زه هم خایف یم چې به څه کړم ګرګین
نامسلمان دی، ارمنی دی، بې دین
نه په اسلام کښې ځان پا بند ګڼینه
نه نصراني نه له عیسی بیرینه
بیرېږم زه چې خدای کړي قهر ښکاره
د سلطنت په رڼا کور سي تیاره
میرخان ویل: ای حسین پاچا وګوره
حال د حاکم او رعایا وګوره!
ګرګ دی ایله کئ پررمه سو شبان
جور و ستم کاندې بیحد ګرګین خان
موږ له طاقت نسته چې کړو به زیاتي
صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم واردی راځم سلطانه
عرض د ظالم له لاسه کړم سلطانه!
که پاچا نه کړي داد خواهي د مظلوم
ظالم حاکم کا، ظلم ډېر په محکوم
جور چې ډېر شي سلطنت شي برباد
د ظلم قصر پوپنا بې بنیاد

عربیه:

الملك یبقی مع الکفر ولایبقی مع الظلم
کافر کولای سلطنت شي مدام
که وکړي داد، نه وي جابر پرانام
مګر ظالم خو نسي کړای سلطنت
خالق رحیم دی، ورکوی خلافت
چا ته؟ چې زړه یې وي په مهر ودان
د خدای عیال ګڼي پر مځکه انسان
سلطانه! واوره په ښې غوږ دا وینا
مکړه ستم د خلق الله په هر چا
د ستمګارو پای ورانی دی، خراب
د ظلم اور یې کا په خپله تراب
د مظلوم آه داسې کاري وي ګوره
چې اور یې نه ځي د ظالم له کوره
لمبې په بلې کا د ظلم په کور
تولـه به کاندې بېنوا په دې اور

The Digital Library

ښـایـي ظـالـم چـې رحـم وکــا پـه ځــان
په ظلم خوار نه کړي خپل ځان او جهان
سلطانه! ګـوره پـر ځـان رحـم وکـــړه
_ خپـل کلـی کـور پـه جـور مـه ورانـوه"

خو دا چې صفوي پاچا د میرویس فریاد وا نه ورید او د اصفهان له درباره نا امیده شو، نو له هغه ځایه بیت الله ته ولاړ، د عربو له عالمانو څخه یې له ګرګین سره د جنګ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخیسته، په اصفهان دربار کښې یې هم دومره نفود وموند چې درباریان یې پر ګرګین بد ګمانه کړل، تر هغه وروسته حاجي میرویس کندهار ته راغی، هلته یې د ارغنداو پر غاړه (له کندهار د اوسني ښار څخه شپږ میله لیرې) په کوکران کښې یوه لویه ملي جرګه جوړه خلکو ته یې د اصفهان د دربار او ضاع بیان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه یې تعهد واخیست.

په دویمه جرګه کښې چې د کندهار ښار ختیځ ته شل میله لیرې په مانجه کښې جوړه شوه او په هغه کښې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجي هوتك، یوسف خان هوتك، عزیز خان نورزی، ګلخان بابر، نورخان برېڅ، نصرو خان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ ګډون کړی و، د خپلواکۍ د اعلان وثیقه لاسلیك شوه او ټولو په قران عظیم الشان لوړه وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د ټولو قومونو په مرسته د صفویانو بیګلربیګي ګرګین خان او د هغه ټول لښکریان ووژل، کندهار ښار یې ونیو او د ګرګین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمګر مړی واخیست او له ښځو او کوچنیانو سره یې هرات ته وتښتېد.

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشر د آزادۍ غوښتلو د غورځنګ پر نېټه اختلاف لري: مثلاً شبر محمد یې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفرې میاشت او سلطان محمد یې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره لیکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښې کال (۱۱۲۰ هـ) ګڼلی او خافي خان مؤرخ وایي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کښې د محمد اعظم شاه دربار نه د ګرګین د وژلو خبر ورسېد کلنل ملیسون د افغانستان په تاریخ کښې (۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ) کال لیکلی دی، آو میرزا محمد خلیل صفوی (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی.

خو د پټې خزانې روایت لیکونکی تر ټولو مؤرخانو موثق او د اعتبار څښتن دی. هغه پېښې په خپلو سترګو لیدلي او هم یې مستقیماً له خپل پلار څخه روایت کړي دي چې: "پر ۲۹ د ذیقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹) هجري د حاجي میر خان د خپلواکۍ دغه پاخون د ګرګین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پای ته ورسېد.

کندهار د جغرافیي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهیو تر منځ د ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدینو د میرویس په مشرۍ په کندهار کښې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو ورېږدېد او د پښتنو خپلواکۍ یې د ځان له پاره لوی ګواښ وباله، دا ځکه چې د هند تیموري حکمداران د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د امپراتورۍ او له بیا راژوندي کېدو څخه وېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې لیکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموري دربار ته ورسېد نو په ښکاره یې د مجبوریت په سبب د افغانانو خپلواکي تر یو ځایه په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنیوي له پاره چې د خافي خان په

e Digital Library

تصریح د دوارو هېوادو او ولسونو له پاره د صایبې رایې مخالفه پېښه وه ډېر ژر زیار وباسي (منتخب اللباب) خو حاجي میرویس چې د دوی قوي شاهنشاهیو تر منځ خپل خطرناك موقعیت ښه پېژانده، په درېمه جرګه کښې یې د اولس مشران راغونډ کړل وروسته تر هغه چې د افغاناولس سیاسي دریځ یې د دوو ختیزو او لوېدیزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوی قوتونه یې ښرګند کړل نو ویې ویل: "که زما سره یو شئ او زما ملا وتړئ نو د خپلواکۍ بیرغ به هسك وساتو، او پرې به نه ږدو چې بیا د پردیو مریتابه کړی. زموږ په غاړه کښې ولوېږي، هغه کسان چې د پردیو مریتوب مني موږ له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرګې چې د ملي مشر وینا واورېده نو ده ته یې د موافقت لاس ورکئ او ټینګه ژمنه یې ورسره وکړه چې د ژوند تر وروستۍ سلګۍ پورې به د خپلې ملي خپلواکۍ او آزادۍ ساتنه کوي". (تتمة البیان)

د ګرګین او د هغه د ملګریو د وژلو خبر د ګرجي د لښکر د هغه بقیة السیف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د ګرګین له خوا د پښین سیمې د ترین ټبر د مخنیوي له پاره هغې خواته تللی وو، د بېرته راګرځېدو په وخت کښې میرویس شړلي او پارس ته تښتېدلي وو، پخپله میرویس هم صفوي پاچا ته لیك واستاوه، د افغان او فارس جګړې د کتاب لیکوال په وینا په هغه لیك کښې یې لیکلي وو چې: پاچا دی له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ځکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاړ دي، او که مجبوره شي ښایي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، ځکه نو ښایي چې صفوي پاچا ددغه هېواد سیاسي موقع په نظر کښې ونیسي" همداشان یې د ډهلي دربار ته لیك واستاوه او په هغه کښې یې د دوارو خواو، یادونه وکړه او تمه یې ورپیدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

راتلونکي وخت کښې به د صفوي توابعو یوه برخه د اصفهان پر خلاف وپاروي.

خو صفوي دربار وغوښتل چې میرویس د ګواښلو او بیرولو له لارې د ځان تابع کړي، ځکه یې میرویس ته یو استازی راوستاوه، چې د ملیسون په وینا جاني خان او د مرجان ملکم او سید جمال الدین افغاني په وینا محمد جامي خان نومېد، دغه استازي له صفوي درباره یو پیغام راوړی و چې: د ایران پاچا د ګرګین وژل بخښي، خو میرویس باید اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي. سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني مشر د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناوړې پایلې و ډاراوه خو میرویس چې کلك زړۀ او ټینګ اعصاب لرل په ډېره مېړانه یې داسې ځواب ورکئ:

"ته فکر کوې چې عقل او حکمت یوازې په ناز او نعمت کښې لاس ته راځي او زموږ په غرو کښې کښې یې اثر نه شته - ستا پاچا که څه کولای شوای خپل کار یې په زور پر مخ بیوه، دغو بې ګټو خبرو ته به اړنه و ..." (سرجان ملکم).

میرویس امرو وکئ چې: هغه درې ملي صفوي استازي زندان ته بوځئ، د ملیسون په وینا په دغه کار کښې یې دوه لوی مقصده درلودل، لومړی دا چې د ایران د دربار خواب ځنډنی شي چې لښکر رالېږل هم وځنډېږي، بل دا چې د اصفهان دربار ته ځرګنده شي چې د افغاني خپلواکۍ بیرغ ټیټېدونکی نه دی او د صفوي دربار تهدید او تطمیع د ده او نورو زړورو افغانانو پر روح څه اغېزه نه لري.

څنګه چې د لومړي سفیر را استول د میرویس خان آزادی پال هوډ مات نه کړ نو د اصفهان درباریانو له یوې بلې وسیلې څخه کار واخیست او د هرات حکمران محمد خان بلوڅ یې چې د میرویس پخواني دوست او د حج

The Digital Library

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توګه کندهار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوړ کړ، خو افغان مشر نوي استازي ته وویل:

"خدای ته شکر باسه چې ستا د ملګرتیا حق مې سترګو ته درېږي، که دا نه وای نو تابه هم د نورو په شان پاداش لیدلی وای - زموږ د غرو آزاد خلك د بیا مریتابه په کړۍ کښې نه شي لوېدلای، زړورو زمریانو زنځیر شلولی دی او له تیکو را ایستلی شوې تورې بېرته په تیکو کښې نه ننوځي.

"میرویس د دوستۍ د درناوي په بنسټ محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسیله یې د اصفهان دربار ته څرګنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بیا له لاسه ور نه کړي، د میرویس د دغه مېړني دریځ نه ماتیدونکی هوډ پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ځای ټاکل شوی و، پر (۱۱۲۲هـ - ۱۷۱۰م) کال امر وکړ چې پر کندهار یرغل وکړي، خو میرویس له پېنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونیوه او سخته لویه ماته یې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) میاشتو کښې د اصفهان له خوا څلور ځله پر میرویس او آزادی غوښتونکیو **افغانانو** باندې لښکرکښۍ وشوې، خو ټول بېرته ناکام پرشاولاړل، وروستۍ پلا پېنځه زریز لښکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وګمارل شو چې یوازی پنځوسوو پښتنو سپرو پر شا وشړل، تر زرو زیات کسان یې په جنګ کښې ووژل او ټپیان پر ډګر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنګیالیو په لاس کښېوت.

دغو پرله پسې ماتو او ناکامیو د اصفهان دربار اړ کړ چې لویه لښکرکښي وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لښکر یې راویوست

د دغه لوی لښکر سالارې یې د ګرجستان حکمران او د وژل شوي ګرګین وراره خسرو خان یا کیخسرو خان ګرجي ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو څخه و، دا ځکه چې ګوندې خسروخان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لارې له جوشه ډك کار پر مخ بوځي، هغه و، چې خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کښې یې واړول، په دې لویه لښکرکښۍ کښې د خراسان ټول امیران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملګری وو. دا مهال میرویس خان د پټې خزانې د لیکوال پلار داود خان هوتك په فراه کښې د افغاني ځواکونو مشر وټاکه، چې همهلته له خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او میرویس له لږ قوت سره ګرشك ته نژدې د هلمند پر غاړه تیار ناست و، د میرزا محمد خلیل په وینا د خسرو لښکر پنځوس زره سپاره او پلي لرل، چې بشپړه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص ګرجیان وو، چې خاص د ګرګین د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتني ملي قواوې لږې وې، ځکه نو را پر شاشوې، او د خسرو لښکرو کندهار کلابند کړ (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۲م).

کندهاریانو د ښار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه پښې ټینګې کړې او په هره حمله کښې یې صفوي لښکر پرشا وواهه، په خپله میرویس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ کړل او د کندهار د جنوب له خوا یې د بلوڅو د پښین د ترینو او نور قومونه د وطن ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښکر یې یرغل وکړ، د ذخیرو د رارسېدلو لاره یې پر وتړله. خسرو چې خپل نیم لښکر په دې اخ وډب کښې بایللی و، ویې غوښتل بېرته پارس ته وتښتي، خو میرویس له خپلو (۱۶) زرو تنو سره پر هغه یرغل وکړ، د جان ملکم په وینا د صفوي تېرکوونکیو له (۲۵) زرو تنو څخه یوازې پېنځو سوو تر اووسوو تنو پورې له مرینې ځان وژغورلای شو.

The Digital Library

خسروخان هم په جګړه کښې د خپل اکا په څیرو وژل شو، د اد (۱۱۲۳هـ) کال د روژې پر ۲۸ مه (او د مجمع التواریخ په وینا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دې خونړۍ جګړې وروسته چې کندهاري ننګیالیو، صفوي تېري کوونکي ټول ووژل، د اصفهان دربار یوبل لوی خونړی لښکر د محمد رستم خان په مشرۍ کندهار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مټ او بازو د ولس په یووالي او مرسته ډېر سخت غښتلی و، نو ځکه دغه لښکر هم هیڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په برخلیك اخته نه شي بېرته پارس ته پرشاسو (۱۱۲٦هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنګه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندهار ته راواستول شو، چې د میرزا خلیل په وینا د بسطام په سیمه کښې دی هم ووژل شو. څنګه چې په دې وخت کښې چې د هرات ملیون هم (لکه چې وویل شول) د ابدالي امیرانو په مشرتابه له متجاوزو صفویانو سره مقامت کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندهار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او میرویس هم په کندهار کښې د ښه واك خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ.

ده په دې وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سیاسي اړیکي ډېر ښه ساتل او د کندهار ملي دولت یې هغه دربار ته په رسمیت ور وپېژندلی و په پای کښې یې دسیاسي دوستانه اړیکو د ټینګښت له پاره خپل وررور حاجي امکو د سفیر په توګه د هند تیموری پاچا فرخ سیر ډهلي دربار ته واستاوه او د هغه په لاس یې دوستانه سوغاتونه ورولېږل، د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسمیت وپېژاند او د حاجي امیرخاني "خطاب یې د "توري" او "پیل" له سوغاتو سره د میرویس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواریخ) چې په دې سیاسي وسیله میرویس د خپل هېواد له ختیز اړخه تر

یوه ځایه ډاډه شو. د میرویس د حکمرانۍ بریدونه له فراه، شین ډنډ (سبزوار) او سیستان څخه نیولي تر پښین او د سلیمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزني پورې رسېدل، پر ابدالي او غلجي قبیلو یې په مساوي توګه حکومت کاوه بلو ځانو هم ورسره مرسته او ملګرتیا کوله. ده د شاهۍ لقب ونه مانه، او په هغه جرګه کښې چې د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د ستایلو له پاره دی په خپله پاچهۍ مانه ده خلکو ته ویل چې: "ما د دې له پاره ستاسي خدمت نه دی کړی چې پاچهۍ وکړم یا د پاچهۍ پر تخت کښېنم او خولۍ کږه کښېږدم، زه په دې ښه نه ایسم چې پر تاسې پاچهي وکړم، بلکې په دې ښه ایسم چې ستاسې خدمتګاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووايي، نور نو نه جواهر غواړم او نه سره زر او سپین زر، زما همدابس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په څېر وروزم. زما پاچهي د لاسه نه کېږي، زه ستاسې کوچنی خادم یم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د دري ژبې یو شاعر داسي منظوم کړي دي:

نه خدمت نمودم که شاهی کنم
بتخت شهی کج کلاهی کنم

نزیبد مراشاهی و سروري
سر افرازم از افسر چاکري

مرا بس که گویند قومم " پدر "
ندارم طمع گوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم
شما را چوفرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهی بود درخورم

The Digital Library

شما را همی کمترك چاکرم

میرویس یو څیرك، پوه او ډیپلومات سړی و، د ګاونډیانو په سیاسي اوضاع ښه پوه او صفوي دربار یې ښه پېژاند، د حکمدارۍ په دود او دستور ښه پوهېده، اته کاله یې د یوه مشربابا په توګه د خپل ولس مشرتوب وکړ، خلك یې خوښ وساتل تل یې د خلکو خواخوږي کوله او د مهربان پلار په څېر یې وروزل. په افغانستان کښې خلك ورته "بابا" وایي او د یوه بزرګ قطب په شان د ده د مزار زیارت کوي د ښینو ناروغیو له پاره د ده د مزار خاوره شفا بولي. وایي چې: دغه نومیالی مشر جګه ونه، قوي اندامونه او سپینه اوږده ږیره درلوده، پر سر یې وېښتان نه وو، سپین پرتوګ اوسپین کمیس یې اغوستل او یو پټو یې درلود چې د کلیو په ملي جرګو کښې به یې پر مځکه د خلکو په منځ کښې غوړاوه او د کلیوالو په څېر به پر هغه کښېناست، نور به یې هم پر خپل پټو کښېنول او ملي پېښې او قضایا به یې د خپل صایب فکر په مرسته حل کول، خلك به یې له یو بل سره دوستی، ښېګنې، همدردۍ او مرستې ته بلل.

میرویس د خپلو هېوادپالو مجاهداتو په پای کښې د افغاني سلطنت او ملي برم مړه ډیوه بیا په کندهار کښې بله کړه، د خپلواکۍ او آزادۍ هېر شوی درس یې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د ۱۱۲۷هـ کال د ذیحجةالحرام پر ۲۸ مه نېټه له دې دنیا ولاړ په افغان تاریخ کښې یې د تل له پاره نیك او ښه نوم پرېښوو، دی د کندهار ښار لوېدیځ خواته د کوکران په کلي کښې د لوی سړك پر غاړه ښخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه
که زیارتگهٔ مردان جهان خواهد بود

(وګورئ ۷٦ - ۷۷ عکس)

له میرویس څخه دوه زامن پاتې شول یو محمود چې د پلار د مړینې پر وخت ۱۸ کلن و او حسین چې ۱۴ کلن و. د میرویس تر مړینې وروسته یې ورور پرځای کښېناست چې د ملیسون، جان ملکم او سید جمال الدین په وینا "عبدالله" او د ده د همهالیو لکه جهانګشای نادري، مجمع التواریخ، پټه خزانه او همدارنګه د سلطان محمد، شېرمحمد، روضةالصفای ناصری او انسکلوپیډیای اسلامي په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سړی د خپل ستر ورور په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرګه یې راوبلله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیځ وکړ، ملي جرګې دغه جوغ ته غاړه کښې نه ښوود، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته استازی ولېږه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:

لومړی، د هغه باج او خراج معافول، چې د ګرګین په وختو کښې افغان اخیستل کېده.

دویم، کندهار ته د صفوي لښکر نه راتګ.

درېیم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دوام.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناوړه وضعیت خبر شول، د دوی څلوېښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمود سره لاسونه یوکړل، عبدالعزیز یې وواژه.

خو په پټه خزانه کښې لیکلی شوي دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجي میر خان ورور و، په کندهار کښې مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. څو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د شپې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راولوېد مړشو." (پټه خزانه - ۱۰۹مخ)

ملیسون د دې پېښې نېټه د (۱۷۱٦م) کال مارچ لیکي چې له

The Digital Library

همهغه (۱۱۲۹م) کال سره برابره ده.

د کندهار خلکو دا پردی پال سړی په سزا ورساوه او پرې یې نه ښوو چې خپله ملي خپلواکي چې د زړو افغان زلمیانو په وینو اخیستل شوې وه، له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر مړینې وروسته یې د میرویس مشر زوی چې محمود نومېد خپل مشر وټاکه، محمود تر (۱۱۳۴هـ - ۱۷۲۱م). کال پورې د کندهار د پاچا په توګه حکمراني وکړه ده چې د پلار په شان یې لوړ همت درلود، د ملي حکومت د پراختیاپه فکر، کښېنې شو، پر همهغه کال یې د فراه او سیستان له لارې پر کرمان یرغل وکړ او د هغه ځای د حاکم "لطف علي" سره تر روغې وروسته بېرته کندهار ته راغی خو آرام نه کښېناست، بیا یې پر همهغه (۱۱۳۴هـ) کال په کندهار کښې ملی تازه دمه قواوې راغونډې کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان یې حمله وکړه ښار یې کلابند کړ، تر اتو میاشتو کلابندۍ وروسته (۱۱- ۱۵ - محرم ۱۱۳۵هـ.ق - ۱۷۲۲م) د صفوي کورنۍ وروستی پاچاشاه حسین د ایران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت یې د افغاني بریالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د ایران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلې شهنشانۍ په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر محمد میاجي، محمدخان او عبدالله خان بلوڅ په واسطه لوی لښکرکښۍ وکړې چې تر دوه نیمو کالو پاچهۍ وروسته د (۱۱۳۷هـ - ۱۷۲۵م) کال د برات پر ۱۲ شپه په اصفهان کښې د دماغي ناروغۍ له امله د (۲۷) کالو پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شېرمحمد مآثرالامراء او روضةالصفای ناصری وینا ده، خو سید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نیټه (۱۷۲۵م ۱۱۳۸هـ) کال لیکلې دي.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغاني سلطنت پرتخت کښېناست او په ځیرکۍ سره یې د سلطنت چارې په ډېره ښه او سمه توګه اداره کړې، سیدال خان ناصر یې بیا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هرې خواته یې لښکرکښۍ او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو څخه یوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکرکښۍ وه چې د شاه اشرف د پاچهۍ پر دریم کال د (۱۱۳۹هـ کال د برات له ۱۲ څخه د ۱۱۴۰ هـ - ۱۷۲۷م کال ترمنځ) وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تور کان مات کړل، خو نور یې پښتانه نه پرېښوول چې له تورکانو سره ونښلي، دا ځکه چې شاه اشرف نه غوښتل د ترکانواو افغانانو تر منځ زیات مرګ او ژوبله وشي، هغه و، چې د شاه اشرف د ښه سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه او صفا پای ته ورسېده، د ده د پاچهۍ پر پینځم کال (۱۱۴۲- ۱۷۲۹م) د عثمانی خلیفه دریم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد علیخان بلوڅ د ایلچي په توګه عثماني دربار ته ولاړ او په دې توګه د افغاني او عثماني دولتو تر منځ ښه اړیکي ټینګ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ایران له شمال څخه د روسي قواو د تیري مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غونډې بده (حریف) سره مخامخ شو او د افغاني قوت رسۍ سره وشلېده، دا ځکه چې له کندهاره چې د هوتکي پاچهۍ مرکز و، په ایران کښې افغاني لښکرو ته مرسته نه رسېده، له همدې کبله اشرف څو ځایه ماتې وکړه تر پینځو کالو او (۷) میاشتو پاچهۍ وروسته له ایرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاړه د ګرمسیر ملخان کلا ته راغی، له هغه ځایه یې کوز ښوراوك زردکوه ته پناه یووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهیم نومي له لاسه ووژل شو، دا پېښه

The Digital Library

د (۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کښې وه.

خو په کندهار کښې چې د هوتکو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۳۵هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونیو د ده کشر ورور شاه حسین حکومت کاوه دی عالم ادیب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کښې په آرامۍ او هوسایۍ تېر شو، د پټې خزانې په وینا چې د ده په دربار کښې لیکل شوې، د ده امر له هراته، فراه او شین ډنډ (سبزوار) څخه نیولې تر غزني او ګومل پورې چلېده او هم یې د شال (کوټې) او پښین سیمې د پنجاب د حدودو تر دېره اسماعیل خان او دېرهٔ غازي خان پورې ونیولې همدارنګه د کندهار ځواکونو له خوا د ملتان صوبه تر تهدید لاندې ونیول شوه او د افغاني قواو پر مختګ تر ملتانه ورسېد. دا مهال د هوتکو شهنشاهي د اوسني بلوچستانُ په ګډون د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پورې رسېدلې وه، چې لوېدیځ ته شاه محمود او شاه اشرف ختیځ ته شاه حسین حکومت کاوه. د شاه حسین د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) پورې دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادرافشار د افغانستان د سیمو د نیولو په تکل لښکر راویوست، ځکه چې ده په پارس او ګرجستان کښې د افغاني قواو پایڅوړ سره تیت او پرك کړی و، دا مهال یې د کندهار د هوتکي دولت له ماتولو پرته بل کارنه لاره، هغه وو چې نادرشاه د کوچنی اختر د میاشتې پر دویمه له سیستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخك او دلارام له لارې د هلمند پرغاړه ګرشك کلا ته راورسېد، د هغه ځای تر نیولو وروسته د کوچنی اختر د میاشتې پر (۱۱)مه له هلمنده راپورېووت او د (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) کال د ذیقعدې د میاشتې په سرکښې یې د کندهار تینګه کلا چې هوتکي پایتخت و، کلابنده کړه.

د کندهار زلمی مدافع شاه حسین د نامتو سپه سالار سیدال خان

ناصر په ملاتړ تر یوه کال او څو میاشتو پورې د کندهار ښار په ډېره مېړانه وساته او نادرشاه یې پرې نه ښوو، چې له خپل ډېر غښتلي پوځي ځواك سره سره کندهار ونیسي.

د (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال د ذیحجې د میاشتې په سر کښې د شاه حسین نظامي مقاومت پای ته ورسېد ځکه چې تر هغه دمخه لا د ده زړور سپه سالار سیدال خان د ده له زوی محمد سره د کلات په کلا کښې د نادرافشار لاس ته ور غلی و، او سیدال د نادر په امر ړوند کړای شوي و.

ځکه نو شاه حسین نادرشاه ته غاړه کښېښووه، د کندهار له ماتې سره د هوتکو د شاهنشاهۍ ستوری هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وینا شاه حسین تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شړل شو او همهلته د ۱۱۴۹ هـ کال (بنایي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸م وي) د برات د میاشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنیا ولاړ. (وګورئ ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاریخ کښې د هوتکو د حکمرانۍ دېرش کلنه دوره د خپلواکۍ غورځنګ د راپاریدو له پلوه خورا غوره پېر دی، ځکه چې په دغه دوره کښې ځوواره پرله پسې په کندهار کښې د داخلي او ملي حکومت بنسټ کښېښوول شو، چې وروسته بیا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت مانۍ ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنیا ته په زړورتوب وروپېژاند، په خپله میرویس غښتلي او ملي شخصیت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غېږ کښې پالل شوی و، مور یې "نازو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره میرمن وه، چې پټه خزانه ددې او د میرویس خان د لور "زینبې" پښتو شعرونه راوړي.

سربېره پر دې د هوتکو په دوره کښې ډېر ادیبان او د تورې او قلم

The Digital Library

خاوندان وو، لکه سیدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پیر محمد میاجي او داود خان چې د هغې دورې، هم جنګیالی سالاران او هم پوهیالي عالمان او شاعران وو. د هوتکو په وخت کښې د پټې خزانې کتاب د پښتو د لرغونیو او معاصرو شاعرانو د ژوندانه د پېښو په اړه د شاه حسین د دربار د منشي محمد هوتك په قلم و لیکل شو، همدارنګه ملابازمحمد توخي، ملایارمحمد هوتك (د ارکان خمسه مولف)، ملایونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفرایض مولف)، ملازعفران توخی (د سلطان محمد په وینا تره کی او د امیر عبدالرحمن په وینا توخي) د شاه حسین وزیر او د "ګلدستۀ زعفراني" مولف، الله یار اپریدي د پښتو شاعر او د دیوان خاوند، ریدي خان (د شاه محمود هوتك د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم)، ملاعادل (په پښتو د محاسن الصلوة مولف) او ملانورمحمد (په پښتو د نافع المسلمین مولف) د هوتکي عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسین د کندهار ښار په نارنج شاهي ماڼۍ کښې چې کندوالې یې تراوسه شته ادبي جرګې درلودې عالمان او ژبور ادیبان یې پالل، میان عبدالحکیم کاکړ (مشهور په کاکاصاحب چې د اوسني بلوچستان په چتیالی کښې ښخ دی) د همدغه عصر له نومیالو روحانیونو او صوفیانو څخه و چې په نقشبندیه طریقه کښې د خپل وخت له اقطابو څخه ګڼل کېږي.

هوتکیان:

۱ - میرویس خان د ښالم خان زوی (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)

۲ - عبدالعزیز د ښالم خان زوی (۱۱۲۷ - ۱۱۲۹ هـ)

* ۳ - شاه محمود د میرویس زوی (۱۱۲۹ - ۱۱۳۷ هـ)

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزیز زوی (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسین د میرویس زوی (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخځونه:

مخزن افغانی - تذکرة الابرار - جغرافیاي تاریخي ایران - معجم البلدان - طبقات ناصری - حیات افغانی - ماثرالامراء- منتخب اللباب ۲ ټوکه - تاریخ افغانستان د ملیسون تالیف - تتمة البیان - سرجان ملکم - پټه خزانه - روضةالصفای ناصری - تاریخ افغانستان د علی قلی میرزا- تاریخ نظامي ایران لومړی ټوک - تاریخ ایران د سرپرسي سایکس - نادرنامه (قلمي) - سیرالمتأخرین - مجمع التواریخ - میرویس بابا د کابل چاپ - تاریخ کرمان خورشید جهان - تاریخ سلطانی - صولت افغانی - د صفویانو سقوط او پرپارس باندې د افغانانو سلطه د لوکهارت انګلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزین د احوال تذکره - بدایع الوقایع.

The Digital Library

سدوزیان

(۱۱۶۰ - ۱۲۵۸هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوی (۱۱۴۸هـ - ۱۷۳۵م) له ایرانه راغی د هوتکو پاچهي او په هرات کښې یې د ابدالیانو حکمراني رنګه کړه او په تېره بیا د کندهار په نیولو یې د هوتکو پاچاهي بیخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندی په وخت کښې د کندهار د اوسني ښار لوېدیځ خوا ته پر نمناکو ځمکو د "نادرآباد" په نامه یو ښار ودان کئ او په هغه کښې یې پر (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال په خپل نامه سکه ووهله زوړ ښار یې تر نیولو وروسته ونړاوه چې تر اوسه هماغسې ویجاړ پاتې دی. نادر پر همهغه کال د افغانستان شمالي ولایتونه له بدخشانه تر بلخ، میمنې او آمو سینده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونیول. د کندهار تر نیولو وروسته یې د سلطان محمود او بابر سیاست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره یې نرمه لار غوره کړه عبدالغني خان الکوزی یې د هرات د ابدالیو قبیلو د مشر په توګه و پېژاند او پیر محمد خان هروي ته یې د بلوڅو او خاران حکومت ورکئ حاجي اسماعیل الکوزی یې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته یې د کلات حکومت وسپاره ده نږدې

څلوېښت زره افغان زړور سپاهیان د نور محمد خان غلجي په مشرۍ چې لقب یې "میرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخیستل او د سیاسي څیرکۍ له امله یې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکئ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوی احمدخان او ذوالفقار خان چې په کندهار کښې د شاه حسین هوتك په امر بندیان وو، ونازول او په مازندران کښې یې جاګیر او تنخا ورته وټاکله (۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م).

نادرشاه بې له ځنډه د کابل خواته لاړ، د غلجیو کلات یې ونیو او خپل لښکر یې غزني او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان یو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی و، خو دا چې ډهلي دربار یې ملاتړ نه کاوه او تنخا یې هم نه ورکوله ځکه یې ځان ټینګ هم نه کړای شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبیلو په مرسته کابل ساته، رحیمداد خان کوتوال په ښار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل ښار کلاوې ورانې او ویې نیولې (۱۱۵۱هـ) د نادر زوی د بامیان، ضحاك او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نیولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لارې خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونیول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر پر وړاندې جنګ ته چمتو کړل او د نادر دزوی شهزاده نصرالله له لښکر سره ونښت ناصر خان په یوه جګړه کښې تېپي او ونیول شو، خو نادرشاه هغه بیا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وګماره او په خپله ده د ایران او افغان په تازه دمه لښکر پېښور ونیو، لاهور او ډهلي پورې پر مخ ولاړ (۱۱۵۲هـ - ۱۷۳۹م).

نادرشاه د ډهلي ترټولوژنې، چور او چپاو وروسته د انګریزي، اووه اتیانیم ملیونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راوړل (۱۱۵۲ هـ) خو چې تراټك راپورې ووت له یوسفزیو سره

The Digital Library

ونښت او په ډېره بيړه د خيبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پورې سيمې يې خپلې کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لارې د کورم، بنګښ، ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سيند ټولي لوېديزې ځمکې يې ونيولې او د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال يې د خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نيولې د سند تر سيند، دجله، فرات او سيحون پورې رسېدل، په مشهد کښې جوړ کئ د (۱۱۵۴هـ - ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کښې يې احمد خان ابدالي له مازندران څخه را وغوښت او د ابدالي لښکر په مشر يې خپل همرکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهانداری په چارو کښې تجربه وکړه او داغستان او ايروان ته يې د نادرشاه په جنګي سفرو کښې خپل جنګي رشادتونه وښوول، تر دې حده يې د نادر ځانګړې پاملرنه ځان ته واړوله چې نادر به تر ځان وروسته پر ده باندې د پاچاهۍ مقام د نيولو زېرې کاوه.

نادر شاه تر زياتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل طبيعي حالته ووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وينو تويولو او وژلو يې لاس پورې کئ چې د ده خپل نژدې درباري خلك ځينې وبيرېدل او د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د دربيمې خور (جمادی الاخرى) پر ۱۱ مه د يکشنبې پر شپه د خبوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسی افشار، خوجه بيګ افشار او صالح قرتلوي له خوا د نورو اويا تنو دربار په خوښه ووژل شو.

نادرافشار يو زړور، هوښيار او خونکار سړی و، د ده سياست په افغانستان کښې له قهر او ناز سره ګډ و، دد د هرات د ابداليانو ملي مشرتوب له بيخه ويوست او بيا يې په کندهار کښې د هوتکو پاچاهي هم له منځه يووړه، د دغو دواړو ټبرو مشران چې په افغانستان کښې يې د

خپلواکۍ بيرغ جګ ساته، د ده له لاسه ژوبل مړه او برباد شول، خو له دغه قهر او ناز سره سره يې په ټول افغانستان کښې د نوموړيو قبيلو له پاتې مشرانو سره جوړ شو، ويې نازول او ډېر افغاني زړور زلميان يې په خپل لښکر کښې د افغاني سالارانو په قيادت واخيستل او ويې پالل.

که له يوې خوا نادرشاه د افغاني ملي حکومت په هرات او کندهار کښې رنګ کړ (چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې تر اوسه د ده د ورانکاريو نښې دي) نو له بلې خوا به د احمدخان ابدالي غوندې ميړه پالنه چې تر ده وروسته يې په کندهار کښې بيا د افغاني لويې پاچهۍ خښته کښېښووه هم د ده له ښو يادګارو څخه وګڼل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان ميرافغان د افغان او ازبکو سپايانو په مرسته د نادرشاه حرم د ياغي لښکريانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغاني لوديانو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نيولو وروسته د نادرشاه لاس ته ورغلي وو، ورکړل شو او ټولو افغاني قواو هرات ته مخه کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر مياشت کندهار ته ورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نژدې د شيرسرخ پر هديره ملي جرګه جوړه کړه چې په هغې کښې د افغاني مشهورو قبيلو مشرانو لکه نورمحمدخان مير افغان د غلجيو مشر، محبت خان د پوپلزيو مشر، موسی خان د ساکزيو مشر، نصرالله خان د نورزيو مشر، او حاجي جمال خان د بارکزيو مشر ګډون کړی ؤ.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړې، خو د قبيلو مشرانو ونه شو کړای چې يو د بل حکمراني پر ځان ومنی، نورمحمدخان ميرافغان

he Digital Library

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلوه د دغه کار وړ ښکارېده، خو څنګه چې د تند مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دویم سړی چې حاجي جمال ؤ، هم دومره پوخ، متین او د نفوذ څښتن ؤ، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استیلا څخه ډارېدل. ټولو د پاچاهۍ له پاره داسې سړی لټاوه چې د افغاني آزاد مزاج، ملي دیموکراسۍ او قوي جرګې له اصولو سره یې سمون له لارې په راتلونکي کښې یې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عین وخت کښې د غښتلې او قوي قبیلې خاوند هم نه وای.

د دې لویې تاریخي جرګې په نهمه غونډه کښې د ټولو خلکو سترګې احمدخان ابدالي ته واوښتلې چې " ۲۵ " کلن نوښتګر، زغمونکي پوه او ازمیلی زلمی و، چې هم یې قبیله کوچنۍ وه "سدوزي ډېر لږ وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه شي کولای ځکه یې نو دی په پاچاهۍ ومانه، او د دې ښه انتخاب په سبب یې د افغانانو له لاسه وتلی لرغونی برم و پرتم بیا را ژوندی کړ.

په دې وخت کښې صابرشاه نومي یو ملنګ د استاد لایخوار کابلي زوی چې د شیرسرخ په هدیره کښې اوسید، له خپلې کوډلې راووت، او هدیرې ته نژدې له کروندې یې څو غنم وږی پرې او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پګړۍ کښې یې د "خول " په توګه وتومبل، دا د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولای) پر میاشت پېښه شوه).

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمخه یې یادونه وشوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خټه الکوزۍ وه، په ملتان یا هرات کښې وزیږېد، سره له دې چې د سن له مخې کشر ؤ، خو د خپل سلطنت په وختو کښې یې افغانستان ته لوی خدمت وکړ، چې په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ. دده پر خپل مهر چې طاوسي شکل یې درلود دا جمله لیکلې وه:

"الحکم لله یافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که څه هم پخوا په تاریخو کښې څرګنده استعمالېده، خو تر هغه وروسته یې بیخي د "ابدالي" کلمې ځای ونیو چې تر اوسه ټول ابدالیان ځانونه "دراني" بولي.

احمدشاه په افغانستان کښې اداري، لښکري، مالي او مدني تشکیلات تاسیس او وزیران یې وټاکل، چې اشرف الوزراء بګی خان بامیزی مشهور په شاه ولیخان د ده سر وزیر ؤ او په (۱۱۷۴هـ ۱۷۶۰م)کال یې د "احمد شاهي ښار" په نامه د کندهار د اوسني ښار بنسټ کښېښوو، پر (۱۱۶۶هـ) کال یې د کابل جنګي حصار ودان او هم یې د هندوکش په شمال کښې د تاشقرغان ښار جوړ کړ او په سند کښې یې د حیدرآباد ښار د بنسټ

The Digital Library

ډېره کېښوده (١١٨٢هـ). په کندهار، مشهد، اټك، ډهلي، روهیلکنډ، پېښور، ټټه، ډېره غازیخان، کشمیر، کابل، ملتان او هرات کښې یې په خپل نامه سکه ووهله، د ده سرو زرو، سپینو زرو او مسو د احمدشاهي دولت رسمي نښان (دوه څوکې توره، د غنمو وږی او ستوري) کیندل شوی. او پر څینو سکو دا بیت هم ؤ:

حکم شد از قادر بیچون باحمد پادشاه
سکه زن برسیم و زر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په منځني توګه یو لك عسکر ساتل او له پنجاب، کشمیر او سنده نیولې د آمو تر سیند، مشهد او بحیرهٔ عرب پورې د ده د هېواد ټول عایدات (٣١) ملیونو روپیو ته رسیدل، خو جنګي ولجې، خزانې او نور زیات ثروتونه چې د هند په جګړو کښې لاس ته ورتله له دغه شمېرهٔ بېل دي.

ده د خپلوپاچاهۍ پر مهال دغه جګړه ییز سفرونه بشپړ کړي دي:

د احمدشاه بابا جګړه ییز سفرونه

١- د (١١٦٠هـ -١٧٤٧م) کال په پای کښې یې غزني، کابل او پېښور ونیو او په کابل او پېښور کښې یې (تیموري او نادري پخوانی حاکم) ناصرخان مات کړ، عبدالصمد خان مومندزی د اشنغر یو مشر له احمد شاهي لښکر سره یو ځای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټك هاخوا ته وخغلاوه او په خپله احمدشاه کندهار ته ولاړ.

٢- پر (١١٦١هـ - ١٧٤٨م) کال له ډېرشو زرو پلیو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لارې د اټك او جیلم غاړو ته ورسید. د لاهور حمکران شهنوازخان د وزیرالممالك قمرالدینخان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښتله، او د چناب د سیند پر غاړه له احمد شاهي لښکر سره مخامخ شو، خو د جنګ له میدانه وتښتېد او احمدشاه لاهور ونیو، تر هغه وروسته یې ډهلی ونیو، د محمد شاه لښکر یې مات او د ربیع الاول پر ١٣مه ١١٦١ د سرهند ښار ته ننوت.

د ١١٦١هـ کال د لومړۍ خور پر ٢٢ مه د جمعې پر ورځ تر مالوپور په جګړه کښې وزیرالممالك قمرالدین خان ووژل شو، ځکه نو د ډهلي ګورګاني پاچا محمدشاه د لاهور ولایت د هغه خلف مېرمنو معین الملك ته وسپاره، احمد شاه له ډهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سیند یې د دوو هېوادو تر منځ برید وټاکه او د پېښور - کابل له لارې بېرته کندهار ته راغی.

٣- پر ١١٦٢هـ د کابل او پېښور له لارې لاهور ته لاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معین الملك سره یې هم روغه وکړه، د سیالکوټ، ګجرات، پنجاب د اورنګ آباد او امرتسر مالیات یې د مېرمنو پر غاړه کښېښووه چې

هر کال به یې احمد شاهي اعلی دیوان ته رسوي، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نورمحمد خان میرافغان غلجي، ګدوخان او محبت خان پوپلزی چې د ده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.

۴ - پر ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹م کال هرات ته ولاړ هغه ښار یې تر ځلورو میاشتو کلابندۍ وروسته له امیر عالم خان څخه ونیو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشرۍ یې پينځه زره سپاره تر بت جام ته ولېږل، هرات یې درویش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لاړ، هغه ښار یې تر ځلورو میاشتو کلابندۍ وروسته د نادرشاه لمسی شهرخ میرزا ته ورکئ او په خپله د نیشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نیشاپور حاکم عباس قلي خان بیات مقاومت وکئ او له بلې خوا د ژمي سخت موسم راغی، نو احمدشاه د هرات له لارې کندهار ته راوګرځېد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوی خان د نادرشاه له خوا د میرعبد الله زوی میرمحبت خان ؤ، خو بلوڅان چې د هغه د کشر ورور امیر نصیر خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته یې عرض کړی ؤ، نو ځکه پر ۱۱۶۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوګرځېد، سمدستي یې له کندهاره د بلوڅو کلا ته مخه وکړه، په دغه وخت کښې میرنصیرخان د سند په خدا آباد کښې میا نورمحمد کلهوره ته ناست ؤ، مور یې بي بي مریمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنګ ته تر رسېدو وروسته کلات ته رهي شو، میر محبت خان حاجي رحیم خان بابي له قرآنکریم سره د احمدشاه حضور ته شفیع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خاني میرمحبت خان

The Digital Library

ته پرېښووه بېرته کندهار ته راغی. نوموړي خان خپله یوه خور چې بي بي میرګوهر نومیده د آخون محمد حیات په وسیله په غزني کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. څو میاشتې وروسته د بلوڅو د خانۍ د ستونزې د هوارۍ له پاره د هغې سیمي ټول نومیالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغوښتل شول، میر نصیر خان هم له خپلې مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، میر محبت خان د طهماسپ خان په لاس بندي او میر نصیرخان یې د کلات په خانۍ وګماره (۱۱۶۴).

خو میر نصیر خان په کلات کښې د خپلسرۍ بیرغ اوچت کړ. هغه ؤ، چې د بلوڅو د قبیلو یوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاثې وکړې، احمدشاه چې دا خبر واورېد ژر وخوځېد او کلات یې دوولس ورځې کلابند کئ، خو د جنګ او وینو تویولو امر یې و، نه کئ، په پای کښې نصیر خان د آخون محمد حیات او وزیر شاه ولي خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسېد او وبخښل شو چې تر دې وروسته یې په احمد شاهي لښکر کښیو کښې ګډون کاوه.

٦ - په ۱۱۶۴هـ کال بیا احمدشاه له خپل لښکر سره د هرات له لارې پر نیشاپور حمله وکړه، د نیشاپور کلا یې په لویو توپو وویشته او ویې نیوله، د هغه ځای حکومت یې بېرته عباس قلي خان بیات ته چې تسلیم شوی و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونیول. د مشهد له حکمران شاهرخ میرزا سره یې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شیرازه ولایتونو احمدشاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بیت کښلې کړه:

یافت از الطاف احمد پادشاه — شاهرخ بر تخت شاهي تکیه گاه

احمد شاه له مشهده هرات ته راغی او وزیر شاه ولي خان یې مرو،

The Digital Library

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخشان ته واستاوه، نوموړي وزیر د افغانستان ټول شمالي ولایتونه د هېواد په مرکز پورې وتړل.

۷ - پر ۱۱۶۵هـ ۱۷۵۱م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولاړ. مېرمنو معین الملك تر ځلور میاشتو پورې مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسلیم شو او احمد شاه دی د هغه ځای حاکم په توګه وپېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیك آقاسی) شاغاسي عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وګمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچك یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه ځای مستوفي وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي دربار ته سفیر واستاوه او ګورګاني احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دې د احمد شاهي هېواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند ښی غاړې ته راپورې ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځایه بېرته کندهار ته ولاړ.

۸ - د ۱۱۶۷هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکړ، چې شرح به یې وروسته راشي، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کړ، د نادرشاه لمسي شاهرخ میرزا د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، احمدشاه د ړانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او تر شېرازه یې په هرات پورې وتړل او شاه پسند خان یې د شاهرود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاړې ایښودو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نیشاپور په حکومت وګماره، د هغې طایفې ځو کورنۍ یې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۱۶۸هـ کال بېرته

کندهار ته وګرځېد.

۹- پر ۱۱۶۷هـ چې مېرمنو معین الملك مړ شو، احمد شاه د هغه زوی میر مومن د لاهور حکمران وټاکه. خو دی چې کوچنی ؤ، نو د خپلې مور مغلانۍ بیګم په لارښوونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلانۍ بیګم او امیرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړي میرمن بندي کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغوښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه ځه و نه شو کړای او پر (۱۱۷۰هـ) کال آدینه بیګ د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعته سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچك یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همهغه وو چې احمدشاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغه سیمو تر نیوو وروسته یې نورالدین خان بامیزی کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغاني هېواد پورې وتاړه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرنال کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخې ته راغی، د (۱۱۷۰هـ) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۷ مه د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دویم عالمګیر یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزیزالدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د ډهلي د وزارت چارې یې د قمرالدین خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه ځای د یاغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشنغری مهمندزی د سر هند حاکم،

The Digital Library

سرفراز خان یې د دوآبه ستلج او بیاه حاکم، شجاع خان ابدالي یې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور یې تر سند او تته پورې د لاهور حاکم وټاکه. سپه سالار جهان خان یې د سکانو مخنیوي ته وګماره، بلند خان سدوزی ته یې د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ - ۱۷۵٦م) کال په پای کښې کندهار ته را وګرځېد.

۱۰ - د پاني پت غزا:

احمد شاه چې پر (۱۱۷۰هـ) کال له هنده را وګرځېد په پنجاب کښې نوې فتنې پیدا شوې او د فیروز جنګ زوی غازي الدین خان او آدینه بیګ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کښې قوت وموند او د لوېدیځ له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي ګواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دغو ټولو څواکو د ګواښ له مخنیوي څخه عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي امیرانو احمدشاه راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهۍ د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته راشي. امام الهند شاه ولي الله دهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته خوځېد او هلته یې نصیر خان چې خپل سری شوي و د روغې جوړې له لارې تسلیمېدو ته اړویست. بیا نو د کندهار له دېرشو زرو او د بلوڅو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکریم او نورو په مشرۍ د بولان له درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد، له هغه خایه د لاهور خوا ته وخوځید او سارنپور ته ولاړ.

هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجیب الدوله، سعدالله خان روهیله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان، دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته راغلل. دا وخت د احمدشاه ټول لښکر چې په هغه کښې د کندهار، پېښور، بلوڅو او د هند د افغان غازیان راغونډ شوي وو، شپېتو زرو پلیو او سپرو ته رسېده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهي لښکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډېرو جګړو وروسته "چې دښمنانو ته یې ډېرې ماتې ورکړې" وروستنۍ ټاکونکې جګړه د پاني پت پر ډګر له لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جګړه کښې یې د دښمن په زرو زرو جګړن (دوه لکه) کسان تر تېغ تېر کړل، د (۱۱۷۴هـ ۱۷٦۰م) کال د څلورمې خور (جمادی الاخری) په شپږمه نېټه یې لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې سترې غزا جنګي ولجې او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوایي، پنځه سوه پیلان، څو زره اوښان او ۲۲ زره بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته یې نور ټول وبخښل شول.

احمدشاه د پاني پت تر ټولو لویې سوبې او له مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر ژغورلو وروسته د دویم عالمګیر زوی شاه عالم په ډهلي کښې پاچا او میرزا جوان بخت زوی یې ور نایب السلطنه کې، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزیر اعظم او پښتون نواب نجیب الدوله یې سپه سالار وټاکه د پنجاب حکومت یې زین خان مومند ته ورکړ، په خپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور یې د هرات په حکمرانۍ ولېږه.

The Digital Library

۱۱ - د سیکانو ترټل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته راوګرځېد په پنجاب کښې جیسا سنګهه د بغاوت بیرغ پورته کړ، چې د رنجیت نیکه چهرت سنګهه او الاجت هم په دې بغاوت کښې لاس درلود د پنجاب نایب الحکومه زین خان یې کلابند کړ.

احمدشاه د دې شخړې د مخنیوي له پاره د (۱۱۷۵هـ۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نیمایي کښې لاهور ته ولاړ، په ۴۸ ساعته جګړه کښې یې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ میله واټن وواهه او په "روهي" کښې د سیکانو له دوه سوه زریز لښکر سره مخامخ شو، د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جګړه کښې یې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کښې ووژل او مات یې کړل. د پټیالې او سرهند حکومت یې امبر سنګهه ته ورکړ او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ مې پورې لاهور ته بریالی را وګرځېد، نورالدین خان بامیزی یې کشمیر ته واستاوه، هغه یاغي مستوفي سکجیون بندي کړ او کشمیر یې بیا ونیو.

احمدشاه تر ۱۱۷۷ هـ کال پورې د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان ډېره اسمعیل خان له لارې ګومل او غزني ته راغی، خو په دغه سفر کښې سختې ګرمۍ ناروغ کړ.

۱۲- بخاراته تلګ:

پر ۱۱۸۱هـ کال وزیر شاه ولي خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول شو.

د بخارا حکمران شاه مراد بې چې د افغانستان په شمالي سیمو کښې یې یاغیان پارول، ځکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

لارې میمنه، اندخود، بلخ او شبرغان تصفیه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال قرشي کښې لښکر راغونډ کړی و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جګړه له خپل شان سره وړ ونه بلله؛ د بخارا له پاچا سره یې روغه وکړه، او آمو سیند یې د دواړو هېوادو برید وټاکه.

په دغه سفر کښې وزیر شاه ولي خان د جوزجان له فیض آباد څخه خرقه شریفه کندهار ته راوړه چې تر اوسه په دغه ښار کښې ده.

۱۳ - خراسان ته تلګ:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه ړوند لمسي شاهرخ میرزا د خراسان پاچا ټاکلی شوی او د احمدشاه تر شاهنشاهۍ لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کښې د شاهرخ زلمی زوی نصرالله میرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کریم خان زند دربار ته یې رجوع هم کړې وه ځکه نو د ۱۱۸۲هـ کال په پای کښې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ په دغه سفر کښې د بلوڅو پاچا نصیرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جګړو کښې ښې کارنامې وکړې او د ترشیز په کلا کښې یې علي مردان مات کړ، چې د دې خدمتو په مقابل کښې د احمدشاه له حضوره د ډېرۀ غازیخان د داجل او هرند سیمې او د بلوڅو ولجې هم ده ته وبخښلې شوې.

خو احمدشاه د مشهد تر لنډې کلا بندۍ وروسته د نصرالله میرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور ګوهر شاده یې شهزاده تیمور ته وکړه او نصر الله میرزا ته یې د "فرزندخاني" لقب ورکړ د خراسان پاچاهي یې شاهرخ ته وبخښله او ۱۱۸۴هـ کال د صفرې پر ۸ مه د هرات له لارې کندهار ته راغی.

The Digital Library

احمد شاه او سنده

پر (۱۱٦۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالي په کندهار کښې د افغانستان په پاچاهۍ وټاکل شو، په سنده کښې ميان نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندې اسير ؤ، پر (۱۱٦۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سنده کښې د ميان نور محمد کلهوره امارت په رسميت وپېژاند او هغه ته يې د "شاهنواز خان" لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنيو ماليو دور کړې ژمنه وکړه.

خو چې وروسته ميا نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه يو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې يې د ماليو ورکړه وغوښته چې "خايف" سندهي د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامهٔ نغز" په دې بيت کښې داسې ځاى کړې دى:

رساندی تو گر گنج درباج ما   شدي ايمن از تاب تا راج ما

دا فرمان چې د سنده دربار ته ورسېد، ميان نور محمد د اطلس، کمخاب، ديبا او وريښمو د کاليو او قرنفل، مشك، عود او عنبر قيمتداره سوغاتونه د يوې درې کسيزې جرګې په لاس د بهاى خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ويل:

سلامی رسانش بعجز ونياز   که ای شاه افغان گردن فراز
منم بندهٔ تاجدار تو ام   به فرمانبداري نامراد تو ام
من ازلطف تو چشم دارم بهي   بر شاه من ميکنم آگهی

دا سفارتي جرګه چې احمد شاهي دربار ته ورسېده د دواړه دربارو دوستانه اړيکې؛ تر پخوا لا ښه شول او د شيخ محمد مريد قانوګو زوى شيخ محمد محفوظ سر خوش د سنده دربار له خوا کندهار او کابل ته د وکيل په توګه وټاکل شو، چې تر ۱۱٦۸هـ کال پورې په کابل کښې و. خو سره له دې هم هغه ماليې چې د ورکړې وعده يې شوې وه له سنده کندهار دربار ته راونه رسېدې، ځکه نو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ د هند د سفر له پاره يو لښکر چمتو کړ، چې پر (۱۱٦٦هـ ۱۷۵۳م) کال په سنده کې سپه سالار د ورتلو اوازه ګډه شوه، خو د همغه کال په پاى ځرګنده شوه چې په خپله پاچا هم د سنده خوا ته رهي شوي دى.

د (۱۱٦۷هـ کال د محرمې پر څلورمه - ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آبادْ شګې (ريګستان) ته رسېدلى و، د سنده دربار په ډېره بېړه ديوان ګدومل د سفير په توګه دده حضور ته واستاوه، چې د ميان نور محمد د اطاعت او انقياد خبر وروړى او په وروستۍ هڅې د احمد شاه د پرمختګ مخه ونيسي.

ګد ومل سکهرپل ته نژدې شاهي لښکرګاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پورې يې پاچا و نه ليدلاى شو، څو چې شاهي موکب نوښار ته راغى هلته ګدومل د پاچا حضور ته ورغى او د پاچا راضي کولو کښې يې ډېر زيات زيار ويوست. وايي چې احمد شاه ډېر غضبناك و، خو ګدومل هم هوښيار، ژبور او کارپوه سفير و، چې په لطايف الحيل يې د شاهي غضب په آرامولو کښې زيار ويوست. دى په دې پوه و چې احمد شاه اولياء الله ته عقيده لري، نو څو جواله يې له خاورو ډك کړل او له نورو سوغاتو سره يې وراندې کړل، احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کښې څه شی دی؟ ګدومل ورته وويل: د سند ډېر ښه سوغات، يعني د سنده د اولياوو د قبرو

The Digital Library

پاکې خاورې.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترګه وکتل، قهر يې کښېناست، او د سندهـ له خلکو سره يې نرمه رويه را واخيستله، خو ميان نور محمد خان په دې وخت کښې سندهـ پرېښوو او ختيځ خوا ته جيسلمير ته ولاړ. هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳م ددسمبر پر ۹مه) د کورهره په سرکهات کښې د ستغې (خناق) په ناروغۍ مړ شو.

په تذکرۀ مخاديم کهرا کښې د احمد شاه يو فرمان دی چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرم پر ۲۱ مه ليکلی شوي، له هغه څخه څرګندېږي چې احمد شاه د همغه کال په سر کښې سندهـ ته تللی و، د زياتو مؤرخانو څېړنې هم دې ليکنې سره سمون خوري، لکه چې وويل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کښې له سندهـ نه خراسان ته ولاړ، يعنې د بېرته راګرځېدو پر مهال يې مخ خرسان ته شو.

د ميان نور محمد تر مړينې وروسته يې زوی محمد مراد ياب خان د ده پر ځای کښيناست، د احمد شاه حضور ته يې يو وکيل واستاوه او د مالياتو ورکړه يې ومنله. احمد شاه هم دی د سندهـ د حکمران په توګه ومانه او د "سربلند خان" لقب يې ورکړ.

ښکار پوربنار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبيلو تر منځ د شخړې ځای ؤ. څکه نو احمد شاه هغه ښار د سبي په ولايت پورې وتاړه اداره يې افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د ښکارپور له لارې تر ماوراء النهر او خراسان پورې جاري شو، دغه ښار د سوداګرۍ يوه غوره ځای شو سربېره پر دې احمد شاه په سند کښې اسماعيل خان پنې د شهنشاهي دربار استازی وټاکه او اسماعيل، محمد آباد ته ورغی څو تنه عاملان يې د سيد شاه محمد تر ادارې لاندې تته او نورو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم ګل محمد خان خراساني ځاي يې ونيو او د ماليو په ټولولو يې لاس پورې کړ.

په دې وخت کښې احمد شاهي سفير محمد بيګ شاملو هم تته ته راغی، او آقا محمد صالح يې د تته حکمران وټاکه د ښار سپين ږيري او مخ روبي يې شهرياري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعيل او شاملو د ګمارل شوبې تر منځ اختلاف راټوکېد، نو څکه قاضي محمد محفوظ د تته حکمران وټاکل شو.

دا مهال محمد مراد ياب خان د احمد شاه له خوا دسند د امير په توګه وپېژاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې ټوله موده کښې يې د ميان نور محمد مرحوم سفير ديوان ګدومل شاهي دربار ته فعاليت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران يې دربار ته نژدې کړه او احمدشاه دوی په رسميت وپېژندل، د محمد مراد ياب خان کوچنی ورور محمد عطر خان يې په شاهي دربار کښې د يرغمل په توګه مېلمه وساته، په دې روغه جوړه کښې محمد مراد ياب خان احمد شاهي دربار ته د سندهـ تر ټاکلې ماليې څه ډېره منلې وه.

تر هغه وروسته د سندهـ مشران او مخ روبي په امر کوټ کښې د خپل نوی امير محمد مراد ياب خان حضور ته ورغلل او هغه يې د امير مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷هـ کال د صفر ۱۶مه) او شيخ ظفر الله د تته په حاکمۍ وګمارل شو.

دغه مهال ديوان ګدومل له احمد شاهي فرمان او فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد، هغه فرمان او سوغاتونه يې نوي امير ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدې په يوه ميدان کښې د محمد

The Digital Library

مراد یاب خان د تخت ناستې جشن جوړ شو، چې همدلته د نوي ښار (مراد آباد) بنسټ کېښېښوو شو، (د ۱۱۷۰هـ محرمه- ۱۷۵۷م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانۍ حکومت وکړ، خو ځینې منسران ورسره مخالف شول او د ۱۱۷۱هـ د ذیحجی په ۵،۱۷۵۷م) یې دی په خپل ټاټوبي کښې بندی کړ، بله ورځ یې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کښیناوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلی کښې زیار یوست. د فتح نومې په وینا مراد یاب خان عیاش او لاابالي سړی و ژوند یې په چتیاتو تېراوه او خلك ځنې زړه بدي وو، ځکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس یو او د امیري له تخته یې وغورځاوه، خو د مراد یاب خان سکنی ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کښې او د بهار شاه زوی مقصوره فقیر چې له مخ روبیو څخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سنده کورنۍ اوضاع ګډه وډه وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي اردو کښې یې د یرغمل په توګه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په اړه یې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکړ او له شاهي حضوره هم یو فرمان صادر او عطرخان د سنده امیر وټاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورېدو سره یو لښکر غونډ کړ، خو سرایي مشرانو چې د عطرخان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل واورېدل په احتیاط یې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کښې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱هـ کال د صفر پر ۲۵مه - ۱۷۵۷م د نومبر پر ۸ مه) له خپلو قواو سره د سند د ریګستان خوا ته وخوځېد، په همدې وخت کښې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایي له یوې ډلې مشرانو سره د نوي

ټاکل شوي امیر عطر خان لیدو ته ورغئ، او میان غلام شاه د راجه لیکهي او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید بې له کومه خنډه ور ننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد نوښار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره یو ځای شو.

د سرایي مشرانو او دغو دواړو ورونو داسې ګڼله چې عطر خان به د دوی د مشر تابهٔ حقوق وپېژني او دوی به د سنده په امارت ومني، خو عطر خان تر دوی زیات چلباز او ځان پالی و، د ورونو تر لیدو دمخه یې پر دوی د بندیګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکړ. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شوه. احمد شاهي دربار ته یې د مالیو په ټولولو او ورکړه کښې زیار ویوست، خلك یې تنګ کړل، خو دا کار یې تر سره نه کړای شو، نو په لړه موده کښې خلکو وغوښتل چې دی د امارت له تخته را وغورځوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادي پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېد، خپل زوی میان سر فراز خان یې هلته پرېښوو، په خپله سنده ته ولاړ او د (۱۱۷۱هـ) کال د روژې په پای کښې په روهری کښې له عطرخان سره مخامخ شو.

تر څو جګړو وروسته د شوال پر لومړۍ عطرخان او ورور یې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتښتېدل، میان غلام شاه بریالی شو او د سرایي له مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱هـ د شوال لومړۍ ۱۷۵۸م).

لږ وروسته محمد مرادیاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګټله چې په کامرانۍ سره یې امارت کاوه، خو عطر خان او

The Digital Library

احمدیار له سنده د کلات نصیر خان ته پناه یووړه او د سنده د وکیل ګدومل په لاس یې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهي دربار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهي لښکر له افسرا عطایی خان سره بیا پر سنده یرغل وکئ، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولېږل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، څکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر دبهادر خان یو غوړي په مشرۍ د عطرخان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ- ۱۷۵۹م کال تر دوهمې خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دواړو خواو لښکرې په چاکچیکان کښې سره مخامخ او سختې جګړې ونښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنګېده د جګړې په ډګر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیك (صلح نامې) له مخې یې سنده پر درو برخو وویشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شوه او دوې برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړی شوې.

خو د دغو دوو ورونو تر منځ هم شخړه پیدا شوه او میا غلام شاه د ۱۱۷۲هـ ۱۷۵۹م کال په روژه کښې پر عطر خان یرغل وکئ، له نوښاره یې وشړلاوه او ټول سنده یې ونیو، پر (۱۱۷۵هـ ۱۷۶۲م) کال په کندهار کښې د سنده د سفیر ګدومل په زیار له احمد شاهي درباره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سنده د امیر په توګه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۱۷۷هـ- ۱۷۶۴م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهي حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړه شو، احمد شاهي فرمانونه یو د ۱۱۷۷هـ کال د دویمې خور پر ۲۰مه

او بل د ۱۱۷۷هـ کال د دریمې خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۱۸۱هـ ۱۷۶۷م) کال دېره غازي خان او ډېره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسپارل شوې ده پر ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نیرون کوټ کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلته استوګن شو، خو د (۱۱۸٦هـ) کال د دریمې خور پر ۳ مه (۱۷۷۲م د اګست پر ۲مه)د ګوزن (فلج) په ناروغۍ مړ شو.

د عبدالمجید جوکیه په وینا "غلام شاه یو ځل د خپل حماسي جوش په ترخ کښې وویل: "زما لښکر ټول باید چمتو اوسي چې احمد شاهي ښار (کندهار) نیسم". د همدې وینا په وخت کښې د فالج ناروغی ور باندې راغله خبرې یې ودریدې او ژر مړ شو."

د میا غلام شاه تر مړینې وروسته د سنده مخ روبو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوې میاشتې وروسته چې احمد شاه ابدالي په کندهار کښې له دنیا ولاړ، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درناوي او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دربار د سنده د حکمرانۍ فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور ولېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

The Digital Library

د احمد شاه مړينه او د هغه خويونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کښې د پر له پسې جګړه ييزو سفرو د کړاوو له امله کمزوری شو او دی يې د کندهار له ښاره د کوږك، توبې غره ته چې لوړ او ښه هوا يې درلوده بوت، تر څو مياشتو وروسته د (۱۱۸٦هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه همهلته د خوراړه (آکله) په ناروغۍ وفات شو، وزير شاه ولي خان او ياقوت خان خواجه سرا دده مړی کندهار ته راوړ او په هغه ځای کښې يې ښخ کړ چې دده د مخه ټاکلی و، د مړينې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲٦ کاله يې پاچاهي وکړه.(وګوري ۸۱ نومره عکس)

هغه ګنبده چې اوس په کندهار کښې د دغه نوميالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاريخي قطعو په استناد چې ميرزا هادي خان د دربار منشي باشي ويلي دي په (۱۱۹۰هـ) کال د تيمور شاه په امر ودانه شوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بګو "فيض آباد عالي مقام"

او

"مـزار شـاه فـردوس برين ګو"

د دې ګنبدې د ودانۍ نېټه څرګندېږي.

(وګورئ ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهبه، عالم او په ديني احکامو پابند باسواد سړی ؤ، د ده د پښتو اشعارو ديوان پر ۱۳۱۹هـ ش کال د عبدالحی حبيبي په زيار په کابل کښې چاپ شوی چې په هغه کښې د ده عشقي،

تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نيم زره بيتو کښې راغلي او د شعر مشهور اقسام: غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري.

د ده په کلام کښې د تصوف ښه ښه ښکاره ده او ځينې اخلاقي او وطني اشعار هم پکښې شته دی، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارك شاه فقير الله ته چې په ښکار پور کښې ښخ دی او د پېښور ميا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰هـ مړ دی) ارادت درلوده، له ده څخه په تصوف او عرفان کښې هم ځينې منثور کلمات او ملفوظات پاتې دي چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح ليکلې وه.

خو په سياست کښې احمد شاه تل د اسلامي ورورګلوۍ، نرمۍ او دوستۍ پر خوا و. په ډهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سندهـ کښې يې له خپلو هممهاليو اميرانو سره د روغې له لارې سوله ييز چلند لاره، پر شهنشاهۍ، برم او پوځي ځواك سر بيره يې هغه ټول اميران چې سرکښې به يې کوله څو واره عفو کړه او تاج بخښنې يې وکړې چې حتې د هغه وخت سترګور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بخښنۍ او د نظر وسعت ته هيښ حيران پاتې شوي دي. د شاه ولي الله دهلوي په وينا، د ابدالي دارويه "د دې مادي دنيا په چارو کښې حساب نه وه".

احمد شاه له جهانګيرۍ سره سره د مسلمان له وينو تويولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کښې يې له عدالت او انصاف څخه کار اخيست او خلك يې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه افغانان ده ته "بابا" وايي او دا هغه لقب دی چې بې له ميرويس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنګيالی او فاتح و، خو د ده له ټولو فتوحاتو او عسکري

The Digital Library

اعمالو څخه څرګنده ده چې يو غارتګرو خرابکاره ستم پيشه او مظلوم وژونکی نه ؤ او که يو کار د روغې او مسالمت له لارې پر مخ تلای له مسلمانانو سره يې په جګړه لاس نه پورې کاوه، د ورور پر مخ يې توره نه ايستله. احمد شاه زموږ په ملي تاريخ کښې د اوسني افغانستان د بنسټ اېښوونکي او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د يو متحد هېواد او يو اولس جوړوونکي په حيث لوړ مقام لري، علامه اقبال وايي:

از دل و دست گهر ريزی که داشت

سلطنت هابردو بي پروا گـذاشت

له همدغه امله ځينې ليکونکي ده ته ګوته نيسي چې ده ولی د ډهلي پاچاهي ناپوهو واکمنو ته پرېښووه؟ خو که د شاه ولي الله دهلوي او د نورو هندي مسلمانانو نوميالو او اميرانو ليکونه وکتل شي، را څرګندېږي چې هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو د پاره نه ؤ تللی، دده يوازنی هدف دا و، چې د هغه ځای مسلمانان چې له ده څخه يې غوښتنه کړې وه - نجات وموميي بل دا چې ده نه غوښتل د خپل ملي قوت مرکز يعنې افغانستان پرېږدي، د پښتنو د نورو پاچاهانو لکه خلجيان، سوريان، لوديان او نورو کورنيو په شان په هند کښې ورك او مستهلك شي او يا دا چې د جهاد فی سبيل الله خالص خدمت به يې په دنيوي ککړتياوو ولړي، د ډهلي د پاچاهۍ د نيولو او د جهانګيري په حرص يې ککړ کړي، له همدې امله کټ مټ همدغه رويه يې څو واره د افغانستان له نورو ګاونډيو اميرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کښې هم و کړه.

د افغانستان طبيعي بريدونه تل د احمد شاه په نظر کښې وو، که يې د ختيز خوا ته د پنجاب او کشمير ځمکې تر خپلې اداري لاندې ساتلې دا کار يې د خپل هېواد د ساتنې له پاره ؤ، دی پوهېده چې د ده د پاچاهۍ،

واك او قدرت چينه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلك دي، څکه نو که د پاني پت د فتح او د ډهلي له نيولو سره يې د خپلې پاچاهۍ او قدرت مرکز پرېښی وای، د خپلې انساني، فکري او اداري قواوې يې د هند په ارت هېواد کښې مستهلکی کړې وای ممکنه وه چې د ده هېواد افغانستان د پاچاهۍ د مرکزيت له نعمته بې برخې پاتې شوی وای او د ده کهول به هم د هغو نورو هندي شويو افغاني کهولو په سرنوشت اخته شوی وای چې بيخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د ديوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مينه درلوده، په عين حال کښې صوفي مشر به ديندراه سړی و، نه يې غوښتل چې د هند پاتې مسلمان اميران او خپل ګاوندی مسلمان اميران د خپلې جهانګيرۍ او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه يوسي او د خپل ملي مرکزيت په محوه کولو خپلې مراندې په خپله پرې کړي. څکه نو د ده سياست تل دا و چې خپل ګاونډي، اميران يې د شهنشاهي تر بيرغ لاندې د دوستۍ او پلار ګلوۍ په توګه ساتل او خپل ځان يې د کوم هېواد نيوونکی قهار او سرابن جهانګير نه ښوو.

The Digital Library

تــر احـمـد شـاه وروسـتـه

د احمدشاه بابا تر مړینې وروسته یې له اتو زامنو څخه کشري زوی، شهزاده سلیمان د وزیراعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کښې پاچا شو، د ده مشر زوي تیمور چې د پلار پر ژوندانه د لاهور او ملتان حکمران و او هلته یې سکه هم وهله په دغه وخت کښې هرات کښې حکمراني کوله دستي کندهار خوا ته راغی (وګورئ ۸۳ نومره عکس) سلیمان یې له تخته واچاوه او شاه ولي خان یې وواژه، لږه موده وروسته یې پایتخت له کندهار کابل ته یو وړ، قاضي فیض الله دولت شاهي یې وزیر او د حاجي جمال الدین خان محمدزي زوی سرادر پاینده خان یې د سرفرازخان په لقب د کندهار د درانیو قبیلو مشر وټاکه او د خپلې پاچاهۍ دوره یې په کامرانۍ او د دښمنانو پر ټکولو تېروله د خراسان خلك درې واره نادري شهزاده شاهرخ میرزا ته پورته شول تیمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ وکړ، درېیمه پلا، احمد خان نورزي پورته شوي کسان خورا سخت پر سر وټکول، پر (۱۱۸۸هـ ۱۷۷۴م) کال عبدالخالق خان سدوزی تیمورشاه نه یاغي شو، خو تیمور هغه مات او روند کړ او بیا پر (۱۱۹۳هـ ۱۷۷۹م) کال د پېښور او خیبر مشران لکه فیض الله خان خلیل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کښې تیمورشاه کلابند کړ، خو تیمور پر دوی بریالی شو او ټول یې ووژل، څنګه چې د سیکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه، نو څکه تیمورشاه پر(۱۱۹٦هـ ۱۷۸۱م) کال هغه ښار بېرته ونیو په سندھ کښې هم میرفتح علي خان تالپوری یاغي شو، خو د تیمورشاه د لښکر پوځي مشر مدد خان د تالپور

قبیلې پر سر وټکولې او بېرته یې میرفتح علي خان د هغه ځای حکمران کړ (د ۱۲۰۱هـ ۱۷۸٦م په شاوخوا کښې). دوه کاله وروسته په کشمیر کښې آزادخان سر واخیست، خو تیمور هغه بېرته آرام کئ (۱۲۰۳هـ ۱۷۸۸م). څنګه چې د بخارا پاچاهان د سدوزیو د دولت مطیع او دوستان وو، څکه نو احمدشاه هم تل د دوی دوستی ته درناوی کاوه، خو د تیمورشاه په وخت کښې شاه مراد معصوم منغیتي مرو ونیوله، څکه نو تیمورشاه له سلزریز لښکر سره د کندوز او آقچې له لارې ورغی، او له شاه مراد سره یې روغه وکړه او آمو سیند یې برید وټاکه (۱۲۰۴هـ ۱۷۷۹م). هېواد یې پر خپلو زامنو داسې وویشه چې کندهار یې همایون، هرات یې محمود، پېښور یې عباس، کابل یې زمان، غزنه یې شجاع او کشمیر یې کوندل ته وسپاره او خپله دی تر دوویشتو کالو پاچاهۍ وروسته په داسې حال کښې چې پلرنی هېواد یې له کشمیر، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۲۰۷هـ ۱۷۹۳م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. څلورویشت زامن یې پاتې شول، چې د هغو له جملې څخه زمانشاه چې مور یې یوسفزۍ وه د سردار پاینده محمد خان محمدزي په مرسته د کابل پرتخت کښېناست او خپل ورونه یې د کابل په بالاحصار کښې بندیان کړل، خو همایون ورور یې له کندهاره د ده مقابلې ته راووت، د غلجیو په کلات کښې یې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمانشاه دننه په هېواد کښې په سختو ګورنیو جګړو اخته شو د افغانستان بهرنیو دښمنانو د ورونو له دغه نفاقه ګټه واخیسته د شمال له خوا د بخارا منغیتی پاچاهانو، د لوېدیځ له پلوه د سندھ میرانو د لوېدیځ له خوا آقا محمد قاجار او له ختیځ پلوه سیکانو د هېواد سرحدونه وګواښل څکه نو زمانشان پر (۱۲۰۸هـ ۱۷۹۳م) کال د سیکانو د خطر د مخنیوي له

The Digital Library

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسید همایون ورور یې د سندهـ امیرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار یې و نیو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سیمه تصفیه کړي، دستي یې په کندهار یرغل او همایون یې ونیو ړوند یې کئ او له هغه ځایه سندهـ د تالپوړ د امیرانو سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر شو او له فتح عالي تالپور سره یې د درې لکو طلاوو په اخیستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته یې لښکر را ایستی ؤ، ورغی هغه یې په فراه کښې مات کئ، او د محمود د مور په سپارښتنه یې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته یې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونیو او پر (۱۲۱۰هـ - ۱۷۹۵م) کال له خپل لښکر سره تراټك پورېوت او په حسن ابدال کښې یې د سیکانو لښکر سره ومروړل او له دېرش زریز لښکر سره یې لاهور بیاونیو څنګه چې محمود ورور یې په هرات کښې بیا سر اخسیتی او یاغی شوی و بېرته کابل او کندهار ته وګرځېد محمود له هراته ایران ته وتښتېد او زمانشاه، هرات خپل زوی شهزاده قیصر ته وسپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷م).

زمانشاه یو لوړ همته او ادعا طلبه سړی و او په کابل کښې یې د یوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کئ چې پر هند یرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهي بیا نوي کړي او هم د انګریزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپلیون هم مصر ته رسېدلی و او د زمانشاه دربار ته یې یو پیغام راواستاوه چې په هند کښې د انګریز د متجاوزو او بریالیو قواو مخه ونیسي او فرانسه امپراتور ته د دوستۍ او همکاری له لارې ور وړاندې شي څکه نو زمانشاه هم په هند کښې د انګریز د استعماری قواو د مخنیوي لپاره ملا وتړله او د هند د نیولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لاړ (د ۱۷۹۸ م د اکتوبر

۲۵مه - ۱۲۱۳هـ) ده په لاهور کښې له رنجیت سنګهـ سره سیاسي خبرې اترې وکړې او هغه یې خپل اطاعت ته اړکړ او پر ډهلي باندې یې د یرغل له پاره خپل لښکر سمبالاوه.

انګریزي سیاست پوهانو چې په هند کښې یې تر اوسه خپل مخ ته داسې ځېږ خنډ نه و لیدلی او له بلې خوا یې د زمانشاه په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شو رایستلای، نو په سیاسي فعالیت یې لاس پورې کئ، لارډ ولزلي د هند ګورنر جنرال د برتانیا د دولت یو سفیر کپتان جان ملکم د ایران دربار ته واستاوه د (۱۸۰۱م کال د جنورۍ د لسمې نېټې) تړون یې له ایران سره لاسلیك کړ چې د هغه له امله د ایران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانګي او که افغان پاچا یا فرانسه پر ایران یرغل وکړي، د ایران پر سمندریزو کڅو تېری وکړي، انګریز دولت به خپل پوځونه د ایران مرستې ته واستوی، پر دغه تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانیا سفیر جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر ځای ناست فتح علیشاه پر خراسان او هرات یرغل ته پارولی و، چې په دې توګه د جبهې تر شاه زمانشاه ته ګواښ پېښ او هغه پر هند باندې له یرغل څخه منصرف کئ (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹م) څکه چې د زمانشاه دغو لښکرکښیو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړی و او نژدې و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاریخ بیا له سره شي.

د "ولزلي" د اسیاسي فعالیت چې د ایران په دربار کښې یې د ملکم په واسطه کړي و، بریالی شو، د قاجار لښکر چې د انګریز په پارونه، پر خراسان یرغل وکئ، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندهار له لارې خپل ځان هرات ته ورسوي، فتح علیشاه په خپل مقصد کښې چې د هند له نیولو څخه د شاه زمان راګرځول و، بریالی شو، نو خپل لښکر یې له خراسانه

The Digital Library

ببرته وغوښت.

خو زمانشاه د هند نیولو تکل پرې نه ښوو، بیا یې له افغاني ځواکونو څخه یو لوی لښکر جوړ کئ او په پېښور کښې یې په هر اړخیزه سمبالونه لاس پورې کئ، انګریزی ښکېلاکګرو چې دی په هند کښې د ځان خورا غښتلی رقیب باله، نو د ده له پاره یې اساسي چاره وسنجوله او و یې غوښتل چې د ده د ورونو له رقابت او له افغاني کورني نفاق (زموږ د ملي تباه کوونکی ناروغی) څخه کار واخلي او خپل دا خطرناك رقیب بیخي له منځه یوسي. دا ځل د انګریز سیاست پوهانو پام د زمانشاه شړل شوي ورور شهزاده محمود ته وراوښت، چې هغه وخت یې له سردارفتح خان بارکزي سره په ایران کښې یوځای و، سردار پاینده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوی و ځکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه ګڼل کېده.

د ویلو وړده چې: هاغه مهال فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو قبیلو کښې له فراه تر کندهاره یوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند ګڼل کېده. ده ډېر غښتلي ورونه درلودل او د ده کهول تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینۍ ښېلګه وه.

د قاجار په دربار کښې انګریزکار کوونکیو شاه محمود د شاه زمان د رقیب په حیث پېژاند چې په ترټلي او پرېشانه حالت له هېواده وتلی او د ایران خاورې ته یې پناه وړې وه، ځکه یې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسیله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملګرتیا د سیستان او فراه له لارې د افغانستان خاورې ته رانته ووت، دوی د درانیو او بارکزیو قبیلو په مرسته چې د ایران له بریده تر کندهاره پرتې وې سیستان، فراه او کندهار ونیول او بیا چې یې یو لوی او غښتلی لښکر تیار کئ نو د سردار فتح خان په مشرۍ

یې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نیولو په تکل لښکر جوړاوه د دغه خبر په اورېدو کابل ته راغی، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنیوی له پاره تر غزني تېر شو، د دواړو ورونو لښکر د غزني او مقر تر منځ په تازي کښې سره وجنګېدل، په دې جګړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېوت او ژر تر ژره یې ړوند کئ، انګریزانو په دې لویه پېښه خپل خطرناك رقیب له منځه یووړئ او هم یې په افغانستان کښې د کور پر کور جګړو اور بل کئ، چې تر هغې وروسته هېڅا د هند نیولو فکر ونه کئ" داوه د کور پر کور جنګېدو او داخلي نفاق بده نتیجه چې تل یې د افغان کور وران کړی دی."

محمود چې د کابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵هـ - ۱۸۰۰م) سردار فتح خان محمدزی یې خپل وزیر وټاکه (چې تفصیل به یې د محمدزیانو په برخه کې راشي)، افغانستان د وزیر فتح خان د ورونو په لاس ورغی او محمود تش په نامه پاچاو.

شجاع الملك د زمانشاه سکنی ورور چې له لیرې دا ویرجنې پېښې لیدې، په پېښور کښې یې لښکر جوړ او د محمود مقابلې ته راووت، د شاه محمود د رېزریز لښکر چې له کابله راغلي وو، په اشپان نومي ځای کښې یې د شجاع الملك له لښکر سره جنګ وکئ او شجاع الملك یې د خیبر غرو ته پر شا کئ (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م)،خو کورنیو جګړو شامحمود هم غلی پرې نه ښوو، پر (۱۲۱۷هـ - ۱۸۰۲م) کال له غلجیانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپریدیو سره او د هېواد په شمالي سیمو کښې د اوزبکو له حکمرانانو سره چې له جیحونه یې تیری کړی و، لوی جنګونه پېښ شول د ایران قاجاري دولت هم د نادري کهاله پایځوړ چې په خراسان او مشهد کښې یې د افغاني پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بیخه ویوست او مشهد

The Digital Library

يې ونيو، له بلې خوا د بلوڅو اميرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پيدا شو پردغو ټولو فتنو سربېره شاه محمود چې عياش او خېټور سړی و، په خپله يې کارنه کاوه او د هېواد چارې يې ټولې وزير فتح خان او د هغه ورونو ته سپارلې وې، څو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېرمحمد خان چې د ده پيشکارو شجاع الملك ته د کابل د پاچهۍ له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۲۱۸هـ - ۱۸۰۳م) کال له پېښوره کابل ته راغی او د پاچهي پرتخت کښيناست شاه محمود يې لرې کئ او ويې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزيرفتح خان چې په کندهار کښې وو ځکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قيصر د هغو د مخنيوي له پاره واستاوه، هغه کندهار بې جنګه ونيو او کامران يې فراه ته پرشا وشاړه؛ وزير فتح خان خپل ځان شاه شجاع ته تسليم کئ او دګرشك جنوبي خواته د بارکزيو د ناوې د "ادې" په کلا کښې ظاهراً منزوی شو، خو په باطن کښې يې د سياست په چارو کښې له مداخلې څخه لاس نه و راټول کړی، پر (۱۲۱۹هـ - ۱۸۰۴م) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دپرش زرېز لښکر غونډ کئ او د کشمير، پنجاب او سند د تصفيي له پاره رهي کېده په کندهار کښې شهزاده قيصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غوړونه تاو کړل او ببرته يې د کندهار حکمران کئ په خپله يې د سند د تالپور پر شورشي اميرانو يرغل وکئ او تر ۳۲۰ زره روپيو اخيستلو وروسته يې روغه ورسره وکړه، خو داخلي اوضاع نا آرامه او ښوريدلې وه او د پاچا ناپوهو وريرونو کامران او قيصر تل د مخالفت هڅې کولې شاه شجاع چې د کشمير او پېښور په جګړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابلې له پاره يې فرصت نه درلود، نو ځکه د افغانستان او ضاع بحراني، تيت پرکه او پرېشانه وه. دا مهال انګريز ښکېلاکګرو ځواکونو هندوستان تر لودهياني

پورې ونيو، خو دا چې د ايران په دربار کښې د فرانسې، له ورځ پر ورځ زياتېدونکې اغېزې څخه ببرېدل او غوښته يې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپايي رقيبان بيخي له منځه يوسي او د هند پرلويه مځکه يوازې خپته واچوي، ځکه نو د برتانوي هند د حکومت له خوا يو ايلچي "الفنسټون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹ م کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی يې پر افغانستان باندې د ايران له احتمالي حملې څخه و ببراوه، له دې کبله د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وتړل شو، چې هغه بيا د (۱۸۰۹م کال د جون پر ۱۷ مه، ۱۲۲۴هـ) د هند ګورنر جنرال لاردمنتو تصديق کئ، دغه تړون دفاعي بڼه درلوده، ځکه چې په لومړۍ او دويمه ماده کښې يې ويلي شوي چې: که فرانسه او ايران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وکئ، د برتانوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېري مخه نيسي. درېيمه ماده يې د دواړو خواو دوستانه روابطو او يووالي ته اشاره کوي چې افغان پاچابه خپل هېواد ته هېڅ يو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواوې به يو د بل په هېواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستۍ ته په درنه سترګه ګوري.

دغه تړون شاه شجاع ته ګټورنه و، دی يې خلکو ته سپك کئ او شاه محمود بياد فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هېواد کښې دننه په جګړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې يې ماته وکړه او په هندوستان کښې يې برتانوي دولت ته پناه يوړه (۱۲۲٦ هـ - ۱۸۱۴م) خو دويمه پلا بيا د انګريزانو په ملاتړ پر تخت کښيناست دی په هند کښې برتانوي هند دولت د دې له پاره ساتلی و چې په راتلونکی کښې يې په افغانستان کښې و کاروي.

خو شاه محمود چې دویمه پلا پرتخت کښېناست د هېواد د چارو واګې اصلاً د وزیر فتح خان په لاس کښې وې دغه زړور وزیر بلوچستان، سند او کشمیر د ځان تابع کړل او د شاه محمود په نامه یې پر هېواد حکم کاوه. افغانستان یې خپلو ورونو ته سپارلی و. چې دا مهال رنجیت سنګهه اټک کلا ونیوه، نو فتح خان په ضلع هزاره کښې تر یوې سختې جګړې وروسته هغه مات کئ او کشمیر یې هم خپل ورور سردار محمدعظیم خان ته ورکئ (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴م).

دا وخت هرات د محمود د ورور حاجي فیروزالدین په لاس کښې و، پر (۱۲۳۲ هـ -۱۸۱٦ م) کال فتح علي شاه قاجار د هرات نیولو اراده وکړه ځکه نوفتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولاړ، لومړی یې حاجي فیروزالدین ونیو کابل ته یې واستاوه او بیا یې د هرات لوېدیځ ته د کهسان په جګړه کښې د قاجاریانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته یې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت کښې یوه بدمرغه پېښه وشوه او هغه دا چې "سردار دوست محمدخان" د وزیر ورور په هرات کښې د حاجي فیروزالدین کاله ته ورننوت، د ښځو ګېڼې، پسول جواهر او دانه نښانه قیمتي ملابند چې د (تاریخ احمدشاه دراني د مولف) شیرازی په وینا پنځوس زره تومانه قیمت یې درلود له نورو نفایسو سره واخیستل او کشمیر ته ولاړ، دې پېښې پرشاه محمود او کامران ډېره ناوړه اغېزه وکړه او د دوی او وزیر فتح خان د کهاله تر منځ بد وردي او کینه پیدا شوه، همدا د کرکې او بدبینۍ احساس و، چې په زړبوګنوونکې توګه د وزیرفتح خان د وژلو او د سدوزیو او بارکزیو د کهاله تر منځ د دښمنۍ سبب شو.

شاه محمود خپل ناپوه او کینه ناک زوی کامران هرات ته واستاوه،

The Digital Library

کامران د وزیر فتح خان د ورور د اعمالو د کسات اخیستلو په غرض وزیرفتح خان ونیو او د هغه پوه وزیر په سترګو یې سیخ ومانډه او ړوند یې کئ (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷م) د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې آرامولو سبب وګڼل شو، ځکه سودوزي کورنۍ دا کارونه د وزیر په اشاره ګڼل، خو راڼده وزیر ډېر غښتلي ورونه لرل، هغو چې د خپل مشر ورور د ړندېدو خبر واورېد، په ټول هېواد کښې له کشمیره تر هراته فتنې وخوټېدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوې، سردار دوست محمد خان له کشمیره راوګرځېد کابل یې ونیو او شاه محمود یې غزني ته وشاړه.

له هاخوا کامران له ۱۲ زرو لښکریانو سره په غزني کښې د خپل پلار مرستې ته راورسېد له بلې خوا سردارمحمدعظیم خان له کشمیره د سردار دوست محمدخان مرستې ته راغی او د کابل او غزني په منځ کښې سره وجنګېدل، خو محمود او کامران مات شول په همدغه وخت کښې یې ړوند وزیرفتح خان هم د وردګو په سیدآباد کښې د کسات له مخې په ډېر بد عذاب ووژاه او بند پر بند یې پرې کئ (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸ م) دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حکومت پر سر د محمود او حاجي فیروزالدین تر منځ شخړه پیدا شوه کامران پر دواړو بریالی شو او دوی یې ووژل (۱۲۴۵هـ - ۱۸۲۹م) په خپله کامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲م) کال پورې پر هرات حکومت وکئ.

دا مهال چې پر ټول هېواد د نفاق اور بل و، د ایران قاجاري دولت بیا پر (۱۸۳۲ م) کال د تزاري روسیې په پارونه او د عباس میرزا په قوماندانۍ ډېرش زریز لښکر د هرات نیولو له پاره را واستاوه خو د انګریز له خوا له دغه کار څخه د قاجاریانو مخنیوی او خپل هېواد "افغانستان" ته د هراتیانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په څېر د افغاني

سلطنت په پلازمیني پورې نښتی پاتې شي.

سدوزي پاچاهان:

* ۱- احمدشاه "باباابدالي" د زمانخان زوی (۱۱۶۰هـ ۱۱۸۶م)

۲- سلیمان د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ)

۳- تیمورشاه د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ ۱۲۰۷هـ)

۴- زمان شاه د تیمورشاه زوی (۱۲۰۷هـ - ۱۲۱۵هـ)

۵- شاه محمود د تیمورشاه زوی (۱۲۱۵هـ ۱۲۴۵هـ)

۶- شاه شجاع د تیمورشاه زوی (۱۲۱۸هـ ۱۲۵۸هـ)

۷- فیروز الدین د تیمورشاه زوی (په هرات کښې د ۱۲۳۰هـ شاو خوا).

۸- کامران د شاه محمود زوی (په هرات کښې ۱۲۳۴هـ - ۱۲۴۵هـ)

اخـځـلیـك:

حیات افغاني، سراج التواریخ، تحفة الحبیب- تاریخ سلطانی- خورشید جهان- سیر المتاخرین، د سرجان مالکم تاریخ - تاج التواریخ - احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجمل التواریخ بعد نادریه، د فروغی تاریخ ایران، د عباس اقبال تاریخ عمومی - جهانکشاء نادری، دایرة المعارف اسلامي، صولت افغانی، تاریخ احمدی (قلمي)- تتمة البیان - نادر نامه (قلمي) - خلاصة الانساب (قلمي)، رهنمای افغانستان، مجمع التواریخ، ریاض المحبة - خصایل السعادة، مکتوبات سیاسی شاه ولي الله، مکتوبات شاه فقیر الله، رنجیت ظافر نامه، حیات حافظ رحمت خان، تاریخ نظامي ایران، تاریخ پښتون شوکت افغانی، تاریخ پشاور، شمس النهار کابل (جریده)، سراج الاخبار (جریده)، تاریخ افغانستان دملیسون، احمدشاه درانی د گنډاسنگ په انگریزی، تاریخ احمدشاه دراني د سید حسین شیرازی، عماد

السعاده د سید غلام علی خان، راجګان پنجاب د ګریفن په انګریزي، تاریخ بلوچستان خزانهٔ عامره، تاریخ سندهـ د مولانا مهر، تاریخ سند په انګریزي، ګزیتیر سندهـ، تاریخ کلهوره په انګریزي، تحفة الکرام.

✿✿✿✿✿

The Digital Library

د کندهار په جنوب سیمه "ذاکر کلي" کښې ښخ شو. تر ده وروسته یې زوی سردار پاینده خان د کندهار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزیو تر ناوه پورې د بارکزیو قبیلو د مشر په توګه وپېژندل شو. تیمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمیر د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د تیمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کښې، تیمورشاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و ویاړل شو.

خو د تیمورشاه تر مړینې وروسته زمانشاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادارخان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاینده خان د هلمند غاړې ادې کلا ته وشړل شو. خو دا چې نوموړی ځای د خلکو د ورتګ ځای و، نو زمان شاه دی له ځینو همکارنو سره په کندهار کښې وواژه (د روژې (۱۳مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاینده خان شل تکړه او مېړني زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول، د سردار پاینده خان مشر زوی، سردار فتح خان له کندهاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چې په ایران کښې اوسېده پنا وروړه، هماغسې چې د سدوزیو په اړه مو وویل: دا مهال زمانشاه پر هند د یرغل له پاره سل زریز لښکر جوړ کړی و، انګریز سیاسي استازیو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هرې خوا لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چې ناپلیون د زمانشاه له دربار سره له سیاسي خبرو او اړیکو څخه ګټه وانه خلي، ځکه یې د ایران د قاجاریه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساوه او افغانستان ته یې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سیستان او فراه له لارې هېواد ته راستون شو. د محمود د ځواکونو په مشرۍ یې پر کندهار یرغل وکړ، د "تازي" په جګړه کښې یې شاه زمان مات او د محمود په حکم یې هغه ړوند

اوومه برخه

محمدزایان

له (۱۲۱٦ هـ) تر (۱۳۳۸ هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزیو درانیو یوه پښه ده. د دوی پخوانی نیکه "محمد" د کندهار د ابدالیو د قبیلو د حکمران ملك سدو هممهالی ؤ چې د (۱۰۰۰ هـ -۱۵۹۱م) پرشاوخوا یې د کنډهار جنوب ختیز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچنۍ قبیلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارك په تبر پورې چې د سړبن ابدالي پښتنو یوه څانګه ده اړه لرله. د محمد نېکه مزار اوس هم د کندهار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزیو قبیلو په منځ کښې د ریاست مقام لاره، مرکز یې د بارکزیو ناوه ګرشك و چې د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا شته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرګه کښې چې د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه شوې وه د دغې قبیلې مشر حاجي جمالٓ خان د حاجي یوسف زوی د یارو لمسي او د محمد کړوسي هم ګډون کړی و، هغه وروسته د احمدشاه په دربار کښې مشاور ګڼل کېده چې پر (۱۱۸۴هـ) مړ او

The Digital Library

کړ. دوی کابل هم ونیو او د شازمان وزیر رحمت الله خان سدوزي یې وواژه.

همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان یې د" شاه دوست" په لقب خپل وزیر وټاکه، ټول هېواد یې هغه او د هغه ورونو ته پرېښوو (۱۲۱٦ هـ ۱۸۰۱م). د سردار پاینده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هراړخیز واك یې لاره خپل ټول ورونه یې د افغانستان پر ولایتونو حکمرانان کړل. یوازې یو ورور سرداردوست محمد خان یې له ځان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظیم خان او بیا وروسته عبداالجبار خان ته یې کشمیر ورکړ، پېښور یې تر اټکه یار محمدخان او سلطان محمدخان ته وسپاره، سند او ښکارپور یې رحمدل خان، غزني یې شېردل خان، بامیان یې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او ډېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنیو سیمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جګړو او وینو بهولو ډګر شو خو په هرات کښې وزیر فتح خان د شهزاده کامران د وزیر عطامحمد خان په لاس ړوند کړای شو (۱۲۳۴هـ ۱۸۱۸م). دغې پېښې بارکزي ورونه غچ اخیستو ته اړ کړل او سخت اړدوړ پیل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزیو د کهاله وروستی ټغر یې ټول کړ، د وزیر فتح خان د ورونو تر منځ هم د پادشاهۍ پر سر شخړې را وزیږېدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عیدګاه جومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امیر په توګه یې په نامه خطبه ولوستل شوه، (۱۲۵۴هـ - ۱۸۳۸م).

امیر بې له ځنډه په افغانستان کښې خپل ټول زامن پر خپلو سیمو وټاکل خو رنجیت سنګهـ د افغانستان له کورنیو شخړو ځخه ګټه واخیسته

او ګرد پنجاب یې تر پېښوره ونیو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوټ په جګړه کښې د میراحمدخان بریلوي او مولوي اسماعیل په مشرۍ د مجاهدینو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د یار محمد خان او د هغه د ورور په مړینه، کمزوری شوی و، دا وېره هم وه چې رنجیت سنګهـ به پر خیبر یرغل وکړي، ځکه نو امیردوست محمد خان د یوه لیك له لارې د هند له ګورنر جنرال لاردبنتك ځخه د پېښور د بېرته نیولو په چار کښې مرسته وغوښته او د باسول له لارې یې له شپېته زریز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امیر لښکر تار پر تار او امیر بېرته ناکام له پېښوره خیبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توګه اشنغر تر کوهاټ او ټله د امیر ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵هـ ۱۸۳۸م).

امیر دوست محمد خان د رنجیت سنګهـ د ماتولو په تکل د لیکونو له لارې له انګلیس، ایران او زاري روس دولتو ځخه مرسته وغوښته. د هند وایسرای لاردآکلیند پر (۱۸۳٦ - ۳۷م) د بریتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، میجر لیچ، لفتننت او دومسترلارډ د لومړني سیاسي او اقتصادي هیئت په توګه کابل ته ولېږل.

په عین وخت کښې د روسیې یو نفر نماینده ویتکوویچ (۱) هم کابل ته رسېدلی و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان یې په سند او پنجاب کښې د انګلیس د پرمختګ پر خلاف هڅـول، امیر دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انګلیس دولت دوه

۱- Vitkievitck په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغی، خو دا سفیر په غیر رسمي ډول د روسیې د وزیر مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېږل شوی و. (اریانا- ټ ۲- ګڼ ۱).

The Digital Library

زره ټوپك ورکړي او د سند درياب د لوېديځ څمكې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انګليسانو دوست او همكار وي.

مګر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت څخه خلع او په لودهيانه کښې فراري و نظر درلوډ پر دې اساس لارډآکليند د اکتوبر پر لومړۍ (۱۸۳۸ م) د افغان او انګليس لومړی جنګ پيل او د امير دوست محمد خان د خلع او ريښې کښلو له پاره يې ملا وتړله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستۍ ته حاضر و، د مارچ پر ۱۲ (۱۸۳۴م) يې خپله لومړی تړون چې ۱۴ مادې يې لرلې له مهاراجه رنجيت سره وتاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هېڅ ډول حقوقي او رسمي حيثيت نه لاره، خو په معاهده کښې يې ټول کشمير، پنجاب او د اټك، پېښور څمکې تر خيبر او سند پورې، رنجيت ته پرې ښووې، دواړو خواو د (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کښې د يوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جريان په هکله يې هم ځينې مواد په دغه تړون کښې ځای کړل، خو څرنګه چې دغه تړون يوازې د شاه شجاع او رنجيت تر منځ و او انګليسانو په هغې کښې ګډه نه درلوده د هند بريتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور تړون د (جون ۲٦ - ۱۸۳۸م) د بريتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجيت سنګهـ او شاه شجاع الملك تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵مه ۱۸۳۸م وتړل شوه {دا هغه کال دی چې روسي نماينده ويتکويچ کابل ته راغلی و} په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجيت سنګهـ حقوقي شخصيتونه وو او اختيارات يې درلودل درېيم شخص شجاع الملك په هېڅ ډول د خپل هېواد د استازي صلاحيت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی يو

فراري او له ملي حقوقو فاقد سړی و.

په هر حال د لاهور تړون د مسټر ډبليوايچ مکناټن په ذريعه چې د لارډآکليند د هند د نائب السلطنه له لوري يې استازي توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسليك شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بيا نيولو د وعدې په مقابل کښې د افغانستان له ټولو څمکو چې په ماوراء بولان او خيبر کښې وې لاس واخيست او پر کال يې دوه لکه روپۍ باج له پېنځه زريز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته يې رنجيت ته ورکي او له بل هېڅ دولت سره چې د انګليس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سياسي اړيکو تړون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وپېژني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي يووالي د تضمينولو تړون و چې که له تړون کوونکيو څخه يو (انګليس، رنجيت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجيبه تړون کښې چې د دوو حکومتو او يوه فراري له خوا لاسليك شو، انګليس لښکريانو د سرجان کين په قوماندانۍ. شاه شجاع د (۱۸۳۹م فبروري ۱۲۵۴هـ). د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار يې حمله وکړه د اپريل پر ۲۰ - ۱۸۳۹م = ۱۲۵۵ هجري يې د کندهار ښار ونيو او د امير ورونه ايران ته وتښتېدل شاه شجاع د کندهار پر پاچهي تخت باندې کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناټن له شاه شجاع څخه ژمنه واخيسته چې د انګليس عسکر به له يوه نفر سياسي نماينده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پرېږدي او په دغه ډول د بريتانيې عسکر د شاه شجاع په ملګرتيا د غزني له لارې او همدا رنګه "کپتان ويډ" له شهزاده تيمور د شاه شجاع له زوی سره د خيبر او جلال آباد

m: The Digital Library

له لارې پر کابل باندې حمله وکړه د (اګست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م = غره جمادی الاخر ۱۲۵۵هجري) شاه شجاع یې په کابل کښې پر پاچهۍ کښېناوه. امیر دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کښې د بخارا پاچا دی بندی کئ. د هند ګورنر جنرال لارډآکلینډ د کابل د فتح او د امیر دوست محمد خان د ویستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب ویاړل شو.(۱۸۳۹م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امیر له هېواد څخه ولاړل او وطن یې دښمن ته پرېښووئ، افغان ملت د انګلیس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکئ او له هر لوري پر انګلیسي لښکرو د افغاني ډلګیو له خوا حملې پیل شوې، یو کال وروسته امیر دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه را تېر شو مګر په ایبك کښې یې د انګلیس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م ۱۲۵٦ هجري). تر دې وروسته امیر خپل ځان انګلیس ته تسلیم او کلکتې ته ولېږل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدینو د کابل په شمال کښې د مسجدي خان سلطان محمد نجرابي او نورو په مشرۍ د فرنګي متجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کئ عبدالله خان اڅکزی، امین الله خان لوګری او نورو هم د ۱۲۵۸هجري د مني په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنګیانو را پورته شول، سردار محمداکبرخان د امیردوست محمد خان زوی هم د شمال له لورې له دوی سره یو ځای شو او پر انګلیسانو باندې یې کار تنګ کئ په دغه کش و ګیر کښې مکناټن Sir.w Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندبرنس هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱ م

د غازیانو له خوا وژل شوی و. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازیانو په لاس ووژل شو (د صفر ۲-۱۲۵۸ هجري د آپریل ۳-۱۸۴۲م) (وګورئ ۸۴ نومره عکس). څرنګه چې د انګلیس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغاني غازیانو په لاس ټول ووژل شول.

انګلیسانو په دغه جنګ کښې ډېر زیانونه ولیدل یعنې (۳۰) زره تنه یې ووژل شول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ یې مصرف شوې، په پای کښې د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز شول او د افغاني غازیانو له لاسه، له یو تن پرته چې ډاکټر (۲) بریډون نومېد، یو هم ژوندی پاتې نه شو؛ بېرته یې امیر دوست محمد خان له هند څخه راووست، امیر د خپل مجاهد زوی وزیر اکبرخان په همت د کابل پر تخت بیا کښېناست، وروښه یې له ایران څه راغلل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د یارمحمدخان الکوزي د شهزاده کامران د وزیر په لاس کښې پاتې شو.

امیردوست محمد خان د خپل امارت په دویمه دوره کښې د لومړي جنګ مشهور مشران چې د هېواد د ساتلو په لاره کښې یې قربانۍ ورکړې وې لکه نایب امین الله خان لوګری، سردارسلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خیل، نواب محمد زمان خان او زوی یې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبارخان، مسجدي خان او نور تر باور لاندې رانه وستل، او د هېواد په چارو کښې یې شامل نه کړل پر عکس ټول هېواد یې د خپلو زامنو تر واك لاندې وساتئ، پر دې اساس سردارسلطان احمد خان د

۲ - William Brydon ولیم بریډون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انګلیسي لښکرو ډاکټر چې له دیارلس زریز لښکر څخه یوازې دی ژوندی پاتې شو او جلال آباد ته ورسېد.د جنورۍ ۱۳مه - ۱۸۴۲م (اندین بیوګرافي ۵۸).

The Digital Library

امير واره او زوم چې له ده څخه مايوس شوی و کندهار ته لاړ او له هغه ځايه يې له پينځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امير ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ايران ته فرار شو او د امير نامتو مجاهد زوی وزير اکبرخان هم په مزار شريف کښې له دې دنيا څخه لاړ (۱۲٦۳ هجري = ۱۸۴٦م). (وګورئ ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امير زوی په شمالي ولاياتو کښې ايشان اوراق د مير بلخ، ايشان صدور د اقچې، مير حکيم خان د شبرغان والي، مير بابا بيګ د ايبك رئيس، غضنفرخان د اندخوی سالار، ګنج علي د خلم مهتر، محمودخان د سرپل د اور او شاه مراد د قطغن بريد ساتي مطيع کړل، تر آمو پر مخ ولاړ، او د هېواد شمالي بريد يې وساته (۱۲٦۵ هجری ۱۸۴۸م) په دې ډول يوازې کندهار او هرات د امير له امارت څخه د باندې پاتې شول. څو کاله وروسته کندهاري سرداران د امير ورونه (کهندل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمدل پاتې شو، ده له خپلو وريررونو سره جنګ وکړ. پر (۱۲۷۱ هجری = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱ مه امير دوست محمد خان خپل وليعهد سردار غلام حيدرخان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چيف کمشنر د اندريومارکويس د هند له ګورنر جنرال استازي سره يې وکتل وکړ او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵م شوی و او درې مادې يې لرلې، د هند له بريتانوي دولت سره يې وکړه.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د يو او بل د هېواد په چارو کښې د طرفينو د نه ګوتوهنې متضمن وه، دربېمې مادې ويل چې تړون کوونکي به يو د بل دوست - دوست او دښمن به دښمن بولي.

په دغه تړون سره امير له ختيځ لوري مطمئن شو، ضمناً يې د کندهار په نيولو کښې بريتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه

وروسته يې له کابل څخه لښکر ويوست کندهار يې ونيو او خپل زوی غلام حيدر خان ته يې وسپاره په دې ډول کندهار مستقيماً د کابل په امارت پورې اړه پيدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزيو د کورنۍ پايڅوړ د يارمحمد خان الکوزي د کامران د وزير په لاس له منځه لاړ، يارمحمد خان الکوزی هم په (۱۲٦۷هـ = ۱۸۵۰م) کال وفات شو او نالايق زوی يې چې سيد محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات يې د ناصرالدين شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه يې وواژه او شهزاده يوسف د حاجي فيروزالدّين لمسی چې د سدوزيو له پاتې شونيو څخه و، د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲هـ = ۱۸۵۵م) تر هغې چې ناصر الدين شاه هرات ته لښکرې راولېږلې او هاغه ښار يې ونيو (۱۲۷۳هـ).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانی نه بېلېدونکې برخه ګڼله او نه يې غوښتل چې پردي هېوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امير دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً يو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کښې امير دوست محمد خان انګليسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذريعه يې د پېښور تړون پر (جنوري ۲٦-۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادی الاول ۱۲۷۳هـ) کال له ده سره وتاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکی و د هند د ګورنر جنرال جان وايکونت کيننګ له لوري د جان لارنس چيف د پنجاب کمشنر او لفتننټ کرنل ايچ، لی ايدواردس، د پېښور کمشنر په وسيله له امير سره وتړل شوه.

تړون وايي: دا چې د ايران پاچا تړون مات او پر هرات يې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انګليسي حکومت به امير دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د ځمکو په ساتلو کښې به د

The Digital Library

قاجاريانو پر خلاف زيار وباسي؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاري دولت سره جنګ جاري وي د مياشتې يو لك روپۍ به امير ته ورکوي په دې شرط: چې امير خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پليو سره د بر ښه وساتي او تل (۱۳) زره روزل شوی لښکر ولري. په کابل کندهار بلخ او يا په هر ځای کښې چې له قاجاريانو سره جنګ ونښلي، د انګليس نمايندګان به له هندي عملې سره مقرر وي څو د مرستې پيسې د دوی تر نظارت لاندې په لښکري چارو کښې ولګول شي، خو په کورنيو چارو کښې به ګوتې نه وهي او يوازې به له جنګي پېښو څخه خبر اخلي.

امير دې خپل يو نماينده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر مياشتنۍ مرستې پينځه لکه روپۍ نقدې ده ته ورکوي. په مقابل کښې امير نه شي کولای په پټه يا ښکاره له بل دولت سره په سياسي مفاهماتو لاس پورې کړي څلور زره ټوپك يې هم د دغه تړون پر اساس امير ته په تل کښې وسپارل.

سربېره پر دې انګليس دولت پر قاجاري دولت هم سياسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مځکې پخوانۍ برخه ده ژر خوشې کړي همدارنګه يې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري يو لښکر له جنګي کښتيو سره د عرب د بحيرې له لارې پر بوشهر باندې وروهڅاوه، هغه ښار يې ونيو او د هغه پرېښوول يې د هرات په پرېښوولو پورې اړ کړه.

دا چې د پردې ترشا يا د سياست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعاليت کېده د تړون د نص او د انګليس له بحرې لښکرکښيو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلك هم د قاجاريانو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه وليدل شول، سرښندويه خلك د آزادۍ په لار کښې پر خوځښت راغلل او له هرات

څخه يې د متجاوزو لښکرو ايستل وغوښتل. پردې اساس قاجاريه لښکر د جولای پر ۲۷مه-۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجری هرات تخليه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امير وراره هرات ته راغی او دی يې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زړورو هراتيانو خپل ښار د پرديو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سرادر د انګليس له مخالفو عناصرو څخه ؤ، چې په لومړي جنګ کښې د ملي مجاهدينو له مشرانو څخه ګڼل کېده، پر دې اساس په هرات کښې د ده شتوالی د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلك پرده باندې راټول شول او سياسي فعاليت هم شروع شو، د بريتانيا حکومت يو سياسي هيئت د ميجرتيلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه په دې توګه د روس دولت يو هيئت د خانيکوف په رياست د سردار دربار ته راولېږه، سلطان احمد خان د انګليس لېږلي په ناکامۍ له هراته وويستل (۱۲۷۴ هجری) او په آزادۍ سره حکم چلاوه.

د هغه بل لوري امير دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په يو ځايوالي د خلکو هيله وليده په خپل لښکر باندې ګوتې ووهلې او پر هرات يې حمله وروړه، د صفر پر لسم ۱۲۷۸هـ ۱۸۶۱م خپل وراره او زوم سلطان احمدخان يې په هرات کښې کلابند کړل.

کلابندي ۱۸ مياشتې اوږده شوه، سلطان احمدخان له نړۍ سترګې پټې کړې، زوی يې شهنواز خان هم تر دوو مياشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو مياشتو وروسته د امير په لاس ورغی (د ذيحجې اتمه ۱۲۷۸هـ ۱۸۶۱م)، خو امير په خپله څو ورځې وروسته د سالنډې په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنيا څخه لاړ او په هرات کښې د خواجه عبدالله

The Digital Library

انصاري د مزار تر څنګ په ګازرګاه کښې ښخ شو، د ذیحجې (۲۱ - ۱۲۷۸هـ =۱۸۶۱م). هغه ګټور کار چې امیر د خپل عمر په پای کښې د هېواد د یووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پورې د هرات تړل و چې سیاسي وحدت او د هېواد پخواني حدود یې تامین کړل. (وګورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې یې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید
وقت رواج سکهٔ پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سړی، خو زړور او مدبر و چې ۱۴ منکوحه ښځې او په سل هاو سرارۍ او (۵۲) اولاده یې درلودل (۲۹) تنه اولاد یې د ده تر مرګ وروسته په افغانستان کښې د ویروونکیو کورنیو جنګو لامل وګرځېدل.

په لومړي امارت کښې چې امیر دوست محمد خان کابل ونیو د خپلو ورونو جرګه یې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د ترون له مخې چې اصل یې د کابل په موزیم کښې موجود دی، هېواد یې په خپل منځ کښې وویشه د دغې جرګې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندیني ترون یې دده په ضمانت سره وکئ:

۱ - کوهاټ وهنګو او د هغه توابع چې پخوا بنګښ ورته ویل کېدل: نواب عبدالصمد خان ته.

۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

او سید محمدخان ته: اشنغر او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارك غلجایي سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوګر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د ده سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د ده سکه ورونوته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسي) د کابل د ختیزه خواې لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مړه ورور زامن) ته لوګر، بتخاك، څرخ، میدان او غوربند.

۷ - کندهاریو سردارانو پینځو ورونو (پردل، کهندل، شیردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پورې.

د هېواد په دغه اوو برخو کښې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واك کښې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر ښکارپور پورې حکمراني کوله.

د بارګزیي ورونو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هېواد په خپل منځ کښې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهۍ قوي مرکزیت له منځه ولاړ پردې اساس قوي او نیرومند هېواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غرو دیوان میتها او دیوان بیربا او له "یارام" څخه یې اورېدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کښې د امیر د قلمرو ټول عواید

The Digital Library

(۲،۵۰۹،۲۳۸) کابلي روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند میدان وردګ، غزني، بهسود، بامیان، زرمت ګردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته، د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده ورېرونه وو مقرر کړې.

خو د پېښور، اشنغر او د هغهٔ توابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کال (۶۹۲) زره روپیو په شاوخوا کښې وو، چې هره روپۍ "لس شاهي" له لسو آنو سره برابره وه او پردې سربېره د خواراکه بابو د مالیې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (۶۲) زره روپیو په شاوخوا کښې عاید و چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ شي. (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات یعني قطغن، بنګښ او ختیزه خوا، لغمان او ډېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کښې اټکل کړو نو د بارکزیو ورونو (امیر دوست محمد خان او ورونه یې) ټول د لس (۱۰) ملیونو روپیو په شاوخوا کښې کېدې.

په دغه وخت کښې د افغانستان له لارې د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او ښکار پور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په خانګړي ډول د کشمیر د شالو او نفیسه پارچو تجارت کېده. څرنګه چې د ۱۸۶۲ په تجارتي راپور کښې راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

په سلو کښې دوه نیمې روپۍ اخیستل کېده. د کوچیانو په وسیله هم د یو مېلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د یو مېلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کښې ملا رحیم شاه، غلام قادر او ښکار پورې ګوپالداس او په کندهار کښې ملا جلال اڅکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرك د څلورو لکو روپیو په شاوخوا کښې تجارتي محصول درلوده. په کابل کښې سید حسین خان او وروسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفي الممالك (د مالیې وزیر) و، میرزا محمدحسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنیو چارو او دربار وزیر، غلام محمدخان پوپلزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدلیې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د میر واعظ زوی د دیني امور مشاور او فراموز خان نورستانی سر لښکر او د امیر د دربار سپه سالار و.

خو د امیر لښکر د مستر کیمپل انګلیسي (چې په لومړي جنګ کښې مسلمان شوی او نوم یې شېر محمد ایښودل شوی و) او امریکایي ډاکټر هارلان چې د رنجیت سنګهـ له دربار څخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې و او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کښې (۱۲) زره سوعاره، درې نیم زره پیاده ټوپك لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کښې توپونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي یو تن (۸۴) روپۍ د کال تنخواه درلوده خو د امیر دوست محمد خان د امارت په پای کښې د ده عسکری تشکیلات داسې وو:

۱ - په کابل کښې دوه پیلي غنډونه له(۱۸) صحرایي توپو سره دوه درانه توپونه یو مورتر او یو زنبورك.

۲ - په بلخ کښې درې پیلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱۶

The Digital Library

صحرايي توپو سره.

۳ - په باميان کښې يو پلی غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په کوهستان کښې يو پلی غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو جبل توپو سره.

۵ - په فرا کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

٦ - په ګرشك کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۷ - په غزني کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۸ - په آقچه کښې يو پلی غنډ او دوه صحرايي توپونه.

۹ - په غلز يي کلات کښې يو پلی غنډ د درو جبل توپو او يو صحرايي توپ سره.

۱۰ - په کندهار کښې درې پلي غنډونه او يو سپور غنډ، له دوو ثقيلو، دوو جبل او دوولس صحرايي توپو سره.

۱۱ - په ز مينداور کښې يو پلی غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.

په دغه ډول د امير تر اداري لاندې څمکو کښې يوولس عسکري مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمريناتو کښې ٦۰۰ نفر حاضرېدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول منظم عسکر يې عبارت وو له:

۱٦ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

٦۷ صحرايي توپونه - ٦ جبل توپونه - ۴ ثقيل توپونه، يو مورتر- چې ټول منظم عسکر - ۱۳، ۷۰۰ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سربېره د ايلجاري لښکرو شمېر د ضرورت په وخت کښې په کابل کښې ۳۱ زره - په کندهار کښې ۱۸ زره - په هرات کښې ۲۲ زره - په بلخ کښې ۲۹ زره وو

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰٦م) مګر کورنی امنيت د کوتوال او د کوتوالی د پوليس په ذريعه اداره کېده، شرعي محاکمو، عدليه امور، اداره کول، چې قاضي د خانعلوم په ذريعه د امير له حضور تاکل کېده. د امير د حکمدارۍ او له دوره يو ډول مشترك امارت و چې افغانستان د ده د ورونو تر منځ د پخواني - ترون له مخې وېشل شوی و، هر ورور په خپله حکمدارۍ سيمه کښې خپلواکي درلوده، په دويمه دوره کښې د هېواد مرکزيت قوي شو او د امير د ورونو نفوذ له منځه ولاړ د ده د امارت توابع د امير د زامنو تر منځ ووېشل شول، مګر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سيمو له عوايدو څخه يې يوه برخه د خپلو مصارفو له پاره ګرځوله او پاتې يې د کابل په خزانه کښې تحويلوله د پلار له اجازې څخه پرته يې ټول کارونه سرته نه شول رسولای، په دويمه دوره کښې د امير زامنو په دغو سيمو کښې حکم چلاوه:

سردار شېرعلي خان د بنګښ په کورم کښې (د پېښور جنوبي خوا).

سردار محمد افضل خان پر زرمت د کابل په جنوب کښې چې وروسته د بلخ په نيولو او حکمرانۍ باندې مامور شو.

وليعهد سردار غلام حيدر خان په غزني او کندهار کښې چې وروسته په جلال آباد کښې حکمران او د ده پر ځای سردار شمس الدين د امير سکه وراره چې په کوهستان کښې حاکم و په غزني کښې وټاکل شو.

سردار محمد اعظم خان پر لوګر د کابل په جنوب کښې، سردار محمد شريف خان پر باميان د کابل شمال لوېديځ او وروسته په کلات او فراه کښې.

سردار محمد امين خان په کوهستان د کابل په شمال کښې. سردار محمد اکرم خان پر هزاره جات د کابل په لوېديځ کښې چې وروسته شمالي

he Digital Library

ولایتو او قطغن ته وګمارل شو.

سردارمحمداکبرخان په لغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیزه خوا.

د امیر تر مړینې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردارشېرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجی ۱۲ مه - ۱۲۷۸ هجری ۱۸٦۱ م) او په دغه سجع یې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد، امیر شیرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چې له امیرشیرعلي خان سره د تخت ناستې پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته یې د کورني سمون پروګرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۳ هـ - ۱۸٦٦ م) پورې پېنځه کاله وه، له خپلو وروڼو سره په کورنیو جګړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له پاره یې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده ووت، د اسیا او اروپا هېوادو د ځوانانو اروا یې راوېښه کړه، د اسلامي یو والي غږ یې اوچت او د اروپایي ښکېلاک پر وړاندې یې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰هـ - ۱۸٦۳م) کال د سعادت خان د زوی سلطان محمد خان په مشرتابه د انګریز پر وړاندې پاخون وکړ.

امیر شیرعلي خان خپل زوی محمدعلي خان او وزیرمحمدرفیق خان لودین، مومندو ته ورولېږل چې له قبایلو سره خپل اړیکي وساتي، خو انګریز د ده امارت په رسمیت ونه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان یې د ده پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امیر بل ورور محمدافضل خان هم سر غړاو شو او د هندوکوش په "باجګا" دره کښې یې د ده له لښکر سره جګړه وکړه، خو په پای کښې یې غاړه کښېښووه او بندي شو، زوی یې

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لاړ.

تر دې وروسته یې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د کندهار حکمران و د کلات د ترنك په کجباز کښې جګړه وکړه، په نوموړې جګړه کښې یې ورور محمدامین او زوی محمدعلي دواړه ووژل شول (۱۲۸۲هـ - ۱۸٦۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوګرځېد او د محمداعظم خان په مرسته یې پر کابل یرغل وکړ او ویې نیو. د امیر شیرعلي خان مشر ورور محمدافضل خان یې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ هـ - ۱۸٦٦م) او امیر شیر علي خان کندهار ته لاړ.

امیر محمدافضل خان د کورنیو جګړو پر مهال تر یوه کال امارت وروسته مړشو (۱۲۸۴ هـ) او دده بل ورور، امیر محمداعظم خان پر کابل تخت کښېناست، وراره یې عبدالرحمن خان د هېواد شمالي ولایتونه ونیول او بیا یې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امیر شیرعلي خان سره پاتې شول ده هلته نوی پوځ چمتو او د کندهار له لارې یې پر کابل ورودانګل، هغه یې ونیو او امیر محمداعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لاړل، محمداعظم خان همهغلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې یې مېشت کړ.

امیر شیرعلي خان دویم ځل د ټول افغانستان امیر وګڼل شو (۱۲۸۵ هـ - ۱۸٦۸ م).

امیر داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړکړ؛ نوي ښوونځي یې پرانیستل؛ د "شمس النهار" په نامه یې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې یې نوې چاپخونه جوړه کړه او په هغې کښې یې ځینې کتابونه "له هغې ډلې": پوځي قواعد له انګریزي نه په پښتو

The Digital Library

او دري وژباړل او چاپ یې کړل.

امیر شیرعلي خان، سید نورمحمد شاه کندهاری د سر وزیر (صدراعظم) په توګه وټاکه او د وزیرانو لومړنۍ کابینه یې منځته راوسته چې عصمت الله خان د کورنیو چارو، ارسلاخان د بهرنیو چارو، حبیب الله خان وردګ د مالیې، حسین علي خان د دفاع او احمدعلي خان د زېرمو (خزانو) وزیران او محمدحسن خان د دربار سرمنشي و. نوموړې کابینه د افغانستان له استوګنو قامونو څخه، پرته له ژبنیو او قامي توپیرونو جوړه شوې وه چې د شاهي کورنۍ او د امیر له خپلوانو څخه هیڅوك هم په کښې نه و، دغه کار دا راښیي چې امیر په سیاسي چارو کښې په پراخه سینه او اسانۍ چلند کاوه او هېواد والو ترمنځ یې عدل په پام کښې ساته.

د امیر له یادونې وړ کارو څخه یو هم د نوي، چمتو او سمبال پوځ جوړول دي، سره له دې چې دغه پوځ هېواد او امیر ته د اړتیا او ګواښ پر مهال مرستندوی نه شو، خو بیا د دغې دورې په تاریخ کښې د یادونې وړښکاري.

دغه پوځ په اتو پوځي هډو: کابل، جلال آباد، شیرآباد، کندهار، کورم، هرات، میمنه او بلخ کښې په لاندیني شمیر، درې ټولګیه و:

١ - ٦٢ پلي غنډونه، هر غنډ ٦٠٠ جنګیالي - ټول ٣٧،٢٠٠ جنګیالي.

٢ - ١٦ سپاره رر رر رر رر رر ٩،٦٠٠ رر.

٣ - د پیلانو، آسونو، غویانو او کچرو د توپخانو ټول ٥،١٩٠ جنګیالي.

په دې ګڼه د ټولو وسلوالو چمتو پوځیانو شمېر پر (١٨٧٢ م) کال (٥١،٩٩٠) و، سر بېره پردې (٨٠٠٠) پلي او (١٦٠٠٠) سواره ایلجاري (پوځي ډولي) هم وو.

د وسلو ډولونه یې (٤٠،٨٢٥) انګریزي او افغاني ټوپك او (٣٦٩)

انګریزي توپونه وو. بریتانوي هند دولت د (١٨٧٧) تر مارچه پورې امیر شیرعلي خان ته نه ویشت زره ټوپك بخښلي وو. (افغانستان هملتون).

امیر د توپونو د جوړولو له پاره په کابل او هرات کښې کارخانې جوړې کړې چې په هغو کښې یې ارابه لرونکي درانده توپونه جوړول، همداراز یې د ټوپك جوړولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو کارخانو کښې جوړ شوي توپونه شته.

د بریتانوي هند دولت چې د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه ولیده، د نوامبر د (٢مې) نېټې (١٨٦٨م). (١٢٨٥هـ، شوال) لیك له لارې یې د امیر شیرعلي خان سلطنت په رسمیت وپېژاند، دولس زره ټوپك او شپږ سوه زره روپۍ یې ورته راولېږلې.

امیر د اړیکو د لا ټینګښت له پاره، د هند د وایسرای په بلنه پر (١٢٨٦هـ، ١٨٦٩م) امبالې ته لاړ. د هند ګورنر جنرال د سیاسي کنفرانسونو په ترڅ کښې د امیر ټولې غوښتنې ونه منلې، د افغانستان په چارو کښې یې د امیر په ښېګڼه د نه لاسوهنې ځرګندونه وکړه او (١٢٠٠٠) ټوپك یې له درې سوو زرو روپیو سره امیر ته ډالۍ کړې.

امیر چې کابل ته راستون شو، خپل کشر زوی "عبدالله" یې خپل ځای ناستی وټاکه او مشر زوی یې "محمد یعقوب" له کابله وتښتېد او په هرات کښې یې اړ دوړ پیل کړ، خو امیر دی د هرات حکمران وټاکه او د ناخوالو مخه یې ونیوه.

امیر ځینو سیاسي پوښتنو ته پام واړاوه، له تزاري روسیې سره یې د افغانستان د شمالي بریدونو په ټاکلو لاس پورې کړ، له ایران سره یې د انګریز په منځګړتابه د هلمند د اوبو وېش پیل کړ او صدر اعظم سید نور محمد شاه یې تهران ته واستاوه، ورسته بیا نوموړي صدر اعظم د بریتانوي

The Digital Library

هند له دولت سره د شملې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰مه، ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کښې ورګډ شو، خو څه هوکړه ونه شوه. دغه د ډیپلوماتیکې ویناوې کېدې چې د روسیې دولت پر "خیوا" یرغل راوړ، هغه یې ونیوه او هند ته ګواښ لا پسې کلك شو (ربیع الاول، ۱۲۹۰هـ).

څرنګه چې دپېښورپه کنفرانس کښې دصدراعظم سید نورمحمد شاه دریځ کوم ځای و نه نیو او دی همالته ناروغ او مړ شو، دا مهال د بریتانوي هند دولت د افغانستان پر بریدونو خپل څرګند سیاست "فارورډ پالیسي" ترکار لاندې ونیو او دهند دساتنې له پاره یې تیری یوازینی لار وګڼله.

د روسیې دولت چې خپل استازی "جنرال ستولیتوف"(۱) کابل ته رالېږلی و، دده راتګ دهندسیاست چارې اندېښمن کړل، ترهغې چې دافغان-انګریز دویمه جګړه یې پیل کړه او د افغانستان پر خاوره یې تېری وکړ.

د انګریز سمبال جګړه مار د (۱۸۷۸م د نومبر پر (۲۰)مه د خیبر، کورمې او بولان له لارې پر مخ تلل، امیر شیرعلي خان د روس د مرستې په هیله په خورا ګډوډۍ کښې کابل پرېښوو او مزار شریف ته لاړ او هلته د ماتې په درشل کښې د ۱۲۹٦هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹ مه د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو. (وګورئ ۸۷ نومره عکس)

د امیر تر تګ وروسته په کابل کښې ناوړې پېښې منځته راغلې

۱- د دغه سیاسي پلاوي د هر کلي څرنګوالی چې د روسیې مختار وزیر "Stoletoff" په مشرتابه راغلی و د ګولوس "Golos" جریدې د (۱۸۷۸م) کال د نومبر میاشتې په ګڼه کښې چې په سنټپترزبورګ کښې خپرېده راغلی او ژباړه یې د اریانا مجلې د دویم کال په لومړۍ ګڼه کښې چاپ شوې‌ده.
له جنرال ستولیتوف سره ۲۲ قزاقان، (۱۵) قرغیزان او (۴) چوپړي ملګري وو، دی د جنون پر ۱۴ مه له سمرقند راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اګست پر ۱۱مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کښې امیر ته را ورسېد.

وګړي بې مشرتابه پاتې وو او دښمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځینو مشرانو شهزاده یعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووېست او د ۱۲۹٦هـ کال پر ربیع الثاني یې په پاچهۍ وټاکه.

انګریز جګړه مارو په خونړي ځواك، افغانستان ونیو او د امیر ناپوه زوی یې خپلې پوځې هډې (ګندمك) ته بوت. ګندمك د کابل - جلال آباد تر منځ یو ځای دی چې د افغان غازیانو د لومړۍ جګړې پر مهال، انګریز لښکر تر پایه هلته سټ شوی و، خو اوس د امیر دغه ناپو زوی دغلته راکښل شو او د ګندمك کرغېړن تړون یې‌چې د افغانستان په تاریخ کښې یو تور ټکې دی او د دغه هېواد ځمکنۍ بشپړ تیا یې دړې وړې کړه-لاسلیك کړ. د ۱۲۹٦هـ د جمادی الثاني ۴ = ۱۸۷۹م د مۍ ۲٦مه).

د ګندمك تړون چې لاسلیك شو، په ټول هېواد کښې کلك اړ و دوړ پېښ و. یعقوب خان هم په کابل کښې د پردیو تر سیورې لاندې اوسېده، دی هېڅکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توګه ونه پېژندل شو او تر څو میاشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د بریتانوي هند په غېږ کښې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نوموړي تړون له مخې خیبر، پښین او کورمه له افغانستانه بېل او بریتانوي هند په خاوره پورې وګڼل شول. سرلویس کیوناري "Sir Piere louis Napoleon Cava Gnari"(۱) چې د ګندمك په تړون کښې د انګریزانو استازی و، د انګریزي استازي په توګه

۱- د جنرال ادولف زوی پر ۱۸۵۷م کال د ایست انډیا کمپنۍ په لښکر کښې شامل شو، وروسته یې په هند او نورو سرحدي سیمو کښې لوړې دندې وموندې او تر ۱۸۷۷ کال پورې د کوهاټ او پېښور واکمن و. پر ۱۸۸۷م کال د سرچمبرلین د کابل پلاوي غړی و، چې افغاني مامورینو د دغه پلاوي د راتلو مخه ونیوله. (انډین بیوګرافي ۷٦) .

The Digital Library

د (۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالاحصار کښې استوګن شو، خو څو میاشتې وروسته په افغانستان کښې ملي غورځنك پیل شو او افغان غازیانو د پرنګیانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځیانو هم پاڅون وکړ او د مجاهدینو ملګري شول، تر ټولو لومړی یې په بالاحصار کښې انګریز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹٦هـ د روژې ۱٦مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انګریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین(۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لارې یې پیاورې انګریزي ځواك سره یرغل کړی و، جنرال رابرټس(۳) Sir E. Roberts چې د کورمې لـه لارې پـر مـخ راتـلو او جنرال ستیوارټ(۴) J. Stewart چې د بولان درې له لارې یې یرغل کړي و، پر وړاندې په مېړانه ودرېدل.

د انګریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه وو، خو غازیانو ستره مېړانه وښوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشك عالم اندړ، صاحبجان تره کی سرادر ایوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو ځایو کښې له یرغلګرو سره جګړې وکړې. له دغو ټاکونکیو جګړو څخه یوه هم چې انګریزان یې وځپل د میوند ډګر جګړه وه. په نوموړې جګړه کښې له هرات او کندهاره د امیر شیر علي خان د زوی سرادر محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سلیمانخېل په

۱- پر ۱۸٦۵ کال زوکړی (چارلس چمبرلین زوی چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۸۰م) له رابرټس سره په افغان جګړه کښې و. تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منصبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افریقا د لارد رابرټس ځانګړی سکرتر و. پر ۱۹۰۰م کال د ایرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډین بیوګرافي ۷۷).

مشرۍ او د مولوي عبدالرحیم کندهاری او د کندهار د نورو پوهانو په فتوا، ملي ځواکونه راغونډ شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه څخه ګرشك ته راغلی و او انګریز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونښته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷مې) تر مازیګري پورې د غازیانو په بري او د پرنګیانو په ماته پای ته ورسېده، د انګریز ژوندی پاتې لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کښې دننه پټ شو. جنرال رابرټس تر دوه ویشتو ورځو وروسته ځان له کابله کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰) د اګست له ۹مې تر ۳۱مې) او د سپتمبر پر لومړۍ یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سرادر له خپلو ملګریو سره هرات او له هغه ځایه ایران ته لاړ. په ایران کښې د بریتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پایه په راولپنډۍ او لاهور کښې استوګن شو. (۱۹۱۴ د اپریل ۱۷مه)

د دغه غازي مزار د پېښور سهیل ته په سید حبیب هډیره کښې دی.

د امیر زوی یعقوب خان هم د ۱۲۹٦ هـ پر ذیحجه -۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتی و. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړای چې په افغنانستان کښې پښې ټینګې کړي. څکه یې د محمد افضل خان له زوي سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلي و، اړیکي وموندل. سردار په چټکۍ تر امو راواوښت او چاریکار ته راغی، د بریتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین (۴) Lepel Henry Griffin سره خبرو

* پر (۱۸۴۰م) زوکړی چې پر (۱۸٦۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتر، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لویې چارې لرلې، د ده له لیکنو څخه د پنجاب مشران (۱۸٦۳م) د پنجاب راجګان او نور پېژندل شوي کتابونه دي (انډین بیوګرافي ۱۸۰).

The Digital Library

اترو ته کښناست، چاریکار ته له راتلو سره سم یې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷مه).

د انګریز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سړی و، ومانه او په بهرني سیاست کښې د اطاعت منني په شرط د مرستې ژمنه ورکړه.

سردار د اړتیا له مخې و منله او د ۱۲۹٦هـ د روژې پر (۵مه) کابل ته راغی او پر تخت کښېناست.

امیر عبد الرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنیوالي د اداري په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې یې لیدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژنده او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هېواد د قبیلو له مشرانو سره څه ډول کلك چلند وکړي او له بریتانوي هند سره په بهرني سیاست کښې څومره پوست وي چې له هغوی نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امیر پر کاپل برلاسی شو او ژر یې په دغه ښار کښې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته لاړ.

خو مخکښې تر ده، جنرال رابرټس له لسو زرو جګړنو سره محمد ایوب خان له کندهاره وېشتلی او ایران ته یې شړلی و.

همدا چې امیر کندهار ته ورسېد، انګریزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرټس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال ستیوراټ د جلال آباد او خیبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انګریز دویمه جګړه پای شوه.

امیر عبد الرحمن خان په کندهار کښې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې یې ګرد سره اېل کړې، د افغانستان د نورو سیمو اېلولو ته یې هم پام واړاوه، ډېر ژر یې خپل مخالفان مړه، بندیان او یا بهر ته وشړل.

د بریتانوي هند دولت هم امیر غښتلی کړ، پر (۱۸۸۰م) کال یې پینځه سوه زره روپۍ، څو سوه توپونه او څو زره ټوپك ورکړل، هر کال یې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امیر ژر پیاوړی او پر ټول هېواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ع کال یې هرات او کندهار ونیول او پر (۱۸۸۴م) یې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واخان کښې یې علیمردان وېرځاوه او پر ځای یې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته یې د افغانستان شمالي ولایتونه تر میمنې او اندخوي پورې پر (۱۸۸۵م) کال ونیول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته یې وسپارل، خو نوموړي سردار پر ۱۸۸۸ع هلته سرغړاو شو.

امیر عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شریف ته لاړ، اسحاق خان یې تر امو ها خوا وشاړه او ګرد سره شمالي ولایتونه یې لاس ته راوړل.

د ده پر مهال غلجیو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امیر هغوی پر سر وټکول او تر دې وروسته یې د منځني افغانستان هزاره ګان هم اېل کړل (۱۳۱۱هـ ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران په کښې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳=۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان څرخي تر برید لاندې راغی، ټول وګړي یې اېل او مسلمان کړل او په "نورستان" یې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کښې زړور، جنګیالي او پیاوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کښې یې ساري نه لاره، دی نوښتګر او په نړیوالو پېښو پوه سړي و، څه نا څه لیك لوست یې هم زده و. په دري ژبه یې (پندنامه) نومې کتاب هم لیکلی او "تاج التواریخ" یې هم د ده په لارښوونه لیکلي او

The Digital Library

په ده پورې اړه لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حیدر خان "څرخي" فرامرزخان، غلام حید خان "لنډی" پیاوړی پوځ جوړ کړ، په ځانګړې توګه یې د جاسوسۍ اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان یې هر خوا ولېږل؛ په افغاني ولایتو او ښارو کښې یې د پوستې ځانګې پرانیستې؛ شرعي محکمې یې بیا روغې کړې؛ دین پوهان یې د کابل په شاهي مدرسه کښې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه یې جوړه او د ټوپك جوړولو یوه کارخانه یې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالك او د ولایتونو د مستوفیانو تر څارنې لاندې یې د مالیې ځانګې سمې کړې؛ د کورني تګ له پاره یې دارهدارۍ پاڼې (لارپاڼې) دود کړې او غله، لارشکوونکي او نارامي یې تر کلك څار او ګواښ لاندې ونیول، څکه نو امینت ټینګ شو او سوداګري او صنعت وده وموندہ او ټول هېواد د یوازینۍ اداري خاوند شو.

خو په بهرني سیاست کښې:

امیر پوست سړی او ښه ډیپلومات و، له انګلیس دولت سره یې په سړه سینه چلند کاوه، تل به یې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې یې منلې. وروسته تر هغې چې د امارت په پیل کښې یې هېواد اېل کړ او پر ۱۸۹٦ع یې د "ضیاء الملة والدین" بلنوم واخیست او په نوموړي بلنامه خطبه وویل شوه، سکه ووهل شوه، نارامي او سرغړاوي ټول ووژل او پاتې یې وشړل؛ بېغمه د هند د ګورنر جنرال لارد دفرین د لیدو له پاره راولپنډۍ ته لاړ او د دوستۍ مزي یې لا پسې ټینګ کړل. (۱۸۸۵م) څو کاله وروسته یې خپل کشر زوی سردار نصر الله خان لندن او د انګریز ملکې دربار ته هم واستاوه (۱۹۸۵- اپریل، ۱۳۱۲هـ).

له ګاونډیو هېوادونو سره د امیر د مهال غوره سیاسي پېښې:

۱- د تزاري روسیې دولت د هرات پر شمالي سیمه (پنجده) یرغل وکړ (۱۳۰۳هـ، ۱۸۸۵ع) سره له دې چې د افغاني پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله، خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله.

امیر عبد الرحمن خان په تاج التواریخ کښې په دې اړه داسې لیکي:

د ۱۸۸۴ع کال د جولای پر میاشت د بریدونو د ټاکلو له پاره د انګریزي کمیسیون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کمیسیون مشر جنرل یلتاي غوره شوي وو، خو د کار تر پیل وړاندې روسانو پنجده ونیوه.

تر دې پېښې وروسته یو بل کمیسیون چې مشري یې سرجوزف ویست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ ځانګې دویم منشي کوله او غړي یې کرل هیولدیچ، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید ټاکنې له پاره وټاکل شو، نوموړي کمیسیون د ۱۸۸٦م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پای کړ.

امیر د هغوی د خدمت او هڅو ستاینه وکړه او د سرو زرو نښانونه یې ورکړل، په پای کښې د ۱۸۸۷م پر جولای د برید ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپیترزبورګ کښې لاسلیك او پنجده په رسمي توګه له افغانستانه بېله شوه.

د رجوي په تړون کښې د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالاره پورې سیمې راغلې. امیر له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامیر تر کوهسار پورې په نخښه کړي، خو داسې ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنیل ایټ د پخواني تړون پاتې ټکې هم حل کړل، په دې توګه امیر وکړای شول چې د دوو سترو امپراتوریو تر منځ حکمراني وکړي.

The Digital Library

۲- بل هغه سیاسي کار چې امیر د افغانستان د خلکو د جرګې له خوښې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاریخ کښې ستره ګرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډیورند تړون دی چې د بریتانوي هند له دولت سره یې د افغانستان ختیز او جنوبي بریدونه وټاکل.

امیر وايي: ما له هندي وایسرایانو لارډرپن او لارد سالیسبري څخه هیله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د برید ټاکنې د کمیسیون د مشر په توګه راولېږي خو زما ناخوښۍ او د سردار اسحاق خان ناڕامۍ هغه وځنداوه.

لارډلنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرټس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرټس چې په افغانستان کښې ناوړه سابقه لرله او کېدای شوه چې خلك ورته راپورته شي، ما د هغه راتګ وځنداوه چې په پای کښې د ۱۸۹۳م د سپتمبر پر وروستیو د هند د بهرنیو چارو وزیر "سرهنري مارتیمر ډیورنډ Sir Morteimer Durand(۱) د برید ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی.

د دغه کمیسیون غړي کلنل الیس، کپتان مانریس اسمت، مستر کلارك، مستر وانلد او څو نور هندیان وو.

په کابل کښې له امیر سره سیاسي مرکه پیل شوه او په پای کښې یې د ډیورند کرغېړن تړون لاسلیك شو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخې د ډیورنډ برید له بلوچستانه تر چترال او واخان پورې وټاکل شو.

۱- د (۱۸۵۰م) د فبروری پر (۱۴مه) زوکړی، د میجر جنرال سرایج زوی دی. ایم ډیورنډ پر ۱۸۷۳ د بنګال هېوادني خدمت ته ونیول شو، پر (۱۸۷۹م) په کابل کښې د رابرټس سیاسي سکرتر و، له (۱۸۸۴ - ۹۴م) کالو پورې د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتر او وروسیته په تهران کښې د انګریز سفیر و. (مادرید، واشنګټن هند بیوګرافي، ۱۲۸).

د چمن، پښین، چغنی، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاره څنار، اپریدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلاس او چترال چې د افغانستان ځمکه وه، له افغانستانه بېله او په هند پورې وتړل شوه او د انګریز له لوري امیر ته د یو مېلیون و دوو سوو روپیو پر ځای د کال یو مېلیون و اته سوه زره روپۍ وټاکل شوې همدا راز یې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډیورند تړون د ګندمك کرغېړن تړون رښتیني کړ، خو امیر زوی یعقوب خان په بېړني، ګډوډ حالت او د پردیو لښکرو د یرغل په ترخ کښې په زور د ګندمك تړون لاسلیك کړی و، همداراز دی چې د خلکو استازي او د هېواد پاچاه نه و، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره.

امیر عبد الرحمن خان د ملت د استازیو او ولسي جرګې له منلو یا نه منلو پرته په ځانګړې توګه ډیورنډ تړون منلی و.

په هرډول د ډیورنډ کمیسیون د (۱۸۹۳م) د نوامبر پر۱۴اله کابله ووت.

امیر عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کښې د ۱۳۰۰هـ شاوخوا ۵۸,۷۴۰ پوځیان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ایران او هند په بریدونو کښې یې د امارت تر ټینګښت وروسته دغه چمتو او یلجاري پوځیان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سرې ټول (۵۶۰۰۰) سرې.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سرې ټول (۱۶۰۰۰) سرې.
- (۱۰۰) د توپخاني بتریې هره یوه (۱۰۰) سرې له (٦) توپو سره ټول (۱۰ر۰۰۰) سرې.
- شاهي ځانګړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سرې ټول ۲,۴۰۰ سرې.
- پولیس ځواك ټول (۲۰ر۰۰۰) سرې.

The Digital Library

- سواره ایلجاري ټول (۱۰,۰۰۰) سړي

په دې ټوګه د ټول وسله وال پوځ شمېر ۱۴۸,۴۰۰ ته رسېده چې امیر د هغوی په مرسته وکړای شو چې په هېواد کښې بېساری امنیت ټینګ او سرغړاوي وټکوي.

امیر عبدالرحمن په کابل کښې د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنګرۍ، توپ جوړولو، عرق وېستلو، څرمنې، بوټ جوړولو، سابون، د ګندنې کارخانې، چاپخونه او صحافۍ جوړې کړې.

پوځي، کورنۍ، عدلیه، د ودانولو، روغتیا، کانو، سوداګرۍ، د پوستې خانګې او دیني مدرسې یې پرانیستې، څو ماڼۍ او کابل شاهي ارګ یې ودان کړ او ټول هېواد یې تر یوازینۍ اداري لاندې راوست چې دغه هڅې یې د منلې وړ دي.

امیر عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کښې د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو (۱۹ جمادی الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱م) (وګورئ ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوي ته داسې ایل او لـه سرکښنو تش هېواد پرېښوو چې خلك یې د نامه په اورېدو لړزېدل او تر مرګ وروسته یې هم د ده مړینه نه باوروله.

تر ده وروسته یې مشر زوي حبیب الله خان د "سراج الملة و الدین" په بلنامه د کابل پر تخت کښېناست د اکتوبر ٦مه ۱۹۰۱م) او پر (۱۹۰۴م) یې خپل مشر زوی عنایت الله د هند وایسرای لاردکرزن لیدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویس ولیم کابل ته راغی او له امیر سره یې د (مارچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵م= ۱۴ محرم۱۳۲۳هـ) تړون لاسلیك کړ.

د امیر حبیب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له یوه

پاڅونه چې په جنوبي کښې د جانداد احمدزي په مشر تابه شوی و، بله پېښه نه ده لیدل شوې ځکه چې پلار یې وراندې هېواد، د کار له سړیو تش کړی و، په دې توګه امیر په وړ چاپېریال کښې په سړه سینه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال یې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل، او د ۱۹۰۷م پر جنوری د سلطنت د مرستیال لاردمنتو په بلنه هند ته لاړ او د همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خیبر له لارې بېرته راستون شو.

امیر له وزګارتیا او کورني امنیت سره سره هم په هېواد کښې کوم غوره کار و نه کړ، ده د نوي مدنیت څو کوچنۍ نخښې راوړې، له هغو څو وړو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبیې په نامه د یوه ملکي ښوونځي پرانیستل، یو پوځي ښوونځی او په کابل کښې څو نور لومړني ښوونځي دي.

همدا راز یې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کښې یې دوې چاپخونې، څو ماڼۍ، باغونه، سړك او دمه ځایونه ودان کړل.

د لویې جګړې (۱۹۱٦م) پر مهال یې ځان ناپیلی وباله.

د امیر کورنۍ سیاست، د پلار په توپیر پوست و او خلك یې نه ازارول، په خپله یې دیني حکمونه (روژه لمونځ) پر ځای کول، خو د اداري په ډول، تشکیل، مالیې غونډولو او نورو هېوادنیو چارو کښې یې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زوړسیستم یې پر ځای پاتې شو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷هـ د جمادی الاولی (۱۸) د پنجشنبې پر شپه (۱۹۱۹م) د لغمان د کله ګوش په ښکارځي کښې د تومانچې په ګولۍ وویشتل شو او له نړۍ یې سترګې پټې کړې. (وګورئ ۸۹ نومره عکس)

په جلال آباد کښې یې ورور د پاچهۍ غږ پورته کړ خو د افغانستان

The Digital Library

خلکو د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د ګټلو له پاره د اتلولۍ غورځنګ پیل کړ، افغان خپلواك غوښتونکیو د (۱۲۹۷ل = ۱۳۳۷ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جګړه پیل شوه.(۱)

✿✿✿

۱ - د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

تولنیزه او فکري اوضاع

د کندهار هوتکي دولت تر ړنګېدو او د نادر افشار تر لنډې **واکمنۍ** وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱٦۰۱ هـ ق) کال د احمد شاه **غورځنګ** او د آزاد افغانستان نوی جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کښې پخوا منځته راغلې وې، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غوښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هڅو او غورځنګو له امله دې یو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځته راشي.

د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر ړنګېدو وروسته څو پېړۍ د صفویانو او بابریانو د یرغلو په پېښو کښې د سختۍ، تریخوالي او کور پر کور جګړو په درشل کښې تېرې کړې او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو څخه متحسس وو، څو چې د کندهار هوتکیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردۍ واکمني پر شا وشړله او له منځه یې یووړه.

روښانیانو، خوشال خان ختك، ایمل خان مومند، شېرخان ترین او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایځوړ - مقابلې وکړې او خپل ولس یې له ښکېلاکه وژغوره.

په دغو ترخو جګړو کښې خلك په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنګ پالنې ته یې فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

The Digital Library

په کندهار کښې د شاه حسین هوتك دربار د ادب او ادبیانو او پوهانو ځای و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتك د پټې خزانې کتاب ولیکه چې د (۱۱۴۰هـ ق) شاوخوا د فکري او ادبي حرکت یوازنی ښکارندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه ښکاري، ځکه چې په خپله احمد شاه د ښې قریحې خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی و، چې د پښتو شعر دیوان لري، د ده په کورنۍ کښې تیمور شاه د دري او پښتو دیوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د دیوان لرونکی و. د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري یې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور څو تنه شهزادګان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هېواد په ښارو کښې علمي کورنۍ وروزلې چې د هغو پایښت په وروستیو دورو کښې د خورا لویو فکري، ادبي او سیاسي کارنامو مصدر وګرځېد، لکه د کندهار د بارکزیانو د خانعلوم کورنۍ چې د خپلواکۍ تر جګړې پورې د قاضي القضات منصب په همدې کورنۍ پورې اړه لرله چې دا منصب اوس د عدلیه وزیر له منصب سره سم و په دې کورنۍ کښې د علمي تالیفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او یا د دوی په تشویق نورو مولفانو د کتابو په تالیف لاس پورې کړی دی لکه ملا محمد سعید بارکزی چې د سدوزي شاه محمود په وخت کښې قاضي القضات و او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان د نصیحة المومنین رسالې لیکوال دی، د عبدالقادر سلیمان خېل زوی اختر محمد د امیر شیرعلي خان په وخت کښې یې د الدفعه رساله د خانملاعبدالسلام د محمد سعید د زوی په هڅون لیکلې وه.

د الکوزي ملا اسماعیل کورنۍ هم د احمد شاه ابدالي پر مهال په کندهار کښې وه چې زوی یې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد شاهي ښار قاضي او بیان الوافیه لطوایف الصوفیه و تعلیم السلوك او د

کاشفه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ هـ کال د دویمې خور (ربیع الثاني) پر ٦ مړ دی. د ملا احمد ورور پیر محمد هم په کندهار کښې د هغه مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ هـ کال یې د عقیدة المشایخ والعلما کتاب په عربي ژبه لیکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتك هم د کندهار نامتو عالم او د ښار قاضي و، چې پر ۱۲٦۴ هـ کال یې د ارشاد الحق کتاب په عربي ژبه ولیکه، د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سید جمال الدین سره آشنایي درلوده، د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې کتاب لیکلی دی چې د میا فقیر الله جلال آبادي شاګرد و.

د ملا بابړ موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکیانو له وختو په کندهار کښې وه چې زوی یې مولوي فیض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف الوزرا شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کښې د تدریسي رسالې مولف و، تر هغه وروسته د سدوزیو د وختو په پای کښې د فیض الله زوی مولوي حبیب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲٦۳ هـ) چې په عربي، دري او پښتو ژبو یې په معقولو او منقولو علومو کښې ۳۳ ټوکه کتابونه لیکلي دي، په ریاضي منطق اصول فقه او نورو اسلامي مروجو علومو کښې یې تازه او بکر انتقادي آثار لیکلي دي، تر ده وروسته یې زوی مولوي عبدالرحیم او لمسی یې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوروستیو دورو نامتو عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلي قوانینو په ترتیب کښې یې د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقیانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه

The Digital Library

وه چې په روزآباد کښې ښخ دی، احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راوست، د پای حصار مدرسه یې ورو سپارله، له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا شول چې د هغو له جملې څخه عبدالاحد خلیفه، ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی، د نورالدین لمسی او د ملا میرزا کړوسی و، څو کتابه یې لیکلي دي چې یو له هغو څخه په اصول فقه کښې الملهم نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هـ شاوخوا) همدا راز د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رسالهٔ نحو مولف، محمود مشرف او خلیفه محمد حسین خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي و.

یوه بله علمي او سیاسي کورنۍ په پېښور کښې ډېره مشهوره وه، چې ستر نیکه یې د تاج خان زوی اخون ترکمان، د کندهار له غورې مرغۍ څخه تللی او د پېښور د شمالي سیمې په امازی کښې اوسېد، زوی یې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاګرد په علم او عرفان مشهور او پېښور کښې د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کښې یې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه، د احمد شاه په نامه یې د ده د عرفاني وینا په شرح کښې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب لیکلی دی، د ده لمسی د داد الله زوی قاضي عبدالکریم د نصاب التوحید په نامه یو کتاب ولیکه، خو د محمد غوث لمسی د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸م کال د لاهور درې خواییز (مثلث) تړون لاسلیکوونکی و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه دیوانونه په دري او عربي ژبو درلودل او د جواهر نغز، سلوة التقریر فی ترجمه التحریر، نفحة المسك او تسلیه العقول او سلوة الکییب مؤلف او د قصیدهٔ بائیه وویونکی و. قاضي عبدالقادر د فضل قادر

زوی د قاضي حسن لمسی د امیر شیر علي خان د دربار عسکری سر منشي او له انګریزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب ژباړن و، چې دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کښې چاپ شوی دی.

د هرات د برنا باد د میرزایانو کورنۍ هم د فرهنګ او ادب پوهان لرل چې د هغو له جملې څخه میرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فایض د هرات د ابدالیانو او درانیانو منشي او خطاط و، دا شعارو د یوان او ډېره خوږه مثنوي یې درلوده (د یوولسمې پېړۍ منځ) بل میرزا ابو طالب د ده مشر وراره چې مایل یې تخلص و، هم د دري اشعارو دیوان درلود، د محمد کاظم زوی میرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعین او د برناباد منثوری تذکرې خاوند په هرات کښې د هادي متخلص په عشرت هروی په هرات کښې د شهزاده تیمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزی ملك سنجر د غور د ملکانو اولاد او یا سهل وملا مسکین (دهزاره لهجی شاعران) په هرات کښې د ده معاصرین وو.

د سدوزیو په دوره کښې او تر هغو وروسته د مجددیانو کورنی هم زیات روحاني شهرت درلود، عالمان او دښې قریحې شاعران په کښې پیدا شوي دي، چې په ټوله منځنۍ آسیا کښې له خراسانه نیولې تر سر هند ماوراء النهر او د چین د خاورې تر څنډو پورې د نقشبندي طریقت د تلقین مرجع و او یو ډول خراساني اسلامي ثقافت یې روزلی دی چې مدار یې شریعت او تصوف و، خو په نقشبندي طریقت کښې یې تصوف تل د خلکو په ګټه او د اخلاقو د سمون له پاره یې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندي مجددیانو چې د افغاني پاچهانو له دربارو سره رابطه درلوده ځکه یې نو په سیاست، فرهنګ او ټولنه کښې هم لوی لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدین فرخشاء اولاده ده، چې د کابل

The Digital Library

شمال ته د پنجشیر. فرخشاد په دره کښې ښخ دی. امام رفع الدین له همدې کورنۍ څخه له کابله سر هند ته ولاړ، دده له اولادې څخه شیخ احمد مجدد الف ثاني د مولان عبدالاحد زوی چې د نسب سلسله یې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سر هند کښې وزیږېد او په طریقت کښې یې د خواجه محمد باقي کابلي (چې پر ۱۰۱۲ هـ مړ دی) لاس ونیو. او استفاضه یې وکړه په هند او افغانستان کښې یې ستر علمي او روحاني شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ کال د صفری پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ٦۳ کالو په عمر په سرهند کښې مړ شو.

د سدوزیو د شهنشاهۍ په وختو کښې له دې کورنۍ څخه شاه غلام محی الدین مجددي د غلام صادق زوی د حضرت مجدد شپږم لمسی او د هغه زوی شاه نظام الدین متخلص په نظام د دری دیوان خاوند په ښکار پور کښې روحاني شهرت او د کرهنې ډېرې ځمکې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاه غلام محمد نومېد (پر ۱۱۷۸ هـ کال په پېښور کښې مړ دی) د کندهار د مجددینو نیکه دی. د دوی د بل ورور شاه عزت الله اولاده په یار کند کښې او سید له اوشاه صفی الله متخلص په صفی د دری د دیوان خاوند و او څلور نور کتابونه یې هم تالیف کړی وو (۱۱۵٦ - ۱۲۱۲هـ) د یمن په حدیده کښې ښخ دی اولاده یې په کابل او ننګرهار کښې وه چې د هغو له جملې څخه شاه عبدالباقي متخلص په باقي (چې پر ۱۲۸۷ هـ کال په کابل کښې مړ دی) د دري اشعارو دیوان درلود، چې د کابل د شوربازار د حضرتانو نیکه دی، زوی یې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) او د هغه زوی ناصرالدین متخلص په جانان او شمس المشایخ فضل محمد متخلص په فضلي د دیوان خاوندان شاعران وو، شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوی او د شاه غلام محمد لمسی (۱۱۸۴- ۱۲۳۸هـ) د

عمدة المقامات لیکوال او په دري شعر د دیوان خاوند د تیمور شاه او شاه زمان د دربار له لویو روحاني کسانو څخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوی او د شاه فضل الله دریم لمسی د انساب الانجاب او انیس المریدین او نورو لیکوال دي. میر احمد متخلص په اظهر (۱۲۰٦ - ۱۲٦۹هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس، اربعین، سبیل الرشاد او مناقب الطاهرین مؤلف د غزلیاتو دیوان او شپږ مثنوي او څو نور کتابه لري.

د علي خان پوپلزی کندهاری د زوی وکیل الدوله عبدالله خان کورنۍ هم اداري لښکري خلك او د فرهنګي او د ادبی ذوق خاوندان درلودل، د هغو له جملې څخه په خپله عبدالله خان (چې پلار یې پر ۱۲۰۱هـ مړ دی) دري شعر وایه د هغه زوی محمد علم خان وکیل الدوله متخلص په "علم" هم په دری ژبه شعر جوړاوه (دی پر ۱۲۹۳ هـ مړدی) میر هوتك خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزی زوی (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا کښې) له هنرمندو شاعرانو څخه و، په دری ژبه یې دیوان درلود، بل ورور یې الله یارخان راسخ هم شعر وایه او مولوي محمد ابراهیم بل ورور یې د خپل وخت له عالمانو څخه و، دې کورنۍ د هنر، ادب او فرهنګ په خپرونه کښې لوی لاس درلود.

بله ادبي او روحاني کورنۍ د شیخ سعدالدین احمدانصاري د عبدالغفار د زوی ده، چې صوفي او ادیب سړی و، د ده آثار د معدن وحدت او دیوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوکو پورې رسېږي، دی د کابل په ده یحیی کښې پر ۱۲۲۵ هـ کال وفات شوی او زوی یې میرظهورالدین ظهور د شعردیوان لرې او دطب د کتابو مؤلف و، د ده بل زوی میرامام الدین متخلص په درویش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پای منار مؤلف دی، میرقطب الدین متخلص په فارغ د دري ژبې

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، مير حسام الدين احمد، ميرنجم الدين احمد، مير نظام الدين او هم ميرسيف الدين عزيزی د ميرمقام الدين زوی (د ۱۲۸۲ هـ په شاوخوا کښې) د دری شعر د قريحی خاوندو.

د دې دورې نور شاعران او ليکونکی دادي:

سيدابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ هـ کال د بدخشان په جرم کښې زيږېدلی او پر ۱۳۰٦هـ کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشي چې پر ۱۲۲۳ هـ مړدی، ميرزامحمد واصل فروغی د شاه زمان معاصر، اميرسبحان قلي خان دروازی (د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې) لعل محمد عاجز د پيرمحمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د ديوان خاوند چې پر ۱۲۳۸ هـ کال مړ او د تيمور شاه د دربار طبيب و، ميرعصمت الله متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهدادي دی د اشعارو د ديوان خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ هـ مړدی، جنيدالله حاذق د صوفي اسلام هروی زوی چې پر ۱۲۵۹ هـ کال په کندهار کښې مړ دی د اشعارو ديوان او د يوسف و زليخای حاذق په نامه يې مثنوی درلوده، شهاب ترشيزی هروی د تيمور شاه د وختو شاعر او د ديوان خاوند، مير محمد نبي احقر بدخشي چې پر ۱۲٦۹ هـ کال په رستاق کښې مړ دی په عروضو کښې د حدايق الحقايق د کتاب د قوافی رسالی، په فلسفه حکمت او دينياتو کښې د هشت بهشت مؤلف د ليلی او مجنون، د حضرت امام حسين د شهادتنامې د مثنوياتو ناظم، ميرزا احمد خان مستوفي کابلی (په ۱۲۸۰هـ مړ) د ديوان خاوند شاعر، د ميرزاعلي خان زوی ميرزا محمد محسن دبير (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ هـ) د محمدزيو پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلی زوی ميرزا عبدالواسع "۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ هـ" د اشعارو ديوان درلود او د دربار طبيب و د سيدانو د تنګي د سعدالله زوی مير سعدالدين "۱۱۹۸هـ - ۱۲۸۴" د اشعارو د ديوان خاوند، علي نقي متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د ديوان څښتن، فرحت هروي د اشعارو د ديوان لرونکی، ولی طواف کابلی د محمدعلی زوی "د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کښې" د دري ژبې ناخوانه شاعر، د محمد نبي خلمی زوی دا ملا عبدالقيوم صوفي مشر به شاعر چې "پر ۱۲٦۵ هـ زيږېدلی د اشعارو د ديوان او د تنبيه المرايې او قيامت نامې د مثنوی او د دری او توركي د مجمع الاشعار، د درةالشهزاد د مثنوي خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تيمور زوی د انګريز او افغان د لومړی جګړې د پيښنو په اړه د جنګ نامې په نامه د منظومې ويونکی، د ميرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵٦ هـ شاوخوا" مير محترم حافظ جي د دری اشعار د ديوان خاوند، د مرتضی کابلی زوی ميرمجتبی متخلص په الفت "چې پر ۱۲۲۴هـ زيږېدلی" د اشعارو د ديوان څښتن، د مراد محمد بدخشي زوی دا ملاعبدالله چې د خپلو اشعارو ديوان يې پر ۱۲۹۸هـ کال ترتيب کړی دی، ميرزامحمود سالك بالاحصاری "د ۱۲٦۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د ديوان خاوند، د وزيرفتح خان منشي شرر کابلي د اشعارو د ديوان خاوند، په بخارا کښې ګل محمد افغان د اشعارو د ديوان څښتن، د محمد علي پادخابي لوګري زوی مولانامحمد عثمان د عجايب الاخبار، ګلشن اسرار، بزم طرب، نزهةالمشتاق، ګلچين بساتين، مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د نذرعلی زوی قربان په کاتب د ناظم الوقايه او مفاتيح الاعجاز ناظم او د اشعارو د يوان لرونکی.

ميرعنايت الله بدخشی د اصول المعيشت ناظم او د اشعارو د ديوان خاوند "چې پر ۱۲۹۰ هـ مړ دی" د ميريوسف علي بدخشی زوی برهان الدين لاغردجام جم او روضهٔ نور ناظم او د اشعارو د ديوان خاوند د ۱۲۹۱هـ په شاوخوا کښې) د ميراحمدشاه بدخشي زوی ميرمحمود شاه د اشعارو د ديوان

The Digital Library

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ مړ دی) د عبدالصمد رستاقی زوی سید جعفر د ګلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی (چې پر ۱۲۸۴هـ مړ دی) نعمت الله محوی میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمد قلي د اتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهید مارملی بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکزي لور عایشه د دري ژبې شاعره او د تیمورشاه په وختو کښې د دیوان خاونده، د سکندرخان لور محجوبهٔ هروی د دري ژبې شاعره (د ۱۲٦۴ هـ په شاوخوا کښې) د سیدمحمد عظیم لور مستورهٔ غوري د غور د پرچمن اوسیدونکی (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاونده، د سید عبدالله کرخی هروی لور مریم د دري ژبې شاعره او د دیوان خاونده (۱۲۵۷ - ۱۳۰۸هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالاحصاری کابلی شامل (۱۲۳۸ ۱۳۰۵ هـ) په دري ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملك زوی میرزا محمد نبي واصل "۱۲۴۴ - ۱۳۰۹هـ" د امیر شیرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهین د بدایع الصنایع مولف د لیلی مجنون او تحفهٔ دوستان ناظم، احمد علی شاه کندهاري په دري ژبه د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ مړ دی) سید میرمشوانی هروی (۱۲۸۰ - ۱۳۳۳هـ) په دري ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې ډېر متین اشعار یې درلودل، سید فخرالدین مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲- ۱۳۰۵) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشي د میرزا اسمعیل زوی (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې)، په دري ژبه د پېنځو دیوانو څښتن، صاحبزاده عشرت کندهاری (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور ندیم کابلی (۱۲۹٦ - ۱۳۳۴ هـ) په

دري ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی ندیم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳٦ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهیم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۳۸هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پېنځو کتابو او د تحفهٔ شهنشاهی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاوری (۱۲٦۰ - ۱۳۴۹هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربی قصیدو او قیصر نامې ویونکی.

پښتانه شاعران:

عبدالرحیم هوتك د دیوان خاوند، عبدالحمید مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰هـ) د درومرجان په نامه د دیوان او د شاد و ګدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنګ عشق او شرعةالاسلام په پېنځلسو زروبیتو کښې د دد آثار دی (۱۱۴۸هـ). پیرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان یې پر ۱۱۹٦هـ کال بشپړ شوی او هم یې د پښتو ګرامر کوچنی کتاب د معرفة الافغاني په نامه پر ۱۲۳۸هـ کال لیکلی دی، شمس الدین کاکړ کندهاری چې پر ۱۲۳۸هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاه حسین هوتك، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانۍ د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپیرمحمد هوتك د سرور زوی د ۱۱۴۰هـ شاوخوا کښې د افضل الطرایق ناظم، د داودخان کندهاري زوی محمد هوتك د پټې خزانې او خلاصةالفصاحة مولف (د ۱۱۴۲هـ په شاوخواکښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱٦۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبیان مولف، مریدي خان مومند د شاه محمود هوتك د حالاتو په اړه د محمودنامې ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخواکښې) شېر محمد هوتك (۱۰۹۲ ۱۱۷۵هـ) د اسرارالعارفین او تجوید افغاني مولف، اخوند ګدا د نافع

The Digital Library

المسلمین مولف او د اشعارو د دیوان خاوند (د ۱۱۶۰ هـ په شاوخواکښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰هـ کال) په پېښور کښې د اشعارو د دیوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷۶هـ کال د احمدشاهي شهنامې ناظم، محمد مظفر د اسماعیل زوی د ۱۱۲۶ هـ په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاریخ مترجم، د حافظ رحمت برېښ زوی نواب الله یارخان د ۱۲۲۸هـ په شاوخوا کښې د عجایب اللغات پښتو مولف، عبدالکریم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴هـ کال د زین العلم ناظم چې له عربي عین العلم څخه یې ژباړلی و، حافظ الپوری (پر ۱۲۰۰ هـ کال) د دیوان خاوند، قاسم علي اپریدي د څو کتابو مولف، عبدالعظیم سواتی د اشعارو د دیوان لرونکی (۱۱۶۷-۱۲۵۳هـ ملاحسن تلوکانی کندهاری د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ هـ کال مړ دی ، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د دیوان او د لیلی و مجنون د مثنوی خاوند د (۱۲۱۰هـ په شاوخوا کښې)، میانعیم متي زی پر۱۲۳۰ هـ کال د شعر د دیوان خاوند، معین الدین پېښوری پر ۱۲۵۶ هـ کال دوامق او عذراناظم، عبدالرسول کندهاری د اشعارو د دیوان، د سفرنامې او آزادنامې څښتن(۱۲۹۰هـ) ملاجمعه بارك زی کندهاری شاعر چې پر ۱۲۵۹هـ مړ دی، عزیز خان رناخیل د ۱۲۵۰هـ په شاوخوا کښې د هرات د جنګنامې ناظم، د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموی پر۱۲۸۲ هـ کال د تفسیر یسیر مولف، دوست محمد ختك کندهاری پر ۱۲۹۰ هـ د بدرمنیر، بحرالعلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مومند پر ۱۲۰۰هـ د شعر د دیوان خاوند، میرزاحنان کندهاری، صدیق اخوند زاده او ګل محمد هلمندی د اشعارو د دیوانو خاوندان.

د پښتو شاعرانې:

نازو توخی د سلطان ملخي لور او د حاجي میرویس خان هوتك مور پر ۱۰۶۱هـ زیږېدلې ده، د میرویس خان لور زینبه هوتکي (پر ۱۱۲۷هـ مړه ده) او سپینه هروي (د ۱۲۵۵ هـ په شاوخوا کښې).

له عالمانو څخه مولوي محمداعظم اندړ د غزني د شلګر اوسېدونکی، مولوی عبدالله غزنوي او ملاعبدالحق د کندهار د خرقې شریف متولي، صوفي محمد رسول ساکزی (پر ۱۲۸۷ هـ په کندهار کښې مړ دی)، ملامشك عالم اندړ غزنوی او ملاسکندر (چې د امیرشیرعلي خان د لښکر قاضي و) ملامحمود او ملا عبدالله د انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسین د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د میرزاهد هروي د تصور او تصدیق پر حاشیې باندې د شرح انکشافیه مولف دی، مسعود ګل د قاضي عبدالرحمن پېښوری زوی پر ۱۲۲۶هـ د عجایب الاخبار مولف، عبدالحلیم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ درد حلیمیه علی مطاعن احمدیه مولف، ملاعبدالحق د عبدالغفور خروټی زوی د پښتو د یاقوت السیر ناظم او د شرح اربعین مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې یې پر ډېرو ادبي کتابو شرح لیکلی دي، مولاناعبداللطیف د تیمورشاه د دربار صدرالعلما (چې پر ۱۱۹۵هـ مړ دی) مولوی محمد عمر ساکزی چې د تجوید په علم کښې یې په پښتو یو کتاب تالیف کړی او پر ۱۲۰۵ هـ مړدی، سعدالله خروټی چې پر جلالین او پر مولوي عبدالغفور یې شرح لیکلې او پر ۱۲۰۹ هـ مړ دی.

• سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبي هڅه بیخي پر ځای ولاړه نه وه او لکه چې و مو لیدل د هېواد په هر ګوټ کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتلیز نظر یې وګورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

The Digital Library

زلمیتوب او فعالیت دوره ګڼلای نه شو، بلکې دا د تقلید او انتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لږ لیدل کېږي.

د دري ژبې ادبیاتو هم د دغه عصر په نثر او نظم کښې د انحطاط دوره وهلې او کوم نوبښت په کښې نه لیدل کېږي ښایي وویل شي چې حضرت نورالدین عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعراء وو، خو پر عکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه، د پیر محمد کاکړ کندهاری، حمید مومند او نورو غونډې د ابتکار او ښې قریحې خاوندان شاعران په کښې پیدا شول، په تېره بیا حمید او کاظم خان ختك متخلص په شیدا د هندي سبك چاشني پر پښتو ګډه کړه.

د سدوزیو دوختو په دري ادبیاتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبك پیروان دي، خو تر ۱۲۵۰ هـ وروسته په دري ادب کښې یوه هڅه او خوځښت وینو چې زموږ شاعران د هند د سبك پیښې (تقلید) کوي دا هغه اغېزه ده چې د میرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کلیات پشپړ مقبولیت په نتیجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې ٭ دغه سبك لومړی پیرو سردار مهردل خان د سردار پاینده خان زوی دی چې مشرقي یې تخلص و. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی یې محمد امین عندلیب هم ددغه سبك ډېره پیروي کوي، خو په ـــ ې کورنۍ کښې د سردار پاینده خان ورونه سردار هارون خان، سردار غلام حیدرخان او سردار احمدخان د امیر دوست محمد خان زامن درې واړه شاعران او په دري ژبه دیوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوی، خوشدل خان د مشرقي زوی، سردار محمد حسن خان سیاه د تیمور قلي خان زوی او د وزیر فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ شاوخوا)، سردار محمد عزیز د سردار شمس الدین خان زوی د (۱۳۱۰هـ پر

شاو خوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د ګل عباسي، جواهر خمسه، عناصر اربعه مولف او د تفسیر کلام الله مفسر (۱۲۵۲ ـ ۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعر ویلی دی، خو د دوی په کلام کښې د هند د سبك پیروي اغېزه او د هغه سبك شاعرانه تلازمات او د تخیل طرز لږ لیدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بیا د امیر عبدالرحمن خان د دورې تر پایه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پورې) دري شعر د پخوانیو شاعرانو په تېره بیا د هند د سبك د فکري او عروضي تقلید په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړیو کښې منځته راغلل ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خو د افغان او انګریز تر لومړۍ او دویمې جګړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپایي نوي مدنیت اغېزې افغانستان ته راورسېدلې، د دغه ځای پر ادب یې هم اغېزه وکړه او همدا د (۱۳۲۰ هـق شاوخوا) د افغانستان په نویو ادبیاتو کښې د نوي فکر ځرك ښکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنیت اغېز د دغه وخت په ادب کښې راووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبك او قالب یې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو همهغه پخواني عروضي قالبونه ښه وبلل، خو لږ تر لږ زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېده او وینو چې مولوي محمد سرور او اصف کندهاری د جهان اوضاع ته د خیر کېدلو او نوی مدنیت ته د ترغیب او تشویق په اړه یوه قصیده ویلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې د امیر شیرعلي خان پر مهال لومړي ځل د "شمس النهار" په نامه یوه جریده د کابل له بالاحصاره خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ ګڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري په مدیریت د پوهانو د یوې ټولنې له خوا چاپ شوه، د معارف د خپرېدو،

he Digital Library

د ښوونځیو او مطبوعاتو د تأسیس او د ادبي نویو عصري اثارو د لیکنې، ژباړنې هڅه هم پیل شوه. د دغې نوې فکري او ادبي هڅې مخکښ د سردار غلام محمد خان طرزي کندهاري زوی محمود طرزي چې پر ۱۳۸۴هـ کال په غزني کښې زیږېدلی او د ۱۹۳۳م کال د نومبر پر ۲۲ مه په استانبول کښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چې پر ۱۳۲۳هـ ق کال یې یوازې یوه ګڼه خپره شوې وه بیا راژوندی کړ او هغه یې تر اتو کالو پورې د یوې پېنځلس ورځنۍ موقوتې جریدې په توګه خپره کړه، چې د افغانستان د خلکو د وېښتابه او خپلواکۍ غوښتنې هڅوونکې شوه، د دري ژبې په نثر او نظم کښې یې نوی فکر او نوې انشاء وروزله؛ شل کتابه یې له تورکي څخه په دري ژبه ترجمه او یا تألیف کړل، دی لومړی سړی دی چې د افغانستان د صحافت او لیکنې په ډګر کښې یې د فکرې او ادبي نوي مکتب بنسټ کښېښود.

دا مهال د پښتو او دري ژبو نورو لیکونکیو او شاعرانو هم افغاني ادب ته نوی فکر ننه یوست د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ ـ ۱۳۵۲ هـ ق) قاري عبدالله (۱۲۸۸ هـ ق ـ ۱۳۲۲ هـ ش)، عبدالغفور ندیم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتك، مولوي غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالرب کندهاري او نورو لیکونکیو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی لیکنې په زړو کلاسیکي قالبو کښې وې، خو څه نا څه یې نوي افکار او مفاهیم چې شلمې پېړۍ زیږولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي د انګریز ښکېلاك چې د نوي تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند د سیند تر غاړو خپور شو او زموږ د هېواد له ختیزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انګریز لومړۍ جګړه چې پر ۱۸۳۹م کال د سند د لښکر (اندس ارمی) له خوا

پیل شوې وه تر پېنځو کالو وروسته د افغان ملي څواك په بري او د یرغلګرو په غوڅه ماتې پای ته ورسېده، تر هغې وروسته د هند د ریل پټلۍ دې لورته راوغځېده، د بمبیي او کراچۍ بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د سمندریزو لېږدونو لار پرانیسته، د هېواد لوېدیز خوا ته په قاجاري ایران او د شمال پلو ته په تزاري روسیې کښې هم د نوې مدنیت بنسټونو او نوي فکر وده موندله؛ دغو ټولو اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوندانه، فکر، سیاست او اداره هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅې او حرکت له ممثلانو څخه یو هم سید جمال الدین د کونړ د سید صفدر زوی و (۱۲۵۴ ـ ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد یې له افغانستانه د ختیځ د بدمرغۍ د دریو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پیل، په هند، ایران، عثماني ترکیه او مصر کښې یې فکري او اصلاحي نوی نهضت راووست، نړیوال شهرت یې وموند، ده ته د افغانستان او ختیزو هېوادو د وېښتابه او نوی فکر لومړی روزنکی ویل کېدای شي. خو د ښکېلاك دسیسو، په افغانستان کښې د شهزادګانو کورنیو جنګو او په هېواد کښې د مرکز نشتوالي پرې نه ښوو چې دا فکری هڅه او حرکت خپل طبعي تګ ته دوام ورکړي، خو چې امیر شیرعلي خان پر خپله دویم ځل پاچهۍ وکړای شول لومړی افغاني کابینه د سید نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشرۍ تاسیس او شمس النهار جریده، منظم لښکر او یوه برخه عصري تشکیلات منځته راولي، په سیاست کښې یې هم آزاد خپلواك تګلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انګریز د دویمې جګړې پیل (۱۲۹۵ ـ ۱۲۹۷ هـ ق) دا لړۍ پریکړه او د امیر عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ ـ ۱۳۱۹ هـ ق) د استبداد تر فشار لاندې په یو ډول فکري جمود کښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال په کابل کښې سراج الاخبار

The Digital Library

ټولنه تاسیس او په نوی فکرې هڅه یې بیا لاس پورې کړ، مولوي عبدالرؤف کندهاری سراج الاخبار خپور کړ او په کابل کښې دارالعلوم حبیبیه هم تاسیس شو چې دا نو د ساینس او نویو مضمونو د تدریس پیل و.

دغې فکري هڅې سره له دې چې کورنې او بهرنې خنډونه یې **درلودل** پر ۱۳۲۹ق کال د سراج لاخبار افغانیه د بیا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه وموندده، د "اخوان افغان" په نامه په کابل کښې لومړی افغاني سیاسي ګوند تاسیس شو، چې مرام یې "مشروطیت، خپلواکي او داخلي اصلاحات" وو، خو د دغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق کال یا ووژل شول او یا بندیان شول تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزی په واسطه بیا خپور شو همدا دا خوان افغان ګوند هم بیا راژوندی شو، تر ۱۳۳۷هـ ق پورې د افغاني روشن فکرانو په تنظیم او د معارف په خپرونه کښې یې زیار ویوست، د هېواد د بشپړې سیاسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاڅون او د افکارو په تنویر کښې ددې ټولنې زیار ګټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روشن فکرانو دنیا ته د نوي آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د اداري د نوي تشکیل، د مدني چارو په ترتیب د ښوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کښې زیار ویوست چې دا ګټور زیار تر اوسه پر مخ ځي.

پای

اخځلیکونه:

هغه کتابونه چې د دغه کتاب په لیکلو کښې ګټه ترې اخیستل شوې:

۱- د سید جمال الدین افغان "تتمة البیان" د قاهرې چاپ-۱۹۰۱م.
۲- د افغان او فارس جګړه - له لاتیني څخه په انګریزي د جارج نیون هامفورد ایزك ژباړه - د لندن چاپ.
۳- زندګانی نادرشاه - د نور الله لارودي لیکنه، تهران - ۱۹۳۹ م.
۴- روضة الصفای ناصري - ۸ ټوك د رضا قلي هدایت لیکنه - تهران ۱۳۰۲هـ ق.
۵- پټه خزانه او پایخوړ یې د حبیبي په قلم، کابل ۱۹۴۴ م.
٦- ایین اکبري - د ابو الفضل لیکنه - لکنهو ۱۳۱۰ هـ ق.
۷- تاریخ افاغنه (اردو) د سید ظهور الحسن موسوي لیکنه - د هند چاپ - ۱۳۳۰ هـ ق.
۸- تاریخ نظامي ایران - لومړی ټوك - تهران ۱۳۱۵ هـ ش.
۹- نادرنامه (خطي) د حبیبي د کتابتون نسخه-مولف یې څرګند نه دی.
۱۰- سیرالمتاخرین - د غلام حسین لیکنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.
۱۱- درهٔ نادره - د میرزا مهدی استر آبادي لیکنه - بمبیي ۱۳۰۹ هـ ق.
۱۲- مجمع التواریخ د میرزامحمد خلیل مرعشي صفوي لیکنه-

The Digital Library

تهران ۱۳۲۹هـ ل کال.

۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلین چاپ ۱۳۰۳ هـ ل.

۱۴- تاریخ ایران د سرجان ملکم - بمبیي - ۱۸٦۷م

۱۵- تاریخ افغانستان . د ملیسون تالیف د لندن دویم چاپ - ۱۸۷۸م.

۱٦- تاریخ سلطاني . د سلطان محمد خالص کندهاري تالیف . بمبیي ۱۲۹۸هـ.

۱۷ - خورشید جهان - د شېرمحمد لیکنه . گنداپور . لاهور ۱۸۹۴ م

۱۸ - منتخب اللباب . د خافي خان . ایشیاتك سوسایتی . کلکته ۱۸۹٦م.

۱۹ - حیات افغاني . د محمد حیات خان . لاهور ۱۸٦۷م.

۲۰ - میرویس نیکه . د بېنوا لیکنه، کابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۱ - آریانا مجله د تاریخ ټولنې له خپرونو څخه.

۲۲ - عباسنامه - د محمد طاهر وحید قزوینی، تهران - ۱۳۲۹هـ ل.

۲۳ - خلاصة الانساب ابدالي (قلمی).

۲۴ - مشاهیر ابدالیان . د حبیبي - کابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۵ - رهنمای افغانستان . کابل . ۱۳۲۸ هـ ل.

۲٦ - لوی احمد شاه بابا . د حبیبي . کابل . ۱۳۱۹ هـ ل.

۲۷ - دول اسلامیه . د خلیل ادهم . استانبول ۱۹۲۷م.

۲۸ - مخزن افغاني . د نعمت الله هروي . (قلمي).

۲۹ - تذکرة الابرار والاشرار . د اخون دریزه . پېښور هندو پریس چاپ، ۱۳۰۸هـ ق.

۳۰ - صولت افغاني . د محمد زردار خان افغان . د لکنهو د نولکشور چاپ . ۱۸۷٦ م.

۳۱ - تاریخ افغانستان . لومړی او دویم ټوك د کهزاد . کابل ۱۹۴٦ م.

۳۲ - افغانستان درقرن نزدهم - دسیدقاسم رشتیا. کابل چاپ ۱۳۲۹هـ ل.

۳۳ - اکبرنامه . منظومه . د حمید کشمیری . کابل ۱۳۳۰ هـ ل.

۳۴ - در زوایای تاریخ معاصر افغانستان، د احمدعلي کهزاد-کابل ۱۹۵۲م.

۳۵ - مشاهیرالشرق . د جرجی زیدان . لومړی ټوك . قاهره . ۱۹۱۰ م.

۳٦ - المسالك و الممالك . د ابن خرداذبه، لیدن . ۱۳۰٦ هـ ق.

۳۷ - دائرة المعارف اسلامی . لیدن . ۱۹۲۷ م.

۳۸ - ایرانشهر . د مارکوارت . برلین چاپ ۱۹۰۱ م.

۳۹ - د کرستن سین د"ساسانیانو په وخت کښې ایران" ژباړه . د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م.

۴۰ - فتوح البلدان . د بلاذری . قاهره ۱۹۰۱ م.

۴۱ - مجمل التواریخ والقصص . د بهار.چاپ . تهران ۱۹۳۸ م.

۴۲ - تاریخ سیستان . دبهار چاپ - د تهران ۱۹۳۴ م.

۴۳ - تاریخ طبری . د بلعمی ژباړه . لکنهو ۱۹۱٦ م.

۴۴ - چچنامه د علي حامد کوفي سندي . داود پوته چاپ ډهلي . ۱۹۳۹م.

۴۵ - د امان افغان جریده . د کابل چاپ ۱۹۱۹ م.

۴٦ - د پښتنو تاریخ . د قاضی عطاء الله، د پېښور چاپ . ۱۹۴۷ م.

۴۷ - د ابن الندیم الفهرست . قاهره . ۱۳۴۸ هـ ق.

۴۸ - د پېښور د موزیم کتیبې . د عبدالشکور . پېښور ۱۹۴۸ م.

۴۹ - تاریخ التمدن الاسلامی . د جرجي زیدان، قاهره . ۱۹۰۲ م.

۵۰ - تاریخ ادبیات فارسي . د براون . لندن ۱۹۰۲ . ۱۹۲۴م.

۵۱ - کتاب الخراج . د قدامه بن جعفر. لیدن ۱۸۹۲ م.

The Digital Library

۵۲ - تاريخ روابط سياسي ايران - د نجف قلي معزی - تهران - ۱۹۴۷ م.

۵۳ - تاريخ هند - د دولافوز - تهران - ۱۹۳٦ م.

۵۴ - اقبال نامهٔ جهانگيری - د معتمد خان بخشی - کلکته ۱۸۸۵ م.

۵۵ - تزك جهانگير - د فيروز هادی چاپ - لکنهو - ۱۳۲۷هـ.ق

۵٦ - مآثر رحيمی - د عبدالباقی - کلکته ۱۹۲۵ م.

۵۷ - تزك بابر - د عبدالرحيم خان خانان ژباړه، بمبيي ۱۳۰۸ هـ ق.

۵۸ - رقعات عالمگير - د دارالمصنفين اعظم گډه چاپ - ۱۹۴۵ م.

۵۹ - منتخب التواريخ - د عبداقادر بدايونی - د کلکتې چاپ.

٦۰ - اکبر نامه - دابو الفضل - کلکته ۱۸۸٦ م.

٦۱ - عالمگير نامه - د محمد کاظم ۱۸٦۸ م.

٦۲ - طبقات اکبری - د نظام الدين هروی - کلکته ۱۹۳۱ م.

٦۳ - مآثر الامراء - د صمصام الدوله - کلکته ۱۳۰۹ق.

٦۴ - بابر - د فرانسوی فرنارد گروناد - د پاريس چاپ - ۱۹۲٦ م.

٦۵ - فارس نامه - د ابن البلخی - د کمبرج چاپ ۱۹۲۱ م.

٦٦ - افغانستان در عصر تيموريان هند - د حبيبي، د کابل چاپ ۱۳۴۱هـ.ل

٦۷ - تاريخ فرشته - د محمد قاسم - د لکنهو چاپ ۱۳۲۱ هـ ق.

٦۸ - زينت الزمان فی تاريخ هندوستان - د ملك الکتاب شيرازی - بمبيي ۱۳۱۰ هـ ق.

٦۹ - تاريخ مختصر هند-د ابو ظفر ندوی- د اعظم گډه چاپ ۱۳۵۵هـ ق.

۷۰ - مجمع السلاطين - د نواب محمد غوث خان بمبيي ۱۲۷۹هـ ق.

۷۱ - تاريخ ايران - د عبدالله رازی - تهران ۱۹۳٦م.

۷۲ - کيمبرج هستری آف انډيا - ۴ ټوك، لندن.

۷۳ - مطلع سعدين - د عبدالرزاق سمرقندی (خطي - کابل).

۷۴ - روضة الصفا - د مير خواند - لکنهو.

۷۵ - تاريخ سند - د سيد معصوم - بمبيي ۱۹۳۸ م.

۷٦ - مفتاح التواريخ - د جان وليم بيل - لکنهو.

۷۷ - لب التواريخ - ديحيی قزوينی - تهران ۱۹۳۵ م.

۷۸ - پر بابر نامه باندې د بيورج تعليقات، لندن ۱۹۲۲ م.

۷۹ - تاريخ هند - د ارسکن - لندن ۱۸۵۴ م.

۸۰ - تاريخ گزيده - د حمدالله مستوفی - لندن ۱۹۱۰ م.

۸۱ - مخزن اسلام - پښتو - داخون درويزه (خطی).

۸۲ - سلوك الغزات - پښتو - د ملامست زمند (خطی).

۸۳ - تارخ مرصع دافضل خان ختك، هر تفورد ۱۸٦۰

۸۴ - دخوشحال خان د کلياتو مقدمه - د حبيبی - کندهار - ۱۹۴۰ م.

۸۵ - پښتانه شعرا - ۱، ۲ ټوك - د حبيبی - کابل ۱۹۴۰ م.

۸٦ - تاريخ افغاني - د شيخ امام الدين خليل (خطی - کابل)

۸۷ - الکامل - د ابن الاثير - د مصر د بولاق چاپ ۱۲۹۰ هـ ق.

۸۸ - زين الاخبار - د عبد الحی گرديزی - تهران د ۱۹۳۵.

۸۹ - طبقات ناصري - د منهاج السراج - د ع، حبيبي په زيار، کابل - دوه ټوکه ۱۳۴۲هـ ل.

۹۰ - تذکرة الاولياء پښتو - د سليمان ماکو - د پښتانه شعراء په لومړی ټوك کښې - کابل ۱۹۴۰ هـ ل.

۹۱ - تاريخ بيهقی - دابو الفضل بيهقی - ۳ ټوك، تهران ۱۹۴۷ م.

۹۲ - تاريخ يمينی - د ابو نصر العتبی - قاهره ۱۲۹۰ هـ ق.

۹۳ - تاريخ بخارا - د محمد نرشخی تهران ۱۹۳۷ م.

The Digital Library

۹۴ - حدود العالم ـ مؤلف یې معلوم نه دی. تهران ۱۹۳۲م.
۹۵ - پادشاهان متأخر افغانستان، د یعقوب علی خوافی، کابل ۱۹۵۳م.
۹٦ - قابوس نامه ـ د تهران چاپ، ۱۹۴۰ م.
۹۷ - جغرافیای تاریخی ایران، د بارتولد، تهران ۱۹۲۸م.
۹۸ - مسالك الممالك ـ د اصطخری ـ لیدن ۱۹۲۷م.
۹۹ - احسن التقاسیم ـ د المقدسي ـ لیدن ۱۸۷۷ م.
۱۰۰ - چهار مقالهٔ عروضي او د محمد قزوینی تعلیقات، لیدن ۱۹۰۹م.
۱۰۱ - جوامع الحکایات ـ د عوفی (خطي) ـ کابل.
۱۰۲ - لباب الالباب ـ د عوفی ـ لندن ۱۳۲۱ ـ ۱۳۲۴هـ ق.
۱۰۳ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة د فخر مدبر ـ لاهور.
۱۰۴ - طبقات سلاطین اسلام ـ د لن پول ـ تهران ۱۳۱۹ هـ ل.
۱۰۵ - تاریخ مختصر ایران د پاول هورن ـ تهران ۱۹۳۴م.
۱۰٦ - تاریخ ادبیات ایران ـ ددکتور شفق ـ تهران ۱۹۴۲ م.
۱۰۷ - اخبار الدولة السلوقیة د صدر الدین علی ـ لاهور ۱۹۳۳ م.
۱۰۸ - ذیل جامع التواریخ ـ د حافظ ابرو ـ تهران ۱۹۳۷ م.
۱۰۹ - جهانکشای جویني ـ تهران ۱۳۱۵ هـ ل.
۱۱۰ - تاریخ مفصل ایران ـ د عباس اقبال ـ تهران ۱۹۳۲ م.
۱۱۱ - حبیب السیر ـ د خوان میر ـ بمبیي ۱۲۷۳ هـ ق.
۱۱۲ - سیرة جلال الدین ـ د محمد نسوي ـ تهران ۱۳۴۴ هـ ل.
۱۱۳ - تاریخ هرات ـ د سیفی هروی ـ کلکته ۱۹۴۳ م.
۱۱۴ - ظفر نامه دشرف الدین علی یزدی، د کلکتې چاپ.
۱۱۵ - د تعدیل نسب نامه آل کرت مقاله ـ د حبیبی په قلم ـ آریانا مجله ٦۸مه گڼه کابل ۱۹۴۸ م.

۱۱٦ - ریاض الانشاء ـ د محمودگاوان ـ حیدر آباد دکن
۱۱۷ - نسب نامهٔ افاغنه- د محمد عبدالسلام خان عمر خیل. هند ـ ۱۹۱۴م.
۱۱۸ - ظفرنامه رنجیت د امرنات لاهور، ۱۹۲۸م.
۱۱۹ - عمل صالح ـ د محمد صالح لاهوری ـ کلکته ۱۹۳۹ م.
۱۲۰ - تزك افغانی ـ دمحمد عباس خان رفعت ـ دهندچاپ ۱۲۹۹هـ ق.
۱۲۱ - فرهنگ او ستا دبمبیي چاپ.
۱۲۲ - خوشال خان ختك ـ د دوست محمد کامل پیښور ۱۹۵۱ م.
۱۲۳ - تاریخ افغانستان ـ دعلی قلی میرزا ـ تهران.
۱۲۴ - تاریخ ایران ـ د فروغی ـ تهران ۱۳۱۸ هـ ق.
۱۲۵ - تحفة الحبیب د فیض محمد هزاره (خطی).
۱۲٦ - تاج التواریخ، د امیر عبدالرحمن ـ بمبیي ۱۳۳۲ هـ ق.
۱۲۷ - مجمل التواریخ بعد نادریه ـ د ابن محمد امین ـ تهران ۱۹۴۰م.
۱۲۸ - احمد شاه بابا ـ د میر غلام محمد غبار ـ کابل ۱۹۴۴ م.
۱۲۹ - ریاض المحبة ـ د نواب محبت خان (قلمی).
۱۳۰ - د شاه ولی الله دهلوی سیاسی مکتوبات، د خلیق احمد نظامی چاپ ـ علی گډهٔ ۱۹۵۰م.
۱۳۱ - د شاه فقیر الله علوی مکتوبات ـ لاهور.
۱۳۲ - حیات حافظ رحمت خان ـ د سید الطاف علي بدایون ۱۹۳۳م.
۱۳۳ - سراج التواریخ ـ ۲ ټوك، د فیض محمد هزاره، د کابل چاپ ـ ۱۳۳۱ هـ ق.
۱۳۴ - دامیر دوست محمد خان ژوند ـ د موهن لال ـ کلکته ـ ۱۸۳۲م.
۱۳۵ - د بارکزیو عروج ـ د الایسیس ـ لندن.

The Digital Library

۱۳۶ - د کابل پاچهي - د الفنستن - لندن ۱۸۵۱ م.

۱۳۷ - د هند د غرب شمال سرحد - د سروليم بارتن - لندن.

۱۳۸ - د افغان دويمه جګړه - د ډيورند - لندن.

۱۳۹ - د غزني او کابل سياحت - دواين اثر - لندن.

۱۴۰ - دسنداردو - د هوك اثر - لندن.

۱۴۱ - د هند شمال ته سفر - د کونولی - لندن.

۱۴۲ - افغانستان - د سر مکموهن - لندن ۱۹۲۹م.

۱۴۳ - د افغانستان بربادی - د جنرال سيل - لندن.

۱۴۴ - د هند سرحدونه - د هولديج - لندن.

۱۴۵ - افغانستان - د کپتان ګری - لندن.

۱۴۶ - بلوچستان - د پوتنجر - لندن.

۱۴۷ - تاريخ افغانستان، دسر پرسی سايکس - لندن.

۱۴۸ - د پښتو ادبياتو تاريخ- ۱،۲ ټوك د حبيبی، کابل ۱۹۵۰م.

۱۴۹ - مورخان ګمنام افغان، د حبيبی، کابل ۱۹۴۶ م.

۱۵۰ - محاربهٔ کابل - د قاسم علی - اګره ۱۲۷۲ هـ ق.

۱۵۱ - فتوح السلاطين - منظوم - د حسامی - اګره ۱۹۳۸ م.

۱۵۲ - تاريخ احمدی - د منشي عبدالکريم - نولکشور ۱۲۶۶ هـ ق.

۱۵۳ - نوای معارك - د عطا محمد - د حبيبی په زيار او سريزه- کراچی- ۱۹۵۹ م.

۱۵۴ - د پښتو ګرامر - سريزه راورتی - کلکته ۱۸۵۶ م.

۱۵۵ - الاصابه في تمييز الصحابه - دابن حجر عسقلانی-مصر - ۱۳۲۳هـ ق.

۱۵۶ - کتاب البلدان - د يعقوبی - ليدن ۱۸۹۲ م.

۱۵۷ - سياست نامه - د خواجه نظام الملك - د تهران چاپ.

۱۵۸ - ريسز آف افغانستان - د دبليو بليو - کلکته.

۱۵۹ - فتوحات عرب در آسيای ميانه - د ګب - لندن- ۱۹۲۳ م.

۱۶۰ - خلافت - دوليم تمبل ميور - لندن ۱۹۲۴ م.

۱۶۱ - تاريخ الاسلام السياسی والدينی و الثقافی والاجتماعی - د حسن ابراهيم - درې ټوکه - دقاهرې چاپ ۱۹۴۸م.

۱۶۲ - تاريخ مبارکشاهی - ديحيی بن احمد سهرندی - کلکته - ۱۹۳۱م.

۱۶۳ - قانون همايوني- د خوند مير - کلکته ۱۹۴۰ م.

۱۶۴ - تذکرهٔ همايون و اکبر - د بايزيد بيات - کلکته ۱۹۴۱ م.

۱۶۵ - خصايل السعاده-د محمد سعادت خان ترين لکنهو ۱۸۵۵م.

۱۶۶ - تاريخ عمومی-د عباس اقبال-دويم چاپ - تهران ۱۳۰۵ هـ ل.

۱۶۷ - مرآة الاشباه - دمحمد حسن - داوده چاپ.

۱۶۸ - کابل کالنی - له ۱۹۳۰ څخه تر۱۹۵۳ پورې د کابل چاپ.

۱۶۹ - کابل مجله - ۱،۲ ټوك د مير غلام محمد غبار د "افغانستان ونګاهی بتاريخ آن" مضمون ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ م.

۱۷۰ - حديقة الاقاليم - د مرتضی حسين بلګرامي لکهنو ۱۲۹۶هـ.

۱۷۱ - مسکو کات افغانستان در عصر اسلام - د احمد علی کهزاد - کابل ۱۹۳۹ م.

۱۷۲ - منجم العمران - د سيد محمد امين خانجي - مصر ۱۳۲۵ هـ ق.

۱۷۳ - فصلی از خلاصة الاخبار - د خواند مير، د ګويا اعتمادی -کابل - ۱۹۴۶ م.

۱۷۴ - اثار هرات - ۳ ټوکه - د خليل الله افغان - هرات ۱۹۲۹ م.

۱۷۵ - خراسان - دمير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۷ م.

۱۷۶ - واقعات شاه شجاع-د شاه شجاع سدوزی - کابل - ۱۹۵۳ م.

The Digital Library

۱۷۷ - وفيات الاعيان . دابن خلکان . د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ ق.

۱۷۸ - مروج الذهب . د مسعودی . پاريس ۱۸٦۱ م.

۱۷۹ - تاريخ عرب . د فليپ هتی . لندن ۱۹۳۴ م.

۱۸۰ - تجارب الامم . د ابن مسکويه . ليدن ۱۹۰۹ م.

۱۸۱ - شوکت افغانی دمحمد عبدالحکيم خان لودی- اګره .۱۳۲۵هـ.ق.

۱۸۲ - دول الاسلام . دشمس الدين ذهبی. حيدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ.ق.

۱۸۳ - تاريخ محمود شاهی . د فيض الله بنيانی (خطی . پېښور).

۱۸۴ - تزك تيموري . بمبيي .۱۳۲٦ هـ ق.

۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان . د سيد غلام علي بلګرامی . د بمبی چاپ ۱۳۰۳هـ.ق.

۱۸٦ - تذکرهٔ نصر آبادی . تهران ۱۳۱۵ هـ ق.

۱۸۷ - مجالس النفايس . د امير علی شير نوايی . تهران ۱۹۴۴ م.

۱۸۸ - تذکرهٔ علمای هند . درحمان علی . لکهنو ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار . د فرانسوي جم دارمستتر . پاريس ۱۸۸۸م.

۱۹۰ - د افغان د ۱۷ پيړی اشعار . د بيدولف . د هرتفورد چاپ . ۱۸۹۰م.

۱۹۱ - هفت اقليم . د امين احمد رازی . کلکته ۱۹۱۸ م.

۱۹۲ - شمع انجمن . د سيد صديق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۹۳ - شکرستان افغانی . دمير احمد شاه رضواني . لاهور د ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۴ - بهارستان افغانی . د مير احمد شاه رضواني . لاهور . ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۵ - سکينة الفضلا . د عبدالحکيم رستاقی . ډهلي ۱۳۵۰ هـ ق.

۱۹٦ - قاموس الاعلام . د شمس الدين سامي . استانبول ۱۳۰۸ هـ ق.

۱۹۷ - مذکراحباب . د حسن خواجه بخاری (خطی . برلين)

۱۹۸ - حجة الاورنګ شاهيه . د تاش محمد القندوزی (خطی . کابل).

۱۹۹ - آتشکدهٔ آذر . د لطف علی آذر- د بمبيي چاپ . ۱۳۰۹ هـ ق.

۲۰۰ - ګلشن روه . دراورتي . هر تفورد ۱۸٦۰ م.

۲۰۱ - چراغ انجمن . د عبدالحکيم رستاقی . ډهلي ۱۵۲۹ م.

۲۰۲ - تذکرهٔ حسينی-د محمد حسين سنبهلی لکنهو ۱۲۹۲ هـ ق.

۲۰۳ - کليد افغانی . د هيوز- لاهور ۱۸۹۳ م.

۲۰۴ - جامي . د علی اصغر حکمت . تهران ۱۹۴۰ م.

۲۰۵ - خزانهٔ عامره - د غلام علی آزاد . د هند چاپ.

۲۰٦ - تاريخچهٔ شعر پښتو د عبدالحی حبيبی . دکندهار چاپ . ۱۹۳۵م.

۲۰۷ - رياض الشعراء . دواله داغستانی (خطی . کابل)

۲۰۸ - مرآة الخيال . د امير شير علی لودی - د هند چاپ.

۲۰۹ - تذکرة الخواتين . دعبدالباری آسی . د لکنهو چاپ.

۲۱۰ - خزينة الاصفياء-د مفتی غلام سرور لاهوری، لکنهو ۱۹۱۴م

۲۱۱ - د عبد القادر خان ختك د ديوان مقدمه . د عبد الحی حبيبی . د کندهار چاپ ۱۹۳۷ م.

۲۱۲ - فوايدالشريعة . پښتو . داخون قاسم پاپن خيل . د لاهور چاپ.

۲۱۳ - تاريخ روسای پنجاب . د سرليپل ګريفن لاهور.

۲۱۴ - د پېښور تاريخ . درای ګوپال داس . لاهور ۱۸۷۰م.

۲۱۵ - البرامکه . د محمد عبدالرزاق . د هند چاپ.

۲۱٦ - د ګنداهارا پخوانی جغرافيا . د موسيوفوشه . کلکته ۱۹۱۵ م.

۲۱۷ - اخباربر امکه د عبداعظيم ګرګانی . تهران - ۱۲۱۲ هـ ل.

۲۱۸ - تاريخ تمدن ايران ساسانی - د سعيد نفيسی - د تهران چاپ- ۱۳۳۱هـ ل.

The Digital Library

۲۱۹ - تهذیب و تمدن اسلامی . لومړی او دوهم ټوک . دزشید اختر ندوی . د لاهور چاپ ۱۹۵۲ م.
۲۲۰ - نقود الاسلامیه . د مقریزی . (خطی نسخه . د مشق . د تهذیب او تمدن اسلامي په ذریعه).
۲۲۱ - تاریخ طبرستان . د بهاء الدین محمد بن حسن بن اسفندیار . په ٦۱۳ هـ ق- د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ ل.
۲۲۲ - افغانستان به یك نظر . د میر غلام محمد غبار د کابل چاپ.
۲۲۳ - روضة السلاطین-د فخري هروی . د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ ل.
۲۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی - د ډاکټر بروان د لندن چاپ
۲۲۵ - تاریخ ادبیات در ایران . د ډاکتر صفا. دتهران چاپ ۱۳۳۸ هـ.ل.
۲۲٦ - تاریخ الادب العربی - د برو کلمان - (۱۹٦۲ م)
۲۲۷ - د بهارسبك شناسی دري ټوکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۸ - آریانا انتیکوا - د ویلسون - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۹ - طبایع الحیوان مروزی - د مینارسکی چاپ په لندن کښې ۱۹۴۲م
۲۳۰ - مجمل فصیحی- ۳ ټوکه په مشهد کښې د محمود فرخ چاپ ۱۳۳۹ هـ ل.
۲۳۱ - کتاب الهند - د البیروني - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸م
۲۳۲ - آثار الباقیه، د البیروني- د لیبسیك چاپ، ۱۸۷٦م.
۲۳۳ - معجم الانسباب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م
۲۳۴ - جغرافیای خلافت شرقي - د چی، لی سترینج اردو ترجمه - د حیدر آباد دکن چاپ ۱۹۳۰ م
۲۳۵ - الاعلام - د خیر الدین زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹م
۲۳٦ - راحة الصدور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ ل

۲۳۷ - الفهرست- د ابن ندیم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ق
۲۳۸ - احیاء الملوك در تاریخ سیستان - د ملك شاه حسین سیستاني - د تهران چاپ ۱۳۴۴-هـ ل.
۲۳۹ - مقالات الشعرا - د میر علی شیر قانع تتوي، د کراچۍ چاپ ۱۹۵۷م
۲۴۰- تکلمهٔ مقالات الشعرا - د محمد ابراهیم خلیل تتوي - د کراچۍ چاپ ۱۹۵۸ م

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library